108. ÉVFOLYAM 1995 JÚNIUS 2. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Zachar József
A magyarországi hadügy jogi keretei,
1648–1848

Tőth Sándor László
A Kászim-nap és a tizenötéves háború

Perjés Géza
Áldozatok és hősök

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

ALAPÍTVÁNY A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és kilenc tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Antal László műfordító, az Európa Könyvkiadó nyugalmazott irodalmi vezetője, dr. Dombrády Lóránd hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet nyugalmazott igazgatója, Fodor Lajos vezérőrnagy, dr. Kószó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi docens, dr. Sáringer László főkonzul, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár, a Hadtörténeti Intézet igazgatója.

Az alapítvány javára a következő bankszámlákra juttathatók adományok: Általános Értékforgalmi és Hitelbank Rt. 7. sz. Fiók, 1051 Budapest V., Harmincad u. 3. Devizában: 256 685, forintban: 204-88880. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H–1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: (00-36-1) 15-69-522, (00-36-1) 15-69-970.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

108. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1995. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Balla Tibor százados, a Hadtörténeti Intézet főmunkatársa (Budapest);
Bencze László ny. alezredes, a történelemtudomány kandidátusa (Budapest);
Borosy András, a történelemtudomány doktora, főlevéltáros, Pest Megyei Levéltár (Budapest);
Huszár János ny. vezető szakfelügyelő (Pápa);
Jakus János alezredes, a hadtudomány kandidátusa (Budapest); *Kiss András* ny. ezredes (Budapest);
Kurucz György (Budapest); *Merényi-Metzger Gábor* levéltáros, Békés Megyei Levéltár (Gyula);
Móricz Lajos ny. ezredes, a hadtudomány doktora (Budapest);
dr. Nagy Domokos Imre ny. középiskolai tanár (Budapest);
Parádi József alezredes, a hadtudomány kandidátusa, főiskolai docens, BM Rendőrtiszti Főiskola (Budapest); *Perjés Géza* (Budapest); *Dr. Szendy István* őrnagy (Tapolca); *Tóth Sándor László*, a történelemtudomány kandidátusa, egyetemi adjunktus, József Attila Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Szeged);
dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója (Budapest);
Zachar József ezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatójának tudományos helyettese (Budapest).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:
Bona Gábor

Szerkesztő:
Csákváry Ferenc

Szerkesztő bizottság:
Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd, Korsós László,
Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc,
Szakály Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:
A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 400,– Ft, negyedévre: 100,– Ft.

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII.,
Lehel u. 10/a – 1900 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR
219-98636/021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat
(H–1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly alezredes

TANULMÁNYOK

ZACHAR JÓZSEF

A MAGYARORSZÁGI HADÜGY JOGI KERETEI, 1648–1848

A vesztfáliai békekötéssel teremtett új nyugat-európai viszonyok eredményezték azt a változást is, hogy az egyes hatalmak a korábban szokásos módon nem engedték szélnek egész haderejüket, hanem békeidőben is fegyverben tartottak bizonyos számú gyalog- és lovasezredet. Ez történt az osztrák Habsburgok birodalmában is, amelyben addigra már tartósan megszilárdult az a központi intézményrendszer, amely képes volt a hadüggyel kapcsolatos folyamatos szabályozásra. Az uralkodó melletti Udvari Tanács erősen szűkült hatásköre immár csak az igazságszolgáltatásra terjedt ki, az Udvari Kamara a fiskális birtokok és a koronajövedelmek kezelésére szorítkozott, míg a rendek által megszavazott hadiadó, a contributionale beszedése és felhasználása az Udvari Kancellária hatáskörébe került, az Udvari Haditanács pedig a haderőt legfőbb szinten működtető hatósággá vált.[1] Az örökös tartományokban így a centralizáció teljes lehetett, hiszen a rendek jogainak addigra ugyancsak bekövetkezett megnyirbálásával biztosított volt, hogy a szükségesnek ítélt rendes, vagy rendkívüli hadiadót az uralkodói előterjesztésnek megfelelően határozattá emelik.[2]

Nem így a Királyi Magyarországon, ahol éppen 1649-ben országgyűlési határozat kötelezte III. Ferdinándot arra, hogy „a végvidékek terhét magára vállalja".[3] Ezzel egyidőben az állandó hadsereg megszületésének szellemében a magyar rendek a következő határozathozatalra is készek voltak: „A karok és rendek a kirovandó adók és részleges felkelések helyett és ezek fejében a régi és rendes katonaság mellé (...) a maguk részéről bizonyos számú lovas és gyalog katonát ajánlanak meg, mégpedig az ország felső részében 1200-at, a dunáninneni részekben pedig 1700-at, továbbá a dunántúli és a Komárom átellenében levő részeken 1000-et."[4] Ám már a következő döntéssel nem hagytak afelől kétséget a rendek, hogy ezt az állandóan fegyverben tartott kontingenst „a török ellenében kell a végvidékre a szükséghez képest beosztani és elhelyezni"[5], és hogy a magyar alkotmányosság szigorúan honvédelmi szellemét megtartva és követve „a föntemlített katonákat, valamint a többi régi és rendes katonákat sem szabad az országból kivinni".[6] Ez korábbi országgyűlési határozatok megismétlését jelentette.[7] Mindenesetre fontosabbnak bizonyult az az új momentum, hogy a végvári katonasággal kapcsolatosan is érvényesülhetett immár a központi intézményrendszer fent vázolt megosztással

1 V. ö.: *Sinkovics* in: Mo. tört. III. k., 334. o.
2 V. ö.: *Makkai* in: Mo. tört. III. k., 829. o.
3 1649:2. tc., CJH, II. k., 527. o.
4 1649:3. tc., 1-4. p., uo.
5 5. p., uo.
6 9. p., uo.
7 V. ö.: 1609:32. tc., 1625:24. tc., 1647:65. tc., CJH, II. k., 63., 253., 467., o., stb.

történő irányítása.[8] Ez ugyanis azt jelentette, hogy a végváriak ellátása betagolódott a birodalmi méretű ügyintézésbe és a katonai vezetés is birodalmi méretű megfontolások alapján intézkedett irányukban.

Ezt tapasztalva, a magyar rendek az első adandó alkalommal demonstrálták, hogy őket milyen megfontolások vezették a Habsburg-uralkodó magyar királyként való trónra emelésére. IV. Ferdinánd ifjabb király váratlan halálát követően 1655-ben úgy választották utódává Lipót főherceget, hogy a koronázás előtti hitlevél 1608-ban, majd azt követően minden alkalommal megismételt kitételének szellemében feltételül szabták, „őfelsége még saját szerencsés uralkodása alatt mentse föl az országot a török járom alól".[9] Ezt azonban nem kívánták tétlenül bevárni, hanem a jövőbeni német-római birodalombeli segítséget is igényelve a császár-királytól, azonnali döntéssel 6305 lovasra és 5120 gyalogosra emelték a meghatározott 40 felső-magyarországi végvárban elhelyezett magyar katonaság létszámát,[10] továbbá a „rovásadók pótlására és a részleges felkelések helyett és azok pótlására a maguk részéről hat évre" 1100 lovas- és 450 gyalogkatona állítását ajánlották meg.[11] Ezzel együtt, miként 1608 óta visszatérően,[12] a Habsburg-hadvezetésnek adandó válaszul, mintegy visszautasítva a birodalmi politizálás szempontjából természetesnek tűnő intézkedést, a haderő nem magyar egységeiből a magyar végvárakba való erőátcsoportosítást, arra is határozatot hoztak, hogy „az idegen katonaságot (...) három év leforgása alatt ebből az országból és a kapcsolt részekből ki kell vinni, és jövőre az ország előzetes tudta és beleegyezése nélkül nem szabad behozni".[13] Miután sok változás nem történt, a trónralépő I. Lipótot beiktató 1659-es országgyűlés megismételte e vonatkozású határozatait.[14] Sőt ezúttal a határozottabb fogalmazás mellett annak hangsúlyozására is sor került, hogy a Királyi Magyarország hagyományosan önálló hadszervezettel rendelkezik, az országban levő királyi hadak parancsnoka, vagyis a főkapitány (generalis capitaneus) a nádorispán, akinek alárendelve tényked nek „a helybeli fő- és alparancsnokoknak" nevezett kapitányok, akiktől „egyenesen és közvetlenül függjenek" mindazok, akik „német katonák" és akik „mostan az ország végvidékein vannak".[15]

A magyar országgyűlési határozatok ellenére, azokat negligálva, a birodalmi centralizáció újabb teret nyert a hadügyben, és az 1661-es oszmánellenes hadjárat szinte a Királyi Magyarország „katonai megszállásához"[16] vezetett. A szembenálló nagyhatalom elleni nagyarányú felvonulás ugyan teljesen indokolt volt, és a magyar politikusok szempontjából is elfogadható, sőt felszabadító céljaikat szolgáló momentumnak tűnhetett volna, ha nem járt volna együtt azzal, amit az újabb országgyűlésen így fogalmaztak meg a rendek: „a német katonaságot nemcsak, hogy ki nem vitték, időközben is (...) új és számosabb német katonaságot is hozattak be, és ugyanez a német katonaság és annak vezetői szokatlanul

8 *R. Várkonyi* in: Mo. tört. III. k., 1054. o.
9 1655:4. tc., CJH I. k., 586. o.
10 3. tc., uo. 585. o.
11 5. tc., uo. 587. o.
12 1608:12. tc., 1625:24. tc., 1635:59. tc., 1638:46. tc., 1647:65. tc., uo. 13., 253., 337., 267. o.
13 1655:19. tc., uo. 595. o.
14 1659:1–2. tc., 25. tc., uo. 135., 155. o.
15 25. tc., uo. 155. o.
16 *Benczédi* in: Mo. tört. III. k., 1102. o.

élelmiszereket zsaroltak és úgynevezett ingyenes szállásokat róttak ki, és az ország törvényei szerint a katonaszállásoktól mentes, úgy egyházi, mint nemesi kúriákat szállásokkal terheltek, s egyéb különféle és súlyos jogsérelmeket követtek el az országlakók és azok jobbágyai ellen."[17] Ismét megfogalmazásra került a teljesen logikus birodalmi meghatározottságú abszolút uralkodói válasz, miszerint „azt a német katonaságot csupán az ország megvédésére és megtartására célzó tiszta és atyai jóakaratból, a kitört háború nyilvános veszélyében (...) az ország oltalmára hozták be".[18] Ezzel szemben mégis újra elhangzott „a német katonaság kivitelének" követelése, és ehhez csatlakozva a másik, hogy az uralkodó „addig is akarata szerint kegyelmesen méltóztassék annak a katonaságnak biztosabb fizetéséről gondoskodni, és azt a hű országlakókkal szemben folytatandó minden ellenségeskedéstől, az ingyenes és kierőszakolt szállások önkényes kirovásától és az egyházi és nemesi kúriákban való szállásfoglalásoktól eltiltani és visszatartani, s a törököket a német katonákkal, meg a bennszülöttekkel egyenlő módon üldöztetni, s az országot védelmeztetni, és azokat főképpen saját távolléte alatt a nádorispán úrnak és a helybéli vezéreknek, alvezéreknek és kapitányoknak alárendelni".[19] Az oszmánellenes felszabadítás mielőbbi elérése érdekében és egyúttal az uralkodó nyílt állásfoglalását kikényszerítendő, egyúttal felajánlotta a magyar országgyűlés az általános felkelést is az ország régi és joghatályos törvényeinek előírásai szerint.[20]

A centralizált birodalmi hadügy és a szeparatistának tűnő, valójában történelmileg önálló magyar hadügy nézetütközése az 1663/64-ben végre megvalósult török háborút követően kizárólag birodalmi és egyáltalán nem magyar érdekek figyelembe vételével kötött vasvári béke következményeként közismert módon – számos más ellentétnek azonosan ez irányba való hatására is tekintettel – a rendi szervezkedéshez, annak véres felszámolásához és minden korábbinál nagyobb létszámú idegen katonaság magyarországi állomásoztatásához vezetett, immár nyíltan nem annyira az oszmán, hanem a magyar elkülönülési veszélyre való tekintettel.[21] Az állandó hadseregbeli nem magyarországi kiállítású egységek szaporodó magyarországi telepítése együtt járt a megbízhatatlannak minősített magyar végvári katonaság zömének az uralkodó általi elbocsátásával, amely logikusan vezetett a bujdosó, majd a kuruc mozgalom megszületéséhez és végül a kuruc felkelés kirobbanásához.[22] Helyesen ismerte ezt fel az 1681-es országgyűlés, amikor így fogalmazott: „Az országlakók saját kárukra tapasztalták, és napról-napra tapasztalják, mennyire ártalmas volt, és ma is mennyire veszélyes a véghelyi bennszülött katonaságnak az utóbbi évek lázadásai idején nagyobb részben történt elbocsátása".[23] Hiábavaló volt azonban már annak kimondása, hogy az 1655-ben meghatározott számban újra szolgálatba kell fogadni őket[24] és gondoskodni kell fizetésükről.[25] Ugyanis a Királyi Magyarország országgyűlése arra is rákényszerült,

17 1662:2. tc., CJH, III. k., 224. o.
18 2. p., uo. 225. o.
19 3. p., uo.
20 5. tc., uo. 229. o.
21 *Benczédi* in: Mo. tört. III. k., 1158. skk. o.
22 Uo. 1199. skk. o.
23 1681:5. tc., CJH, III. k., 269. o.
24 1. p., uo.
25 14. p., uo.

hogy megfogalmazza: „az ország törvényei és a királyi hitlevél ellenére, az ország beleegyezése nélkül több ízben behozott és tetten az országban létező külföldi katonaságot, (...) minthogy a mostani idők viszonyaira képest teljesen az országból ki nem vihető, (...) tűrni kell", bár hozzátették: „de úgy, hogy az országlakók zaklatása és elnyomása nélkül, saját pénzén és a maga részéről megszabott árak reájok erőltetése nélkül éljen".[26]

Ezzel több évtizedre eldőlt a birodalmi és magyar hadügy kettősségének kérdése. A bécsi udvar életben hagyta a hadállítás középkori magyar alkotmányos formáit: a véghelyek és a királyi hadak fenntartását és a vészhelyzetben bekövetkezhetően szükséges részleges, vagy általános felkelés meghirdetését, míg a magyar törvényhozás tudomásul vette, hogy a császár–király uralkodónak joga van az országgyűlés döntésétől függetlenül létező haderő: az új, összbirodalmi keretben szervezett és igazgatott állandó császári hadsereg magyarországi állomásoztatására is. Az is hallgatólagos elfogadást nyert magyar részről, hogy törvényes az az állapot, miszerint a birodalmi méretű hadügy élére állított Udvari Haditanács dönt a magyarországi főkapitányságok parancsnoki tisztének betöltéséről és más Magyarországra szóló kinevezésekről.[27]

A magyarság sorsát meghatározó mértékben formáló két jelentős eseménysorozat: a magyarországi oszmán uralomnak véget vető felszabadító háború és a II. Rákóczi Ferenc vezette, az ország függetlenségéért hiábavalóan, az ország helyzetének javításáért viszont eredményesen vívott szabadságharc időszakában nem történt hadügyi vonatkozású országgyűlési döntés a magyarországi Habsburg-uralmat elfogadók részéről. Ezzel szemben az 1712/15-ös országgyűlésen napirenden volt a hadügy és határozathozatalra is sor került. Ez mondatta ki azt a máig élően általánosan elfogadott nézetet, hogy „végre az 1715. évi országgyűlés elvben elfogadta az állandó katonaság felállítását",[28] vagy árnyaltabban megfogalmazva: „Az 1715-ben elfogadott VIII. törvénycikk szabályozta a nemesi felkelés jövőbeni elrendelésének módját, és – szentesítve a már fennálló gyakorlatot – az állandó hadsereg, a »rendes katonaság« tartását."[29]

A valóság feltárása érdekében magából a törvényszövegből kell kiindulnunk. De még annak elemzése előtt előre kell bocsátanunk, hogy a bizonyos különállóság megőrzésével a Habsburg-birodalomba tagolt magyarság az ország három részre szakadásának történelmi örökségeként országegyesítés nélkül élte tovább az életét. Nemcsak arról van szó, hogy a Temes-vidék a törvénykezés idején még oszmán fennhatóság alatt állt, nem csupán arról, hogy – ahogyan még tárgyalásra kerül, – egyre nagyobb területek kiszakításával Katonai Határőrvidék szervezése is folyt, hanem főleg arról, hogy Magyar Királyságon a bécsi udvar a külön betagolt Erdélyi Fejedelemség és természetszerűleg a társország Horvát–Szlavón–Dalmát Királyság nélküli területet értette. A jobb megértés érdekében az így szűkebb értelemben vett magyar országgyűlés törvénykezését kell megvizsgálnunk.

Az 1715. évi VIII. törvénycikk bevezetőből és négy paragrafusból állt és két különálló kérdésben intézkedett. A bevezető és az 1. paragrafus a szatmári

26 8. tc., uo. 271. o.
27 *R. Várkonyi* in: Mo. tört. III. k., 1315. skk. o.
28 *Bretl*, I. k., 256. o.
29 *Borus* in: Mo. hadtört. I. k., 407. o., v.ö.: *Bors*, 93. skk. o.

békekötést követően a kevéssel korábban trónra került III. (VI.) Károllyal való megegyezés szellemében az alkotmányos jogfolytonosságot rögzítette hadügyi téren, amikor így fogalmazott: „Minthogy a nemesek és mindazok, kiket a törvény Magyarországon ez elnevezés alatt összefoglal (bármely tisztségű, méltóságú s állású személyek legyenek) ez ország védelmére katonáskodni, tehát személyesen felkelni s illetőleg bandériumaikat előállítani és kiindítani tartoznak. 1. Ezt ő császári és királyi Szent Felsége, valahányszor szükségesnek ítéli, az akkori, erre nézve alkotott törvények értelmében, mostantól jövőre is megkívánhatja s követelheti."[30] Ez a szövegrész egyértelműen azt nyilvánította ki, hogy a korábban törvényesen körülírt magyar katonaállítás, az eredeti előírásoknak megfelelően, továbbra is joghatályos marad.

Az „erre nézve alkotott törvényt" a megelőző országgyűlési határozatok közt keresve egyértelmű, hogy – még korábbi törvényhelyekre[31] hivatkozva – utoljára az 1662. évi V. törvénycikkben szabályozták a hadbaszállás rendjét. Ebben a karok és rendek kimondták, hogy „nyílt háború idején" vagy „végső ellenségeskedés és szükség esetében", ha „az ellenség nagyobb számmal rendes hadsereg alakjában támadná meg az országot", akkor „a haza és a szomszéd kereszténység védelmére", vagyis még nyilvánvalóan és egyértelműen a fenyegető oszmán veszély elhárítására „felajánlják, hogy általában és személyesen fognak felkelni". Ezzel egyidőben „személyes felkelésükön felül még minden húsz meg nem hódolt (...) akár egész, akár fél vagy negyed, vagy zsellér telekhez tartozó ház után, a földesurak maguk részéről saját költségükön egy lovast, a jobbágyok részéről pedig, ezek költségén, egy gyalogkatonát, fegyverrel jól felszerelve, táborba állítani s ott tartani, a hasonlóképpen összeszámítandó és meghatározandó meghódolt negyven ház után pedig a földesurak egy lovast és egy gyalogkatonát fogadni és kiállítani s addig, amíg a végső szükség tart, (...) táboroztatni tartozzanak és kötelesek legyenek."[32]

A földbirtokos egyházi és világi természetes és jogi személyeken kívül e törvénycikk értelmében még „a gazdagabb lelkészek egyenként, (...) a szegényebb lelkészek tizedmaguk (...) kötelesek legyenek a haza védelmére egy-egy lovast fogadni, állítani s táborban tartani", ugyanígy „a szabad városok is minden húsz polgári ház után (...) egy jól felszerelt gyalogoskatonát küldjenek s tartsanak, s ezen felül (...) a megyében birtokolt minden húsz ház után a birtokos nemesekhez hasonlóan a fentebbi módon lovas és gyalogos katonákat adjanak". További részletes szabályozás szerint „a polgárok és más bármilyen idegenek és akik zálogos javak birtokában vannak, hasonlóképpen minden húsz zálogban tartott ház után egy-egy lovast küldjenek", míg „a mezővárosok és kiváltságos vagy másképpen felszabadított falvak is, akár adó alá vetvén, akár nem, minden egyes ház után egy gyalogkatonát állítsanak és tartsanak a táborban". Ezt követően újabb rétegekre vonatkozó intézkedés következik: „A földesurak katonáskodásra rendelt és kötelezett szabadosai pedig, úgyszintén az egyházak nemesei, sőt a földesurak részéről csupán a katonáskodás tekintetében kiváltságolt hajdúk is, a földesurak mellett, azoknak költségén, katonáskodni tartozzanak. Az ő Felségétől kiváltságolt hajdúvárosok pedig szokott módon keljenek fel." S még mindig nincs vége: „A

30 1715:8. tc., CJH, III. k., 441. o.
31 1543:13. tc., 1545:23. tc., 1596:7. tc., 1601:9. tc., 1662:24. tc., 1569:7. tc., uo.
32 1662:5. tc., 1. és 2. p., uo. 229. o.

többi, földesuraiktól a katonáskodásra nézve nem kiváltságolt, szórványosan házak birtokában levő s jobbágyi szolgálatokat teljesítő hajdúk után pedig földesuraik, ugyancsak minden húsz ház után, egy lovast, maguk a hajdúk pedig egy gyalogost állítani tartozzanak", végül „a meg nem hódolt, úgy nemes, mint nem nemes rácok is a haza védelmére személyesen felkelni tartozzanak".[33]

Feltétlenül szükséges volt ilyen részletességgel felidézni az általános felkelésre, másként az insurrectióra vonatkozó, továbbélő jogszabályt. Csakis ennek tükrében válik világossá, mennyire helytelen azt egyszerűen „nemesi felkelésnek"[34] minősíteni, hiszen már maga a törvényszöveg is nemcsak személyesnek, de általánosnak is nevezi azt és részletesen szól a bandériumokról. A törvényszövegnek a bandériumokra vonatkozó alaposabb vizsgálata pedig világossá teszi, hogy ez magában rejti a telekkatonaság, azaz a militia portalis továbbélő intézményét is.

Az 1715-ben továbbra is joghatályosnak minősített törvényes rendelkezés értelmében ez a jelentős magyar haderő továbbra sem válhatott az abszolút Habsburg uralkodó eszközévé. Maga a záróparagrafus ugyan úgy intézkedett, hogy „az általános és személyes felkelést ő Felsége azonnal, ha az említett végső szükség vagy ellenségeskedés beáll, kihirdetni méltóztassék, s a karok és rendek is arra annak idejében készen lenni kötelesek legyenek".[35]

De még ebben az esetben sem állíthatott az uralkodó a magyarországi felkelés élére, miként az örökös tartományaiban az azokból fegyverbe szólított hadak esetében, maga helyett személyesen erre kiválasztott és őt helyettesítő főparancsnokot, akit a kortársak, méltóságára tekintettel, Generalleutnant megnevezéssel illettek. Ugyanis a kutatók részéről általánosan figyelmen kívül hagyott, de legalábbis nem idézett 1715. évi XXI. törvénycikk, első és eddig elemzett feléhez csatlakozóan, ismét korábbi törvényhelyre[36] hivatkozva, a következőt is kimondta: „ő Felsége hozzájárulásával elhatározták, hogy ha (...) ez az ország felkelni tartozik, ez esetben (...) az ország mostani s jövendő nádorispán ura legyen továbbra is az ország főkapitánya".[37] Ez pedig maga után vonta annak további jogérvényességét is, hogy „a magyar nemzetből való főkapitány urak, ő Felsége és a nádorispán úr után", továbbá a „megyék kapitányai", alkalmasság esetén az alispánok, ellenkező esetben erre választott személyek, „tartoznak a megyék csapatait jó rendben tartani", másrészt „a megyék csapatai és tisztjei pedig a magyar vezérkapitányoknak és a nádorispán úrnak, ő Felsége után alárendelve legyenek s engedelmeskedjenek."[38]

E felfogást egyértelműsítette az ugyancsak a kutatás hátterébe szorult 1715. évi XLII. törvénycikk, amely „a kassai, dunáninneni, dunántúli, győri, komáromi s más főkapitányságokról" szólt, és amely a korábbról továbbélő véghelyeket is említette, mint fenntartandókat, sőt egyértelműen továbbfejlesztendőket, hiszen elvi döntés

33 6-15. p., uo.
34 *Borus* in Mo. hadtört. I. k., 407. o.
35 1662:5. tc. 25. p., CJH III. k., 231. o.
36 1485:4. tc., uo.
37 1715:21. tc., uo. 453. o.
38 1662:7. tc. 2-5. p., uo. 233. o.; v.ö.: 1545:20. tc.

született a főkapitányságoknak a véghelyekre való átvitelére is, bár egy későbbi időben, mivel az „érett megfontolást s hosszabb munkát tesz szükségessé".[39]

Áttérve az 1715. évi VIII. törvénycikk második felére, amelyet a már idézett módon az állandó hadsereg becikkelyezésének tart a szakirodalom, ez pontosan így hangzik: „2. Minthogy azonban csupán ezzel (ti. az 1. paragrafusban kimondott személyes és általános felkeléssel – Z. J.) emez országot elegendőképpen megvédelmezhetni nem lehetne, sőt inkább minden eshetőségre erősebb és úgy bennszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaságot kell tartani, mely kétségtelen, hogy zsold nélkül fenn nem állhat, ezt pedig adózás nélkül beszerezni nem lehet, ezért az erre szükséges segélyek és adók dolgában a karokkal országgyűlésileg (hova tudomás szerint különben is tartozik,) kell határozni."[40]

A kulcsszó ebben a szövegegyüttesben a „rendes", a kérdés az, mit kell „rendes katonaságon" érteni. Az általánosan elfogadott nézettel szemben, miszerint „a »rendes katonaság« az állandó hadsereg" lenne, és ez a szövegrész azt jelentené, hogy „szentesítve a már fennálló gyakorlatot, az állandó hadsereg, a »rendes katonaság« tartását szabályozta"[41] volna, a szerzőnek az a meggyőződése, hogy a törvény szelleme értelmében, mivel korábbi törvényhelyekre való visszautalások indokolják a rendkívüli szükszavúságot, ezúttal is a régebbi e vonatkozású törvényhelyekhez kell fordulni. Miután pedig a korábbi hadügyi törvénykezés a felkelés mellett mindenkor csupán a végvidékről, pontosabban a véghelyekről szólt, és az ott állandó szolgálatot teljesítőket nevezte „régi és rendes katonaságnak", amelynek erősítésére „bizonyos számú lovas és gyalogos katonát" ajánlottak meg a rendek,[42] hogy érvényesíthessék azt a korábbi határozatukat, miszerint a végvidéken „bennszülött kapitányoknak, más tiszteknek és végvári katonáknak" kell szolgálniuk,[43] és semmiképpen sem „idegeneknek",[44] akiknek nagy száma indokolta, hogy róluk, mint „külföldi katonaságról"[45] szóljanak, ezúttal is a végvidékiekre vonatkozott a törvénykezés.

A kortársak részéről helyesen császári hadseregnek nevezett összbirodalmi haderő vonatkozásában nem vélhette magát illetékesnek a magyar országgyűlés, hogy bármilyen döntést is hozzon, és természetesen sohasem tett ezirányú kísérletet. Megváltoztathatta azonban saját korábbi határozatait, amelyekkel sorozatosan tiltotta a külföldi katonaságnak az országba való behozatalát, és követelte a mégis behozottak eltávolítását,[46] míg végül a történelmi körülmények hatására is csupán a külföldi katonaság magyarországi jelenlétének tűrését volt hajlandó kimondani,[47] ahogyan minderről már szó volt. 1715-ben, az alapvetően megváltozott történelmi körülmények között, a Habsburg-hű magyar országgyűlésen már anakronisztikusnak kellett tűnnie az idegen katonák puszta

39 1715:42. tc., uo. 475. o.
40 1715:8. tc. 2 p., uo. 441. o.
41 *Borus* in: Mo. hadtört. I. k., 407. o.; v.ö.: *Szabó*, 23. skk. o.
42 1647:65. tc., 1649:2., 3., 9. tc., CJH, III. k., 467., 527. o.
43 1608:11. tc., 1613:6. tc., uo. 17., 89. o.
44 1625:24. tc., uo. 253. o.
45 1635:59. tc., uo. 337. o.
46 1608:2., 11. tc., 1625:24. tc., 1635:59. tc., 1639:46. tc., 1655:19. tc., 1659:25. tc., 1662:2. tc., uo. 17., 253., 337., 397., 595., 155., 275. o.
47 1681:5. tc., uo. 271. o.

magyarországi tűrésének is, hiszen a hét esztendőn át folytatott Rákóczi-szabadságharcnak végül a Habsburg-birodalombeli területeken azokból és azok határain kívülről kiállított és ezért idegennek tartott katonák egyre nagyobb számú bevetésével lehetett úgy véget vetni, hogy az idők folyamán mind több magyar, s köztük növekvő számú kuruc állt át az uralkodó oldalára, és lépett be annak császári hadseregébe, főleg a korábbról már abba betagolt magyarországi kiállítású egységekbe, míg végül is békekötés született. Másként szólva a császár-király hadai is mindinkább vegyesen nem magyarokból és magyarokból álltak.

A magyar törvényhozás számára mégis közömbös volt, hogy a Habsburg-birodalom hadereje meghatározó nagyságrendben, bizonyos szerény részét tekintve, már magyar egységekből is álló császári állandó hadsereg volt. Számára csak az volt a kérdés, hogy immár nem akadályozhatja meg „a külföldiek" magyarországi állomásoztatását. Hogy mennyire nem az állandó hadseregre vonatkozó határozathozatalról volt szó, fel kell idézni, hogy annak fenntartására, ellátására, igazgatására és vezényletére birodalmi szintű, korábban létrejött központi hatóságok voltak illetékesek. Ugyanakkor viszont „a véghelybeli bennszülött katonaság" fenntartása országgyűlési hatáskörben volt, és fizetésüket illetően újra és újra határozathozatalra került sor, így utoljára 1681-ben, amikor „a harmincad felét s bizonyos sóvámot a bennszülött katonaság fizetésére a jövő országgyűlésig felajánlják",[48] majd ezt a döntést 1687-ben megismételték.[49] Ezt a hagyományt folytatva, 1715-ben fenntartotta magának a jogot az országgyűlés, hogy a véghelybeliek fenntartására fordítandó adókról maga döntsön. Immár azonban nem volt tiltott a nem magyar katonaság magyarországi fenntartása sem. Erre tekintettel a törvényhozóknak vissza kellett emlékezniük a Habsburg-abszolutizmus durva kinyilvánítására, amikor 1671-ben a magyar alkotmányosság által előírt országgyűlési egyetértést nem kívánva, nem kérve, sőt negligálva uralkodói döntés született, amely szerint a magyar területeken állomásozó teljes idegen katonaság eltartására rendeletileg kötelezi Magyarország lakosságát.[50]

Azt sem feledhették, hogy a talán minden korábbinál sorsdöntőbb két és fél évtizedben tapasztaltak szerint az országgyűlés összehívása az uralkodó kényekedve szerint történik. Ennek az e törvénycikkbeli, a szakirodalomban ugyancsak elsikkadt további két paragrafussal igyekeztek gátat vetni: „3. Ha pedig a véletlen ellenséges betörésnek rendkívüli esete merülne fel, vagy a változó s előre nem látható rögtönös háború tekintete az ilyen fontos ügy tárgyalásának rendes módozatát s alakját nem engedné, ily esetekben ugyanazon karok és rendek nemcsak tanácsosnak, hanem szükségesnek is találták, hogy a nádorispánt és az ország prímását, meg a püspököket, bárókat, a királyi ítélőtáblát, a megyéket és szabad királyi városokat, amennyire lehet, s minél nagyobb számban az országban, s nem azon kívül, összehívják. 4. Kik megvizsgálván az ily véletlen szükség okát, s azt az ország hasznára és szükségére elegendőnek ismervén s találván, az ily adókivetés dolgában (s nem az ország egyéb ügyeiben is) tanácskozhassanak és határozhassanak."[51]

48 1681:15. tc., uo. 277. o.
49 1687:12. tc., uo. 343. o.
50 *Benczédi* in: Mo. tört. III. k., 1190. o.
51 1715:8. tc., 3–4. p., CJH, III. k. 441. o.

Az uralkodó által igényelt és az országgyűlés által elfogadhatónak vélt „az úgy bennszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaság" fenntartását lehetővé tevő és szükségesnek tartott költségvetési összeg bizonyára nagyon távol állt egymástól. Egy korábbi törvénycikk, visszautalva a már idézett 1681. évi e vonatkozású törvényhelyre, e döntés mindkét részről történt elhalasztását rögzítette: „Az 1681. évi XV. törvénycikkben felszámolt jövedelmek iránti rendelkezést ő legszentségesebb Felsége a jelen idő tekintetéből a következő országgyűlésre hagyván, a véghelyek ellátását és egyéb szükséges dolgokat is, az ő jóságos beleegyezésével, boldogabb időkre halasztották."[52]

Végső érvünk arra vonatkozóan, hogy mindeddig tévesen értelmezetten látják korábbi szerzők az 1715. évi VIII. törvénycikkben a birodalmi és magyar hadügy összeegyeztetését, az állandó hadsereg magyar részről való elfogadását és az állandó hadseregnek való magyar hozzájárulás akceptálását,[53] az a tény, hogy egy ugyancsak mindeddig nem idézett további döntés született, amely kimondta, hogy „a közigazgatási, katonai és közgazdasági ügyekben rendszer kidolgozása s sikeres keresztülvitele üdvös és az egész országra hasznos és első sorban szükséges munka", amely azonban éppen ezért időigényes, és amelynek kidolgozására az országgyűlés az uralkodó egyetértésével királyi biztosokból álló bizottságot hozott létre.[54]

Annak bizonyítására pedig, hogy a magyar országgyűlés semmiképpen sem érthette „az úgy bennszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaságon" az uralkodó állandó hadseregét, álljon itt az a szakirodalomban mindeddig – ismeretünk szerint – ki nem emelt tény, hogy 1715-ben országgyűlési határozatot hoztak a magyar karok és rendek „a császári-királyi katonaság kihágásairól és a károsultaknak e tekintetben adandó elégtételről",[55] mégpedig visszautalva az e vonatkozású korábbi határozatra. Az viszont 1681-ben még csak – a Habsburg-birodalmon kívülről érkezettekre is tekintettel – a „külföldi katonák kihágása" megnevezéssel intézkedett olyképpen, hogy a magyar vármegyei hatóságoknál, vagy hiteles helyeknél tett tanúvallomást követően magyar bíróság hozhat ítéletet, és csak vita esetén arra, hogy „a dolog valóságát e célra összehívandó mindkét nemzetből való bírák, katonai törvény szerint kiderítvén", ítélkezzenek.[56] Ha nem arról lett volna szó, hogy a három és fél évtizeddel korábbi helyzettel összehasonlítva, erősen megfogyatkoztak a birodalmon kívüli valódi külföldiek, és lényegesen több, a Habsburg-birodalom nem magyar területeiről kiállított állandó hadseregbeli állomásozott magyar területeken, a véghelybeliekre vonatkozóan elengendő lett volna, számos más esethez hasonlóan, a korábbi törvényhelyekre való visszautalás. A megkülönböztető kiemelés viszont egyértelművé teszi, hogy csakis ez esetben szólhattak a rendek az állandó hadseregről, mégpedig a korábbi hazai bíráskodási jog hatályának a magyar felségterületen tartozkodó újabb, immár jelentősége miatt kiemelendő katonakontingensre való kiterjesztésével kapcsolatosan.

52 1715:35. tc., uo. 469. o.
53 *Ember* in: Mo. tört. IV. k., 399. o.
54 1715:59. tc., CJH, III k., 487. o.
55 1715:43. tc., uo. 475. o.
56 1681:22. tc., uo. 283. o.

Az 1722/23-as újabb országgyűlés nagyon jellemző módon kénytelen volt visszatérni arra a kérdésre, hogy a hazai hatóságok mellett párhuzamosan működnek a magyar területeken állomásozó állandó hadseregbeli alakulatok különböző szintű parancsnokságai, és azok működésére semmilyen hatással sem lehet: „Hogy a katonai kihágásokra nézve az 1715. évi XLIII. törvénycikket pontosan megtartsák, s a karok és rendek a tábornokok vagy bármely katonai parancsnokok részéről az adók vagy úgynevezett regálék kicsikarásában bárminő módon vagy bármikor behozott visszaélések ellenében magukat ezúttal is vigasztalva érezzék, ő legszentségesebb Felsége kegyelmesen elrendelte, hogy (...) ezeket a lehetőség szerint minél előbb eltöröljék és megszűntessék."[57] Az állandó hadseregbeli jelenlét csökkentését a magyar országgyűlés nem érhette el, ezért a járható utat kellett választania az idegen katonaság létszámának leszorítására: „A karok és rendek ő legszentségesebb Felségénél (...) a szükségtelen erősségeknek az erről kiadott jóságos rendelet szerint való kiürítésére legalázatosabban könyörögnek."[58]

Bár az 1728/29-es országgyűlést az előzőekhez hasonlóan fontosabb kérdések – köztük a hadiadó összegszerűsége – uralták, két határozatban is annak tanúságtételét adta, mennyire szabadon rendezkedhetett be az állandó hadsereg Magyarországon, és ezzel kapcsolatosan milyen kevés befolyással rendelkeztek a hazai hatóságok. Törvényt kellett ugyanis hozni egyrészt „a Győrben és Komáromban a várparancsnokok részéről behajtani szokott regálé című adó eltörléséről", másrészt arról, hogy „a katonák kocsmákat és mészárszékeket ne tartsanak".[59]

Ilyen előzmények után érkezett el III. (VI.) Károly halálával az osztrák „örökségért" vívott háborúk időszaka, amely valóban jelentős, mindeddig a kutatók részéről kevéssé figyelembe vett hadügyi változásokat eredményezett. Ezeknek a lényege az volt, hogy ezúttal ténylegesen és tartósan egybekapcsolódott a birodalmi és a magyar hadügy. Arra a tényre alapozva, hogy a horvát országgyűlés 1712-ben, az erdélyi országgyűlés 1722-ben, a szűkebb értelemben vett magyar országgyűlés pedig 1723-ban törvényerőre emelte a Pragmatica Sanctiót, a trönörökös Mária Terézia a trónjaira törő német–római birodalmi fejedelmek ellenében szükségszerűen fordult birodalma keleti feléhez. Egyik első intézkedésként már 1740 őszén kinevezte magyarországi főhadparancsnokká azt a Pálffy János grófot, aki egyrészt a császári állandó hadsereg tábornagya, másrészt a legmagasabb betöltött magyar méltóság viselőjeként országbíró volt és a szatmári békekötés érdekében három évtizeddel korábban tett fáradozásai alapján mind az udvar, mind a magyar államférfiak bizalmát élvezte, továbbá ország- és birodalomszerte nagy tekintéllyel rendelkezett. Ezt követően Mária Terézia rögtön azzal a kívánsággal fordult a magyarországi főhadparancsnokhoz, hogy trónjainak biztosítása érdekében az állandó hadsereg hadilétszámra való feltöltésére szabadon toboroztathasson magyar területeken. Ennek megkezdését megelőzően bekövetkezett a sziléziai porosz betörés, amelyre tekintettel az alkotmányjogilag kényes helyzetbe került Pálffy úgy

57 1723:21. tc., uo. 585. o.
58 1723:23. tc., uo. 587. o.
59 1729:3., 4. tc., uo. 667. o.

döntött, hogy az ország veszélyhelyzetére tekintettel 14 vármegyében részleges felkelést hirdetve, fegyverbe szólította az erre kötelezetteket.[60]

A hadiesemények világossá tették, hogy a Mária Terézia trónutódlását elfogadó magyar rendeknek ennél súlyosabb döntést is kell hozniuk. Erre az 1741-es koronázó országgyűlésen került sor. A karok és rendek siettek kimondani, hogy ,,habár a szükséges katonaságot rendes alakban zászló alá gyűjteni az idő rövidsége nem engedi, mégis (...) az ország általános fölkelését elhatározták." Fontos korlátozásokkal tették azonban ezt: ,,A bajor választó s a király és ország más ellenségei igazságtalan törekvéseinek elnyomására minden lehető eszközöket kész szívvel alkalmazni igyekezvén, (...) a fenyegető veszélyre való tekintetből, az előadott célra s csakis ez egy alkalomra és szükségre". Egyúttal azt is feltételül szabták, hogy ,,ez által az ország törvényei, s a nemesek ősi kiváltságai, jogai és szabadságai semmiképpen sérelmet ne szenvedjenek." Végül a bevezetőben még egyszer kihangsúlyozták, hogy döntésükből ,,bármely jövendő időkben következtetést vonni ne lehessen."[61]

Érthető volt ez az óvatoskodás, hiszen a magyarországi Habsburg-uralom időszakában első ízben következett be az a helyzet, hogy az országot nem a keleti ősi ellenség, az Oszmán Birodalom fenyegette, amellyel szemben természetes reagálás volt a részleges vagy általános felkelés meghirdetése, hanem nyugati uralkodók törtek rá a Habsburg-ház örökös tartományaira, és csak a perszonálunióból fakadó közvetett veszély fenyegette a Magyar Királyságot. Mária Terézia trónjának megvédésére Sziléziában kellett a poroszok, majd Cseh- és Morvaországban a bajorok és szászok, valamint az ezeket támogató francia hadak ellen vonulni. Márpedig a mindenkor sziklaszilárdan őrzött középkori magyar alkotmányosság csupán az ország megvédése érdekében engedélyezte felkelés meghirdetését, sőt a török háborúk idején az országgyűlés többször konkrétan is megfogalmazta, milyen veszélyhelyzetnek kell fennállnia a végvidékeken az általános felkelés előfeltételeként. Természetszerűleg mindaddig nem volt szükséges, hogy a jelentéktelen magyar–sziléziai határvonallal kapcsolatosan döntés szülessen, hiszen azonos uralkodó két felségterületéről volt szó. A magyar területektől távol vívott korábbi ,,örökösödési" háborúkban pedig a Habsburg-uralkodó nem szorult rá arra, hogy magyar királyként az insurrectio hadbaszólítását igényelje.

Miután ez elháríthatatlanul és elodázhatatlanul szükségessé vált, az alkotmányjogi zsákutcába került magyar országgyűlés felső tábláján helyet foglaló 67 püspök és prelátus, 187 gróf és báró, valamint az alsó táblát alkotó 235 vármegyei és 75 szabad királyi városi küldött olyan egyszerinek minősített döntést hozott, amellyel nem szüntette meg az addigi szigorúan védelmi igénybevétel lehetőségét, hanem éppen ahhoz ragaszkodva az örökös tartományokba való kivonulást kivételesen és kimondatlanul mégsem minősítette sérelmesnek. Mindenesetre a nemeseknek biztosítandó időnyerés céljából első határozatként a következő figyelemreméltó

60 KA, AFA, Schlesien, 1741-I-ad 14, 1741-II-24, N. B.: Nem csak a vonatkozó irodalomban általánosan említett Duna-melléki vármegyékről volt szó; Pozsony, Nyitra, Trencsén, Liptó, Veszprém, Somogy, Bars, Zala, Vas, Heves, Bihar, Szatmár, Szabolcs, Komárom vármegye e sorrendben, továbbá a jász és kun kerület szerepelt a megkeresettek között.

61 1741:63. tc. Bev., CJH IV. k. 55. o. V.ö.: *Éble* 1897. 160. skk. o.

fogalmazású döntést hozta: „Amely általános fölkelés címén először is tényleg kiállítanak huszonegyezerhatszázhuszonkét az ország portái szerint kivetett gyalogot, kik hat újonnan alakulandó ezredbe lesznek beosztva, és zsoldjukat összes tisztjeikkel együtt (kik közül a törzstiszteket ugyan ő Királyi Szent Felsége fogja fizetni és kinevezni, a többieket pedig bezárólag a századostól kezdve, a vármegyék az ezredesekkel egyetértőleg nevezendik ki) az ország adóalapjából kapják, s ugyanazon alapból lesznek a vármegyék, városok s elkülönített portákkal bíró helyiségek és kerületek által, beszámítás mellett, ruházandók, s minden szükséges kellékkel (a puskán, zászlón, dobon és sátrakon kívül, melyekről ő Királyi Felsége fog gondoskodni) hasonlóképpen beszámítás mellett fölszerelendők."[62]

A hosszú mondat elemzése több, a szakirodalomban mindeddig nem kellően méltányolt tényt takar. Egyrészt az országgyűlési határozattal általános felkelés esetén hadbahívható portális gyalogságot ezúttal ténylegesen hajlandó volt kiállítani az ország, másrészt az adott körülmények között a bécsi udvar inkább a katonákra volt elsődlegesen rászorulva, mintsem a szokásos rendkívüli hadiadóra. Ugyanis a megelőző évtizedek két török háborújában és a lengyel „örökösödési" háborúban megelégedett az évenkénti rendes és ez alkalmakkal kivetett rendkívüli hadiadó részben természetben, részben készpénzben való behajtásával.[63] Ugyanakkor ez az 1741-es megoldás nem volt egészen előzmény nélküli. A spanyol „örökösödési" háború és az ezzel időben egybeeső Rákóczi-szabadságharc idején ugyanis először az insurrectio hadbahívásával kísérletezett az uralkodó, mégpedig az eleve behajthatatlannak tetsző hadiadó teljes elengedésének ígéretével.[64] Csak miután a magyar felkelést nem sikerült kiállítani,[65] született határozottan erre a tényre tekintettel újabb uralkodói döntés a korábban kivetett hadiadó szigorú behajtására,[66] viszont a magyar rendeknek tett engedményként ebből az összegből állandó hadseregbeli magyar huszár- és hajdúegységek felállítására.[67] 1741-ben fordítottan történt, a magyar rendek hajlandóak voltak az insurrectio alapján kiállítandó portális gyalogság teljes létszámban való biztosítására, egyúttal azonban kimondták, hogy e katonakontingensből hat új gyalogezredet kell felállítani.

Az a körülmény, hogy a törzstisztek kinevezési jogát fenntartották az uralkodónak, és hogy előzetes ígéret szerint a fegyvert, a dobokat, a sátrakat és főleg a zászlókat az uralkodó fogja biztosítani, végül hogy a törzstisztek fizetésének folyósíttatása is uralkodói kötelesség lesz, határozottan világossá tette a kortársak számára, hogy állandó hadseregbeli új gyalogezredekből lesz szó, amelyeknél az ezredtulajdonosi jogkört az uralkodó képében az Udvari Haditanács fogja gyakorolni, így az ezredtulajdonosi kötelességek is erre a központi hatóságra hárulnak. Az a további döntés, hogy a fő- és altiszteket a vármegyék nevezhetik ki, és hogy a vármegyék gondoskodnak a szükséges ruházatról és felszerelésről, valamint a zsoldfizetésről a hat ezrednél, azt teszi világossá, hogy ezúttal ismét a

62 CJH, IV. k., 55. o.
63 FZ, V. k., 612. skk. o.
64 KA, AFA, Rebellen in Ungarn, 1703-XII-4b
65 Uo. 1703-XII-16
66 Uo. 1703-XII-ad 22
67 Uo. 1703-XII-28, 1703-XII-43

hadiadó egy részének természetbeni megváltásáról volt szó. Ezt ki is mondta a törvényhely, hiszen fogalmazása szerint azt „az ország adóalapjából kapják", mégpedig „beszámítás mellett". A kétféle katonaállítás összekapcsolását még további intézkedés tette egyértelművé. A hat új ezred kiállítása után az insurrectio alapján biztosított portális gyalogosok feleslegét a már korábbról fennálló állandó hadseregbeli magyar gyalog-, sőt huszárezredek hiányának pótlására fordította a hadvezetés.[68]

Mindenesetre a törvénycikk bevezetőjében megfogalmazott módon az országgyűlési határozat e vonatkozásban is megismételte, hogy a karok és rendek a mindenkori döntés jogát fenntartják maguknak, és jelen állásfoglalásuk nem jelenthet ab ovo precedenst: „akár a fölkelés tartama alatt, akár megszűntével az ezekben (az állandó hadseregbeli gyalogezredekben – Z. J.) bármiképpen felmerülő fogyatékok betöltésére és újoncok állítására a karok és rendek semmi szín alatt se köteleztessenek, és soha ne legyenek kötelezhetők."[69]

Rendkívül figyelemreméltó, hogy a fent ismertetett állásfoglalás, mivel nem volt semmiféle országgyűlési határozatelőzménye, nem hivatkozhatott korábbi törvényhelyre. Az ezt követően megfogalmazott, a személyes felkelésre vonatkozó résznél viszont azonnal utalás történt az érvényes jog előzményekre: „3. Fölkelnek azonkívül az 1715. évi VIII. cikkelyhez képest az összes nemesek és mindazon személyek, kiket a törvény ezen nevezet alá foglal, bármely méltóságban, tisztségben és állásban legyenek, fegyvert fognak ragadni." Az általános felkelés jellegének megfelelően, természetesen bandériumállításról is határozatot kellett hozni, ezért a következő paragrafus erről intézkedett, de megint hatáskört óvó feltételszabással: „4. Azonfelül pedig, az alább megirandó fönntartások mellett, és a jövendőre való minden következtetés nélkül, (...) a fentebb idézett VIII. törvénycikkből folyólag kötelezett személyes fölkelésen kívül, az összes birtokos nemesek egy-egy nádori porta után egy-egy lovast, fegyverekkel és a szükséges kellékekkel fölszerelve, a lehető leghamarabb kiállítani, és a fent előadott szükség esetében, a közeledő 1742. hadiév lefolyásáig eltartani készséggel, lelkesen és önként ajánlkoztak."[70]

Nos, a lelkesedés talán mégsem volt olyan viharos, ugyanis nemcsak időben szabtak határt a személyes és banderiális felkelésnek, hanem alkalmazását is korlátozták, amikor ezt a mellékmondatot fogalmazták meg az insurrectio céljaként: „fönt nevezett Királyi Felség szentséges személyének védelme, s az országnak és szent koronájának az imént említett ellenséges bántalmaktól való megoltalmazása végett."[71] Ebben ugyanis egyértelműen az húzódik meg, hogy a nemesi és banderiális felkelés továbbra is csak az ország védelmére köteles, és csakis az ország határain is átcsapó ellenséges támadás esetén kötelezhető harcra. Ezt az értelmezést megerősíti, hogy a következő paragrafus határozata értelmében az erre kötelezettek „az alább megnevezendő kerületi főparancsnokoktól idejében tudtokra adott határidőben és helyen, az országon belül (...) megjelenni tartoznak."[72]

68 KA, AFA, Schlesien, 1741–XI–13, ad 13, Ung. Generalat, 1745–I–44.; v.ö.: *Éble* 1910. 165. skk. o.
69 1741:63. tc. 2. p., CJH IV. k., 55. o.
70 Uo.
71 Uo.
72 Uo.

Egy további paragrafus pontosítja ezt a megjelenést: „19. A jó rend fenntartása és a zavarok kikerülése végett (...) a vármegyék jelvényei és zászlói alatt táborba szálló katonaság (...) a vármegyék által századokba osztassék s közülük a képesebbek és alkalmasabbak tisztekké tétessenek."[73]

Mindenesetre az addigra már egyértelmű erőviszonyokkal számot vetve, a magyar országgyűlés, ha már elismerte a leányági trónutódlást és Mária Teréziát trónra emelte, nem zárhatta ki, hogy a több száz éves alkotmányossággal szakítva, az örökös tartományokkal való elszakíthatatlan egybekapcsolás jegyében, határon kívüli bevetésre küldheti a hadvezetés az általános felkelésből formált és az uralkodó trónjainak védelmére *átengedett* kötelékeket. Ezt csak egy módon nehezíthette meg, ezért kimondta: „Ha a nemes katonaságnak az ország határán túl kellene mennie, azon esetben ő királyi szent Felsége annak eltartásáról gondoskodni és intézkedni fog."[74]

Az 1741. évi LXIII. törvénycikkben a részkérdésekkel kapcsolatosan visszatérő, számos régebbi törvényhelyre való utalás azt a látszatot kelti, mintha a korábban, utoljára az 1662-es országgyűlésen szabályozottnak megfelelően széles körre vonatkozóan maradt volna érvényes a hadbaszállási kötelezettség. Valójában a portális katonaság számának növelése együtt járt az egytelkes, szabad udvaros és címerleveles nemesek, a hadiszolgálatot teljesítő nemesek, a családfő nélküli, vagy nagycsaládban együttélő nemesek kímélésével, akik – vagyoni helyzetük függvényében – többen együttesen voltak kötelezettek egy lovas állítására. A bandériumok összetételében így a kincstári, kamarai, nádori és hajdúporták után állítottak súlya növekedett.[75]

Az osztrák „örökösödési" háború elhúzódott, ám az egyébként is vonakodva hadba szállt általános felkelés 1742 végén hazatért. Nem így az állandó ezredekbe tagolt portális katonatömeg, amely derakasan helytállt, és tovább szolgált.[76] Erre tekintettel a hadi helyzet kedvezőtlen fordulatakor, 1744 őszén Mária Terézia újra a magyar rendekhez fordult és előbb önkéntes vármegyei kontingenseknek a hadszíntérre küldését, majd annak elmaradását tapasztalva, az általános felkelés megajánlását kérte. Ezúttal a „lelkesedés" messze a korábbi alatt maradt. Nem is következett be az országgyűlés összehívása, hanem a fentebb már idézett 1715. évi VIII. törvénycikk 3. és 4. paragrafusa értelmében az országnagyok értekezlete ült össze, hogy döntést hozzon. Bár az eredeti törvényszöveg csak azt engedélyezte volna, hogy „az adókivetés dolgában" és „nem az ország egyéb ügyeiben" tanácskozzanak, mégis az általános felkelés iránti uralkodói megkeresést vitatták meg. Végül is, megint csak erre az egy alkalomra elfogadva, csupán arra volt hajlandó az országnagyok értekezlete, hogy az 1741-es törvényhelyet megismételve, a magyarországi kiállítású állandó hadseregbeli egységeknél mutatkozó hiányt a szükséges számú portális gyalog- és lovaskatona állításával pótolja.[77]

Az osztrák „örökösödési" háborúban bevált gyakorlatra emlékezve a század második felében vívott további dinasztikus háborúk során az uralkodó nem is

73 Uo.
74 Uo. 26. p.
75 Uo. 6-18. p. V.ö.: *Éble* 1891. 279. skk. o.
76 Ost. Erbf. Kr. I. k. 425. skk. o. V.ö.: *Andorka*, 111. skk. o.
77 KA, AFA, Ung. Generalat, 1744-I-68/5, 1744-II-4e, 1745-I-37/6i, 1745-II-12, 1745-X-34

igényelte már az insurrectio táborba hívását. Ugyanakkor nagyon elégedett volt azzal a megoldással, hogy a magyar területekre kivetett rendes és rendkívüli hadiadók terhére állandó hadseregbeli magyar alakulatokat tartson fegyverben.[78] Ezek harcértékét meggyőző módon tapasztalhatták a harmadik szileziai, vagy hétéves háború folyamán, amikor a korábbi háborúkhoz hasonló módon járt el a magyar országgyűlés. Ezért Mária Terézia az 1764/65-ös országgyűlésen korszerű magyar állandó hadsereg megszervezését kezdeményezte. A korok és rendek azonban továbbra sem kívántak lemondani a személyes és általános felkelés középkori intézményéről, amely adómentességük alapja volt, így az uralkodói javaslat elfogadtatása lehetetlennek bizonyult. Mindenesetre ettől eltekintve nagyon célszerű megoldásnak tűnt az udvar számára, hogy az országra kivetett hadiadó terhére a hadvezetés portális katonaságot kaphat a birodalmi méretű állandó hadsereg magyarországi kiállítású ezredeinek fenntartására, aminek törvénnyel való biztosítására ezúttal már minden korlátozás nélkül hajlandóak voltak a magyar karok és rendek.[79] Ezért a következő két és fél évtizedben az országgyűlés összehívása nélkül egyszerűen a szükséges számú újoncnak a korábbi eljárás szerinti állítását rendelte el az uralkodó.[80]

Változás a magyar törvényhozásban az 1790/91-es országgyűlés idejére következett be, amikor immár éppen a karok és rendek indítványozták az uralkodónak az elkülönítendő állandó magyar hadsereg létrehozását. Ezúttal az udvar ellenállásán bukott meg ez az elképzelés,[81] hiszen éppen II. Lipót vetette fel a fennálló magyar ezredek hadilétszámra való feltöltésével kapcsolatban a régi, kényelmes megoldást, a portális katonaság kiállítását. Erre a következő országgyűlési határozat született: „Mivel a magyar ezredek ezen háborúban nagyon megfogyatkoztak és megcsökkentek, kiegészítésükről pedig, amelyet a külső biztonság követel, a szokásos katonafogadás útján gyorsan gondoskodni nem lehet, ő Felsége kegyelmes javaslatára a karok és rendek, a háború különben sem lévén még teljesen befejezve, 6000 újonc állítását az 1741. évi LXIII. törvénycikkben kifejezett föltételek és biztosítékok alatt fölajánlják."[82] A birodalmi keretekben szervezett állandó hadsereg magyarországi kiállítású egységeit immár egyértelműen magyar ezredeknek nevezve az udvar számára természetesnek látszott, hogy az 1741-ben valóban önként megajánlott módon gyakorlattá vált megoldást követve, azokat időigényesebb és bizonytalanabb toborzás helyett az általános felkelés részét alkotó portális katonasággal töltsék fel.

A kitűzött út véglegesen járhatónak bizonyult és a francia háborúk időszakára hagyományosan rendszeressé vált a magyarországi egységeknél szükségessé váló újonckontingensnek az országgyűlés által elfogadott határozat útján, a portális katonaság terhére való biztosítása. Az újonckontingenst immár a pótlovakkal és a rendkívüli hadiadóval együtt szavazták meg a karok és rendek és ezek együttes anyagi kihatása volt számukra a mérce. Ezek a határozatok, már egybefogva a magyar gyalog- és huszárezredeket, „magyar hadseregről" szóltak. Az e vonat-

78 *Marczali,* 290. skk. o.; *Bánlaky,* XIX. k., 306. o.
79 *Ember* in: Mo. tört. IV. k., 428. o.; *Benda* in: Mo. tört. V. k., 99. o.
80 37. gye. tört. 265. o.
81 *Benda* in: Mo. tört. V. k., 97. skk. o.
82 1790:6. tc., CJH V. k. 203. o.

kozású 1792. évi VI.,[83] az 1802. évi I.,[84] az 1805. évi ugyancsak I.,[85] az 1807. évi szintén I.,[86] az 1808. évi VI.[87] törvénycikk szövege azt is tanúsítja, hogy minden alkalommal az 1741. évi LXIII. törvénycikk követését mondták ki, és így volt ez az 1830. évi országgyűlésen is, ahol a VII. törvénycikkben a portális katonaság terhére állítandó újonckontingenst egyenesen tíz évre előre fogadták el.[88]

Az 1715. évi VIII. törvénycikkre csupán két esetleges és más vonatkozású hivatkozás történt, mégpedig az 1805-ös országgyűlésen az általános felkelés kimondásakor, mint az 1741. évi LXIII. törvénycikk előzményére,[89] továbbá az 1812-es országgyűlésen, amikor az I. törvénycikk erre való hivatkozással mondta ki „önkéntes hadiajánlatként" egy millió pozsonyi mérő rozs és másfél millió pozsonyi mérő zab portánkénti felosztásban való beszolgáltatását.[90]

A fenti elemzés alapján megfogalmazhatónak véli a szerző azt az állítást, hogy a XVIII. századi magyar hadügy szempontjából nem az eddigi nézet szerinti 1715. évi VIII., hanem a mindeddig a kutatás figyelmét e tekintetben elkerülő 1741. évi LXIII. törvénycikk vált meghatározóvá. Ugyanis csupán ez tette lehetővé, hogy az 1715-ben törvényesített, ám összegszerűsége tekintetében állandó országgyűlési határozatot követelő hadiadót alapul véve, a középkorból továbbélő magyar alkotmányos előírások szerint hadba szólított általános felkelés részét alkotó portális katonaság képezze az összbirodalomi szervezésű császári-királyi állandóan új hadsereg magyarországi kiállítású ezredeinek újonckontingensét. Végül is ez a törvényes megoldás kapcsolta össze a mindaddig párhuzamosan létező, de csak esetlegesen fegyverbe szólított magyar felkelést és a birodalom egészéből állított állandó hadsereget. Ugyanakkor ezzel az összekapcsolással a hadügy vonatkozásában is sikerült biztosítani az egyéb területeken is meglevő birodalmi–magyar kettősséget, mégpedig a magyar érdekek óvásával, hiszen a hadiadó és az ez alapján állítandó katonakontingens nagyságrendje mindvégig magyar országgyűlési határozatoktól függött.

A szűkebb értelemben vett magyarországi fejlődés elemzéséből levont következtetésben megfogalmazottakat alátámasztja az Erdélyi Fejedelemség hadügyére való rövid kitekintés is. A Habsburg-uralom alá kerülést megelőző időben történelmileg meghatározottan elsődleges a határvédelem volt. Ezt a keleti, délkeleti területeken hagyományosan az itt letelepedett székely és más – éppen a határvédelem ellátására tekintettel – szabad fegyveresek látták el. Az ország három részre szakadása következtében kialakult új belső határvonal őrzését újonnan állított és kincstári jövedelmekből fenntartott várőrségekre bízták. E helyben maradó erők mellett a szükségesnek tartott hadviselésre udvari hadakat állítottak fel és tartottak fegyverben. A függetlenség történelmi okainak megszűntével a Habsburg-birodalomba betagolt Erdélyi Fejedelemség közvetlenül a Habsburg-uralkodó uralma alá került, mint olyan koronatartomány, amelynek igazgatását a

83 Uo. 243. o.
84 Uo. 281. o.
85 Uo. 325. o.
86 Uo. 335. o.
87 Uo. 377. o.
88 Uo 499. o.
89 Uo. 325. o.
90 Uo. 419. o.

Bécsben újonnan megszervezett Erdélyi Kancelláriára és a birodalmi szintű központi igazgatási szervekre bízták.[91] Vagyis nem csak a már korábban és egyre nagyobb területi arányban a Habsburg-uralkodó fennhatósága alatti Magyar Királysággal való újraegyesítés nem történt meg, hanem a független erdélyi hatóságok önálló működése is megszűnt. A hadügyet illetően rögtön a birtokba vételt követően önálló császári főparancsnok kinevezésére került sor, az újonnan megszervezett terület védelmét pedig a neki alárendelt, megfelelő létszámúnak tartott állandó hadseregbeli egységekre bízta az uralkodó, ezek fenntartására pedig jelentős évi hadiadót vetett ki.[92]

A joghatályos erdélyi törvényhely szerint a fejedelemség védelmét a korábbi és párhuzamos magyarországi törvényekhez hasonlóan részleges, vagy általános felkelésnek kellett volna biztosítania, ahogyan röviden megfogalmazták a rendek: „Az mikor hadi expeditióknak szükségesképpen meg kelletik lenni, akár generális, akár pedig partiális expeditio lévén, a dolgoknak mivolta és szükségnek kívánsága szerént, a fejedelmeknek parancsolatjára, nemesi praerogatióval élő minden rendek tartozzanak felülni."[93] A személyes felkelésen túl a törvény bandériumok állításáról is intézkedett „jószágának mennyiségéhez képest",[94] és előírta a portális katonaság szervezését „három kapuról egy lovast, két kapuról egy gyalogot"[95] számítva, végül rögzítette a székely, szász és hajdú szabadosok állandó hadi készenlétének előírását.[96] Az uralkodó azonban nem tartott igényt az erdélyi insurrectióra, ellenben az oszmán veszélyre tekintettel a továbbra is megtartott határvidékbelieken túl, akiket egyébként szintén nem szólított fegyverbe, jelentős, a helyiek által kvártélyosnak nevezett császári haderőt állomásoztatott állandó jelleggel a fejedelemségben.[97]

Változás Erdélyben a III. (VI.) Károly halálát követően, a Pragmatica Sanctio életbe léptetésekor következett el. A szűkebb értelemben vett magyar országgyűlés példáját követve, az 1741-ben szintén ülésező erdélyi országgyűlés ugyancsak kimondta az általános felkelés megajánlását, ezt megelőzően azonban – és ez a jelentősebb momentum – két állandó hadseregbeli ezred felállítását lehetővé tevő újonc állítását is a portális katonaság keretéből, a fejedelemség hadiadójának a terhére.[98] Miután az uralkodó ezt a megoldást elfogadta, továbbá önálló erdélyi főhadparancsnokságot szerveztetett, a következő fél évszázadban, két állandó hadseregbeli egységet erdélyinek minősítve, folyamatosan e fejedelemségből történt a szükséges újoncozás, mégpedig az 1744-es, az 1747-es, az 1748-as, az 1751-es, az 1752-es, az 1753/5-ös, 1791-es és 1792-es országgyűlés határozatának értelmében a portális katonaságra kötelezettek köréből.[99]

Röviden itt kell említést tenni arról, hogy a Magyarország társországaként kezelt Dalmát-, Horvát- és Szlavónországban a teljes tárgyalt korszakban joghatályos

91 *R. Várkonyi* in: Erdély tört. II. k., 830. skk. o.
92 *Uő.* in: Mo. tört. IV. k., 98. o.; *Trócsányi* in: Erdély tört. II. k., 973. skk. o.
93 Erdélyi törvények, 1541, pars III. XIX/I, CJH VI. k. 91. o.
94 1741, pars III, XIX/VI, uo. 93. o.
95 1741, pars III, XIX/XII, uo. 94. o.
96 1741, pars III, XIX/XIV, 1653, pars III, LXXXVI/I, VIII, uo. 94. skk. o. V.ö.: *Király,* 768. skk. o.
97 *Ember* in: Mo. tört. IV. k., 485. o.
98 *Teleki,* 103. o.; V.ö.: *Trócsányi* in: Erdély tört. II. k., 1005. o.
99 CJH V. k., 144. skk. o. V.ö.: *Koncz,* 524. skk. o.

maradt a felkelés intézménye, „midőn az ellenség nagyobb sereggel támadja meg amaz ország belsejét, vagy szállaná meg valamely erősségét", mégpedig „a bán úr felhívására és előzetes intésére".[100] Ennek keretében királyi és báni bandérium állítására is sor került. Korábbi időkből állt néhány végvár is, amelyeknek a fenntartására a helyi karok és rendek a harmincad felhasználását engedélyezték.[101]

Arról is szólni kell továbbá, hogy az ország három részre szakításának következményeként a tárgyalt korban több terület nem tartozott sem a magyar, sem a horvát királyi, sem az erdélyi fejedelemségi uralkodói hatáskörbe, hanem ezekről leválasztva, önálló életet élt, sőt e területek még növekedtek is. Legrégebben, még a II. Lajos és Ferdinánd főherceg közti 1521-es családi szerződés értelmében, Varasd székhellyel kiépült a vend és Károlyváros székhellyel a horvát kapitányság, hogy az Adriai-tenger partjától a Dráváig húzódó végvidéket biztosítsák az ellenséges betörések ellen. Mivel e terület döntően az örökös tartományok védelmét szolgálta, 1578-tól az akkor létrehozott és Grazba telepített Belső-Ausztriai Haditanács irányítása alá került,[102] hiszen akkor és még sokáig „a szlavón, horvát és tengermelléki végvidékek fizetését Alsó-Ausztria nemes tartományai az eddig szokásban volt módon"[103] folytatták. Az ország döntő hányadának az oszmán uralom alóli felszabadítása feleslegessé tett a korábban éppen erre tekintettel kiépített kanizsai, győri, érsekújvári és kassai főkapitányság továbbélését, indokolta viszont azt követően az újabb horvát területeken kiépített és a bán parancsnoksága alá helyezett, ezért báninak nevezett kapitányság, továbbá a szlavóniai, végül pedig a maros-tiszai kapitányság felállítását. A letelepített katonacsaládok férfitagjai fegyveres szolgálattal tartoztak a kapott földterület fejében. Míg a Habsburg hatóságok főleg délszlávok letelepítését szorgalmazták, sok magyart is vonzott ez a katonaparaszti életforma.[104] A XVIII. század első felének újabb két török háborúja eredményeként újabb módosulás következett be, szükségtelenné vált a maros-tiszai kapitányság, kiépülhetett viszont, teljessé téve az oszmán hatalomtól elzáró védvonalat, a visszafoglalás óta eddig is külön igazgatott Temes-vidéken a bánsági, végül az erdélyi katonai határőrvidék megszervezésével.[105]

Itt csak arra kell utalni, hogy a magyar köz- és hadtörténeti irodalomban elsődlegesen az erdélyi szervezés csapódott le a mádéfalvi veszedelemnek nevezett véres összecsapás miatt. Érthető okoknál fogva, de talán mégsem a lényeget kiemelve. Valójában ugyanis arról volt szó, hogy a bánsági példára, ahol a helyi lakosság összetételére tekintettel – akkori megnevezéssel – illir, német és oláh körzetmegosztással történt a szervezés, az erdélyi határvidéken is székely és oláh körzeteket akart a hadvezetés kialakítani, mégpedig a többi területeken már jól beváltnak tűnt rend szerint, a magyarok és románok azonos létszámával: ez a kétféle népességet teljesen eltérő jelleggel érintette. A székely lakosság nem csak az erre kijelölt Csíki Székben, Bardóci Székben és Háromszékben élt, hanem más területeken is. Az érintettek teljesen joggal vélték, hogy korábbi, évszázadok óta

100 1659:85. tc., 162:6. tc., 1681:66. tc., 1741:59. tc., CJH III. k. 53. skk. o.
101 1681:75. tc., uo. 317. o.
102 *Vanicek*, I. k., 38. skk. o.
103 1648:2, tc., 2. p.; CJH III. k. 527. o.
104 *R. Várkonyi* in: Mo. tört. IV. k., 154. skk. o.; *Ember* in: uo. 471. skk. o.
105 *Amstadt*, 102. skk. o.

élvezett szabadságjogaiktól akarja őket megfosztani a rendkívül távolinak tűnő idegen, bécsi hatalom. Természetes reakció volt az ellenszegülés. Ezzel szemben a román lakosságból nemcsak az általuk is lakott délebbi területeken: Hunyad vármegyében, a hátszegi völgyben, a Temesi bánságtól a Szász Székig terjedő sávban és a Fogaras-vidéken kívánt a bécsi udvar határőrkerületet szervezni, hanem északon, a máramarosi–bukovinai–moldvai határháromszögben is. Ehhez azonban arra volt szükség, hogy a Beszterce-vidéken, a borgói és a radnai völgyben élő magyar és szász lakosság kényszermegváltással történő kitelepítésével tegyék lehetővé román határőr-lakosság letelepítését. A kényszerkilakoltatás az erőszakszervezet alkalmazásával viszonylag gyorsan ment, szinte visszhangja sem volt, míg a megfelelő számú és főleg alkalmasságú román határőr-lakosság biztosítása hosszú évekre elhúzódott, és végül a tervezett létszám biztosítása sem járt sikerrel. Még úgy sem, hogy az áttelepedést és a határőr-szolgálatot vállaló románok közül a jobbágykötelezettségűek teljes felszabadítást nyertek.[106] Mindenesetre a bécsi elképzelés az adriai tengerparttól a bukovinai hágókig húzódó oszmánellenes cordon sanitaire létesítéséről megvalósult, és az állandó hadsereg időszakának utolsó harmadában a legbiztosabb, legmegbízhatóbb és legütőképesebb kontingenseket kiállító területnek bizonyult.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

AFA =	Alte Feldakten
KA =	Kriegsarchiv, Wien
CJH =	Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. Budapest, 1900.
Amstadt =	*Amstadt, Jacob:* Die k. k. Militärgrenze 1522–1881. Phil. Diss., Würzburg, 1969.
Andorka =	*Andorka K.:* A magyar nemesi fölkelés harcbalépése II. Frigyes ellen. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1893.
Bánlaky =	*Doberdói Bánlaky József:* A magyar nemzet hadtörténelme, XVII–XX. rész, Budapest, 1940. skk. é. n.
Berkó =	*Berkó István:* A magyarság a régi hadseregben. *Magyar Katonai Közlöny,* 1926/11–12., Melléklet.
Bolgár 1937 =	*Bolgár Elek:* A bandériális hadrendszer megszüntetésével kapcsolatos közjogi viták 1715–1848. *Magyar Katonai Szemle,* 1937.
Bolgár 1938 =	*Bolgár Elek:* A nemesi felkeléssel kapcsolatos alkotmányjogi kérdések az állandó hadsereg létesítése után. *Magyar Katonai Szemle,* 1938.
Bors =	*Bors János:* Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon 1593-tól 1715-ig. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1895.
Breit =	*Breit József:* Az egyetemes hadtörténelem vázlata, Budapest, 1899.
Éble 1891 =	*Éble Gábor:* Az 1741. évi felkelés számszerűsége. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1891.
Éble 1897 =	*Éble Gábor:* Törvényhozás az insurrectióról 1741-ben. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1897.
Éble 1910 =	*Éble Gábor:* Az 1741. évi insurrectio szervezése. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1910.

106 46 gye. tört. 6. skk. o.; v.ö.: *Ember* in: Mo. tört. IV. k., 490. o.; *Trócsányi* in: Erdély tört. II. k., 1027. skk. o.

Erdély tört. = *Makkai László–Szász Zoltán* (szerk.): Erdély története, II. k.: 1606-tól 1830-ig. Budapest, 1986.

Heischmann = *Heischmann, Eugen:* Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925.

Király = *Király Pál:* Katonaállítás Erdélyben a múlt században. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1891.

Koncz = *Koncz József:* Az erdélyi nemesi fölkelésre 1744-ben kiadott intézkedések. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1896.

Marczali = *Marczali Henrik:* Magyarország története III. Károlytól a Bécsi Kongresszusig 1711–1815. Budapest, 1898.

Markó = *Markó Árpád:* Insurrectio és állandó hadsereg. In: *Domanovszky László* (szerk.): Magyar művelődéstörténet. Budapest, é. n.

Mo. hadtört. = *Liptai Ervin–Borus József* (szerk.): Magyarország hadtörténete (I) a honfoglalástól a kiegyezésig. Budapest, 1984.

Mo. tört. III. = *Pach Zs. Pál–P. Várkonyi Ágnes* (szerk.): Magyarország története, 1526–1686. Budapest, 1985.

Mo. tört. IV. = *Ember Győző–Heckenast Gusztáv* (szerk.): Magyarország története, 1686–1790. Budapest, 1989.

Mo. tört. V. = *Mérei Gyula–Vörös Károly* (szerk.): Magyarország története, 1790–1848. Budapest, 1980.

Öst. Erbf. Kr. = Österreichischer Erbfolge-Krieg. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen bearbeitet in der kriegsgeschichtlichen Abtheilung des k. u. k. Kriegsarchivs. Wien, 1890. skk. é.

Palugyai = *Palugyai Imre:* A kapcsolt részek történelmi és jogviszonyai Magyarországhoz. Pozsony, 1863.

Szabó = *Szabó Dezső:* Az állandó hadsereg becikkelyezésének története III. Károly korában, 1708–1715. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1910.

Teleki = *Teleki Domokos:* A székely határőrség története. (Kiad.: *Szabó Károly*) Budapest, 1877.

Ujhelyi = *Ujhelyi Péter:* Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig, 1657–1780. Budapest, 1904.

Vanicek = *Vanicek, Fr.:* Specialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft. Wien, 1875.

37. gye. tört. = *Funke, Edmund:* Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 37. Wien, 1896.

46. gye. tört. = *Treuenfest, Gustav Ritter Amon von:* Geschichte des k. u. k. Infanterieregimentes Nr. 46. Wien, 1890.

József Zachar

THE LEGAL FRAMES OF THE HUNGARIAN MILITARY AFFAIRS, 1648–1918

Summary

The author examines the most important supporting-pillar of the feudal and enlightened absolutism, the legal settlement of the Hungarian military affairs, in the age of the standing army. He finds out that the old institution of resurrection (the personal obligation of the nobility to rise up in arms, to raise banderia and to levy soldiers by the number of the villeins' [= militia portalis] following the constitutional prescription of country defence) has survived. Beside this and because of the permanent Turkish threat it was inevitable to maintain a kind of standing Royal border and field army, too. This force was not connected with the standing Imperial Army, however the Vienna Court reckoned with Hungarian commanders and recruiting in Hungary from the very beginnings. The combination of the two forces was completed only by the Article LXIII of 1741 and not by the Article VIII of 1715, as it has been commonly known before. The abovementioned Article LXIII of 1741 has empowered the Monarch to fill the ranks of the Imperial Army from the militia portalis. This became an enduring practice, while the nobility's personal rising up in arms and the raising of banderia were exceptional. Parallel with this, on the border territories of the Hungarian Crown, the so-called Military Frontier started to be organized, where great numbers of soldiers could be mobilized from and sent to the ranks directly.

József Zachar

LES CADRES JURIDIQUES DES AFFAIRES MILITAIRES DE HONGRIE, 1648–1848

Résumé

L'auteur examine le statut juridiques des affaires militaires en Hongrie, à l'époque de l'armée permanente – l'un des piliers les plus importants de l'absolutisme féodal/éclairé. Il démontre la survie de l'insurrection, basée sur l'entrée en campagne et la création de bannières personelles de la noblesse, et sur l'assurance de l'effectif des soldats selon le nombre des maisons, selon les prescriptions constitutionelles de la défense du pays. Outre cela, le maintien des armées royales de château des confins et de campagne était nécessaire en temps de paix également, à cause de danger permanent ottoman. Mais cela n'était pas lié à l'armée permanente impériale, dans laquelle la cour comptait, dès l'origine, sur des chefs militaires hongrois et sur un complément de Hongrie. Ce n'était pas l'article 8 de la loi 1715 qui a effectué la jonction des affaires militaires impériales et hongroises, mais c'était l'article 63 de la loi 1741. Cela a rendu possible que le souverain utilise une armée portale, avec une décision de la diète, pour compléter l'armée permanente. Jusqu'à ce que cela se soit consolidé, l'appel en guerre et la création de bannières de la noblesse ne s'étaient passés qu'exceptionellement. En même temps, parallèlement à cela, aux rebords de la couronne hongroise, des confins militaires se sont formés, d'où il est devenu possible d'envoyer directement en guerre des masses de soldats de plus en plus grandes.

József Zachar

DIE RECHTSRAHMEN DES UNGARLÄNDISCHEN WEHRWESENS 1648–1848

Resumée

Der Verfasser untersucht die Rechtsregelung des ungarländischen Wehrwesens zur Zeit des stehenden Heeres, welches eine der bedeutendsten Stützen des feudalen/aufgeklärten Absolutismus war. Er stellt dar, wie die Insurrection auf Grund des persönlichen Aufsitzens, der Stellung von Banderien und der Sicherung der Soldaten nach der Anzahl der Porten der Adeligen den verfassungsmässigen Vorschriften der Landesverteidigung nach weiterlebte. Wegen der ständigen Osmanengefahr wurde aber nötig, auch königliche Grenz- und Feldtruppen zu Friedenszeiten unter Waffen zu halten. Aber nicht diese wurden mit dem kaiserlichen stehenden Heer vereinigt, obwohl in diesem vom Anfang an mit ungarischen Heerführern und ungarländischen Truppen gerechnet worden war. Die Verknüpfung des Reichs- und ungarländischen Wehrwesens erfolgte sogar nicht einmal mit dem Gesetzesartikel VIII von 1715, sondern mit dem LXIII von 1741. Erst dieser ermöglichte dem Herrscher, mit dem Beschluss des Reichstages für das stehende Heer Portalisten zur Ergänzung in Anspruch nehmen zu können. Diese Lösung zeigte sich dauerhaft, bis das Aufsitzen und Banderienstellung der Adeligen nur noch ausnahmsweise erfolgte. Parallel mit dieser Entwicklung wurde die Militärgrenze in den südlichen und östlichen Randgevieten der ungarischen Krone ausgebaut und von dieser konnten immer grössere Soldatenmassen direkt ins Feld geschickt werden.

Йожеф Захар

ЮРИДИЧЕСКИЕ РАМКИ ВОЕННОГО ДЕЛА В ВЕНГРИИ В ПЕРИОД 1648-1848 ГГ.

Резюме

Автор статьи рассматривает вопросы юридического регулирования военного дела в Венгрии в эпоху феодального/просвещенного абсолютизма, когда регулярная армия являлась одним из самых важных столпов этого строя. Исследователь показывает, что согласно конституционным предписаниям обороны страны далее продолжала существовать инсуррекция, опиравшаяся на личное поступление на воинскую службу дворянства, на формирование феодального войска, и на обеспечение численности воинов согласно количеству дворов. Наряду с этим также и в мирное время необходимо было по причине постоянной опасности нападения со стороны Османской империи поддержание оконечного местного воинства и полевых королевских войск. Однако не это соединилось с кайзеровской армией, в которой с самого начала кайзеровский двор рассчитывал на венгерских военных руководителей и на пополнение воинского состава за счет венгерского воинства. Соединение имперского и венгерского военного дела однако произошло даже и не в 1715 году по статье закона VIII., а в 1741 году по статье LXIII. Это сделало возможным, чтобы для пополнения регуляной армии кайзер согласно решению парламента воспользовался дворовым воинством. Пока эта практика стала постоянной, привлечение на воинскую слудбу дворянства и формирование феодального войска имели место уже лишь в порядке исключения. В то же время параллельно этому на окраинных территориях венгерсой короны была организована Военная Пограничная провинция, из которой предоставлялась возможность непосредственно направлять в войска всё более широкие солдатские массы.

KÖZLEMÉNYEK

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

A KÁSZIM-NAP ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ

Közhelyszámba menő megállapításnak számít a magyar történeti irodalomban, hogy az oszmán hadsereg hadjáratai, hadműveletei október 26-ig tarthattak, Szent Demeter napjáig, amelyet a törökök Kászim napjának (Kasim günü, ruz-i Kasim) neveztek.[1] Így az oszmán expanzió mértéke és e hódítás lefékezése, megállítása szempontjából is alapvető jelentőséget tulajdoníthatunk a Kászim-napnak.[2] Hangsúlyoznunk kell azt, hogy a szakirodalom érdemben nem foglalkozott e nap történeti hátterével, s csak utalásszerűen használta e fogalmat. Esetenként a korabeli magyar szóhasználatra hivatkozva pontatlan megnevezéssel (Kászim gürü) is találkozunk.[3]

A Kászim-nap kapcsán mindenekelőtt utalnunk kell arra, hogy az oszmánok a muszlim holdévet használták, ennek kezdete Kr. u. 622. július 16. (hidzsra). A 354 napos lunáris naptárban 29 és 30 napos hónapok váltogatták egymást. A keresztény Európa időszámítási rendszere ugyanakkor a 365 (366) napos napévhez igazodott. A két időszámítás között 11 nap különbség volt, így az iszlám ünnepek néhány kivételtől eltekintve mindig arrébb vándoroltak 11 nappal a keresztény kalendáriumban. Néhány kivétel volt azonban ez alól; az iszlám holdév kezdetét jelentő Nevruz az 1582-ig kizárólagosan használt Julianus-naptárban március 11-re, Hizir Iljász április 23-ra (Szent György napra), Kászim pedig október 26-ra esett.[4]

A Kászim-nap jelentésével kapcsolatban önálló tanulmányok híján kézikönyvek utalásaira kell hagyatkoznunk. Zenker múlt századi Türkisch–Arabisch–Persiches Handwörterbuch-ja szerint a Kászim szó alapjelentése „elválasztó". A Kászim-nap a nyári félévet a téli félévtől elválasztó nap, amely a Julianus-naptár szerint október

1 Pl. Magyarország története 1526–1790. Egyetemi tankönyv II. (Szerk.: *H. Balázs Éva–Makkai László)* Bp., 1972. 25., 47. o.; *Simkovics István:* A török elleni védelem fő kérdései. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1966. 774–775. o.; *Perjés Géza:* Az országút szélére vetett ország. Bp., 1975. 9–10. o.; *Szakály Ferenc:* A mohácsi csata. Bp., 1975. 10. o., *Szántó Imre:* A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541–1593. Bp., 1980. 18. o., *Tóth Sándor László:* A török haditevékenység akciórádiusza a 15 éves háborúban. HK 1985. 785. o.; *uő.:* A tizenötéves háború (1593–1606). In.: Fejezetek a régebbi magyar történelemből II. (Szerk.: *Makk Ferenc)* Bp., 1985. 159–160. o.; *Braudel, F.:* The Mediterrenean and the Mediterranean World in the Age of Philip II. (Transl. by *Reynolds, S.)* New York, 1976. 253. o.

2 180 napos hadjárati időt feltételezett *Perjés Géza:* Mohács. Bp., 1979. 89. o.; bírálatára és hosszabb hadjárati időre l. *Szakály Ferenc:* Oktalan oknyomozás. Perjés Géza Mohács-könyvéről. *Kritika,* 1979. 10. sz., 22. o.; a tizenötéves háború török hadjáratainak idejére l. *Tóth Sándor László:* A török haditevékenység... i. m. HK 1985. 753–775. o.

3 Kemény János önéletírásában „Kászim-Gyűrő"-ként szerepel, l. *Kemény János* és *Bethlen Miklós* művei. (Szöveggondozás és jegyzetek: *V. Windisch Éva)* Bp., 1980. 77–78., 363. o.; Ennek alapján tévesen „Kászim gürü"-t említett *Nagy László:* A végvári dicsőség nyomában. Bp., 1978. 88–89. o.; *uő.:* Bocskai István a hadak élén. Bp., 1981. 39. o.

4 Nevruzra összefoglalóan l. *Cay, A.:* Türk Ergenekon bayrami Nevruz. Ankara, 1988.; utalásszerűen l. *Finkel, C.:* The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606. Wien, 1988. 50. o.; Hizir Iljaszra l. *uő.:* i. m. 49–50. o.

26-a, Szent Demeter napja (korábban Szent Márton napja), a későbbiekben pedig november 7-re esett. Korábban e napon szoktak a hadszíntéren tartózkodó csapatok téli szállásra vonulni.[5] Az Enzyklopaedie des Islamban azt olvashatjuk erről, hogy „Szent Demeter oszmán-török neve, akinek a nevenapja október 26-ra esik a Julianus-féle naptár szerint. Korábban e nappal kezdődött a téli évszak, melynek során a flotta a téli kikötőben (az Aranyszarv-Öbölben) tartózkodott".[6] A Kászim az Islam Ansiklopedisi szerint az arab „elválasztani" jelentésű „ksm" gyökből származó szó. Hizir Ilyas napjával együtt az évet két egyenlő részre osztó naptári időszak neve, mely a keresztény időszámítás szerint október 26-án kezdődik és a keresztény időszámítás szerint április 23-án, Hizir Ilyas napján ér véget. Régebben Törökországban a Kászim-évszak végét – mint télutót – vidámsággal, állatáldozattal ünnepelték. Korábban a Kászim-évszakot a flotta mindig az Aranyszarv-Öbölben töltötte.[7] Evlia Cselebi művének Karácson Imre által készített magyar fordításához mellékelt vonatkozó jegyzetében Fodor Pál a következőket állapította meg: „a mozgó muszlim időszámításon belül az egyik olyan nevezetes dátum, amely mindig ugyanarra a napra esett. Megfelel a keresztény Szent Demeter-napnak (október 26.), ami a muszlimoknál a nyári és a téli félévet elválasztotta egymástól. Hagyományosan ezen a napon kellett befejezni a hadakozást, s a seregnek megkezdeni a téli szállásra vonulást."[8] Christine Woodhead szerint „az oszmán hadsereg egyes elemei nem voltak hajlandóak harcolni, mihelyt a ruz-i Kasim (a tél hagyományosan első napja, október 26.) elmúlt."[9]

Összegezve a fentieket, megállapíthatjuk, hogy a Kászim egyszerre jelentette a téli félévet (október 26–április 23.) és azt a napot, amely elválasztja egymástól a két félévet. Katonai vonatkozásai is voltak e napnak; a Kászim-nap beköszöntével a flotta a tenger viharossá válása miatt a téli kikötőbe, a hadsereg pedig a hideggé váló időjárás miatt téli szállásra vonult.

Az alábbiakban a tizenöt éves háború vonatkozásában tekintjük át a Kászim-nappal kapcsolatos, rendelkezésünkre álló, kiadott forrásokat. Többször is találkozunk Kászim *határnap* szerepének említésével. Kjátib Cselebi az 1598-as évnél Buda ostromának leírása után megemlítette, hogy „Kászim napja és a téli időszak is beköszöntött."[10] Lényegében ugyanezt ismételte meg az 1601-es évnél: „Kászim napja elmúlt már, a téli időszak beköszöntött."[11] Ugyancsak ő számolt be arról, hogy az 1599. évi hadjárat végén „a beglerbégek parancsot adtak az agáknak, mondván, a téli időszak már itt van, vissza kell térni."[12] A téli évszak első napjához, illetve annak közeledéséhez kötötték az időjárás rosszabbra fordulását. Az 1594-es hadjárat végén, Komárom ostromának felfüggesztésében az is szerepet játszott,

5 *Zenker, J. T.*: Türkisch–Arabisch–Persisches Handwörterbuch. Leipzig, 1866. 681. o. – az adatért *Ivanics Mária* kedves kollégámnak mondok ezúton is köszönetet. Ugyancsak köszönetemet fejezem ki lektoromnak, *Dávid Gézának* értékes, a tanulmányban hasznosított megjegyzéseiért, észrevételeiért.

6 Enzyklopaedie des Islam. Band II. Leiden, 1927. 853. o. (*Huart, C.* írta)

7 Islam Ansiklopedisi VI. Istanbul, 1952. 378. o. – *Ivanics Máriának* köszönöm ezt az adatot.

8 *Evlia Cselbi* Magyarországi utazásai. (Ford.: *Karácson Imre)* Bp., 1985. 601. o.

9 *Woodhead, C.*: Ta'liki-zade's sehname-i hümayun. A History of the Ottoman Campaign into Hungary, 1593–1594. Berlin, 1983. 33. o.

10 Török történetírók III. 1566–1659. (Ford.: *Karácson Imre,* sajtó alá rendezte *Szekfű Gyula)* Bp. 1916. 285. o.

11 Uo. 305. o.

12 Uo. 291. o.

hogy „a téli idő már elérkezett és Kászim napja is közel volt, s oly száraz hidegek jártak, hogy az ember kezét, lábát sem tudta összefogni."[13] Az 1598-as évnél azt írta Kjátib Cselebi, hogy „Kászim napja is elmúlt már, havazott."[14] Pecsevi az 1601. évi hadjárat végével kapcsolatban a következőket jegyezte fel: „Kászim napja már elmúlt... Hideg, zordon időjárás volt."[15]

A téli évszak kezdetéhez általában kapcsolódó hideg, esős időjárásnak is része lehet annak a *hadiszokásnak* a kialakulásában, hogy *Kászim napjáig be kell fejezni a hadműveleteket.* Szamosközy István is megemlékezett arról, hogy „az hadakozás veghinek az Napÿa ... zent Demeter Napigh volt."[16] Fontos kérdés, hogy a török hadvezetés mennyire tartotta magát ehhez a szokáshoz. I. Szulejmán szultán uralkodása időszakában a magyarországi hadjáratok zöme Kászim napja előtt lezárult, csak néhány hadjárat esetében (1529, 1551, 1552) számolhatunk azzal, hogy a várostromok befejezését többek között a hideg időjárás beköszöntése és e fontos határnap közeledése is indokolta.

A tizenöt éves háború időszakára az Oszmán Birodalomra nézve kedvezőtlen folyamatok játszódtak le. A gazdasági-pénzügyi válságon túlmenően, amely a hadsereg fegyelmét, harcértékét negatívan befolyásolta, más tényezőket is meg kell említenünk. A szulejmáni hódítások következtében a felvonulási terület nőtt, ugyanakkor Habsburg-Magyarország várai egyre korszerűbbekké váltak (újolaszbástyás várak: Győr, Komárom stb.).[17] A fegyverzet és harcászat terén is fölénybe kerültek a keresztény csapatok az oszmánokkal szemben.[18] Az oszmán hadvezetés szándékai ellenére az 1–2 évre tervezett háború elhúzódott és 13 évig tartott.[19] Az évenként megújuló háborúban jelentős számú erőket kellett a magyarországi hódoltság területén levő várakban, illetve a közeli ruméliai szandzsákokban teleltetni.[20] Mindezen körülmények következtében fokozódhatott a Kászim-nap jelentősége, hiszen a hadműveletek ideje hosszabbodott és nem feltétlenül zárultak le a harcok Kászim napjáig.

A Kászim-nap zsinórmértékül szolgált; számon tartották, hogy hány nap van még hátra október 26-ig. Pecsevi említette, hogy 1593-ban Veszprém és Palota elfoglalása után „Kászim napjához is csak öt–tíz nap hiányzott, azért azt mondták, hogy ha oda (ti. Tata elfoglalására – T. S. L.) mennek is ellenük, a katonaságnak mindjárt vissza kell térnie."[21] 1597-ben a „havazás és esőzés miatt azonban

13 Uo. 231. o. (Kjátib Cselebi); l. még uo. 111. o. (*Pecsevi*)

14 Uo. 280. o.

15 Uo. 162. o.

16 Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából. *Szamosközy István* történetíró kézirata. (Közzéteszi: *E. Abaffy Erzsébet–Kozocsa Sándor)* (a továbbiakban – Szamosközy kézirat), Bp., 1991. 56. o.; régebbi kiadására l. *Szamosközy István* történeti maradványai. 4. k., Bp., 1880. (a továbbiakban – Szamosközy 4. k.) 209–210. o.

17 *Tóth Sándor László:* A török haditevékenység ... i. m. 773–774., 777–778., 781. o.

18 L. pl. *Kelenik József:* A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenötéves háború időszakában. HK 1990/3., 81–95. o.; *uő.:* A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenötéves háború éveiben. HK 1991/3., 80–122. o.

19 A szinánи „villámháború" tervére l. pl. *Tóth Sándor László:* Török stratégia a tizenöt éves háborúban, 1593–1606. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica (a továbbiakban – AUSZ) 69 (1981) 29. o.; *uő.:* Szinán nagyvezér tervei 1593–94-ben. HK 1982. 171–172. o.

20 *Tóth Sándor László:* A tizenötéves háború ... i. m. 159–160. o.; *uő.:* A török haditevékenység ... i. m. HK 1985. 765., 770. o.

21 Török történetírók III., 98. o.

szemüket sem nyithatták ki, de mivel Kászim napjához még húsz napnál több volt hátra, azért az időjárás kedvezőre fordulását türelemmel várták."[22] Kjátib Cselebi ugyanezzel a hadjárattal kapcsolatban megemlékezett arról, hogy a budaiak követelték Szaturdzsi Mehmed szerdártól Esztergom visszafoglalását annak fontossága miatt, s „mivel Kászim napjáig is van még idő."[23] Az 1598-as hadjárat kapcsán azt jegyezte meg a török történetíró, hogy amikor Belgrádból kivonult Szaturdzsi Mehmed szerdár hadával és a tatár kán is megérkezett seregével, „már két hónapi idő elmúlt és a hadjárati időnek majdnem fele eltelt."[24] Ez arra utalhat, hogy a hadjárati (hadműveleti) idő kb. négy hónap lehetett és azt a hadszíntérre érkezéstől (legkorábban július elejétől) számíthatták Kászim napjáig.[25] 1604-ben Lala Mehmed telhisze szerint Kászim napja előtt 23 nappal visszafordult a katonaság.[26] Az 1605. évi hadjárat során tartott eszéki divánon Veldán-záde Mevlána Ahmed kádi fellépett a tervbe vett portyázás ellen, mivel I. Ahmed szultán Esztergom visszafoglalását tűzte ki célul, s „Kászim napjáig még nyolcvan nap" volt hátra.[27] Adataink jelzik, hogy a hadvezetés és a katonaság egyaránt tisztában lehetett azzal mind a hadjárat, illetve a hadműveletek megkezdésekor, mind pedig a későbbi stádiumban, hogy mennyi idő áll még rendelkezésre a hadjárat befejezéséig. Ez esetenként befolyásolhatta a hadszíntéren tartott tanácskozásokon kitűzött hadicélokat, s magukra a hadműveletekre (pl. várostrom elmaradása, vagy abbahagyása) is hatással lehetett. Míg a hadszíntérre érkezés és ezzel együtt a hadműveletek megkezdésének időpontja esetleges volt és hadjáratonként változott, addig a hadjárat befejezése, legalábbis elvileg, a Kászim-naphoz kötődött.

Fontos kérdés, hogy mennyire tartotta magát az oszmán hadvezetés ahhoz a szokáshoz, hogy legkésőbb Kászim napjáig be kell fejezni a hadjáratot. Ahogy arra már utaltunk, a tizenöt éves háború török szempontból kedvezőtlen fejleményei voltaképpen megkövetelték (volna), hogy az oszmán főserég tovább maradjon a hadszíntéren. Ennek érdekében a hadjáratot vezető szerdárok igyekeztek megközelíteni a Kászim-napot, illetőleg kihasználni hadműveletek céljaira az utána következő, alkalmanként kedvező időjárást is hozó időszakot. Pecsevi szerint „Kászim napja után némelykor néhány napig enyhe időjárás van s ezt kis nyárnak nevezik." A török történetíró arra is utalt, hogy 1593-ban két hónapig olyan nyári idő volt Kászim napja után, hogy a legtöbb gyümölcsfa virágzott.[28] *A hadvezetés próbálta a Kászim napon túli, a „kis nyár" (küçük yaz) bizonytalan időtartamát is felölelő, időpontig kitolni a hadakozást.* Ugyanakkor helyi érdekek is megjelenhettek a hadjárat végét immár a „kis nyárral" összekapcsolni kívánó törekvések között. Az 1597-es hadjárat során a budaiak Esztergom visszafoglalására szerették volna rávenni a szerdárt, s arra hivatkoztak, hogy Kászim napjáig van még idő, „de még utána lesz a kis nyár is."[29] Talán idevonható Szamosközy tévesen

22 Uo. 141. o.

23 Uo. 269. o.

24 Uo. 276. o.

25 V. ö.: *Tóth Sándor László:* A török haditevékenység ... i. m. HK 1985. 768. o.

26 *Dávid Géza–Fodor Pál:* Magyar vonatkozású török államiratok a tizenötéves háború korából. II. HK 1983. 460. o. (25. sz. irat)

27 Török történetírók III. 352. o. *(Kjátib Cselebi)*

28 Uo. 100. o. l. még *Ibrahim Peçevi:* Peçevi Tarihi. (Ed.: *Murat Uraz)* Istambul, 1969. 349. o.

29 Török történetírók III. 269. o. *(Kjátib Cselebi)*

1603-ra tett tudósítása is. Eszerint a janicsárok 1601. évi székesfehérvári (sárréti) vereségük után megígérték Jemiscsi Haszán nagyvezírnek, aki a kiváltságaiktól való megfosztással fenyegette meg őket megfutamodásuk miatt, hogy „Kaszon <gium> giun, azaz, Kaszon nap után, melÿ az mi Kalendariomunk szerit zent demeter Napja, tizenötöd Nappal miden eztendőrwl eztendőre, mid örökke, többig legÿen az hadakozás veghinek az Napÿa."[30] Október 26-hoz képest a tizenötöd nap november 10-ét adja, Szent Márton napját. Mivel az enyhe időjárással kapcsolatban a „Szent Márton nyara" kifejezés is ismeretes, lehetséges, hogy a hadjárati idő Kászim-napon túlra való kitolásának tendenciája tükröződik e történetben.[31]

Az előbbi törekvéssel párhuzamosan jelen volt egy másik tendencia is, amely gátolta az előbbi érvényre jutását. *A katonaság ragaszkodott ahhoz, hogy Kászim napjáig kezdjék meg a visszavonulást,* sőt esetenként igyekezett hamarabb befejezni a hadjáratot. Ennek érdekében olykor erőteljesen is fellépett. 1593-ban az udvari katonaság követelte, hogy Tatát már ne vegyék ostrom alá, hanem vonuljanak vissza Budára, téli szállásra.[32] Baranyai Decsi János szerint Szinán nagyvezír sátrának köteleit is elvágták.[33] 1597-ben és 1598-ban is elégedetlenkedett a hadjárat végén a katonaság. Kjátib Cselebi tudósítása szerint 1597-ben a zsold miatt lázadozott a kul katonaság.[34] 1598-ban az élelmiszerhiány, a katonák éhezése vezetett oda, hogy „a janicsárok között hirtelen lázadás támadt, a szerdár sátorát megrohanták", s megsebesítették őt.[35] E lázongásokban része lehetett annak is, hogy 1597-ben Kászim napja már elmúlt, amikor a szerdár megkezdte a visszavonulást; 1598-ban pedig Buda felmentésére akart vonulni, holott a hadjárati idő már letelt. 1601-ben Jemiscsi Haszán nagyvezírt figyelmeztették, amikor Kanizsa segítségére akart menni, hogy „Kászim napja elmúlt, ezentúl már a hadsereggel nem lehet időzni, sátrakat verni, sem pedig valahová menni."[36] A terve mellett kitartó szerdárt a „bosszús katonák megrohanták és sátorát kövekkel dobálták. Három napi Szigetváron tartózkodás után dsemázi-ül-evvel 12-ik napján (november 8-án) erőszakkal felszedték sátorát és Belgrád felé visszatérésre kényszerítették."[37] Az 1604-es hadjárat végén Lala Mehmed pasa szerdár telhiszében arról panaszkodott, hogy a szép idő ellenére Kászim napja előtt több nappal abbahagyta a katonaság Esztergom ostromát.[38]

A hadjárat befejezését, a téli szállásra vonulás megkezdését *a Kászim-napi sátorbontás* szimbolizálta. 1593-ban Szinán nagyvezír „mivel Kászim napja már elérkezett, sátorát szétbontván" visszatért.[39] Ahogy arra az előzőekben utaltunk,

30 Szamosközy kézirat, 56. o.; l. még Szamosközy 4. k., 209–210. o.

31 A „Szent Márton nyara" kifejezésre l. pl. D'Andrezel 1725. november 16-i levelét II. Rákóczi Ferenchez: „amikor arra készülődtem, hogy kihasználjam a jó időt, amelyet Franciaországban Szent Márton nyarának neveznek", l.: D'Andrezel vicomte és Rákóczi levelezése (1725–1727) (Sajtó alá rendezte *Köpeczi Béla)* Vaja, 1984. 65. o.

32 Török történetírók III. 98. o. *(Pecsevi)* A hadsereg lázadozására l. *Szelaniki:* Tarih. A mű angol fordítását használtam, I. *Peachy, S.:* A Year in Selaniki's History, 1593 (Unpublished PH. D.) Indiana University, 1984. I. 92. o. (a munkát amerikai Fulbright ösztöndíjam során a Texas A&M University könyvtárának segítségével használhattam.)

33 *Baranyai Decsi János* magyar históriája. (1592–1598) (Ford.: *Kulcsár Péter)* Bp., 1982. 108. o.

34 Török történetírók III. 271. o. *(Kjátib Cselebi)*

35 Uo. 280. o. *(Kjátib Cselebi)*

36 Uo. 327. o. *(Kjátib Cselebi)*

37 Uo. 332. o. *(Kjátib Cselebi)*

38 V. ö.: 23. jegyzet

39 Török történetírók III. 98. o. *(Pecsevi)*

több esetben is előfordult, hogy a szerdárt erőszakkal kényszerítették sátorbontásra, azaz a téli szállásra indulás elrendelésére. Vajon a Kászim-nap tradíciójához erőteljesen ragaszkodó katonaság, vagy pedig azt katonai érdekből túllépni kívánó hadvezetés akarata volt-e erősebb a tizenöt éves háború időszakában? Azt kell mondanunk, hogy bár a hadjáratok zömében megközelítették a határnapot, egyértelműen és hadműveleteket folytatva csak 1597-ben lépték túl azt; 1598-ban és 1601-ben viszont a szerdárt megakadályozták abban, hogy a Kászim-napon túl felmentésére siessen a fenyegetett váraknak. Lényegében tehát a katonaság kerekedett felül, követelésüket a hadvezetésnek is respektálnia kellett, mivel zsoldfizetési és ellátási nehézségek is mutatkoztak az elhúzódó hadjáratok végén.

Fel kell vetnünk azt a kérdést is, hogy vajon *melyik katonai csoporthoz,* réteghez kapcsolhatjuk a Kászim-napi sátorbontás szokását? Okkal gyanakodhatnánk a tartományi szpáhikra, akiknek éppen e napon járt rájáiktól a kapuadó (iszpendzse) fele. Naima említette is, hogy a szpáhik nem tudták beszedni a nekik járó adót, s ennek kapcsán Szinán nagyvezír megbánta, hogy egyáltalán belekezdett a háborúba.[40] Tudnunk kell azonban azt, hogy a szpáhik egy része otthon maradhatott, többek között éppen azért, hogy beszedhesse a hadjáraton levők számára is az adókat. A távoli tartományok hűbéresei pedig semmiképpen sem érhettek haza „idejében" a hadjárat végeztével, ráadásul a hosszú háború alatt gyakorta Magyarországon, vagy a közeli ruméliai szandsákok területén teleltettek tartományi csapatokat is.[41] A szultáni zsoldosokat, azon belül főként a janicsárokat is gyanúba vehetjük. Szamosközy István már idézett története szerint a janicsárokat székesfehérvári megfutamodásuk miatt Jemiscsi Haszán nagyvezír Nándorfehérvárott felelősségre vonta, s többek között kijelentette, hogy „Ti nektek lancharok az hatalmas Chÿszartul Nagÿ Atnáme leweletek nagÿon, mely priulegiomot iegÿez"[42], s e kiváltságok megvonásával fenyegette meg őket. Lehetséges, hogy e kiváltságok egyike talán az volt, hogy csak Kászim napjáig kötelesek táborban maradni. Ahogy arra más vonatkozásban már utaltunk, e történet szerint éppen erről a jogukról hajlandóak lettek volna lemondani a janicsárok. Talán ezzel magyarázható Kjátib Cselebinek az a megjegyzése az 1600. évi hadjárat kapcsán, hogy közel volt már Kászim napja, „s akkor a janicsárok egy napig sem várakozva erőszakosan is visszatérnek".[43]

Mikor kaphatták a szpáhik és a janicsárok azt a jogot, hogy Kászim-napon túl nem kötelesek harcolni? Az 1526-os hadjáratot leíró szulejmáni napló már említette a Kászim-napot, igaz, hogy csak a téli évszak kezdeteként.[44] Feltehető, hogy a szulejmáni éra előtt, egy olyan európai háború során juthattak az oszmán katonák e „kiváltsághoz", amely október 26-a utáni hadműveleteket is magába foglalt. A kérdésben segítségünkre áll Istvánffy Miklós tudósítása, aki az 1551-es török hadjárat kapcsán említette meg, hogy „a katonák tovább, mint amennyire a törvény engedi, nem akarnak táborban harcolni. Minden töröknek ugyanis, a rendes

40 Annals of the Turkish Empire from 1591 to 1659 of the Christian Era by Naima (Transl. by *Fraser, C.)* vol. I. London, 1832. 27. o.

41 V. ö.: 20. jegyzet

42 Szamosközy kézirat, 56. o.; Szamosközy 4. k., 209–210. o.

43 Török történetírók III. 302. o. *(Kjátib Cselebi)*

44 L. Szulejmán szultán naplója. In.: Mohács emlékezete. (Szerk.: *Katona Tamás)* Bp., 1979. 312. o.

katonaságnak is, meg azoknak is, akik szultánjuktól szántófölddel és nagy birtokkal megajándékozva saját költségükön harcolnak, l. Murad szultán, amikor Ulászlót, Magyarország és Lengyelország királyát a várnai csatában legyőzve és megölve nagy győzelmet aratott, megadta azt a jogot, hogy Szent Demeter napja után, mely október végére esik – ezt a napot ők Kassonginnek nevezik –, nem kényszeríthetők arra, hogy a táborban legyenek."[45] Kérdés persze, hogy Istvánffy XVII. század eleji, a várnai csata után több mint másfél évszázaddal később feljegyzett tudósítása mennyire tekinthető hitelesnek. Az is elgondolkoztató, hogy szemben Szamosközyvel, aki a janicsárokhoz kapcsolta a Kászim-napig való hadakozás privilégiumát, Istvánffy szerint az egész török katonaság megkapta ezt a jogot. Feltűnő azonban az a már idézett példa, hogy Kjátib Cselebi az 1600. évi hadjárat végén csak a janicsárok erőszakos visszatérésének lehetőségét említette. 1597-ben és 1598-ban is a zsoldos katonaság lázongott. Mindez, ha nem is egyértelműen, de arról tanúskodhat, hogy vagy csak a janicsárok (vagy a szultáni udvari katonaság egésze) rendelkezett e kiváltsággal, vagy pedig elit katonaságként ők tudták azt érvényesíteni, jóllehet a tartományi szpáhiknak is megvolt e joguk. Voltaképpen mindkét lehetőség fennáll. Ha viszont megfontoljuk azt a körülményt is, hogy a várnai győzelmet (1444. november 10-én) a janicsárok helytállásának köszönhette II. Murád szultán, ugyanakkor a szárnyakon harcoló szpáhikat megfutamította Hunyadi János, az Istvánffy-féle történet hitelessége feltételezésének esetén inkább az első lehetőség tűnik valószínűbbnek.

Fel kell vetnünk azt a kérdést is, hogy lehetett-e csatát vívni Kászim napján? Ha figyelembe vesszük azt, hogy a szokásjog, illetve az esetleges szultáni privilégium (athnáme) értelmében csak Kászim napjáig hadakozhattak a csapatok és e nevezetes napon már sátrat kellett bontani és megkezdeni a téli szállásra vonulást, a felelet egyértelmű nem lehetne. Ugyanakkor azt is számításba kell venni, hogy éppen a tizenöt éves háború időszakában az oszmán hadvezetés igyekezett minden lehetséges módon növelni a hadjárati, illetve a hadműveleti időt. Így a gyakorlatban mégis előfordulhatott, hogy Kászim napján is harcoltak a török csapatok az ellenséggel. Ez történt 1597-ben, amikor Szaturdzsi Mehmed szerdár serege több napos csatát vívott Miksa főherceg hadával Vác–Verőcénél. Kjátib Cselebi megemlítette az első napi összecsapás leírása után, hogy „a következő napon Kászim napja volt", s újfent csatára került sor.[46] Mindenesetre kivételnek tekinthetjük ezt az esetet, hiszen a fősereget a tizenöt éves háború időszakában többnyire téli szállásra vezették Kászim nap előtt.

Utolsó probléma, hogy mikorra esett a tizenöt éves háború idején a Kászim-nap a keresztény naptárban? A kérdés furcsának tűnhet, hiszen az eddigiek alapján

45 *Istvánffy Miklós:* A magyarok történetéből: (Ford.: *Juhász László)* Bp., 1962. 205. o.; latin szövegére l. *Nicolai Isthuanfi Pannoni:* Historiarum de Rebus Ungaricis libri XXXIV. Viennae, 1758. 187. o. „...nec milites in castris manere, legibus id permittentibus, ulterius vellent, solvere obsidionem". „Habent enim Turcae omnes tam praetoriani quam qui agris et latifundiis a principe donati, suo sumtu militant, veterem ab Amurate primo concessam libertatem, quo tempore de Ladislao Pannoniae et Sarmatiae Rege in campis Varniensibus victo atque interfecto insignem victoriam reportavit, ne ultro diem Divo Demetrio sacrum qui ad finem Octobris incidere solet, in castris durare cogantur; quem diem ipsi Cassonginum vocant".

46 Török történetírók III. 270. o. *(Kjátib Cselebi)* – Megjegyzendő, hogy Karácson Imre fordításában az is szerepelt, hogy „régi szokás" szerint. Ez némileg megtévesztő, mivel arra lehet gondolni, mintha régi szokás szerint Kászim napján csatát kellett volna vívni. Dávid Géza lektori véleményében hangsúlyozta, hogy itt fordítási hibáról van szó, így nem lehet erre következtetni.

egyértelműen október 26-hoz kötöttük e fontos határnapot.[47] Míg a szulejmáni érát illetően valóban helytálló ez a megállapítás, addig a tizenöt éves háború időszakára vonatkozóan ez már nem tekinthető általánosan érvényesnek; Kászim napja látszólag átcsúszott november elejére.[48] A szakirodalom észlelte e változást, még ha ez nem is ment át a történeti köztudatba, s helyesen állapította meg e jelenség okát, ti. a *naptárreformot*. Az 1582-ben bevezetett gregoriánus naptár 10 nappal többet mutatott a Julianus-féle naptárnál.[49] A katolikus országok fokozatosan bevezették az új naptárt, míg a protestáns országok hosszú ideig elzárkóztak a reformtól, s továbbra is a régi naptárt használták. Magyarországon némileg sajátosan alakult a helyzet. A Habsburg birodalomhoz tartozó Királyi Magyarországon 1588-ban hivatalosan elfogadták a Gergely-naptárt, de a mindennapi életben, levelezésben (valószínűleg felekezettől is függően) továbbra is használták a régi, Julianus-naptárt is. Az ország középső részét birtokló török saját időszámítási rendszerét használta, ugyanakkor a keresztényekkel való mindennapi érintkezésben, diplomáciai levelezésben egyaránt alkalmazta mindkét naptárt (valamivel gyakrabban talán az ónaptárt).[50]

A fentiek alapján egyértelmű, hogy az ónaptárban továbbra is október 26. maradt Kászim napja, míg az újnaptárban tíz nappal későbbre tolódott. A szakirodalomban felbukkant az a vélekedés, hogy Kászim napja a Gergely-naptárban november 7-re esett volna.[51] Ez a vélekedés talán helytálló lehet a XIX. századra vonatkozóan, amikor a két naptár közötti különbség 12 napra növekedett, de aligha lehet helytálló a XVI. század végét illetően, alig két évtizeddel a naptárreform után. Számos példával igazolható a tíz napos eltérés a tizenöt éves háború időszakában a két naptár között. 1593-ban a Romhánynál vívott csatát az ókalendárium szerint írott levelében Telegdy Pál november 11-re, míg az újnaptár szerint keltező Prépostváry Bálint november 21-re tette.[52] Az 1594-es török hadjárat során Szinán nagyvezír az ónaptár szerint az oszmánok „szerencsés napján", augusztus 29-én indított döntő támadást a Győr közelében levő szigetközi keresztény tábor ellen. A győri Leó Mihály e sikeres török akciót az újnaptár szerint datálva szeptember 8-án említette.[53] A Hatvan fölmentésére indított török hadat Turánál az ónaptár szerint április 21-én, az újnaptár szerint május 1-én győzték le a keresztény csapatok.[54] 1596-ban a mezőkeresztesi csata döntő napja az ónaptárt használó Barton angol követ szerint október 16-án, míg például Istvánffy szerint október 26-án, Szent Demeter napján

47 V. ö.: 1. jegyzet

48 Tévesen november elején „oszcilláló", tehát nem állandó napnak tüntette fel *Tóth Sándor László*: Török stratégia ... i. m.: AUSZ 69 (1981) 30–31. o. 120. jegyzet

49 Többen is utaltak arra, hogy a Julianus naptár szerinti október 26-ról van szó, v. ö. 5. és 6. jegyzetek, továbbá *Finkel, C.*: i. m. 50. o. 1. jegyzet

50 A „vetus calendarium" gyakori használatáról a budai pasák levelezésében. L. *Bayerle, G.*: The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616. Bp., 1991. XII. o.

51 L. 5. jegyzet; l. még az 5. jegyzetben i. m. 361. o. (V. Windisch Éva jegyzete)

52 Telegdy adatára l. Két vitéz nemesúr, Telegdy Pál és János levelezése a XVI. századvégéről. (Közzéteszi *Eckhardt Sándor*) Bp., 1944. 44. o. (26. sz. irat); Prépostváry levelére l. Hadtörténelmi Levéltár, Törökkori Iratok Gyűjteménye, 7. d. 1593/13. sz.

53 *Lengyel Alfréd*: Győr eleste és visszavétele a valóság tükrében. HK 1959. 181–182. o.

54 Az eltérő dátumokra az egyes forrásokban l. *Tóth Sándor László*: A hatvani–turai csata (1594. Május 1.). HK 1990/3., 64. o. 49. jegyzet

volt.[55] E tetszés szerint gyarapítható példák is bizonyíthatják, hogy a tizenöt éves háború időszakában kétféle datálás volt érvényben Magyarországon. *Kászim napja továbbra is október 26-ra esett az ónaptárban, a tíz nappal többet mutató újnaptárban viszont november 5-re.* Ezt támasztja alá Thurzó György újkalendárium szerinti 1603. október 23-i levele is, amelyben azt írta, hogy „nem is tartozhat már sokáig az tábor (ti. a töröké – T. S. L.), *mert az ő kalendariumok szerint Szent Demeter napja, mához tizennégy nap* (kiemelés tőlem – T. S. L.), tovább annál az török sem késhet."[56] Október 23-at is beleszámítva a két hét pontosan november 5-ét adja. Ekkor volt egyébként 1597-ben a Kjátib Cselebi által is leírt vác-verőcei csata második napja, amely – ahogy azt már említettük – éppen Kászim-napra esett.[57]

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy a Kászim-nap, mint a hadjárati – hadműveleti idő elvi végpontja, nagy jelentőségre tett szert a permanensen folyó tizenöt éves háború időszakában, amikor az oszmán hadsereg egyre inkább arra kényszerült, hogy megközelítse, esetleg el is érje e határnapot. További kutatást igényel a hadiszokás kialakulásának felderítése.

55 Barton követ vonatkozó tudósítására l. *Fodor Vera:* Angol tudósítás Eger ostromáról és a mezőkeresztesi csatáról. HK 1988. 561. o.; a csata forrásaira l. *Tóth Sándor László:* A mezőkeresztesi csata története (1596. október 26.) HK 1983. 553. o. 1. jegyzet; tévesen Kászim napi csatának nevezte az október 26-i döntő csatát, uo. 56. o.

56 Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czoborszentmihályi Czobor Erzsébethez (Kiadja *Kubinyi Miklós)* II. k., 1601–1616. Bp., 1876. 96. o.

57 Török történetírók III. 270. o. *(Kjátib Cselebi);* a csatára l. *Tóth Sándor László:* A vác–verőcei csata (1597. november 2–9.) HK 1989. 20–29.

KIS ANDRÁS

MI TÖRTÉNT A DEBRECENI FOGOLYTÁBORBAN?

1945. február 4–március 4.

Előzmények

Az 1945. január 20-án Moszkvában megkötött fegyverszüneti egyezményben Magyarország kötelezettséget vállalt arra, hogy legalább nyolc nehéz fegyverzettel ellátott gyaloghadosztályt állít ki. Január 30-án Debrecenben az Ideiglenes Nemzeti Kormány kiadta a toborzási felhívást, amelyben az új honvédségbe hívta az ország fegyverbíró lakosságát. A Magyar Honvédség szervezése, a hadosztályok megalakításának előkészítése ezzel hivatalosan is kezdetét vette.[1]

A HM korszerű gyaloghadosztályokat kívánt létrehozni, megfelelő tűzerővel – két tüzérezreddel –, valamint korszerű felderítő- és egyéb hadosztályközvetlen csapatokkal. Az óhajtott korszerű hadosztályhoz szükséges technikai követelményekről és minőségi kívánságokról az adott esetben azonban le kellett mondania. 1945 tavaszán szó sem lehetett az új magyar hadseregnél a kornak megfelelő, a haditechnikai követelményeket kielégítő fegyverzetről és felszerelésről. A hadrendet és az állománytáblákat ebből következően többször is módosították. Főképpen a fegyverzetben és szállítóeszközökben várható hiány miatt csak szerényebb és szegényebb hadrendet lehetett és kellett tervezni.

Vörös János vezérezredes, honvédelmi miniszter, aki január 30-án érkezett vissza Debrecenbe a moszkvai fegyverszüneti tárgyalásokról, a minisztertanács február 1-jei ülésén közölte minisztertársaival: a Szovjetunió a közeljövőben hadifoglyokat ad át az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak. Mint említette, a 2. Ukrán Front parancsnoka, „Malinovszkij utasítást kapott, hogy hadifoglyokat és hadianyagot bocsásson (a magyar kormány) rendelkezésére."[2] A Moszkvában kapott információkat Vörös János kiegészítette egy hazai, a 2. Ukrán Fronttól származó értesüléssel: „16 ezer fogoly már útban is van a magyar hadsereg szervezésének központja, Debrecen felé."[3] Végkövetkeztetése pedig így hangzott: „...ha az ember és a hadianyag rendelkezésre áll, egy hadosztály egy hónap alatt menetképes."[4]

Ezt a 16 ezer embert Susmanovics alezredes, a 2. Ukrán Front Debrecenben székelő összekötő tisztje február 1-jén tett ígéretében bízva, a gödöllői és jászberényi fogolytáborból várták a Honvédelmi Minisztérium tisztjei. Susmanovics

1 A demokratikus hadsereg szervezeti elgondolásának első tervezete már 1945. január 16-án elkészült. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) HM 1945/eln. 20030.

2 A Minisztertanács Irattára (a továbbiakban: MI). Az Ideiglenes Nemzeti Kormány (a továbbiakban: INK) 1945. február 1-jei jegyzőkönyve. E jegyzőkönyvben az áll, hogy a szovjet kormány átadja „a hadifoglyokat". Ebből az értelmezhető, hogy Malinovszkij marsall a 2. Ukrán Front táboraiban tartott összes magyar hadifoglyot átadja. Így mondta-e Vörös János a Minisztertanács ülésén, vagy a jegyzőkönyv vezetője értelmezte így Vörös János szavait, nem tudhatjuk. Viszont Kuznyecov 1945. január 9-i közléséből kitűnik, hogy Malinovszkij nem az összes, hanem csak egy hadosztályhoz elegendő hadifogoly és egy hadosztályhoz szükséges hadianyag átadására kapott utasítást. (Szovjet–magyar kapcsolatok 1945–1948. Dokumentumok. A Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió külügyminisztériumának közölt kiadványa. Debrecen, 27–30. o.)

3 Uo. (Az INK 1945. febr. 1-jei jkv.-e.)

4 Uo.

felkérte a minisztériumot, hogy jelöljön ki tíz tisztet ennek a 16 ezer hadifogolynak az átvételére. A magyar tisztek arról is értesültek, hogy a szovjet katonai szervek „két-három hét múlva még további 4000 főt fognak átadni, akik jelenleg vasúti munkálatokat végeznek".[5]

A Minisztertanács február 3-i ülésén Vörös János e hírek summázataként jelentette ki: „Hadifoglyokból most 20 000 embert kapunk vissza, s ezek a legközelebbi időben várhatók."[6] Minisztertársait ismételten arról igyekezett meggyőzni, hogy az első magyar antifasiszta hadosztály rövid idő alatt megalakulhat.

A szovjet fél január 20-a után, de az sem kizárt, hogy már korábban, megkezdte az előkészületeket a magyar hadifoglyok átadására. A gödöllői, a jászberényi, s több más szovjet hadifogolytáborban is kihirdették, hogy jelentkezni lehet az új magyar hadseregbe, a fasiszták elleni harcra.

A debreceni Pavilon-laktanyát, amelyben korábban foglyok voltak, a szovjet parancsnokság kiürítette, és február 3-án átadta Kővári Marcell alezredesnek, a debreceni 6. honvéd kerület parancsnokának. A laktanya parancsnokául Réthy Andor ezredest nevezték ki.[7] Másnap kilenc órakor pedig a Honvédelmi Minisztériumban megjelent két kék sapkás szovjet (NKVD-s) tiszt, akik közölték a miniszterrel: napokon belül 10 500 hadifogoly érkezik Debrecenbe, s ők azért jöttek, hogy ezeket a foglyokat átadják.[8]

A hadrend

A honvédelmi miniszter a fenti információk alapján február 4-én írta alá a 6. honvéd gyaloghadosztály felállítására vonatkozó 20.112/eln. 1945. számú rendeletét. Ebben közli alárendeltjeivel: „A Szovjet Főparancsnokság február 5. és 15. között a 6. hadosztály teljes emberanyagszükségletét kitevő 3x14 000 főnyi volt hadifoglyot átadja."[9] A fenti szervezési rendelettel kiadott hadrend a gyaloghadosztály létszámát 14 ezer főben határozta meg.[10]

A gyaloghadosztály ekkor meghatározott hadrendje az alábbi katonai szervezeteket tartalmazta:

– hadosztályparancsnokság;
– három gyalogezred;
– felderítő osztály (lovas és gépkocsizó századdal, valamint nehéz páncéltörő ágyús századdal);
– két tüzérezred (az egyik fogatolt, a másik gépvontatású). Mindegyik ezred kétosztályos, osztályonként három-három üteggel. (Az előbbiben 36 könnyű, utóbbiban 24 közepes tarackot rendszeresítettek.);
– gépvontatású légvédelmi tüzérosztály (az 1. és 2. ütegébe légvédelmi ágyút, a 3. ütegben 12 légvédelmi gépágyút terveztek);

5 HL *Vörös* János naplója, 67. o.

6 MI INK 1945. febr. 3-i ülésének jkv.-e.

7 A Pavilon-laktanya átadás-átvételi jkv.-e. Csatolva a HM 1945. február 14-i, a SZEB-nek küldött 3. sz. jkv.-éhez.

8 HL *Vörös* János naplója, 1945. febr. 14-i bejegyzés.

9 HL HM 1945/eln. 20112. sz. rendelete. A honvédelmi miniszter ekkor a hadosztály létszámát 14 ezer főben állapította meg.

10 Közli a 6. gyaloghadosztály 14/ct. 1945. számú ügyirat 1. pontja.

– utászzászlóalj (3 utászszázaddal);
– híradó zászlóalj (távbeszélő-, rádiós- és távbeszélő-építő századokkal);
– vonat (két fogatolt kocsi és két tehergépkocsizó szállítóoszlop; élelmező, lőszerkezelő, sütő- és egészségügyi, sebesültszállító oszlop, lókórház, vágóállat-oszlop, műhelyszázad, fegyverjavító részleg);
– kiképzőtábor.

Kővári Marcell alezredes, a 6. honvéd kerület parancsnoka és Székely László vezérkari ezredes a felállítandó 6. honvéd gyaloghadosztály leendő parancsnoka e hadrend birtokában várta Debrecenben a hadifogoly önkéntesek megérkezését, hogy elkezdhessék a hadosztály szervezését.

A hadifoglyok megérkezése

A Honvédelmi Minisztérium azt tervezte, hogy az általa kijelölt tisztek Gödöllőn, Jászberényben és Aszódon a 2. Ukrán Front megbízottaitól átveszik, majd Szolnokra irányítják a hadifoglyokat. Itt a fegyvernemi szakképzettség szerint szétválogatják, s azután útnak indítják őket a 6. hadosztály kijelölt állomáshelyeire: Nyíregyházára, Berettyóújfaluba, Debrecenbe, Kecskemétre és Mezőtúrra, ahol a parancsnokok a hadrendi alakulatokat megszervezik.[11]

Ez volt az eredeti terv, amely Susmanovics szovjet alezredes már említett, február 1-jei közlése után készült. A két NKVD-s szovjet tiszt azonban a 2. Ukrán Front parancsnokságának az elgondolását február 4-én módosította. Azaz a HM tisztjeinek nem kell Gödöllőre és Jászberénybe utazniuk, mert ott nem lesz fogolyátadás; továbbá a foglyokat nem Szolnokon gyülekeztetik, hanem Debrecenben, a magyar tisztek részvétele nélkül.

Február első napjaiban a gödöllői és jászberényi hadifogolytáborokban sorakoztatták az új honvédségbe jelentkezett magyarok különböző csoportjait, és – ahogyan azt a két szovjet főtiszt ígérte – vonatszerelvényeken útnak indították őket Debrecen felé.

A Gödöllőről és Jászberényből Debrecenbe érkezett 5441 hadifogoly katonát (közöttük 206 tisztet) február 7-én és 8-án Kővári Marcell alezredes, a 6. honvédkerület parancsnoka átvette. Erről hiteles írás is készült[12] –, ám ezt az aktust a 2. Ukrán Front NKVD-főnöksége nem tekintette átadásnak.

Igaz, hogy a Pavilonban csak a padlóra, asztalra vagy a vaságyak kemény deszkáira fekhettek a katonák, de már ez is minőségi javulást jelentett a korábbi – a jászberényi, de különösen a gödöllői – tömegnyomorhoz képest. A szobákat fűtötték, az ablakokat beragasztották papírral, így hosszú hetek óta először aludtak végig egy egész éjszakát.

Vörös János vezérezredes február 9-e délelőttjén fogadta hivatalában az előző nap még hadifogoly Botond Béla vezérkari őrnagyot (aki 7-én érkezett a jászberényi szerelvényen), és megbízta a 6. gyaloghadosztály vezérkari főnöki teendőinek ellátásával. A miniszter nyomatékosan felhívta Botond őrnagy figyelmét a hadosztály mielőbbi megszervezésének, felfegyverzésének és harcba vetésének

11 HL HM 1945/eln. 20112.
12 HL HM 1945. február 14.: a SZEB-nek küldött 3. sz. jelentéshez csatolt irat.

fontosságára. Ennek a hadosztálynak a bevetésétől várta Vörös János „a szovjet–magyar viszony hathatós javulását, a jelenleg fenn álló bizalmatlanság megszüntetését."[13]

Kéri Kálmán vezérkari ezredes, a HM katonai főnöke és Simonffy-Tóth Ernő vezérkari őrnagy, a szervezési csoport vezetője ekkor találkozott először Botonddal, és faggatták őt a paviloni helyzetről, az emberek hangulatáról. Mit is mondhatott nekik Botond?

A laktanyában bőven van tennivaló. Az emberek ruházata elhanyagolt, a többség nem borotválkozott és nem tisztálkodott. Nincsenek elöljárók, nincs fegyelem. Az elhelyezés igen rossz, a körletek piszkosak, mindenütt rendetlenség és zűrzavar. Igen sokan, nem lévén egyenruhájuk,[14] polgári ruhában vannak. De mégis: az elhelyezés, ha nem is katonás, ha zsúfolt is, már elviselhető. Már majdnem mindenütt vannak háromemeletes vaságyak, s az ágyakon deszka. A katonák pokróccal vagy köpennyel és zubbonnyal takaróznak – összebújva, egymást melegítve. Az élelmezés szűkös, de éhínség egyelőre nem fenyeget. A Hajdúságban van elegendő élelem, s a szovjet ellátó osztag gondoskodik az élelem beszállításáról, az épen maradt konyhablokk pedig lehetővé teszi a főzést.

A hangulat azonban ennek ellenére kissé nyomott, s nem ok nélkül. Az emberek nyugtalanok, mert többségük semmit sem tud a családjáról, és bizonytalanok a saját jövőjüket illetően is.

Botond megkapta Simonffytól a hadosztály megalakítására kiadott alaprendelet másolati példányát, valamint a hadosztály hadrendjét, és hozzá jó tanácsokat is. Mielőbb munkát kell adni a katonáknak, értelmes feladatokat, legyen ébresztő, reggeli torna, kihallgatás; vagyis a táborbéli életnek legyen ritmusa. Jó szó is szükséges, gondolatcsere a parancsnokok és a beosztottak között: a közeli tennivalókról, a családról, a hazáról, a Vörös Hadseregről, amelynek oldalán majd harcba indulnak. Jó hírekre is szükségük van a háború eseményeiről, a kilátásokról, a jövőről.

A hadosztály szervezését február 9-én katonák szakképzettség szerinti összeírásával kezdték, de a hadosztálytörzs, mely nélkül érdemleges munka úgyszólván lehetetlen, akkor még nem alakult meg, s nem működtek a csapatparancsnokságok sem.

A katonák gondolata ezekben a napokban a családok felé szállt. Önként jelentkeztek ugyan a fasiszták elleni harcra, ámde elhatározásukban nyilván szerepet játszott a remény is, hogy így talán hamarabb hazajuthatnak a családjukhoz. Legszívesebben máris mennének, rohannának, hiszen elegük volt a háborúból. Sokan évek óta nem látták hozzátartozóikat, s most, amikor a laktanya kapujában már nincsenek szovjet őrök, az otthon utáni vágy csak erősödött. A Debrecenben és a környéken lakók közül igen sokan eltávozást kértek, hogy láthassák hozzátartozóikat, hogy ruházatukat kiegészíthessék és élelmet hozhassanak. S amint a szemtanú megörökítette: „Réthy Andor ezredes laktanyaparancsnok pedig bőkezűen és liberálisan, de jóhiszeműen írta alá az

13 *Botond Béla* visszaemlékezéseiből.
14 *Székely László* naplójából.

eltávozási engedélyeket."[15] Alig telt el huszonnégy óra, máris nagy baj lett ebből! Február 10-én szovjet parancsnokság érkezett a laktanyába, a figyelőtoronyba ismét felvonult a szovjet őrség. Elrendelték a létszámellenőrzést. „Számolgatunk – írja később Botond Béla a nekem átadott visszaemlékezésben –, összeadunk, kivonunk, egy csomó ember hiányzik. A szovjet parancsnokság sokkal több hiányt állapít meg, mint Réthy ezredes nyilvántartása. Vitatkoztunk, kézzel-lábbal, ez azonban nem segített..."[16]

A szovjet tisztek valószínűleg nem hitték el, hogy a magyar parancsnokság jóhiszeműen járt el, és abban sem bíztak, hogy az eltávozásra elengedett emberek visszatérnek. Mit nem mondanak ezek a balga magyarok! Még hogy a csapatától kiszabadult katona önként visszatér a parancsnokához, a szögesdrót mögé? Nekik – már mint a szovjet tiszteknek – egészen más tapasztalataik vannak.

Február 10-e után a magyarok nem hagyhatták el a laktanyát. A Pavilon és a Honvédelmi Minisztérium között megszakadt az összeköttetés. Furcsa helyzet alakult ki. A hadosztályparancsnok, aki 10-én nagy nehezen kijutott a laktanyából, a városban lakott. A hadosztály vezérkari főnöke a laktanyában tartózkodott, de mozgásában korlátozva volt, és a laktanyát nem hagyhatta el. Ugyanakkor továbbra is érvényben volt a hadosztály szervezésére vonatkozó miniszteri parancs. De hogyan lehet szervezni a minisztériumtól elszakítva? Vajon van-e olyan szovjet szerv, amely a magyar HM és a szovjet NKVD-s tisztek egymástól eltérő törekvéseit képes közös nevezőre hozni? Talán a Szövetséges Ellenőrző Bizottság?

Székely László a miniszteri parancs szellemében intézkedett. Másnap, február 11-én, bement a laktanyába és maga rendelt el létszámellenőrzést, amelybe a szovjet táborparancsnokság egy tisztje is bekapcsolódott. Megállapították, hogy a jegyzőkönyvileg átvett létszámból mindössze két tiszt és öt legénységi állományú katona hiányzik.[17] Azok a szovjet NKVD-s tisztek, akik Székely László hívására a február 11-i létszámellenőrzésen részt vettek, kénytelenek voltak tudomásul venni ezt. Ennek ellenére a február 10-én felvonult szovjet őrség a helyén maradt: a Pavilon lakói tehát továbbra is hadifoglyok voltak.

Február 11-én újabb két hadifogolyszállítmány, Mezőtúrról 36 tiszt, 40 hadapród őrmester és 1423 legénységi állományú katona, Gödöllőről pedig 281 tiszt, 73 hadapród őrmester és 1192 legénységi állományú katona érkezett. Ezt a 3045 embert helyhiány miatt a hadosztályparancsnokság számára kijelölt épületben helyezték el. Az alakuló hadosztályparancsnokság ennek következtében egész személyzetével két helyiségbe zsúfolódott. Ez lett a parancsnokságra beosztottak szálláskörlete, és egyben az irodahelyiség is.[18]

A debreceni Pavilon laktanyában ekkor 8486 ember gyűlt össze. A zsúfoltság nagymértékben nehezítette a szervező munkát. A legfőbb problémát azonban mégis csak az jelentette, hogy a hadosztályparancsnokság nem rendelkezett szabadon az emberekkel, minthogy a 2. Ukrán Front még nem adta át őket. A hadosztályparancsnok ezért kérte február 11-én a honvédelmi minisztertől: „Kérem

15 *Botond Béla* visszaemlékezéseiből.

16 Uo.

17 HL HM 1945/eln. 20216. és 20567. sz., a 6. hadosztály parancsnokának február 11-i és 18-i, a HM-be küldött napijelentése. E jelentésekben nem tesznek említést vissza nem érkezett katonákról.

18 HL HM 1945. eln. 20216. sz.

oda hatni, hogy az oroszok vagy teljes egészében a hadosztályparancsnokság rendelkezésére bocsássák az átvett legénységet, vagy pedig az továbbra is orosz parancsnokság alatt maradjon."[19]

A honvédelmi miniszter február 12-én megkérdezte a SZEB-től, hogy „hadifoglyok-e vagy katonák a Pavilonban levők"?[20] A Szövetséges Ellenőrző Bizottság katonai osztályának a válasza: „elvi döntések beérkeztéig hadifoglyok".[21] A Pavilon szovjet parancsnoka, felsőbb utasításra hivatkozva, ezekben a napokban nem engedte be a laktanyába a honvédelmi miniszter megbízottait.

Bizalmatlanok voltak a szovjet katonai szervek az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadseregét szervező tisztekkel szemben? – Valószínűleg igen. Az mindenesetre tény, hogy február 10-én nem tartották időszerűnek, hogy a HM megbízottai átvegyék az embereket. Hogy miért? – erre csak később derült fény.

Abban is különböztek a vélemények, hogy hol szervezzék meg a hadosztály kötelékeit. A honvédelmi miniszter például azt jelentette a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak, hogy ő „a Debrecenbe érkezett hadifoglyok zömét az alakulatok megalakulásának helyére: Hajdúszoboszló, Hajdúsámson, Hajdúböszörmény, Hajdúhadháza, Balmazújváros és Püspökladány helységekbe, valamint a (debreceni) Gazdasági Akadémiára szándékozott útba indítani. E helyeken ellátási szempontból előgondoskodás is történt."[22]

Amikor a Gödöllőről, Jászberényből és Mezőtúrról érkezetteket mind a Pavilonban helyezték el, a miniszter úgy tervezte, hogy amint a 6. gyaloghadosztály egyes csapatainak kereteit felállították, azonnal útnak indítják őket a már említett helyőrségekbe.[23] A Pavilon szovjet parancsnoka ezzel szemben felsőbb utasításokra hivatkozva úgy döntött, hogy egy-egy zászlóaljat vagy ezredet először teljes állományra kell feltölteni, és csak ezután adhatók át.[24] A 6. hadosztály parancsnoka ezt tudomásul véve, már február 12-én arra kérte a tiszteket, hogy legyenek türelemmel: egyelőre egyetlen csoport sem hagyhatja el a laktanyát, mert „csak komplett egységek lesznek kihelyezhetők".[25]

A minisztériumban sérelmezték a szovjet katonai vezetésnek ezt a korlátozó intézkedését. A történtek után, február 14-én a HM katonai főnöke ezt írta a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak: „Kérek felvilágosítást, hogy az első magyar hadosztály megszervezésének részleteire vonatkozólag, milyen mértékben óhajt a Vörös Hadsereg befolyást gyakorolni?"[26] A választ a Honvédelmi Minisztériumban így jegyezték fel: „Felvilágosítást a Szövetséges Ellenőrző Bizottság még nem adhat. Felsőbb döntéseket vár."[27]

19 Uo.

20 HL HM 2. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.

21 Uo. Az idézett szavakat a minisztériumban vezették rá az irat másolati példányára. *Kéri Kálmán* vezérkari ezredes ezzel ellentétben azt állítja visszaemlékezésében: a SZEB tisztjei óvakodtak attól, hogy a Pavilonban lévőkre a „hadifogoly" kifejezést használják.

22 HL HM 3. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.

23 Uo.

24 A 6. ho. vkf. 1945. február 13-i helyzetjelentésében ez áll: „Jelentem, hogy egy orosz alezredes 13-án reggel a tábort megszemlélte. Az orosz pság. a táborparancsnokság útján elrendelte, hogy a feltöltés csapattestenként egymás után történjék, amint egy csapattest kész, azonnal útba indítják új elhelyezési körletébe." HL HM 1945. eln. 20226. sz.

25 *Székely László* naplója.

26 HL HM 31. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.

27 Uo.

A későbbi eseményekből és a szovjet tisztek mellett működő tolmácsok elbeszéléséből ma már tudjuk, hogy a zárlatnak egyszerű oka volt: az NKVD tisztjei 1945. február 10-e után elkezdték a foglyok politikai szűrését. A szovjet elhárítók önéletrajzot írattak a magyar tisztekkel, feljegyezték a besúgók jelentéseit. (A „szűrésre" még visszatérünk.)

Az állomány rendezése

Négy napi zárlat után, február 16-ától a Honvédelmi Minisztérium kijelölt tisztjei ismét bemehettek a Pavilonba. Ettől kezdve már élelmiszerküldeményeket is be lehetett juttatni. A katonáknak előadásokat is tarthattak az Ideiglenes Kormány programjáról és a szövetséges hatalmak győztes csatáiról. Filmeket is vetíthettek nekik. A papok engedélyt kaptak arra, hogy prédikálhassanak.[28] Újságot azonban továbbra sem kaphattak az emberek,[29] tábori levelezőlapot nem írhattak; névjegyzéket sem lehetett közzétenni róluk,[30] minthogy szabadságukat még nem nyerték vissza. Ezt a helyzetet a tábor lakói tréfásan úgy jellemezték: „foglyokból fácánok lettünk".[31]

Ezekben a napokban továbbra is a szovjet táborparancsnok utasítására végrehajtott létszámellenőrzés volt a legfőbb program a laktanyában. Sokszor egy-két órát állt felsorakozva az egész „hadosztály", amíg egy embert megtaláltak, aki a körletben aludt, vagy a gyengélkedőre ment és nem vették létszámba. A hadosztály szervezését a folytonos, sokszor fél napig tartó kényszerű sorakozó, a nehézkes szovjet létszámellenőrzés erősen akadályozta, illetve késleltette.

Ebben a nehézkességében a nyelvi problémák is közrejátszottak. A tolmács, akit a szovjet táborparancsnokság az alakuló magyar hadosztály törzsébe kirendelt, egy képzetlen ruszin ember volt, aki csak a konyhanyelvet beszélte, a katonai szakkifejezéseket nem ismerte, gyér szókincse folytán a neki mondottakat csak alig-alig tudta lefordítani akár oroszra, akár magyarra, ami sokszor félreértéseket is okozott.[32] Az is nehezítette a szervező munkát, hogy a 6. hadosztály törzsébe beosztott tisztek többsége nem, vagy csak alig ismerte tennivalóit.

Ilyen körülmények között szervezte meg a hadosztály vezérkari főnöke a hadosztály törzsét. Sikerült megalakítania a csapatok kereteit is. Február 15-én délelőtt befejeződött a 16. gyalogezred, a 6. utászszászlóalj és a 11/I. tüzérosztály személyi feltöltése, s ezzel ezek a kötelékek megalakultak.[33] Erről a honvédelmi miniszter február 18-án tett jelentést a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak.[34] Másnap Kondratov vezérőrnagy, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság katonai osztályának vezetője megszemlélte a tábort. Megállapította, hogy a magyar tisztek a fogolytömeget ez időre katonai kötelékekké formálták.[35] Február 21-re a 6/1.

28 HL HM 4. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.
29 HL HM 5. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.
30 *Székely László* naplója.
31 *Szabó Sándor* egykori fogoly szóbeli közlése.
32 Uo.
33 HL HM 1945. évi eln. ir. 20226. sz.
34 HL HM 5. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.
35 *Székely László* naplója.

fogatolt kocsioszlop is megalakult,[36] s ezzel a Pavilonban a rendező, osztályozó munka – amire akkor ott lehetőség volt – befejeződött.

A 6. gyaloghadosztály február 21-i létszámhelyzetét a következő táblázat mutatja:[37]

Fsz.	Megnevezés	Van					Rendszeresítve (kell)	Hiány, feleslleg
		tiszt	hdp. őrm.	thtts.	legs.	össz.		
1.	Hadosztálytörzs	27	5	5	63	100	80	+20
2.	Gy-sági pk. törzs	2	–	2	9	13	30	–8
3.	Törzsparancsnokság	–	–	–	–	–	20	–20
4.	Zene	–	–	5	6	11	20	–9
5.	Prop. szakasz	1	–	–	–	1	20	–19
6.	16. gyalogezred	60	33	49	2313	2455	2450	+5
7.	17. gyalogezred	18	–	8	99	125	2450	–2325
8.	18. gyalogezred	34	16	32	312	394	2450	–2056
9.	6. felderítő osztály	20	6	13	412	451	750	–299
10.	11. tüzér e. pság.	–	–	–	–	–	80	–80
	11/I. tüz. oszt.	23	5	6	488	522	523	–1
	11/II. tüz. oszt.	–	–	–	–	–	523	–523
11.	12. tüzér e. pság.	–	–	–	–	–	112	–112
	12/I. gk. tü. o.	9	3	6	168	186	325	–149
	12/II. gk. tü. o.	–	–	–	–	–	535	–535
12.	6. légv. tü. o.	23	28	11	377	439	500	–61
13.	6. utászzászlóalj	24	11	9	667	711	586	+125
14.	6. híradózászlóalj	9	11	1	205	226	500	–274
15.	6. gépk. száll. oszl.	11	16	18	295	340	500	–160
16.	6. fogatolt száll. oszl.	9	8	4	213	234	500	–266
17.	6. élm. raktár	14	12	23	364	413	500	–87
18.	Összesen:	284	154	192	5991	6621	13 444	–6823

A táblázatból látható, hogy a hadosztály felállítását a február 4-én kiadott hadrend szerint kezdték el. Ekkor még két tüzérezredet, légvédelmi tüzérosztályt és felderítő osztályt terveztek.

A hadifoglyok között azonban kevés volt a tüzér, s így a tervezett négy tüzérosztályból csak egyet lehetett létrehozni. Viszont volt elegendő műszaki katona, így nemcsak az utászzászlóalj felállítására volt lehetőség, de még tartalékolhattak is embereket a gyalogezredek utászszakaszai számára. Híradó

36 A 6. hadosztály parancsnokának jelentése. HL HM 1945. ált. 1392. sz.
37 Uo.

szakképzettségűek viszont csupán egy vezetékes század kiállításához voltak elegendőek. A hadosztályvonathoz szükséges személyi állománynak a fele még hiányzott.

A három gyalogezred szervezését elkezdték ugyan, törzseiket úgy-ahogy létrehozták, de teljes állományra végül csak egyetlen gyalogezredet töltöttek fel. A 16. gyalogezred, a II/I. tüzérosztály, 6. utászszászlóalj és a 6/1. fogatolt kocsioszlop felállítása után a különféle szakképzettségű katonák hiánya miatt a Pavilonban további teljes állományú egységeket és alegységeket nem lehetett létrehozni.[38]

Ez a megállapítás azonban csak részben helytálló. Ugyanis a Debrecenben összpontosított nyolc és félezer hadifogolyból több mint másfél ezret nem a 6. hadosztályhoz osztottak be. Ezeket a „felesleges" embereket az alábbi keretekben tartották nyilván 1945. február 21-én:[39]

Fsz.	Alak.-Intézmény	Ti.	Hdp.	Thtsz.	Legs.	Össz.
1.	6. ho. kórház	32	13	17	415	477
2.	6. kik. zlj.					
3.	6. ker. pság.	9		7	17	33
4.	Őrzászlóalj	12	6	28	320	366
5.	Főv. közv. ala.-ok	63	22	36	788	909
6.	Be nem osztottak	42	13		4	59
7.	Megbízhatatlanok				26	26
	Összesen:	158	54	88	1570	1870

A Pavilon laktanyában 1945. február 21-én így tehát 442 tiszt, 208 hadapród őrmester, 280 tiszthelyettes és 7561 „legénységi" állományú katona, összesen 8491 ember tartózkodott.

A 6. pontban szereplő „be nem osztottak" idősebb korúak és betegek voltak. Mint látható, 26 embert a „megbízhatatlanok" rovatban tartottak nyilván. Ezek nyilasok és Volksbundisták lehettek.

A „fővezérségközvetlen alakulatok" számára fenntartott 909 fő fegyvernemére, szakképzettségére és korára csak következtetni tudunk. Ugyanis egy február 15-i kimutatás szerint[40] a Pavilonban a következők is szerepeltek a nyilvántartásban: műszaki gépkezelő 111, hidász 171, vasútépítő 104, repülő 328, és végül lőszerkezelő 37. A felsoroltakon kívül a hadifoglyok között még folyamőrök is akadtak.[41]

Valószínű, hogy a „fővezérség" részére fenntartott 909 katonát a repülő-, hidász-, folyamőr és az egyéb fegyvernemi alegységek részére tartalékolták. Érthető, ha

38 Uo.

39 Uo.

40 HL HM 1945. évi eln. ir. 20226. sz.

41 *Dezsényi Miklós* folyamőr ezredes közlése. A folyamőr katonákat ő vezette el Debrecenből Budapestre, a folyamőr laktanyába.

ezeket a különleges szakképzettségű katonákat nem osztották be a gyalog-hadosztályba. A Pavilonban sok volt az idős és a fizikailag leromlott ember, s ezért az is érthető, ha közülük 477-et a helyőrségi kórházhoz osztottak be. Egyetlen elmarasztaló megjegyzés: talán nem kellett volna őrzászlóaljat szervezni.

Az állomány politikai „szűrése"

A soron következő lépés az lett volna, hogy a komplett kötelékeket kihelyezzék a Hajdúság falvaiba, ám a Pavilont egyelőre senki sem hagyhatta el. Pedig a magyarok ez időre már bebizonyították, hogy érdemesek a bizalomra. A Réthy Andor ezredes által eltávozásra és szabadságra engedett katonák már bevonultak,[42] s ezért a szovjet parancsnokság számára a február 10-i „affér" már nem jelenthetett problémát.

A kilépési tilalomnak egyszerű oka volt: a szovjet katonai elhárító szervek emberei február 21-ig még nem fejezték be a munkájukat. A Pavilonban egy időben, párhuzamosan kétfajta tevékenység folyt: a magyarok szervezték a hadosztályt, az NKVD tisztjei pedig „kiszűrték" a megbízhatatlanokat vagy pontosabban fogalmazva: felderítették, majd eltávolították az általuk fasisztának nyilvánított személyeket.

A szovjet elhárítók több életrajzot írattak a fogoly tisztekkel. Már ezek elolvasása is sok időbe tellett. A jelentősebb személyekről talán még a lakóhelyükön is gyűjtöttek adatokat, ami a munkájukat csak tovább bonyolította. Magyar elhárító szerv híján egyedül kellett dolgozniuk, helyismeret és nyelvtudás nélkül. A magyar nyelvet rosszul beszélő ruszin tolmácsok – akik a magyarokkal szemben ellenséges érzületűek is lehettek – a szovjet tisztek munkáját csak tovább nehezítették.

Február 20-án egy szovjet gárdaezredes arra kötelezte a hadosztály-parancsnokságot, hogy minden emberről készítsenek névre szóló kartotékot, az illető legfontosabb adataival: név, születési év, hely, anyja, apja neve, lakcíme, rendfokozata és legutóbbi katonai beosztása.[43] A kartotékok szövegét ezután a szovjet katonai elhárítás tolmácsa éjjel-nappal fordította oroszra.[44]

De más fordítanivaló is akadt, így például a már megalakult magyar kötelékek névjegyzéke. A 16. gyalogezred névsorát február 17-én átadták a szovjet tiszteknek, a II/1. tüzérosztályét és az utászzászlóaljét pedig már napokkal azelőtt. De nem mindegyik tolmács tudott oroszul írni, s ezért a névsorok lefordítását még február 24-én sem kezdték el.[45]

A hadosztályparancsnokság igyekezett elősegíteni a szovjet katonai elhárító szerv munkáját. Február 17-én például a hadosztályparancsnokság utasítására az alegységek parancsnokai mindenkinél poggyászvizsgálatot tartottak, hogy megállapítsák, van-e ellenséges propagandaanyag az embereknél. Ilyen írások nem

42 HL HM 1945. eln. 20567 sz. A február 7-én és 9-én Debrecenbe érkezett három fogolyszállítmánnyal 5443, a 11-én befutott két szerelvénnyel pedig 3045, összesen tehát 8488 fogoly érkezett. A ho. pság. 1945. február 21-i létszámjelentése szerint viszont a Pavilonban e napon csak 8471 ember volt (HL HM 1945. ált. 1392), a hiány 17. Február 9-én a HM-be és a 6. ker. pság.-hoz is helyeztek át tiszteket, később a betegeket a kórházba vitték, a hiány így keletkezett.

43 *Székely László* naplója.

44 *Szabó Sándor* szóbeli közlése.

45 *Székely László* naplója.

voltak, de hogy a félreértéseket elkerüljék, a tisztek minden német nyelvű könyvet összeszedtek, és leadták azokat a szovjet táborparancsnokságnak.[46]

A személyi állomány között felfedezett nyilasokat a hadosztályparancsnokság név szerint is nyilvántartotta,[47] a csendőröket, a testőröket pedig külön alegységbe szervezték, hogy a szovjet tisztek gyorsabban eligazodjanak a személyi állományban.

Élelmezés

A HM és a SZEB közti kérdés-felelet játék mögött, hogy tudniillik foglyok-e a magyarok vagy sem, lényegében az a másik kérdés húzódott meg: kinek a kötelessége élelmezni őket? A szovjet fél számára az élelmezés nem jelenthetett gondot, minthogy magyarországi raktárai tele voltak gabonával egyéb élelemmel. Voltak gulyái, birkanyájai, sertéskondái is. A 2. Ukrán front ugyanis birtokba vette a gabonaraktárakat, a nyájakban talált állatokat, ebből élelmezte csapatait és foglyait. A magyar malmok, a vágóhidak s az ipari üzemek a szovjet hadsereg számára dolgoztak. A magyar Ideiglenes Kormány viszont nehéz helyzetben volt. Élelmezési gondjairól bővebben is szólni kell.

1944-ben jó termés volt Magyarországon és élőállat is volt elegendő. Bár a Jurcsek-féle beszolgáltatási rendelet értelmében a termés egy részét 1944 nyarán az állam elvette a parasztoktól, és a Vörös Hadsereg bevonulása előtt a visszavonulók elrabolták az ország élelmiszerkészletének egy részét, s bár 1944 végén a magyar, a német és a szovjet katonák egyaránt megjelentek Magyarországon, mint fogyasztók, 1945 első hónapjaiban még mindig volt kenyérnek való és más szemes termény a parasztok kamráiban. S ha meg is fogyatkozott a falvakban a szarvasmarha-, sertés- és juhállomány, még mindig volt belőle. A Honvédelmi Minisztérium szervezői 1945 februárjában tehát még vásárolhattak volna élelmet a falvakban, ha a szükséges pénz és szállítóeszköz rendelkezésükre áll, s ha a felvásárláshoz a helyi szovjet megszálló hatóságok hozzájárulnak.[48] Ezekben a hónapokban vagy a Vörös Hadseregtől, vagy a parasztoktól lehetett ennivalót szerezni. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány és a születő új magyar állam helyi szervei alig-alig rendelkeztek élelmiszerkészletekkel.

A kormány számára csaknem megoldhatatlan feladatot jelentett az ország élelmezése. Miskolc, Diósgyőr, Ózd, Salgótarján éhező munkásai részére már 1945 januárjában el kellett kezdeni az élelemgyűjtést. Februárban jutott el a vidék lakosságához a budapestiek drámai hangú felhívása: „Budapest végszükségbe került. Romok közt, víz és világítás nélkül, ablaktalan házakban tengődünk. Tegnap a háború, ma az éhínség, holnap a járvány tizedeli meg sorainkat. Nők és gyermekek halnak éhen, férfiak esnek össze munkahelyükön..., ha nem kapunk segítséget, szabadság helyett a halál vár reánk."[49]

46 A ho. pság. 1945. február 22-i helyzetjelentése. HL HM 1945. eln. 20551. sz.

47 HL HM 1945. ált. 1394. sz.

48 *Botond Béla* visszaemlékezéséből.

49 Felszabadulás. 1944. szeptember 26.–1945. április 4. Dokumentumok hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia születésének történetéből. Budapest, 1955. 370. 380. o.

A debreceni Pavilon lakói még a rossz napokban is több élelmiszerhez jutottak, mint Budapest és az iparvidék lakossága. Legelőször a városok éhezőit kellett hát megsegíteni, különös tekintettel a nőkre és a gyermekekre. De az alakuló 6. hadosztály személyi állományának ellátása sem tűrhetett halasztást, hiszen a harcra készülők ereje és egészsége forgott kockán.

A felállítandó csapatok élelmezésének a kérdése természetesen nem február közepén vetődött fel először, hanem január utolsó napjaiban, amikor a Honvédelmi Minisztériumban megtudták, hogy Debrecen felé útban vannak az átadásra szánt magyar hadifoglyok. Tisztázni kellett, ki gondoskodik a Debrecenbe érkező foglyokról? Ki élelmezi majd a felállítandó magyar hadosztályokat: a Vörös Hadsereg, vagy a Honvédelmi Minisztérium? Az 1945. január 20-i fegyverszüneti egyezmény ugyanis nem rendelkezik erről. Ezért a szovjet és magyar félnek e kérdésben utólag kellett megállapodnia. Ám ha a foglyokat valóban átadták volna, a honvédelmi miniszternek már február 7-étől kötelessége lett volna a beérkezők élelmezéséről gondoskodni, addig is, amíg a két fél között az említett megállapodás létrejön.

A minisztériumnak azonban nem voltak sem emberei, sem szállítóeszközei ahhoz, hogy a Pavilonba érkezők élelmezési gondját levegye a szovjet hatóságok válláról. A honvédelmi miniszter közbenjárására annyi mindenesetre történt, hogy a közellátásügyi miniszter február 6-án Debrecen város készletéből 39 mázsa kenyeret azonnal kiutalt az éppen beérkezett embereknek.[50] Ez azon a napon jelentős segítség volt. De többre lett volna szükség.

Szerencse, hogy a foglyokkal együtt nemcsak őrség, de beszerző-, élelmező-, valamint egészségügyi személyzet is érkezett Debrecenbe – tehergépkocsikkal! –, s ezek a szovjet katonák, a lehetőségekhez mérten, lelkiismeretesen gondoskodtak a rájuk bízott emberekről.

A szakácsok éjjel-nappal főztek, és aki a Pavilonba bekerült, azonnal kapott enni. Naponta kétszer volt borsóleves, 10–15 dekányi kenyérrel. Február 13-án az élelmezés még némileg javult is: borsó helyett babot főztek, s a szerencsésebbek a levesben húst is találtak. E napon fejenként 2 dkg cukrot is osztottak, és ez alkalomból 50 dkg kenyeret adtak az embereknek. Másnap a tehergépkocsik burgonyáért mentek és szalonnát is hoztak, amit zsírnak sütöttek ki. A leves minőségét ezzel is javították.[51]

A szovjet gépkocsikat és a hadifoglyok élelmezésével megbízott szovjet katonákat a gödöllői és jászberényi szovjet parancsnokság visszavárta. A HM vezetőinek úgyszólván minden nap számolniuk kellett azzal, hogy a leendő 6. hadosztály élelmezésének gondja az ő nyakukba szakad. Dönteni kellett tehát: kinek a feladata a magyar katonák élelmezése? Február első felében a szovjet és magyar fél között e kérdésben még csak párbeszéd folyt. Az illetékes magyar miniszternek az volt a véleményük, mivel az országban megmaradt raktári készletek felett a Vörös Hadsereg rendelkezik, az új magyar honvédség csapatainak élelmezését is a Vörös

50 Az INK közellátásügyi miniszterének 1945. február 13-án kelt leirata Debrecen város polgármesteréhez. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (a továbbiakban: HBM L). Debrecen város polgármesteri hivatalának iratai 1945. XXI. 505/a 23. csomó 2510/1945. sz. Faraghó e leiratában azt is közölte a polgármesterrel, hogy a Hortobágymalomban a város búzakészletéből 200 mázsát lefoglalt, hogy abból a Honvédséget „feltétlen szükség esetén" kisegíthesse.

51 HL HM 1945. eln. 20567. és 20226. sz., továbbá *Székely László* naplója.

Hadseregnek kell vállalnia.[52] A honvédelmi és a közellátásügyi minisztérium képviselői e véleményükkel és kérelmükkel a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz fordultak, amely azonban csak a közvetítő-közbenjáró szerepe vállalkozhatott. Az ország raktári készleteivel ugyanis nem a SZEB, hanem a harcoló hadseregeket vezénylő frontparancsnokság rendelkezett. A frontparancsnokság képviselőinek álláspontja pedig az volt, hogy ők „élelmezést csak harcoló csapatoknak adnak, a mögöttes országrészekben ez a helyi hatóság, illetve a polgárság feladata".[53]

Vörös János honvédelmi miniszter, arra számítva, hogy a szovjet fél valóban átadja az ígért húszezer hadifoglyot, már a hónap elején kérte Faragho Gábor közellátásügyi minisztert, hogy „a Magyar Honvédség Debrecenben lévő legénysége tíz napra való élelmezése céljából 700 q kenyérlisztet, 35 q rántáslisztet, 420 q húst, 280 q száraz főzeléket, 70 q szalonnát, 35 q zsírt, továbbá megfelelő mennyiségű sót, ecetet, cukrot, kávékonzervet, gyümölcsízt stb. bocsássanak rendelkezésére".[54] Faragho Gábor miniszter azonban közölte a Honvédelmi Minisztériummal: „a Közellátásügyi Minisztériumnak, minthogy a begyűjtő szervek (központok) működése lehetetlenné vált, s raktári készleteink nincsenek, nem áll módjában a kért élelmiszereket rendelkezésére bocsátani".[55]

A honvédelmi miniszter a SZEB-től is kért segítséget. Ezt írta: „Szükséges volna Debrecenben a Lovassági laktanya, vagy a Péterfia laktanya és az Élelmezési raktár teljes egészében való rendelkezésre bocsátása, valamint a honvédségi készletek összegyűjtése céljából a szovjet hadseregtől 1 gk.-oszlop (20 db 3 tonnás tgk.) használatra való átadása, mert ezek nélkül a bejelentett felszerelési és élelmezési anyagok a helyszínen elkallódnak, illetve elfogyasztódnak."[56]

Vörös János sem az említett laktanyákat, sem a kért gépkocsikat nem kapta meg a 2. Ukrán Fronttól. Viszont február 12-én a SZEB elismerte, hogy a Pavilonban lévők nem katonák, hanem hadifoglyok, s ebből az is nyilvánvalóvá lett, hogy élelmezésük a szovjet fél feladata. A magyar közellátásügyi miniszter február 13-án úgy tudta, hogy a szovjet hatóságok február 20-ig élelmezik a Pavilonban levőket.[57] Három nap múlva – február 16-án – Kondratov vezérőrnagy, a SZEB képviselője az alábbiakat közölte a Honvédelmi Minisztérium katonai főnökével: „A Pavilon laktanyában levő emberek február 20-ig orosz őrizetben és ellátásban maradnak. A február 20. utáni időre még döntés érkezik."[58] A Honvédelmi Minisztérium vezetői időt nyertek.

Ezekeben a sürgető napokban újra csak Debrecen segített az alakuló új honvédségnek. Február 10-én a magyar pénzügyminiszter „a hadifoglyok élelmezésére 688 602 pengőt utalt ki Debrecen város házipénztárából".[59] Járműveket persze nem adhatott. A honvédség beszerzői ennek ellenére február 17-én

52 HBM L Debrecen város polgármesteri hivatalának iratai. 1945. XXI. 505/a. 23. csomó, 2510/1945. sz.

53 Uo.

54 L. a 29. sz. jegyzetet.

55 Uo.

56 HL HM 1945. febr. 16-i SZEB-nek küldött helyzetjelentés.

57 L. a 29. sz. jegyzetet.

58 HL HM 1945. február 16-i 4. sz. tájékoztató jelentés a SZEB részére.

59 HBM L Debrecen város polgármesteri hivatalának iratai 1945. XXI. 505/a 23. csomó 3067/1945. sz. A Debrecen által folyósított közel 700 ezer pengőt Kass József zászlós, gh-főnök vette át. A pénz átvételének időpontjai és összegei: 1945. február 17-én 60 ezer P., 19-én 100 ezer P., 24-én 150 ezer P., 28-án 378 602 P.

elindultak a Debrecen környéki falvakba, hogy a parasztoktól élelmet vásároljanak az alakuló 6. hadosztály számára. Sietni kellett, közeledett február 20-a.

Az egészség megőrzése legalább olyan fontos, mint az élelmezés, a kettő összefügg. Bár a szovjet egészségügyi személyzet alig rendelkezett gyógyszerrel, és azt Debrecenben sem kaphatott, mégsem történt komolyabb baj a Pavilonban. Forró, száraz gőzbe tették a ruházatot, amíg a tetvek elpusztultak, addig az embereket is megfürdették. Február 14-től kezdve naponta mintegy ezer embert fertőtlenítettek, s ennek következtében tífuszos megbetegedés nem fordult elő.[60] Gyengélkedők azonban voltak, sőt ezek száma naponként növekedett: február 14-én például mindhárom gyalogezred parancsnoka beteg volt. Történt egy szomorú esemény is: egy honvéd február 16-án „végelgyengülésében" elhalálozott.

Ekkor már majdnem két hét telt el azóta, hogy Gödöllőről és Jászberényből a hadifogoly önkéntesek nagyobbik része megérkezett Debrecenbe. S ahogy teltek a napok, az emberek egyre gyengébbek, egyre soványabbak lettek. Az élelmezés mennyisége és minősége az egész időszak alatt mit sem változott. Csak február 13-án főztek babot, s attól kezdve ismét borsólevest adtak. A laktanyában úgynevezett „maradékhúst" szállítottak. Így például február 15-én a vételezett három és fél mázsa húsból mindössze csak 50–60 kg zsiger volt használható, a többit – valami okból – el kellett ásni.[61] Erről értesülve, a szovjet katonaorvosnő és a szovjet táborparancsnok-helyettes ígéretet tett, hogy az elmaradt húst pótolják. Másnap az ellátás valóban javult, de a hadosztályparancsnok február 21-én újra azt jelentette a honvédelmi miniszternek: „A húsellátás igen gyenge, a három napra kiadott húsmennyiség 3/4 része zsiger és belsőrész."[62]

Ebben a helyzetben a környék lakosságának élelmiszeradományai nagy segítséget jelentettek volna. De a minisztérium illetékes tisztjei a hagyományos, úgynevezett „békebeli" módon próbálták összegyűjteni a szükséges élelmezési cikket: igényléseiket a közellátásügyi miniszter elé terjesztették, s beszerzőket küldtek a falvakba. Eszükbe sem jutott, hogy a pártokhoz, a nemzeti bizottságokhoz, vagy közvetlenül a lakossághoz forduljanak. A debreceni társadalmi szervek viszont ezekben a hetekben nem a Pavilonra figyeltek, hanem Budapest és Észak-Magyarország éhező lakosságára. E tekintetben talán csak Kaba község a kivétel, amely egyidejűleg adott élelmet Budapestnek és a honvédségnek is. A kabaiak ezekben a válságos napokban tekintélyes mennyiségben küldtek marhahúst a Pavilon lakóinak.[63]

A HM vezetői aggodalommal fogadták a Pavilonból érkező híreket. Február 16-án délelőtt B. Szabó István honvédelmi minisztériumi államtitkár meg is jelent a laktanyában, „és behatóan érdeklődött a hadosztály felállításának eddig végrehajtott és a következőkben tervezett mozzanatairól, majd a hadosztályparancsnok kíséretében megtekintette a legénységi elhelyezési körleteket, a konyhát és a gyengélkedőszobát."[64] Egyelőre azonban ő sem tudott közbeavatkozni. Február 19-re huzamosabb ideig tartó egyoldalú, elégtelen táplálkozás és vitaminhiány miatt a

60 *Székely László* naplója.
61 HL HM 1945. évi eln. ir. 20226. sz.
62 A ho. pság. 1945. évi február 21-i helyzetjelentése. HL HM 1945. eln. 20226. sz.
63 HL HM 4. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.
64 HL HM 1945. évi eln. 20226. sz.

legyengült, súlyos hasmenéses, hörghurutos és lábfájásos megbetegedések száma már 400-ra emelkedett. A rossz elhelyezés, az alacsony kalóriaértékű táplálkozás és a gyógyszerek teljes hiánya miatt a hadosztályparancsnokság az egészségügyi helyzet további rosszabbodásával számolt.[65]

Február 21-én a hadosztály parancsnoka jelentette a honvédelmi miniszternek: „A tábor annyira zsúfolva van, hogy újabb fogolyszállítmányokat elhelyezni már nem lehet. Ennek következtében a hadosztály további megszervezése holtpontra jutott, és azon is marad mindaddig, amíg a már teljes állományra feltöltött egységek ki nem helyeztetnek..."[66] A kihelyezés lehetővé tenné az élelmezés gyökeres megjavítását, „másrészt a legénység egyre süllyedő hangulatának emelését is maga után vonná. Az emberek látnák azt, hogy az oroszok, akik a teljes állományra feltöltött egységek kihelyezését megígérték, ígéretüket be is tartják. Ez a körülmény bizalmat keltene bennük a jövővel szemben".[67]

Február 20-tól kezdve, amikor a Pavilonban levők élelmezését a HM átvette,[68] néhány napig úgy tűnt, hogy a minisztérium és a kerületi parancsnokság tisztjei ezt a feladatot nem tudják megoldani. A foglyok ezekben a napokban kevesebb élelemhez jutottak, mint amikor a szovjet szervek élelmezték őket. A honvédelmi miniszter persze számolt ezzel, és február 19-én jelentette is a Szövetségi Ellenőrző Bizottságnak: „A hadifoglyok élelmezésére napi 8 tonna élelem szükséges. Amíg tehergépkocsik nincsenek, addig az élelem behozatala (Debrecenbe) lehetetlen."[69] Február 24-én ehhez hozzátette a miniszter: „Kérem... 4–5 tehergépkocsi rendelkezésemre bocsátását, mert ezek hiányában a fogolytábor élelmezése nem biztosítható."[70] A hadifoglyok ekkor gyakorlatilag éheztek.

A válságos helyzetről tanácskozott 1945. február 26-án a Debreceni Nemzeti Bizottság. „Napirend előtt Szabó István[71] szóvá teszi a hadifogságból visszatért magyar honvédek szomorú anyagi helyzetét és indítványozza, hogy a Nemzeti Bizottság menesszen küldöttséget a honvédelmi miniszter úrhoz, miszerint hatalmazza fel a küldöttséget, hogy a magyar hadifoglyok ügyét megvizsgálja, és a magyar hadifogoly honvédek sorsán történő mielőbbi segítés érdekében teendő javaslatait, illetékes helyre sürgősen megtehesse." A Nemzeti Bizottság e javaslatot elfogadta.[72] A küldöttség meg is jelent a Honvédelmi Minisztériumban, s a delegáció tagjai és a HM tisztjei között meglehetősen éles vitára került sor. Kölcsönösen egymást okolták a kialakult helyzetért. A Nemzeti Bizottság kezdeményezésének és ennek a küldöttségjárásnak végül is az lett az eredménye, hogy mind a HM, mind a Hajdúság fokozottabb figyelmet szentelt a katonák élelmezésének. Ezek után remélni lehetett, hogy megyeszerte megindul majd az élelmiszergyűjtés a katonák számára, s hogy a leendő magyar hadsereg élelmező tisztjeinek az erőfeszítései is jobb eredményt hoznak. Egyébként éppen akkor kezdett javulni a Pavilonban levők

65 Uo.

66 HL HM 1945. ált. 1392. sz.

67 Uo.

68 HL HM 4. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.

69 HL HM 5. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.

70 HL HM 7. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.

71 Az MKP Keletmagyarországi Területi Bizottságának titkáráról van szó, a későbbi Szabó István altábornagyról, a Magyar Néphadsereg személyügyi főcsoportfőnökéről.

72 HBM L. A Debreceni Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei. 1944–45. A 76–78. o.

ellátása, amikor a Debreceni Nemzeti Bizottság ülésén a drámai felszólalások elhangzottak. Debrecen város pénztárából február 17-én 60, 19-én 100, 14-én pedig 150 ezer pengőt vett fel a kerületi parancsnokság gazdasági hivatalának főnöke. Ebből az élelembeszerzők néhány nap alatt nemcsak megvásárolták az élelmet, hanem valami módon be is szállították Debrecenbe. A hadosztályparancsnok jelentései így rögzítik az élelmezési helyzet változásait: február 25: „A húsellátás kissé javult." 26-án: „5 db sertést vágtak a konyha részére." 27-én: „Az étkezés a zsiradék kiszolgáltatása következtében tartalmasabb és ízletes." 28-án: „A húsellátás disznóhús kiszolgálással javult."[73]

Az ellátás megjavításához a lakosság is nagymértékben hozzájárult. Ez a szovjet őröknek is köszönhető, akik csak arra vigyáztak, hogy senki el ne szökhessen, de megengedték, hogy a katonák beszélgessenek a drótkerítésen át a civilekkel, s hogy azok csomagokat adjanak be nekik. Az őrök közül a néhány magyarul is tudó ruszin még biztatta is a foglyokat: „Ne féljetek, nem sokáig lesztek itt, csak amíg a névsorok elkészülnek. Azután Vörös János katonái lesztek."[74]

A hadosztályparancsnok 1. számú parancsa

Eljött február 22-e is, a várva várt 20-a utáni második nap. A minisztérium illetékesei azonban még mindig nem értesítették a hadosztályt a kihelyezés időpontjáról. Pedig az emberek minden percben várták a szabadulást.

Ilyen helyzetben nem célszerű tétlenül hagyni a katonákat. Ezért az egyéni tisztálkodásra, a különböző laktanyai munkára fordított, és a sorakozókra pazarolt idő mellett a hadosztályparancsnokság sort kerített tisztelgési, zártrendi, úgynevezett „fegyelmező" gyakorlatokra is.[75] De még nagyobb szükség volt arra, hogy elbeszélgessenek a katonákkal, akikben már-már kezdett elhatalmasodni a csalódottság érzése. Tartani kellett bennük a lelket. El kellett érni, hogy bízzanak a tisztekben, akik közül nem is egyben és nem is olyan régen csalódtak. El kellett érni, hogy bízzanak az „oroszokban", a tegnapi ellenségben. Választ kellett adni kérdéseikre, ha nem is az összesre, de legalább a számukra legizgatóbbakra, arra, hogy mi történik a frontokon, mit hozhat a jövő a magyarság számára – és természetesen arra, hogy mikor alakul meg a hadosztály.

Február 22-én a hadosztályparancsnok ezer példányban vitte be a Pavilonba az általa február 11-én aláírt, és ez időre nyomdai úton előállított 1. számú parancsot.[76] Minden alegységnél felolvasták és magyarázták a hadosztályparancsnok szavait:

„Honvédek! Magyar Bajtársak!"

A németek érdekében folytatott háború következtében az ország nagy része romokban és kirabolva. Ez lett az eredménye az ország régi vezetésének és a nemzetrontó nyilasok garázdálkodásának, akik azért, hogy hatalomhoz jussanak, eladták az országot az ősi ellenségnek, a németeknek.

73 HL HM 1945. eln. 20551. és 20567. sz., továbbá *Székely László* visszaemlékezéséből.

74 *Naláci Ádám* visszaemlékezése, a szerző birtokában.

75 A ho. pság. 1945. február 22-i és további napijelentéseiben állandóan szó van a „fegyelmező gyakorlatokról" (HM 1945. eln. 20551. sz.).

76 *Székely László* naplója.

A visszavonuló németek embertelenül pusztítottak, raboltak, és az ország dolgozó népének sok évtizedes munkáját tették tönkre. Gyönyörű fővárosunk romokban hever, a hidak felrobbantva. A polgári lakosság, nők és gyermekek megszámlálhatatlan tömegei estek áldozatul esztelen és céltalan önzésüknek. A Dunántúl egy részét még mindig a német és nyilas csizmák tapossák.

De még nincs veszve minden!

Alakulóban az új magyar honvédség, amely még bosszút állhat országunk megrontóin, és részben jóváteheti azt, amit előbbi vezetőink és a nyilasok a szabadságszerető népek ellen vívott háborúban vétkeztek.

Még alkalmunk nyílik arra, hogy a szabadságszerető szövetséges nemzetek oldalán, a diadalmas orosz Vörös Hadsereggel vállvetve és együtt harcolva segítsünk romlásba döntött Hazánk feltámasztásában.

Parancsnokságom alatt Ti képezitek majd ennek az új magyar honvédségnek legelőször megalakuló hadosztályát. Fel a fejjel, honvédek! Legyetek büszkék rá, hogy Ti lesztek az elsők között, akik szerencsétlen magyar hazánkon segíteni akarnak és segíteni tudnak!

Hogy mennyire tudunk segíteni, az csak Rajtatok múlik. Minél bátrabban, minél vitézebbül és minél nagyobb gyűlölettel harcoltok majd ősi ellenségünk ellen, annál nagyobb súlya lesz érdemeteknek a békekötésnél, amikor szegény Hazánk végleges sorsáról is döntenek. Ha Ti vitézül helytálltok és bátran, a magyar honvéd hírnevéhez méltó módon harcoltok, akkor szebb, jobb és igazságosabb jövő vár reánk, amelyben mindenki megkapja azt, amit munkájával kiérdemelt, és nem más henyélők fogják bezsebelni a Ti verejtékekkel öntözött magyar föld termését.

A földosztásnál, amelyet az új Magyar Kormány hajt végre, azok kapnak elsősorban földet, akik mint honvédek, a németek ellen bátran harcolva tették lehetővé azt, hogy országunkat újjáépítsük.

A mostani kezdeti nehézségeket még egy rövid ideig türelmesen viseljétek el, és azután, amikor fegyvert és felszerelést kapunk, meg fogjuk mutatni, hogy érdemesek vagyunk a győztes nagy nemzetek bizalmára és a magyar nemzet számára kivívjuk azt a helyet, amely a szabad nemzetek között megilleti. Hogy ez a hely milyen lesz, ismétlem főleg Rajtatok múlik. Minél fegyelmezettebbek lesztek, minél vitézebbül harcoltok, annál jobb lesz a sorsunk.

Ez és a Magyarok Istene vezessen bennünket a jövőben, hogy még unokáink is áldva emlegessék az új honvédség dicsőséges küzdelmeit, amelyekkel a szebb, jobb, igazságosabb, boldogabb, demokratikus Magyarország alapjait rakjuk le."[77]

Új hadrend

A hadosztály még meg sem alakult, amikor – a fegyverzetben és a szállítóeszközökben előre is látható hiányok miatt – új szervezetre tért át. Február 21-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottság megbízottja a HM katonai főnökének azt az utasítást adta, hogy az érvényben levő 14 ezer fős gyaloghadosztály szervezési és állománytáblázata helyett 22-én délig egy új – kevesebb fegyverrel és gépkocsival

77 HL A 6. hadosztályparancsnokság napiparancsai.

rendelkező –, 10 500 fős hadrendet és állománytáblát dolgozzanak ki.[78] Ezt az új hadrendet és állománytáblázatot a minisztérium tisztjei egy nap és egy éjjel (!) valóban elkészítették.

A 6. hadosztály parancsnoka február 23-án kapta meg a HM-től a véglegesített állománytáblázatot, a 10 479 főre csökkentett hadosztályhadrendet.[79] (Ettől kezdve az előbbit „A", ezt pedig „B" hadrendnek nevezték.) Az eredeti „A" hadrendhez képest a „B" hadrend két tüzérezred helyett csak egy tüzérezredet, a légvédelmi tüzérosztály helyett csak egy üteget tartalmazott. Csökkent a többi alakulat létszáma is. Ennek megfelelően a 6. gyaloghadosztály részeiként meg kellett szervezni a 16., 17. és a 18. gyalogezredet.

Mindegyik gyalogezred ezredtörzsből, három gyalogzászlóaljból és ezredközvetlen alegységekből (árkászszakasz, távbeszélő szakasz, aknavető század, páncéltörő ágyús század) állt.

Megszervezésre várt továbbá a 11. tüzérezred (két tüzérosztállyal, mindegyikben 2-2 üteggel), a 6. gépvontatású légvédelmi gépágyús üteg, a 6. utászzászlóalj, a 6. híradószázad és a 6. seregvonat (részei: az 1. és 2. tehergépkocsi, az 1. és 2. fogatolt, a 6. élelmezési, a 6. lőszerkezelő, a 6. sütőoszlop, a 6. kórház, a 6. sebesültszállító oszlop, a lókórház és a 6. műhelyszakasz).

Már elkezdték a kötelékek rendezését a B hadrend előírásai szerint, amikor Szalai Tibor tüzér alezredes – mint a HM összekötő tisztje – azzal a paranccsal jelent meg a hadosztálynál, hogy azonnal meg kell kezdeni az esküre való felkészülést. A hadosztálynál elkezdték a katonai eskütétel alaki fogásainak tanítását. Új vezényszavaktól lett hangos a laktanya: „Sapkát le!" „Eskühöz!" Ezt gyakorolták a katonák, először kisebb, majd nagyobb kötelékekben. Egyszerre egészen jó lett a hangulat, amit a cigányzene is emelt – mert Szalai Tibor zenekart is hozatott a laktanyába.[80]

Az állomány rendezésének és „szűrésének" első látható jele az volt, amikor február 21-én a nyilasokat, a csendőröket, a németajkúakat és a kiskorúakat (mert gyerekemberek is voltak a táborban) – összesen 80 főt – elszállították a Pavilonból.[81]

Más jelek is voltak. Február 23-a után a szokásosnál nagyobb mozgás indult meg. Csoportokat vittek, csoportokat hoztak a laktanyába. A levegőben volt, hogy a hadifoglyok politikai szűrését rövidesen befejezik.

Az élelem beszerzését végző öt tehergépkocsi a tábor régi szovjet keretével együtt, február 24-én visszament Gödöllőre.[82] Ebből is arra következtettek az emberek, hogy napokon belül átadják őket a Honvédelmi Minisztériumnak. De egy különös, baljós esemény is történt. A hadosztályparancsnok február 25-i feljegyzése szerint e napon: „Egy orosz hadnagy jön be a táborba, különleges megbízatással, melyről még a hadosztályparancsnokot sem tájékoztatta."[83] Február 27-én a titokzatos hadnagy küldetésére fény derült. E napon a hadosztály 15 tisztjét és egy

78 HL HM 1945. február 21-i napijelentés a SZEB-nek.
79 *Székely László* naplója.
80 *Botond Béla* visszaemlékezéséből.
81 HL HM 1945 eln. 20226. sz.
82 HL HM 7. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.
83 *Székely László* naplója

tiszthelyettest a többieknél korábban, reggel 5 óra körül ébresztettek. A laktanyából az egyik közeli mellékutcában álló, leponyvázott teherautóra ültették őket, az orosz őr is felszállt, és a gépkocsi elindult. A tisztek lehorgasztott fejjel, némán ültek a gépkocsin, egyikük se tudta, hogy mindez miért történik. Botond Béla vezérkari őrnagyot, a hadosztály megbízott vezérkari főnökét, a hadosztályparancsnokság 1/b és 1/c osztályának vezetőjét, a parancsnokság több más tisztjét, a felderítőosztály és a tehergépkocsi-oszlop parancsnokát is elvitték.[84]

A hadosztálytörzset lefejezték. Leállt a munka, nagy lett a tanácstalanság. Rémhírek kaptak lábra. Még szerencse, hogy Székely László az ezredtörzseket nem költöztette át a hadosztálytörzs épületébe. Egyébként most őértük is fájhatott volna a feje.

Másnap a honvédelmi miniszter a Szövetséges Ellenőrző Bizottságtól kérte az elvitt személyek visszaadását, de kérését nem teljesítették.[85] Ezek után új hadosztályparancsnokságot kellett szervezni.

Botond Béla vezérkari őrnagy és néhány társa váratlan és nem megmagyarázott eltűnéséről csak jóval később – március közepén – derült ki, hogy az őrnagyot és társait a szovjet elhárító szervek a jászberényi hadifogolytáborba, majd onnét a Szovjetunióba vitték. Az okát sem akkor, sem később nem ismertették. Azt egy pillanatig sem állította senki, hogy nevezettek bármiben is vétkesek lettek volna. Botond Béla vezérkari őrnagyot Vörös János vezérezredes nevezte ki, illetve bízta meg a 6. hadosztály vezérkari főnöki teendőinek ellátásával, február 9-én. Nevezett antifasiszta múltját igazolta, és semmi okot nem adott eltávolítására. A félhivatalos tájékoztatás csupán arra szorítkozott: „Bizonyára tévedés történt!"

Nagyon jellemző ennek a személyi ügynek a Honvédelmi Minisztérium részéről történő hivatalos elintézése. A HM március 2-án kelt 20379/Eln. II. 1945. számú rendeletével, amikor Homonnai Hugó vezérkari századost kinevezték a 6. hadosztály vezérkari főnökévé; elrendelték a hadosztálynak, hogy „Botond vk. őrnagy felgyógyulásáról a 6. ho. tegyen jelentést". Debrecenben minden katona tudta – a minisztériumban is, a Pavilon laktanyában is –, hogy itt szó sincs semmiféle megbetegedésről.

A laktanyában nemcsak vittek, de hoztak is embereket. Február 27-én a helyi kórházból beszállítottak a laktanyába 67 magyar és 119 német hadifoglyot.[86] A laktanya személyi állománya igen vegyes összetételű volt. A Debrecenbe hozott hadifogoly katonák között voltak vasutasok, postások, villamoskalauzok és más hasonló polgári foglalkozású egyének is. Olyanok is, akik soha katonák nem voltak, csak véletlenül kerültek be a fogolytáborba. Pontosabban:[87]

84 HL HM 1945. ált. 1973. sz. Mint később kiderült, a hadosztályparancsnokság tisztjeit visszavitték a jászberényi fogolytáborba.

85 HL HM 1945. ált. 1973. sz.

86 HL HM 1945. eln. 20567. sz.

87 HL HM 1945. eln. 20597. sz.

Fsz.	Megnevezés	Tiszt	Hadp. őrm.	Thtts.	Legs.	Összesen
1.	Postások	11	1	–	2	14
2.	Vasutasok	12	1	–	57	70
3.	BESZKÁRT-osok	–	1	–	82	83
4.	Hadiüzemi munkások			–	29	29
Összesen		23	3	–	170	196

Február 21-e után továbbra is kérdéses volt, hogy mi lesz ezekkel a polgári foglalkozásúakkal: beosztják-e őket a hadosztályba, vagy visszamehetnek eredeti munkahelyükre? A róluk készített névjegyzéket a hadosztályparancsnok február 23-án vitte be a Honvédelmi Minisztériumba.[88] Ügyükben napokig nem történt döntés. S aztán kitűnt, hogy mégsem feledkeztek el róluk. Március 1-jén a szovjet katonák kezdték összeszedni a vasutasokat, a postásokat, a villamoskalauzokat. 205 MÁV- és BESZKÁRT-alkalmazottat el is vittek,[89] akiket azután a Szövetséges Ellenőrző Bizottság az Ideiglenes Nemzeti Kormány illetékes miniszterének adott át.[90]

A további 145 ember, akiket elszállítottak a Pavilonból,[91] minden bizonnyal Horthy kormányzó testőrségéhez tartozhattak –, minthogy az őrzászlóaljból „emelték ki" őket, valamennyiüket elszállították a Szovjetunióba. Ezzel az intézkedéssel az alegységeket – amelyeket a február 23-án véglegesített új állománytábla alapján február utolsó hetében töltöttek fel – újra megbontották. A létszámhiányos alegységeket tehát új emberekkel kellett kiegészíteni. Ez újabb munkát jelentett a parancsnokok számára, amit azonban örömmel végeztek. Örömmel, mert ezek a személyi változások jelezték, hogy a fogolytábor átadása rövidesen megtörténik.

Hadifogoly önkéntesek a Szovjetunióból

Miközben a Pavilon laktanyában a 6. hadosztály ezredeit és alegységeit szervezték, egymás után érkeztek Debrecenbe a Szovjetunióból a fasizmus elleni harcra jelentkezett magyar hadifoglyok különböző csoportjai. Többségüket szintén a 6. gyaloghadosztályba osztották be, de nem a Pavilonban szállásolták el, hanem a debreceni vasúti pályaudvarról a környező városokba irányították őket. A február 24-én befutott vasúti szerelvény 1693 katonát hozott Szász Ferenc ezredes parancsnoksága alatt. Belőlük szervezték meg Nyíregyházán a 18/II. zászlóaljat,

88 *Székely László* naplója.

89 HL HM 1945. évi eln. 20567. sz.

90 Gábor József közlekedésügyi miniszter az INK 1945. március 15-i ülésén közölte minisztertársaival, hogy ő először 500, majd 1800 vasutast kapott a fogolytáborokból.

91 HL HM 1945. eln. 20567. sz.

Berettyóújfaluban pedig a 17/III. zászlóaljat.[92] Ugyanezen a napon érkezett Debrecenbe Benkő Sándor ezredes vezetése alatt 933 katona. Közülük mintegy 200 fő Debrecenben maradt (beosztották őket az őrzászlóaljba), a többit pedig Békéscsabára vitték, ahol megalakult az 5. hadosztály 15/I. gyalogzászlóalja.[93]

Február 26-án Perecsényből gyalogmenetben 824 katona érkezett Debrecenbe, s másnap Hajdúhadházán e csoportból jött létre a 17/II. zászlóalj.[94] Március 2-án a Szovjetunióból vasúton érkezett Debrecenbe mintegy 1400 hadifogoly önkéntes. Ebből a csoportból alakították meg Nyírbátorban a 18. gyalogezred III. zászlóaljat.[95]

A hadosztály megalakulása

Bezuglij ezredes, a Szövetségi Ellenőrző Bizottság katonai osztályának tisztje, március 1-jén közölte a Honvédelmi Minisztérium vezetőivel, hogy március 2-án a Pavilont felszabadítják a zárlat alól.[96] Kéri Kálmán vezérkari ezredes a HM katonai

92 HL HM 1945. eln. 20364. sz. – Az említett katonák a szambori és a zaporozsi fogolytáborokból érkeztek. (L. *Csősz Sándornak*, a 18. gyalogezredről, a *Honvéd Híradó* 1946. március 4-i számában közölt írását.) – Szász Ferenc ezredes az 1944. október 15-e utáni napokban ezredével, a szegedi 9. gyalogezreddel állt át a Vörös Hadsereg oldalára. (*Szász Ferenc:* A szabadság útját választottam. Visszaemlékezés. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1973. 4. szám. 720–730. o.) Félreértést elkerülendő ide írjuk: Szász ezredes nem a „saját" átállt embereit hozta haza, hiszen azok ez időre már szét szóródtak. Őt csak élére állították a szerelvénynek, amelyet útba indítottak Magyarország felé. Szász Ferenc ezredes 1945-ben újra Szegeden kapott beosztást. Előbb a 14. gyalogezred parancsnoka lett (HM 1945. eln. 20197. sz.), majd 1945. március 8-án a honvédelmi miniszter megbízta az 5. gyaloghadosztály parancsnoki teendőinek ellátásával (HL HM 1945. eln. 20419. sz.)

93 A HM 1945. eln. 20197. számú rendeletében az áll, hogy az 1693 főből megalakított két gyalogzászlóalj egyikének neve: „18. önálló zászlóalj", a másiké pedig „17/III. zászlóalj". A 18. önálló zászlóalj állomáshelyéül Nyírbátort jelölték ki és oda indították útba. Két nap múlva a zászlóalj fenti nevét (a „B" hadrendnek a 20561/eln.-I. 1945. számú rendeletben történt rögzítése után) megváltoztatták, s ekkor 18/III. zászlóalj" lett a neve. Ez a Nyírbátorba útba indított (s mint látjuk: időközben nevet cserélt) zászlóalj csak Nyíregyházáig jutott el, ott egészségügyi zárlat alá került, és útját a kijelölt helyőrségbe nem folytathatta. Ezért Nyírbátorba március 2-án egy másik gyalogzászlóaljat küldtek, és ennek a zászlóaljnak adták a „18/III. zászlóalj" nevet; a Nyíregyházán rekedt gyalogzászlóalj nevét ismét megváltoztatták, ez esetben 18/II. zászlóaljra. Most már véglegesen (HL HM 1945. eln. 20585.). A fentiek alapján állítottuk, hogy az 1693 fős szállítmány február 24-i kettéosztását követően (HL HM 1945. eln. 21076.) az egyik csoportból végül is a 18/II. zászlóalj jött létre. A másik, a 820 fős csoportot február 25-én vasúton útba indították Berettyóújfaluba és oda 26-án érkezett meg. Itt alakult meg a 17/III. zászlóalj Gaál szds. parancsnoksága alatt 630 főből és egy pótszázad 171 fővel). A parancsnoki állomány létszáma: 22 tiszt, 6 hadapród, 17 tiszthelyettes.) – (HL HM 1945. eln. 21076.)

94 HL HM 1945. eln. 20198. sz. Ezen irat szerint a Benkő-csoport létszáma 933 fő volt, egy későbbi jelentést viszont már csak 738 fő érkezéséről tud. Ez utóbbi iratból tudjuk, hogy a szállítmány 50%-át az 5. kerületi parancsnokság részére adták át, és csak 386 katona maradt belőlük Békéscsabán a 15. gyalogezred első zászlóaljánál. (21076 eln 45.)

Szmetana József szerint a Benkő ezredes csoportjából alakult meg a debreceni 6. önálló őrzászlóalj 1–4. százada (*Hadtörténelmi Közlemények*, 1960. 1. sz.). Szmetana ez esetben valószínűleg tévedett: a megérkezett 933 főből valószínű csak 195 katona maradt Debrecenben: a 933 és a 738 különbözete.

A békéscsabai alegység 1945. február végén még a „15. őrzászlóalj" nevet kapta, és a parancsnoka Lőrinczy-Stachó Lóránt alez. volt. (20198. eln. 45.) Később ő lett a 18. gyalogezred, majd ezt követően a 15. gyalogezred parancsnoka (L. a 21022/eln. 45. számú rendeletet, amely a 20870/eln. 45-höz van csatolva.

95 A zászlóalj parancsnoka Bencze százados lett. A 824 fő megoszlása: 13 tiszt és 811 legénységi állományú katona HL HM 1945. eln. 20577. sz.

96 HL HM 1945. eln. 20585. *Csősz Sándor* említett írása szerint (*Honvéd Híradó*, 1946. március 4.) a 18. gyalogezred III. zászlóalja az omszki és a voronyezsi, az ezred I. zászlóalja pedig a gödöllői és jászberényi fogolytábor önként jelentkezőiből alakult. *Sallai Tivadar*, aki 1944-ben a cseljabinszki hadifogolytáborban az antifasiszta aktíva elnökeként tevékenykedett és ott háromszázad magával jelentkezett az új hadseregbe, mint résztvevő emlékezett meg a 18/III. zászlóalj megalakulásáról. Ezt írta: „1945. február 8-án sorakoztattak bennünket. A táborparancsnok röviden elbúcsúzott tőlünk... Berakodtunk... Öt nap alatt Voronyezsbe értünk... Itt, majd Kijev környékén újabb hadifoglyok csatlakoztak hozzánk... Peleskei László főhadnagy lett a parancsnok. Politikai megbízottja pedig én... Úgy emlékszem, február 26-án érkeztünk Lavocsnére. Itt magyar vagonokba rakodtunk át... az ott várakozó civilek sülthússal, szalonnával, kolbásszal, pogácsával és kenyérrel kínálgattak bennünket... Nyíregyházán megálltunk, egy civil ruhába öltözött ezredes fogadott és üdvözölt bennünket... Március 1-jén érkeztünk meg Debrecenbe. (Az érkezés helyes időpontja: március 2. – K. A.) Debrecenben kb. egy hétig időztünk. Innen Nyírbátorba irányították szerelvényünket és kirakodtunk..." (*Sallai Tivadar*: A 10. gyalogezred 7. századánál. In: Új haza, új hadsereg. Budapest, 1970. 180–189. o.)

főnöke azon nyomban arra kérte a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot, hogy hat debreceni laktanyát adjon át a 6. hadosztály csapatai számára.[97]

Március 1-jére a Pavilonban mindenki kapott valamilyen beosztást. A hadosztályparancsnok 15.30-kor tiszti gyűlésen ismertette a táborátadással kapcsolatos teendőket.[98] Március 2-án azonban az előkészületek ellenére sem történt meg a tábor átadása. E nap délutánján Kozurin őrnagy a tábor parancsnoka közölte Székely László ezredessel, hogy ők át akarták adni a tábort de még nem jött meg az erre vonatkozó parancs Malinovszkij marsalltól a 2. Ukrán Front parancsnokától. Ha a parancs estig megérkezik, akkor holnap a Pavilont átadják – ígérte.[99]

Végül eljött ez a nap is. Március 4-én reggel Bezuglij ezredes közli Székely László ezredessel, hogy a táborátadás ma megtörténik, de erre írásbeli megbízás kell a honvédelmi minisztertől – mondta. Székely ezredes szovjet gépkocsin ment a HM-be aláíratni a dokumentumot, majd vitte a meghatalmazó írást Bezuglijhoz.

A Pavilonban ez idő alatt felsorakozott a hadosztály. Tíz órakor megérkezett Bezuglij és Székely ezredes. A debreceni Pavilon laktanya szovjet parancsnoka a magyar hadifoglyokat, a laktanya élelmiszer-raktárát és minden berendezését a Szövetséges Ellenőrző Bizottság meghatalmazottjának jelenlétében átadta a honvédelmi miniszter megbízottjának: Székely László vezérkari ezredesnek.

A 6. hadosztály parancsnoka bejelentette: „A dicsőséges Vörös Hadsereg főparancsnoksága a hadifogolytábort a mai napon átadta a demokratikus magyar kormánynak. A kormány megbízásából, mint a 6. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka a laktanyát ezennel átveszem. A mai nappal bajtársaim hadifogsága megszűnt."[100] „Az örömrivalgás elnyomta a parancsnoki szót. Egymást ölelgető káosszá változott a nyolcezer ember. A demokratikus Magyarországot és a demokratikus hadsereget éltető csoportok hangorkánját csak a náci pribékek és fasiszta betyárok elleni harc éltetése múlta felül. Aztán feszes vigyázzba merevedett mindenki."[101]

Nyolcezer ember a Himnuszt énekelte. „Előcsillantak a tört fényű szemekből az öröm könnycseppjei. Talán a megbánásé a szégyené is hogy ide juttatott vakságunk és tehetetlenségünk, de a díszmenet ünnepélyesen dübörgő ütemét már az elszántság és az erő dacos tekintete kísérte.

Szabadságharcos honvédek lettünk..."[102]

A szovjet parancsnokság kivonult a laktanyából, és a Pavilonban csak magyarok maradtak. A megszervezett kötelékek most ténylegesen magyar vezetés alá kerültek. Székely László vezérkari ezredes, a 6. gyaloghadosztály élére még február 9-én kinevezett parancsnok, március 4-én került abba a helyzetbe, hogy szabadon rendelkezhetett a neki alárendelt kötelékekkel, vagyis a hadosztállyal.

1945. március 4-e így tehát a legjelentősebb esemény a hadosztály életében: az önállósulás, a megalakulás napja. Az esemény össznemzeti jelentőségű: meg-

97 Vörös János a HM 1945. ált. 2030 sz. iratban március 2-án arra utal, hogy a március 2-i átadásban Kéri Kálmán és Malevszki ezredesek állapodtak meg.

98 HM 1945. ált. 1981. sz.

99 HL HM 1945. eln. 20567. sz.

100 *Székely László* naplója.

101 *Hegyi László* főhadnagy nevelőtiszt (később vezérőrnagy, 1957-ben a néphadsereg vkf-e) cikke a *Honvéd Híradó* 1946. március 1-jei számában.

102 Uo.

született az antifasiszta Magyar Honvédség első magasabbegysége, amely arra készült, hogy a Szövetségesek oldalán hadbaszálljon a hitlerista csapatok ellen. (Ezekben a napokban a jászberényi táborban Fülöp József vk. őrnagy vezetésével elkezdték az 1. honvéd gyaloghadosztály szervezését is.)

Amiről Kuznyecov vezérezredes január 9-én beszélt Vörös Jánosnak Moszkvában, miszerint Malinovszkij utasítást kapott a főparancsnokságtól, hogy egy hadosztály felállításához szükséges hadifogoly létszámot adjon át a magyaroknak – március 4-én megtörtént. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság ez alkalomból díszebéden látta vendégül a hadosztályparancsnokot és közvetlen munkatársait. Beszédek hangzottak el és kölcsönösen éltették a magyar–szovjet barátságot.[103]

A laktanyában 16 óráig a személyi állomány átadása-átvétele befejeződött. Az átvettek száma 7813 volt.[104] A Vörös Hadsereg őrségét 18 órakor a Magyar Honvédség őrsége váltotta fel.[105] Vörös János vezérezredes honvédelmi miniszter még aznap jelentette a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak, hogy a záróvonaltól keletre lakó katonáknak tíz nap szabadságot adott. „Ennek az a célja hogy a hosszú távollét után a volt hadifoglyok otthonukban történt rövid testi és lelki felfrissülés után még nagyobb lelkesedéssel harcoljanak a hitlerista Németország és azok bérencei ellen."[106] Ők voltak az 1945-ös antifasiszta hadsereg első szabadságos katonái.

A magyar parancsnokság hozzáláthatott, hogy az említett 7813 katonát és a Nyíregyházán, Nyírbátorban, Berettyóújfaluban és Hajdúhadházán elhelyezett alegységeket – az átvett 11 730 volt hadifoglyot – harcképes kötelékké szervezze, az emberek ruházatát kiegészítse, hogy a csapatokat harceszközökkel lássa el, a katonákat felfegyverezze és a harcra előkészítse. Hogy is mondta Vörös János? „...ha az ember és hadianyag rendelkezésre áll, egy hadosztály, egy hónap alatt menetképes." Ez az ígéret február 3-án hangzott el minden bizonnyal abban a reményben, hogy a Debrecenbe hozott foglyokat a szovjet parancsnokság azonnal átadja, és a menetképesség eléréséért folyó munkát a parancsnokok már február első napjaiban elkezdhetik és március elejére már be is fejezik – s már indulhatnak is a frontra. Kár, hogy a februári napokat a magyar parancsnokok – rajtuk kívül álló okok miatt – nem használhatták fel eredményesebben.

Egy egész hónap veszett el!

Az itt ismertetett dokumentumok tanúsítják: a 6. honvéd hadosztály megalakulását a szovjet NKVD-s tisztek késleltették.[107]

103 Uo.

104 *Székely László* naplója.

105 A 6. ho pk.-ának 1945. március 6-i jelentése.

106 HL HM 1945. eln. 20567. sz.

107 A Szerző e tanulmányt az 1970-es években írta, az ismert okok miatt azonban akkor nem jelenhetett meg

MŰHELY

SZENDY ISTVÁN

A M. KIR. HONVÉDSÉG TÁBORI TÜZÉR FEGYVERNEME ÉS A HAZAI HADIIPAR KAPCSOLATA A FEGYVERZETI ANYAGGYÁRTÁS TÜKRÉBEN 1920 ÉS 1944 KÖZÖTT

1920–1927: a közvetlen katonai ellenőrzés időszaka

Az ellenforradalmi rendszer és a hadsereg konszolidálódásával egyidejűleg a hatalom részéről azonnal erőfeszítések történtek a hazai hadiipar újraélesztésére. A katonai felsővezetés már 1920 végétől igyekezett rábírni a fegyver- és lőszergyártásra alkalmas gyárak vezetőit, hogy a háború utáni mélyponton túllendülve, indítsák meg a termelést.

Ennek rendkívüli fontosságát az éppen akkor születendő – az erdélyi és a felvidéki területek visszaszerzését célzó – katonai tervek megvalósításához szükséges hadianyagigénnyel indokolták. A magyar hadiipar kiépítésének a trianoni békeszerződés tiltó rendelkezései azonban egyértelműen gátat szabtak.[1] Tovább fokozta a nehézségeket az országosan jelentkező nyersanyag- és energiahiány, amit tovább súlyosbított az a tény, hogy a román megszállás során a gyárakból nagy mennyiségű ipari berendezést (szerszámgépeket) szállítottak el háborús jóvátétel címén.

Az állam egyébként még 1921-ben, a megrendelések mellett, egy tizenötéves szerződést kívánt kötni több hadiüzemmel, melyben vállalta bizonyos mennyiségű fegyver és lőszer megrendelését és átvételét. Lett volna az egyezménynek egy, az érintett üzemekre vonatkozó, kötelező érvényű feltétele, mely az aláírókat háborús mozgósítás esetén kötelezte volna termelési kapacitásuk bizonyos fokú felfejlesztésére.

E szerződés megvalósítása azonban – a trianoni békediktátum hadseregünk létszámára és fegyverzetére vonatkozó rendelkezései miatt – pusztán elképzelés maradt.[2] Végül is a hadianyaggyártás – a meglevő nehézségek ellenére – megindult és 1922 márciusáig folyt, és így, a békeszerződés gyakorlati hatályba lépéséig, viszonylag nagyobb mennyiségű új hadianyag került a hadsereg birtokába. Csepelen az 1920-as évek elején még jelentős mennyiségű tüzérségi lőszert gyártottak, vagy például a MÁVAG diósgyőri lövegüzeme az 1922-es év első hónapjaiban is 150, zömében felújított löveget és aknavetőt adott át a hadseregnek.[3]

Ezek egy részét (20–25%-át) a hadrendben szereplő elhasználódott lövegek kiváltására használták fel, míg a többi „rejtésre" került.

A fegyver- és lőszergyártás, a rejtett tevékenységet is beleértve, az 1922-től 1927-ig terjedő időszakban minimálisra zsugorodott. Így például 1924 szeptembere és 1926 decembere között Diósgyőrben a tábori tüzérség részére mindössze 4 darab löveg és 2 darab aknavető készült.[4] Ez egyébként összhangban volt a békeszerződés azon határozványával, mely előírta, hogy Magyarország lövegből és aknavetőből évente kettő darabot, míg lőszerből a lövegekhez naponta negyven, az aknavetőkhöz tíz darabot állíthatott elő.[5] Az ebben az időszakban gyártott tüzérségi lőszermennyiség egyébként elenyésző volt. Mindezek okaként a békeszerződés vonatkozó előírásainak közvetlen ellenőrzését és a rendkívül rossz gazdasági helyzetet lehet említeni. A kormány 1923–24-ben

1 Magyar Törvénytár, 1921. 33. törv. CXXXII. tc.
2 Magyar Törvénytár, 1921. XLIX. tc.
3 *Dombrády Lóránd–Tóth Sándor*: A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945. Budapest, 1987. 73. o.
4 HL HM Eln VI–I. 4 013/1927.
5 HL HM Eln VI–I. 4 009/1927.

csökkenteni kényszerült a honvédelmi tárca költségvetését, amely ezután még a legális fenntartási költségek finanszírozására is képtelenné vált. Sőt a korábbi gyártásból származó hadianyagokért 17 milliárd koronával tartozott a különböző hadiüzemeknek.

1922 januárjában – a békeszerződés határozatának megfelelően – megalakult az Állami Hadianyaggyár. A békeszerződés 115. pontja ugyanis kimondta, hogy 1922. augusztus 25-től Magyarországon hadianyagot csak az állam által fenntartott és igazgatott, egy helyre telepített gyárban lehet előállítani. A hadianyaggyár azonnal a hadianyaggyártás fedőszerve lett. Különösen azzá vált a katonai ellenőrzés megszűnését követő években.

A Katonai Ellenőrző Bizottság természetesen mindent megtett annak érdekében, hogy leleplezze az illegálisan hadianyagokat előállító üzemeket. Részükről állandó követelményként jelentkezett, hogy a hadianyagok gyártását a magyar kormány különítse el a polgári termeléstől és egy helyre koncentrálja. Különösen felerősödött és hangsúlyossá vált az igény kielégítését célzó követelés 1924 elején, amikor a Weiss Manfréd Művekben nagy mennyiségű rejtett tüzérségi lőszert találtak.[6] A történések tükrében gróf Csáky Károly honvédelmi miniszter kifejtette, hogy a nehéz gazdasági és pénzügyi körülmények között a kormány képtelen a békeszerződésben előírtak szerint a hadianyaggyártást egy helyen megvalósítani, ám indokait elutasították.

A huzavona évekig tartott és végül a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, közvetlenül a katonai ellenőrzés megszűnte előtt, engedett. Így 1926. december 15-én engedélyezték a hadianyaggyárnak négy, külön üzembe történő széttelepítését.[7] Így került a löveg- és aknavetőgyártás Diósgyőrbe a MÁVAG lövegüzembe, a tüzérségi lőszergyártás (de a gyalogsági is) Csepelre, a Weiss Manfréd Művekbe, a lőporgyártás pedig Fűzfőre. A negyedik gyár a budapesti Fegyvergyár volt, amely a gyalogsági fegyvereket állította elő. A felsorolt üzemek közül egyébként a fűzfői volt új, a többi e téren már hagyományokkal rendelkezett.

Bár a hadianyaggyár üzemei egyelőre minden tekintetben kielégítették a hadsereg igényeit, az állami vezetés a jövőbeni várható igények okán igyekezett az általa haditermelésre alkalmasnak vélt más gyárak és üzemek tulajdonosait, vezetőit rávenni hadianyaggyártó kapacitásuk rejtett kifejlesztésére. Az ipari és gazdasági mozgósítás hatékony előkészítésének lehetőségeiről a Honvédelmi Minisztérium, az ipari és kereskedelmi, valamint a pénzügyi kormányzat képviselői között már a húszas évek közepén tárgyalások folytak. A katonák és a civilek azonban nem igazán tudták egyeztetni elképzeléseiket. Végül olyan megoldás született, aminek eredményeképpen a gazdasági szakemberek, a vezérkar által meghatározott szükségletek ismeretében, a közvetlen ellenőrzés utáni szolid fejlesztés alapjainak megteremtésével egyidejűleg elkészítették a mozgósításkor bevezetendő kivételes intézkedéseket, továbbá az egyes hadianyagokkal történő gazdálkodásra vonatkozó rendeletek tervezetét.

A külföldi kölcsönök jóvoltából a magyar gazdaság helyzete lassan stabilizálódott, sőt a húszas évek második felétől gazdasági konjunktúra következett be. Az ipari termelés, ha nem is a kívánt mértékben, de növekedett. A hadfelszerelés szempontjából igen fontos vas- és fémipar 1929-ben, az időszakos fellendülés csúcspontján is a háború előtti (1913-as év) termelési szintjének 88%-át, a gépipar pedig 85,5%-át érte el.[8]

A Honvédelmi Minisztérium költségvetése 1928–29-ben ugyan az előző évi 115,2 millió pengőt 17,6 millióval meghaladta, azonban ez a katonai vezetők által a gyáraknak kilátásba helyezett nagyobb arányú megrendeléseket nem tette lehetővé. A tárca egyébként egy évvel később, a gazdasági fellendülés csúcsán is csak 150,7 millió pengőt kapott, amiből csupán 85,6 millió jutott a csapatokra. Ez az összeg persze költségvetésének nyílt részét képezte, amit más tárcák költségvetésébe bújtatott további 70–75 millióval egészítettek ki.[9] Mégis ki kell jelenteni, hogy az első pillanatban nagynak tűnő összeg alig volt elegendő a csapatok fenntartására, vagy az új alakulatok felállítására és felszerelésére. Szemléletesen érzékelteti a helyzetet az a tény, hogy a tábori tüzérség a legszükségesebb hiányok pótlására 1927-ben csak hat, 1928-ban pedig csak tizenkét új könnyű (10 cm-es) tarackot kapott Diósgyőrből.

6 HL HM Eln. VI-I. d. 1.160/1924.

7 HL HM Eln. VI-I. 4.014/1927.

8 *Dombrády Lóránd–Tóth Sándor:* A Magyar Királyi Honvédség 1919-1945. Budapest, 1987. 75. o.

9 HL HM Eln. VI-I /biz 4.072/1928.

A kialakult helyzetben azonban tüzérségi lövegek importjáról szó sem lehetett. A magyar–olasz barátsági és segélynyújtási szerződés (1927. április 5.) nyomán megalakult magyar–olasz fegyverzeti albizottság tevékenységétől nem lehetett az ilyen igények kielégítését remélni. A hazai szakembergárda a megoldás kulcsát megfelelő licencek vásárlásában látta. Persze a vásárlások során alaposan mérlegelni kellett a licencátadás feltételeit, valamint azt, hogy az átadott dokumentációban szereplő gyártástechnológiai eljárásoknak a magyar löveggyártás technikai bázisa képes-e megfelelni. Az ezirányú tárgyalások végül 1928-ban eredményt hoztak. Sikerült egy könnyű ágyú (a későbbi 10,5 cm-es 31 M.) és egy közepes tarack (a későbbi 15 cm-es 31 M.) licencét megvásárolni a svéd Bofors gyártól.

Rögtön szeretném hozzátenni, hogy a licencvásárlás és az azzal együttjáró gyártási szándék, az érvényben levő békeszerződés tiltó rendelkezéseinek figyelmen kívül hagyásával történt.

Az azonban nyilvánvaló tény volt a fegyvernem vezetői és a hazai löveggyártás vezető szakemberei előtt, hogy a Monarchiától örökölt löveganyagot, az ország anyagi helyzete miatt, nem lehet újakkal lecserélni. Így az adott gazdasági körülmények között az egyetlen célszerű megoldást választották és a diósgyőri szakembergárda tervei alapján 1928-tól megkezdték a kiválasztott típusok korszerűsítéséhez szükséges üzemi háttér megteremtését.

A tábori tüzérség és a magyar hadiipar 1928 és 1937 között

A harmincas évek közepétől, a remélt nagyszabású újrafegyverkezési program végrehajtása érdekében, megkezdődött a magyar hadiipar fokozottabb kiépítése.

A gazdasági válság után, 1936-ban és 1937-ben az ipar termelése már meghaladta az 1929-es termelési értéket. Ebben nem kis szerep jutott azoknak a még politikai és gazdasági okokból korlátozott megrendeléseknek, melyeket a Honvédelmi Minisztérium a Hadianyaggyár vezérigazgatósága közbeiktatásával adott az üzemeknek. A Honvédelmi Minisztérium ugyanis csak a fedőszerv szerepét betöltő Hadianyaggyár vezérigazgatóságán keresztül adta ki megrendeléseit a Hadianyaggyárral korábbról is szoros kapcsolatokkal rendelkező gyáraknak éppúgy, mint a hadianyag és hadfelszerelés gyártásba újólag bevont 50–60 nagy- és középüzemnek is. A megrendeléseknek olyan ösztönző szerepet szántak, amellyel azt kívánták elérni, hogy az üzemek hadiipari kapacitásuk megteremtésével, illetve továbbfejlesztésével felkészüljenek különféle hadianyagok sorozatgyártására. E felkészülésben fontos szerep jutott a Honvédelmi Minisztérium és a Haditechnikai Intézet közreműködésével folyó, a meglevő haditechnikai eszközök korszerűsítésére, illetve újak előállítására irányuló kísérleteknek. E folyamat szerves részeként a MÁVAG diósgyőri lövegüzemében a Haditechnikai Intézet aktív közreműködésével folytak a munkák.[10]

Ezek során egyrészt az első világháborús löveganyag korszerűsítésével, másrészt új típusok kikísérletezésével igyekeztek kialakítani a honvédség korszerű, egységesített tüzér technikáját. Elsősorban a megfelelő könnyű és közepes tarack kialakítása állt az erőfeszítések középpontjában. A honvédség fegyverzetében fő löveganyagként szereplő 10 cm-es 14 M. könnyű tarack a, b és c változatát alakították ki, azonban egyik sem felelt meg az elvárásoknak.[11]

Ennek ellenére, jobb híján a 14/a M.-ból a harmincas évek első felében 100 darabot készítettek. A magyar tarack kialakítására irányuló sikertelen kísérletek következtében 1936-ban felsővezetési szinten olyan döntés született, hogy a német hadseregben rendszeresített, a hadosztálytüzérség fő löveganyagát képező 10,5 cm-es fogatolt és gépvontatásra alkalmas tarack gyártási jogát vásárolják meg. Miután kiderült, hogy a németek nem adják át a gyártási jogot, a hazai szerkesztésre irányuló kísérletek folytatódtak.

A közepes tarack kérdését is a 15 cm-es 14 M. löveg modernizálásával igyekeztek megoldani úgy, hogy a löveg csövét meghosszabbították és csőszájfékkel látták el, lőtávolságát pedig megnövelték. Az így nyert 14/35 M. változatból 1937-ig csak néhány darab készült. Rájöttek ugyanis, hogy a löveg még

10 HL HM Eln. VI–I. 105.607/1935.
11 HL HM Eln. 3. a. 35.201/1940.

további módosításokra szorul. Ennek munkálatai elhúzódtak, ami később egyik oka volt a 15 cm-es tarackok késedelmes gyártásának.[12]

A 7,5 cm-es 15 M. málházott hegyi ágyút 1931-ben fogatolt vontatásra tették alkalmassá, majd 1935-ben néhány szerkezeti elemét korszerűsítették, s mintegy 160 darabot gyártottak belőle.

A 15 cm-es 31 M. közepes tarack, valamint a 10,5 cm-es 31 M. ágyú a löveggyár sikeres konstrukciói voltak ám nagy tömegű sorozatgyártásukra, kapacitás és megfelelő minőségű nyersanyag hiányában, nem került sor.

A diósgyőri löveggyár a kísérleti tevékenységével párhuzamosan fokozta a termelését és 1932 és 1937 között már száz 10 cm-es könnyű tarackot, százhatvan 7,5 cm-es hegyi ágyút, valamint hatvan–hatvanöt 15 cm-es közepes tarackot adott át a tábori tüzérség számára.[13]

Ugyancsak a közvetlen hadiipari felkészülést szolgálta a vegyiparban és az acélgyártásban (a fegyvernem szempontjából mindkét iparág meghatározó jelentőséggel bírt) mutatkozó mennyiségi és minőségi fejlesztés is.

Ebben az időben a vezérkar olyan álláspontot képviselt, hogy a gyártási kapacitás fejlesztése érdekében elő kell segíteni, bár az a szerződések értelmében változatlanul tilos volt, a hadianyagok exportszállításait. Az állásfoglalás indoklásaként, a gyártási kedv fokozásán túl mindenek előtt a hadianyag- és nyersanyagimport elősegítésének szükségességét emlegették. Ez a fajta tevékenység végül a kisantant gyengülő ellenállása és a nagyhatalmak hallgatólagos beleegyezése folytán egyre bővült és 1939 elején már angol–magyar, sőt francia–magyar cégek között is tárgyalások kezdődtek hadianyagok exportjáról, mi több importjáról is.[14]

A tüzér fegyvernem fejlesztésének lényeges eleme volt a gépvontatású közepes tüzérség felállítása. Mindez természetesen olyan korszerű tüzérségi vontatók rendszerbe állítását igényelte, melyek nehéz vontatmányukkal a terepen is biztosan mozogtak.[15] Mivel a követelményeknek megfelelő hazai gépjárművet nem találtak, a hadvezetés érdeklődése külföld felé fordult. A szűk nemzetközi piac lehetőségeinek mérlegelését követően a kérdés az olasz Fiat Pavesi (P–4000) javára dőlt el.[16] A katonai felsővezetés úgy ítélte meg, hogy ez a típus a viszonylag kis sebessége ellenére megfelelő szerkezeti felépítéssel és vonóerővel rendelkezik.[17]

Ezek alapján 1930-ban először tizenkilenc, majd újabb nyolcvanhét Pavesi (P–400) típusú tüzérségi vontatót rendeltek meg a torinói gyárban, amelyeket 1932 végéig át is adtak a honvédségnek.[18] Ezzel párhuzamosan erőfeszítések történtek a hazai vontatógyártás megteremtésére is. A Weiss Manfréd Művek szakemberei már az 1920-as évek elején kifejlesztettek egy G–3 névre keresztelt közepes tüzérségi vontatót, melyet az angol hadseregben, a csapatpróbát követően, rendszeresítettek. Ebből a korszerű termékből a gépvontatás problémájával küzdő tábori tüzérség egyetlen darabot sem kapott, ugyanis a konstrukciót a hadsereg illetékesei végül nem találták megfelelőnek. Az pedig már a sors fintora, hogy napjainkra ezt a Straussler Miklós által tervezett magyar hadiipari terméket az angol ipar produktumaként tartják nyilván. Egyébként a tábori tüzérség korszerű gépvontatásának megoldása az ezért felelős katonák és hazai szakembereinek állandó és valójában soha meg nem oldott problémája maradt.

A fegyvernem és az ipar kapcsolata az 1938-ban kezdődött újrafegyverkezési program tükrében

A tábori tüzérség 1937-től a vártnál lassabban fejlődött és meg sem közelítette a kívánt mennyiségi és minőségi szintet.

A megfelelő lövegtípusok kiválasztása, azok gyártási jogának megvásárlási nehézségei, valamint a saját konstrukció kialakításában járatlan, kis kapacitású löveggyártás gyengesége a felkészítés indításától kezdve éreztette hatását. Mindezen tényezők, súlyosbítva az anyagellátás zavaraival, hatványozottan

12 Uo.

13 *Dombrády Lóránd–Tóth Sándor:* A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945. Budapest, 1987. 104. o.

14 Uo.

15 HL Vkf./Eln. VI–c 37.028/1927.

16 HL Vkf./Eln. VI–1a. 105.530/1929.

17 Uo.

18 HL HM Eln. 3/b. 115.491/1923.; HL HM Eln. 3/b. 23.288/1942.

jelentkeztek a háborúba lépést követően. A vezérkar döntése értelmében a tábori tüzérséget 7,5, 10,5, 15, 21 és 30,5 cm-es űrméretű lövegekkel akarták ellátni. Leszögezték, hogy a fegyvernem löveganyagát hazai gyártással kell biztosítani, melynek megvalósításához német és olasz segítséget reméltek. A „Huba–I." terv eredetileg 95,5 milliót irányzott elő tüzérségi fegyverzet és felszerelés beszerzésére. Ebből az összegből 40 darab 10,5 cm-es könnyű, 156 darab 14/35 M. fogatolt, 20 darab 31 M. 15 cm-es gépvontatású közepes, és 48 darab 21 cm-es nehéz tarack megrendelését tervezték.[19] Ahhoz, hogy ez a lövegmennyiség három év alatt elkészíthető legyen, sőt a várható további rendeléseknek is eleget lehessen tenni, a löveggyártás adott kapacitását három-négyszeresére kellett emelni. A lövegüzem már 1938 márciusában meg is kezdte az előkészületeket a megmunkáló és szerelő üzeme kapacitásának emelésére, hogy a várható nagy feladatoknak eleget tehessen. Ennek érdekében a megmunkáló műhely 470 fős szakmunkás gárdáját 1120 főre, a szerelő műhelyét pedig 180-ról 460 főre szándékoztak emelni. A 250 darabos megmunkáló és szerszámgépparkot 335 új gép beszerzésével akarták kiegészíteni. A kovácsműhely csőgyártó kapacitása átlagosan napi egy cső volt. Nagy űrméretű csövekből (15 cm felett) 20, közepes űrméretű csövekből 30 darabot tudtak készíteni havonta. Ez a mennyiség a fegyverkezési program beindulásakor elégségesnek tűnt, azonban a lehetséges igényekkel számolva Diósgyőrben napi három cső gyártására kívántak berendezkedni. Felvetődött egyébként egy új, Győrben létesítendő lövegüzem gondolata is. A bővítésekhez 13,5 millió pengőre lett volna szükség. Sürgősen 7,5 millió pengő előleget kértek a Honvédelmi Minisztériumtól, 5,1 milliót a gyártáshoz szükséges nyersanyagok, 2,4 milliót az üzem bővítésére, a szükséges szerszámgépek beszerzésére.[20] Ezzel az igénnyel a Honvédelmi Minisztérium egyetértett, a pénzügyi tárcának azonban fenntartásai voltak. Végül is a Honvédelmi Minisztérium közbenjárására a MÁVAG megkapta a kért hitelt.

Eközben a Honvédelmi Minisztérium és a MÁVAG között tárgyalások folytak a „Huba–I." hadrend követelményeiben kilátásba helyezett tüzérségi anyag megrendeléséről, azok árainak kialakításáról, és a konkrét tervek kimunkálásáról. A megbeszélések eredményeként a Honvédelmi Minisztérium 1938 szeptemberében adta ki lövegmegrendelését, mely az eredeti tervet meghaladóan ekkor már 26 darab gépvontatású 15 cm-es tarackra és a hozzájuk tartozó lövegtalpakra és csőkocsikra vonatkozott.[21]

Az ígért 156 darab fogatolt 15 cm-es tarack megrendelése azonban egyelőre késett. Egyrészt maga a megrendelendő mennyiség is bizonytalanná vált, másrészt a korábban gyártott 14/35 M. lövegeknél olyan hibák merültek fel, melyek feltétlenül korrekcióra szorultak, az újabb széria gyártásának megkezdése előtt. A munkálatok a Haditechnikai Intézetnél és a lövegüzemben folytak. Hasonlóképpen nem indulhatott meg a 10,5 cm-es hazai könnyű tarackok gyártása sem, mivel az 1936–37-ben vásárolt 37 M. német tarackok gyártási jogát a németektől nem sikerült megszerezni. A Rheinmetall–Borsig céggel még hónapokon át folytak a tárgyalások a gyártási jog átadásáról, eredménytelenül. A német Hadügyminisztérium nem engedélyezte, sőt megtiltotta a licenc átadását és végül is más megoldás után kellett nézni.[22] A svéd Bofors művek hajlandónak mutatkozott, hogy átadja gépi és fogatolt vontatásra egyaránt alkalmas 10,5 cm-es tarackját, melynek tulajdonságai nem maradtak el a német tarackéi mögött,[23] a vásárlásra azonban nem került sor.

A Haditechnikai Intézet irányításával, a két évvel korábban már megkezdett, de a német licenc megvételének szándéka következtében abbahagyott magyar könnyűtarack-kísérletek ismét felújításra kerültek, és eredménnyel bíztattak.

A hadsereg és ezen belül a tábori tüzérség felső vezetési szintje úgy gondolta, hogy a tarack a hadosztály kötelékébe tartozó tüzérség alapvető löveganyagát fogja képezni. A MÁVAG diósgyőri lövegüzeme azonban 1940 tavaszán még mindig csak a löveg bemutatásánál tartott és a sorozatgyártás ekkor még szóba sem került. Az új magyar 10,5 cm-es tarack bemutatójára végül 1940. március 27-én került sor Hajmáskéren. A vezérkar főnökség több hónapos vontatási és lövésszaki próbát rendelt el és a következő nyilatkozatot tette: „A löveg bevezetésével egy döntő lépés előtt állunk és annak kipróbálása nagy gondot és körültekintést igényel. A cél egy olyan, mondhatni tökéletes löveg, mely előre láthatóan 25–40 éven át minden kívánságnak (tartósság, lőszabatosság) megfelel."[24]

19 HL HM Eln. 3.a. 6.869/1940. (Eln. 3.a 41.145/1938.)
20 HL HM Eln. III. Csfség. 13.926/1938.
21 HL HM Eln. 2.a. 6.896/1940. (Eln. 3.a 14.392/1938.)
22 HL HM Eln. 3.a. 13.127/1938.
23 HL Vkf./Eln. 4.810/1939.
24 HL HM Eln. 3.a. 14.633/1940.

Azonban a MÁVAG-ban kifejlesztett 40 M. 10,5 cm-es tarack 10760 méteres hordtávolságával nem haladta meg a 37 M. német tarack lőtávolságát, sajnos a többi technikai tulajdonságát sem.

Némileg javított a helyzeten, hogy Magyarország 1939 áprilisában vásárolt Németországtól 40 darab fogatolt és 44 darab gépvontatású tarackot, amit a németek 1940 áprilisáig szállítottak le.

Az események alakulása meggyorsította és kibővítette a hadseregfejlesztési programot. Ennek ellenére a „Huba–I/A." cikkjegyzékében meglehetősen kevés tüzérségi anyag szerepelt. Sőt az eredeti tervtől eltérően a 156 darab 15 cm-es közepes tarack helyett is csak 100 darabra adtak diszpozíciót 1939 februárjában, igaz rövid, 1940 áprilisi határidővel. A 26 gépvontatású 15 cm-es tarack megrendelését csak néggyel egészítették ki. A módosított megrendelés összege 32,1 millió pengőt tett ki. Ugyanakkor viszont végleg törölték a megrendelendők közül a 10,5 cm-es tarackot, valamint a 48 darab 21 cm-es nehéz tarack helyett most csak 26 darab majdani gyártását helyezték kilátásba.[25] A MÁVAG 1939 márciusában közölte, hogy egyelőre a jelenlegi havi tíz löveges kapacitás mellett szó sem lehet a 15 cm es lövegeknek gyorsított, a kívánt határidőig történő legyártásáról.

Győrffy–Bengyel Sándor altábornagyot, a vezérkar III. csoportfőnökét meglepte a bejelentés. Azt hitte, különösen a MÁVAG exportteljesítményének az ismeretében, hogy a lövegüzemben folyó munkálatok lényegesen előbbre tartanak. Feltette a kérdést, vajon hány löveget tud 1940 április elsejéig a gyár elkészíteni, figyelembe véve, hogy a felemelt kapacitást 1939 április végéig el kellett, hogy érjék!

A kérdésre nem kapott határozott választ. A MÁVAG igazgatósága tudtára adta, hogy a német szállítások eldugulása miatt a szükséges szerszámgépek nagyrészt még nem érkeztek meg, és a gyártási kapacitás emelése emiatt nem történhetett meg a program szerint. Egyébként 1939 márciusáig a megrendelt szerszámgépek 60%-a érkezett meg a gyárba. Ugyanakkor az új szerelőcsarnokok építése sem haladt a meghatározott ütemben.[26] Végül is a lövegüzem vezetősége úgy nyilatkozott, hogy amennyiben a hiányzó szerszámgépek megérkeznek, és ezáltal az üzem gyártási kapacitását sikerül havi 230 000 munkaórára emelni, a megrendelt tüzérségi anyag szállítását 1940 augusztusáig befejezik. Ellenkező esetben azonban az igények kielégítése csak szeptember végére várhatók.[27] Mindezek figyelembevételével 1939 márciusában a következő gyártási tervet alakította ki a MÁVAG diósgyőri löveg üzemének vezetősége:

-- 100 db 14/39 M. 15 cm-es tarack 1940 április és augusztus hónap között

– 30 db 31 M. gépvontatású 15 cm-es tarack 1940 február és augusztus között.

Ugyanakkor a lövegmozdony- és csőkocsi-megrendelések is eltolódtak, illetve ezek gyártásába bekapcsolódott a Mezőgazdasági Gépgyár is.[28] A háború kitörésének és kiszélesedésének a hatására 1940-től érezhetően tovább lassultak a német, svájci és svéd szerszámgép-szállítások. A kapacitás kibővítésének munkálatai így a gyárban is késtek. Csakhamar kiderült, hogy a hirtelen sürgőssé vált 14/39 M. 15 cm-es tarackokból 1940 áprilisáig maximum csak 12 darab készülhet az eredetileg szükséges 50 darab helyett. Különösen visszamaradt a csőgyártás kapacitása. A napi teljesítmény még mindig napi egy cső volt a megkívánt 3 helyett. A MÁVAG igazgatósága csak ígéretekkel tudott előhozakodni, hogy 1939. november 1-ig kettőre, majd 1940 közepétől 3 csőre emeli a napi termelést.

Az 1939 szeptemberi események következményeként hirtelen sürgőssé vált lövegek ugyanakkor arra indították a Honvédelmi Minisztériumot, hogy túltegye magát a MÁVAG jövőbeni foglalkoztatási aggályain és tovább sürgesse a gyártási potenciál minden áron való növelését.

Felszólították a gyárat és az Iparügyi Minisztériumot, hogy keressék meg azokat az alvállalkozókat, akik a löveggyártásba bevonhatók. A MÁVAG 1939 szeptemberében újabb 8 millió pengő előleg folyósítását kérte, hogy legszükségesebb kiadásait fedezni tudja. A gyár lövegüzeme válságba került. Eddig az időpontig ugyanis már 20 millió pengőt fektettek beruházásokba, ugyanakkor 32 milliós Honvédelmi Minisztériumi megrendelésnek rajtuk kívül álló okokból még az egynegyedét sem gyártották le. Minimálisra csökkentek a külföldi szállítások. A gyár kifizetéseit nem tudta teljesíteni. Ugyanakkor az ország helyzete arra utalt, hogy a folyamatban levő megrendelések legyártása után a beruházási program lezárul, minek következtében kapacitásfelesleg jelentkezik.

A tervezett győri üzem eleve feleslegessé vált. A MÁVAG igazgatósága nyugtalanul szemlélte a kialakult helyzetet, amelyen nem tudott úrrá lenni. A pénzügyminiszter, Reményi-Schneller 1939

25 HL HM Eln. III. Csfség. 13.641/1939.

26 Uo.

27 HL Vkf./Eln. 1. 3.242/1938.

28 HL III. Csfség. 13.641/1939.

októberében tájékoztatta a minisztertanácsot a MÁVAG lövegüzemének helyzetéről, és egyben javasolta pénz- és vagyonkezelésének részletes felülvizsgálatát, valamint azok felelősségének megállapítását, akik engedélyezték a beruházásokat és ezzel a vállalat immobilitását előidézték.[29] A vizsgálat a minisztertanács hozzájárulásával megindult és a további beruházásokat időlegesen leállították.

Ez azonnali tiltakozásra indította Werth Henrik vezérezredest a honvéd vezérkar főnökét aki a löveggyártás helyzetét elemző emlékirattal fordult a honvédelmi miniszterhez és kérte a MÁVAG ellen indított vizsgálat azonnali megszüntetését. A kormányt tette felelőssé, hogy a löveggyártás kapacitása nem éri el a kívánt szintet, s a kritikus politikai helyzetben a honvédségnek nélkülöznie kell többek között a közepes ütegeket. Úgy ítélte meg, hogy a „Huba–II." keretében majd megrendelendő anyagok idejekorán legyárthatósága ilyen körülmények között nem biztosítható.[30] A vezérkar főnöke kérte a honvédelmi minisztert, járjon közbe, hogy az állam azonnal bocsásson a MÁVAG rendelkezésére további 30 millió pengő állami kölcsönt. Így a honvédségi szállításokhoz megfelelő forgótőkéje lenne és egyben pótolná a kieső szállításokból származó jövedelem elmaradását.

Úgy ítélte meg, hogy a MÁVAG pénzügyi helyzetét bizottságnak kell felülvizsgálni, majd ennek megtörténte után a lövegüzemet emeljék ki a MÁVAG kötelékéből és mint önálló részvénytársaságot helyezzék a Honvédelmi Minisztérium ellenőrzése alá. Ugyanakkor egy honvédelmi minisztériumi bizottság a pénzügy vizsgálattól függetlenül azt vizsgálja meg, hogy a fejlesztési tervek végrehajtása biztosított-e és a jövőben milyen további beruházások szükségesek. A vezérkar főnökének véleménye szerint a gyár különben sem volt deficites, hanem csak immobil, amin a fenti módon segíteni kell.[31] Végül is a katonai és polgári vezetés ellentétéből az előbbi került ki győztesen. A MÁVAG vezetőinek tisztázása után tovább folytak az erőfeszítések a lövegüzemi kapacitás emelését illetően. Ismételten megsürgették a német gépszállítmányokat, intézkedtek a szükséges nyersanyagok biztosításáról. Az 1938 év végétől 1939. december 31-ig elkészült 8 darab 15 cm-es gépvontatású tarack és az 1940-es esztendőre a korábbi megrendelésekből 100 darab fogatolt és 22 darab gépvontatású 15 cm-es tarack.[32] A felfejlesztett lövegüzem kapacitásképessége 1940-ben sem volt kihasználva. Áprilisban az e tárgyban összeült értekezlet megerősítette, hogy az eredetileg számításba vett 21 és 10,5 cm-es tarackok gyártása jó esetben csak 1941-ben történhet meg. Nem sokat változtatott a helyzeten, hogy az üzem folyamatosan kapott megrendeléseket pótalkatrészekre és javításokra.

Diósgyőrben számításokat végeztek és megállapították, hogy ha nem kapnak új megrendeléseket, az 1940 januárjában még 100%-os foglalkoztatottsági szint decemberre 55%-ra fog visszaesni ami 1941-ben tovább zuhanhat majd.[33] Győrffy–Bengyel altábornagy 1940 április 27.-én bejelentette a minisztertanácsban, hogy a honvédelmi minisztériumi megrendelések fogytával azzal kell számolni, hogy nagyarányú munkanélküliség lesz. Ez természetesen a teljes magyar hadiiparra érvényes, mondotta, de ha lehet, még fokozottabban áll a lövegüzemre. Úgy vélte, ezen a helyzeten csak újabb megrendelések kiadásával lehet változtatni. A MÁVAG a meglevő megrendeléseinek eleget tett és a gépvontatású tarackok gyártását 1940 szeptemberében, míg a fogatoltakét decemberben fejezte be. A lövegek legyártásukat követően kikerültek a csapatokhoz.

Nem kevés gondot okozott a vezérkarnak a tervezett 21 cm-es nehéz tarackos ütegek felszerelése sem. Az ütegeket 21 cm-es nehéz tarackokkal akarták ellátni, amiből 48 darab vásárlását illetve hazai gyártását határozták el. A Haditechnikai Intézet az olasz Ansaldo gyár tarackját ajánlotta megvételre. A hazai gyártás megkezdéséig azonban Olaszországból 8 tarackot rendeltek, ezek közül 6 darab még 1939 őszén, 2 pedig 1940 januárjában érkezett meg.[34] A tarackok némileg csalódást okoztak, mert konstrukciós és gyártási hibáik következtében hadrendbe állításuk csak a diósgyőri lövegüzemben végrehajtott utómunkálatok befejezése után történhetett meg.

A Honvédelmi Minisztérium 1939 augusztusában a korábban tervezett 26-tal szemben csak 12 darab 21 cm-es nehéz tarackot rendelt a MÁVAG-tól. A gyár a hosszadalmas és várhatóan költséges előkészületekre való tekintettel azonnal 1,5 millió pengő előleget kért és kapott.[35] A konstrukciós

29 Országos Levéltár. Minisztertanácsi jegyzőkönyv. 1939. okt. 20.
30 HL Vkf M 1. 10 129/1939.
31 Uo
32 HL HM Eln. 3.a. 67.226/1939.
33 HL HM Eln. 3.a. 24.316/1940.
34 HL HM Eln. 3.a. 698/1940.
35 HL HM Eln. 3.a. 3 833/1941. (Eln. 3.a. 42.127/1939.)

hibákra való tekintettel ugyanis a gyárnak és a Haditechnikai Intézetnek a gyártási előkészületek keretében el kellett végeznie a különböző hibák kijavítását, hogy egy használható löveget vehessenek munkába. Tovább nehezítette a magyar sorozatgyártás előkészítését, hogy időközben az olasz Haditechnikai Intézet is változtatásokat akart végrehajtani a véleményük szerint is rosszul sikerült lövegen. Így a szükséges rajzok és dokumentációk egy részét visszatartották és nem adták át a magyar Haditechnikai Intézetnek. A módosított rajzok 1940 áprilisában érkeztek meg Magyarországra.

A gyártáshoz szükséges tervrajzok átvizsgálása és a szükséges módosítások elvégzése a Haditechnikai Intézetben és Diósgyőrben megfeszített erővel folyt, ami azonban még több hónapot vett igénybe.[36] Mindenesetre bizonyossá vált ekkor, hogy a Honvédelmi Minisztérium által remélt 1940 decemberi szállításokról szó sem lehet.[37] A vezérkar, bár a gyártás egyre késett, és az olaszok szállította lövegeken kívül többre egyhamar nem lehetett számítani, nem mondott le a nehéztüzérség erősítéséről. Ezért 1940 tavaszán újabb 26 löveg megrendelését javasolták a Honvédelmi Minisztériumnak. Felbátorította őket a lövegüzem igazgatója is, aki szerint az immár 38 megrendelt löveg közül 1941-ben 18, 1942-ben pedig 20 darab megfelelő minőségben legyártható ha a rajzok és a szerszámgépek még 1940 folyamán hiánytalanul megérkeznek Diósgyőrbe. A fentiek értelmében 1940 júniusában meg is rendelt a Honvédelmi Minisztérium ha nem is 26, de 14 darab korszerűsített nehéz tarackot a MÁVAG-tól.

Egy löveg árát – már az időközbeni tapasztalatok alapján, de még mindig igen tág határok között – 380 000 és 500 000 pengőben szabták meg. Immár tehát 26 darab löveget szerettek volna előállítani, azonban a gyártás megindulásának ideje bizonytalan volt. Egyelőre változatlanul csak előkészítő munka folyt az üzemben, pedig a munka teljes intenzitással való mielőbbi megindítása elsőrendű érdeke volt a gyárnak, hiszen a 21 cm-es tarackok gyártása program szerint a foglalkoztatottságuk gerincét képezte.[38]

A gyártás azonban 1940 végéig nem indult meg. A III. csoportfőnökség októberben is még hiányzó rajzok további késéséről jelentett. Bizonytalanná vált, hogy a magyar 21 cm-es lövegekre egyáltalán mikor lehet számítani. Ugyanakkor 1940-től a Honvédelmi Minisztérium egyre jobban sürgette a 10,5 cm-es MÁVAG-tarackok gyártását. A szerkesztés elhúzódó munkálatait nem tudták meggyorsítani, így hiába rendeltek meg már 1940 novemberében 60 darabot az új lövegből. A javított löveg bemutatására és rendszeresítésére csak 1941 januárjában került sor. Ez nagyobb lőtávolságával, de főként könnyebb súlyával már felülmúlta a 37 M. német tarackot. Ekkor a megrendelést 100 darabra egészítették ki. A MÁVAG azonban a harckocsiágyúk sürgős szállítására való hivatkozással már csak 1941 novemberétől tudta vállalni a szállítást. Ezt követően még 1941 folyamán a „Huba–III." hadrend keretében újabb 95 tarackot rendelt a Honvédelmi Minisztérium, majd 1942 őszén újabb 49 darabot. Ez utóbbiakat már elsősorban a kieső 10 cm-es tarackok pótlására.[39] Az immár 144 újonnan rendelt tarackot már csak 1943 augusztustól, zömmel 1944-es szállítással ígérte a gyár.[40]

Időközben a készülő Zrínyi-rohamlövegekbe is 41 darab tarackot rendeltek, 1943-as gyorsított, azonnali szállítással.[41]

A „Szabolcs" hitelből még 430 darab, már 42 M. 10,5 cm-es tarack gyártását is tervbe vették.[42] Ugyanis 1943-ban olyan döntés született, hogy ez a lövegfajta lesz a tovább gyártandó lövegek egyike.

A 42 M. tarackkal 1942 októberében jelentkezett a MÁVAG. Ez a terpesztalpas, gépvontatásra is alkalmas löveg a 40 M. taracknál nehezebb volt, de egyéb tulajdonságai (495 m/s kezdősebesség, 11 000 méteres lőtáv) felülmúlták azét. A vezérkar főnöke és a Haditechnikai Intézet, valamint a tüzérszemlélő javaslatára ekkor úgy döntöttek, mivel belátható időn belül a tüzérség teljes gépesítésére úgy sem kerül sor, nehezebb súlyú löveg bevezetése nem indokolt.

Fogatolt tarackként már végre a gyártás stádiumába került 40 M. teljesen megfelelt. Úgy ítélték, hogy a meglevő 37 M. tarackok átcsoportosításával a gépvontatású tüzérütegek szükséglete egyelőre megoldott.[43]

36 HL HM Eln. 3.a. 3.833/1941 (Eln. 3.a. 22.564/1940.)
37 HL HM Eln. 3.a. 3.833/1941
38 HL HM Eln. 3.a. 3.833/1941. (Eln. 3.a. 48.315/1940.)
39 HL Vkf. Eln. 1. 5.626/1942.
40 HL HM Eln. 3.a. 1.474/1943. (Eln. 3.a. 1.071/1942.)
41 HL HM Eln. 3.a. 12.242/1943.
42 HL HM Eln. 6.k. 1.181/1944.
43 HL Vkf. Eln. 1. 5.660/1942.

A MÁVAG ekkor (1943 elején) szekrényes talppal látta el új tarackját. Ezzel súlyát csökkentette, valamint gépi és fogatolt vontatásra egyaránt alkalmassá tette. Az átalakított löveget 1943 márciusában be is mutatta.[44] Az új tarack bevezetése 1943-ban azért is aktuálissá vált, mert a gépvontatásra szánt Göring-tarackok jelentős része megsemmisült. A 42 M. tarack gyártására a német megszállás után már nem került sor. A gyártáshoz szükséges rajzokat azonban elkészítették az ideig és hozzákezdtek az árkalkuláció előkészítéséhez is.[45]

A 10,5 cm-es 40. M. tarackokból elsőként megrendelt 100-as széria átadását 1943 februárjában fejezte be a MÁVAG. A Zrínyikbe kerülő lövegek zömét is szállították ugyanez év végéig. Az utolsó 6 darabot azonban 1944 júniusában adták át.[46]

Nincs tudomásunk arról, hogy a 141 darabon kívül hány 10,5 cm-es tarack került ki még a MÁVAG-ból, vagy sor került-e egyáltalán még tarackok átadására. A gyártási terv szerint 1943-ban az utóbb rendelt 144 lövegből csak 20-at kellett átadni, a gyártás zöme 1944-re esett.

A tarackok mennyiségével szemben 1943-ban megnőtt igények kielégítésének parancsoló szüksége arra indította a Honvédelmi Minisztériumot, hogy 1943 őszén a 10,5 cm-es tarack gyártására is munkaközösséget hozzon létre. A MÁVAG, az EMAG, a MART és kisebb gyártó üzemek bevonásával. Csak a gyárban a tarack program lebonyolításához 130 új szerszámgépre (a meglevő géppark 723 darab) volt szükség. A gépek beszerzése reménytelen volt. Olaszországból 1943 nyarán, még a háborúból való kiugrásuk előtt, kilenc gépet rendeltek, amit azonban csak 8–10 hónapon túli szállítással vállaltak. Svájcból 50 gépet szerettek volna behozni. A többit Német- és Svédországból akarták megrendelni azonban hosszas latolgatás után e két ország végül nem fogadta el a megrendelést. Egyedül Svájcból érkezett meg még néhány gép. 1944 tavaszán azonban ez a lehetőség is megszűnt.

Ilyenformán a tarackprogramból semmi sem lett. A német megszállás után a németek az összes tábori löveg, így a könnyű tarackok gyártását is leállították.

A közepes tábori tüzérség nagyobb arányú fejlesztését, új ütegek beállítását a magas költségekre és az elavult tarack típusokra való tekintettel nem tervezték 1941-ben. Egyelőre csak a meglevő helyzet fenntartását tűzték ki célul, az elhasznált löveganyag pótlása révén.

Ezért a tervezett megrendelések szerények voltak. A kitűzött határidőnél a régebbi anyag béke-körülmények közötti kopásának várható idejét vették alapul.

A 15 cm-es fogatolt taracknak a 14/35 M. és 14/39 M. változatát nem tartották már további gyártásra megfelelőnek. Az elhasználódás folytán kieső, tovább nem javítható, (elsősorban 14 M. és 14/35 M.) tarackok helyett, 1941 februárjában 27 darab 31 M. tarackot rendeltek meg. Új ütegeket már nem akartak felállítani.[47]

A MÁVAG-nak a szállítást 1943 nyarán kellett foganatosítania. Az időközben jelentkező háborús veszteségek okán 1943 tavaszán több mint 70 darab tarackot kellett volna pótolni. Ennek ellenére szeptemberben és októberben csak a fent említett megrendelésben szereplő 27 darabot állította elő a MÁVAG, viszont újabb megrendelést nem kapott.[48]

A 31 M. gépvontatású tarack módosításának igénye is felmerült 1941-ben. Ekkor kezdték vizsgálni egy megfelelő német, vagy svéd típus bevezetésének a lehetőségét is. Így azután a „Huba–III." hadrend keretében csak 30 tarackra adtak megrendelést, igen távoli, 1944-es gyártási határidővel.[49]

A 2. magyar hadsereggel 12 gépvontatású közepes tarack veszett oda. Pótlásuk szükségessé tette a megrendelt tarackok gyártásának előrehozatalát. A megrendelést 50 darabra ki is egészítették.[50] A gyártásból ennek ellenére semmi sem lett, mert időközben döntés született ugyanis a 15 cm-es sorozatvetők rendszeresítéséről és gyártásáról. Rendelt is belőlük a Honvédelmi Minisztérium 150 darabot. Mivel ezeket gépvontatású közepes tarackok pótlására is megfelelőnek találták, a gépvontatású tarackokat, ha nem is vették le véglegesen a gyártandók listájáról, de szállításukat elnapolták.

44 HL HM Eln. 3.v. 14.253/1943.
45 HL HM Eln. III. Csfség. 62.168/1943.; HL Hadianyaggyártás Hadbiztossága 14.280/1944.
46 HL HM Eln. 3.a. 60.898/1943.
47 HL HM Eln. 2.573/1941.
48 HL HM Eln. 3.a. 67.885. és 69.235/1943.
49 HL HM Eln. 3.a. 1.474/1943. (Eln. 3.a. 1.071/1943.)
50 HL HM Eln. 3.a. 12.352/1943.

A 43 M. 15 cm-es sorozatvető gyártási jogát 1943 áprilisban vásárolta meg a Honvédelmi Minisztérium 2 millió birodalmi márkáért. A 6 csőből álló, 540 kg súlyú, 6700 méter lőtávolságú sorozatvetőt szintén munkaközösség keretében akarták előállítani.[51] Ez a munkaközösség ugyanazokból a tagokból alakult meg, mint a könnyű tarackot gyártó közösség, a gyártásban azonban még az előkészítő munkálatokig sem jutottak el. Nem volt erre a célra felszabadítható gépi eszköz. Néhány ütegnyi sorozatvető német szállításokból került a tüzérség fegyverzeteként hadrendbe. A diósgyőri lövegüzem jelentős kapacitását hosszan lekötő 21 cm-es nehéz tarack sok buktatóval tűzdelt gyártása nagyon körülményes volt. Mindezek ellenére Diósgyőrben 1941 őszén átadták az első 40 M. magyar 21 cm-es tarackot, amely az eredeti olasznál lényegesen használhatóbbnak bizonyult. A munkába vett 26 löveg csőkocsival együtt 1942–43 folyamán készült el. Az utolsó darabok 1943-ban kerültek ki a szereldéből.[52]

A Donnál elveszett 4 darab nehéz tarack pótlására tervezték további 3 tarack megrendelését, azonban ez végül nem történt meg.[53] A tábori tüzérség felderítő műszereit, valamint a lövegekhez szükséges műszeranyagot a MOM és a GAMMA művek készítette. Gyártásuk viszonylag zökkenőmentes volt, így a veszteség pótlása nem jelentett különösebb akadályt.

51 HL HM Eln 3.a 3.856/1943. (Eln. 3.a. 27.445/1943.)
52 HL HM Eln 3.a. 61.387/1942.
53 HL HM Eln 3.a. 58.966/1942.

PERJÉS GÉZA

ÁLDOZATOK ÉS HŐSÖK

Szabó Péter Don-kanyar című könyvéről

A doni katasztrófát elszenvedett doni hadsereg katonáiról hosszú időn át legfeljebb mint szerencsétlen, lelkiismeretlenül odavetett áldozatokról volt szabad beszélni. Szó sem lehetett arról, hogy kiemeljék a tisztek és a derék egyszerű katonák helytállását, nemegyszer hősiességét. Nem lehetett, mert egy „fasiszta" hadsereg katonái nem lehetnek hősök – ez volt a bornírtságában szinte már komikus felfogás.

Nemeskürty István volt az első, aki amellett, hogy megadta az áldozatoknak kijáró tiszteletet, könyvében már helyállásról, kötelességteljesítésről és hősiességről is írt. A kálvária, amit könyvével megjárt, jól jellemzi a viszonyokat: vagy hat évig nem akadt kiadó, amely vállalni merte volna a kiadást. Amikor azután megjelent, mondhatni bombaként hatott. Még most is őrzöm a könyvről folytatott szenvedélyes viták emlékét, s még ma is fülembe csengenek a vitatkozók – nagyrészt fiatalok – felháborodott felkiáltásai: „Miért hazudtak nekünk?".

Nem lehet említés nélkül hagyni, hogy Nemeskürty könyve végül is az akkori katonai vezetők erkölcsi támogatásával, enyhe nyomására jelenhetett meg. A katonákat feltehetően az indította erre a politikusok és ideológusok felfogásától élesen eltérő véleményre, hogy felismerték: szakmai szempontból kutatandó kérdésről van szó, ezért képtelenség hallgatni, vagy pusztán ideológikusan beszélni róla. De bizonyára közrejátszott az is, hogy katonai szakemberek lévén, tisztában voltak a katonai erények ápolásának fontosságával. Ugyanakkor a szovjet érdekeket és az internacionalizmust előtérbe helyező propaganda mellett is – vagy éppen ezek reakciójaként – jó hazafiak voltak. Mindent megelőzően azonban arról van szó, hogy a katonáskodás olyan hivatás – ha csak valaki nem zsoldosként űzi –, melynek etikájából a hazafiság nem hiányozhat.

Mintha tehát Nemeskürty könyve valami olyat mondott volna ki a katonák számára, amit ők maguk mélyen átéreztek, csak megfogalmazni nem tudtak, vagy éppen nem mertek. Mindenesetre a következmények igen jelentősek voltak. A Zrínyi Miklós Katonai Akadémián és a Hadtörténelmi Intézetben nagyon komoly kutatások indultak meg a m. kir. honvédségről.

Ebben a légkörben került az Intézetbe néhány évvel a rendszerváltás előtt Szabó Péter, akinek érdeklődését a doni katasztrófa iránt, még középiskolás korában, Nemeskürty könyve keltette fel, majd az egyetemre kerülve, elmélyült kutatásokba kezdett. Erre figyeltek fel az Intézetben, és alkalmazták tudományos kutatóként.

Szabó könyvét olvasva, az embert mindenekelőtt mély moralitása kapja meg. *„Az oroszországi jeltelen sírokban nyugvó magyar katonák és munkaszolgálatosok emlékére"* – olvashatjuk az ajánlást. De emellett, jóval túlmenve az eddigi megnyilvánulásokon, céljául tűzte ki, hogy a „célzatos elsiratás helyett a (2. hadsereg) helytállásának bemutatására" helyezze a hangsúlyt. Majd így folytatja: „Írásom megkésett vállalkozás. A doni tragédiát túlélt tanúk közül – akik éveken át szellemi némaságban, hivatalos megvetettségben hordták magukban »átkos« emlékeiket – már kevesen vannak az élők sorában. A könyvben apák, nagyapák becsületes, erőn felüli küzdelmeiről elsősorban azok a generációk kaphatnak új adatokat, melyek kevés ismerettel rendelkeznek e sokadik magyar Apokalipszisről. A ma is jeltelen tömegsírokban nyugvó több tízezer hősi halott, illetve hadifogságban elpusztult magyar katona emlékét azonban őrizni kell. Őrizze hát e kötet is!"

A fiatal Szabó Péter, felismerve-megsejtve a doni hadseregről írtak hamisságait, nagyon korán függetleníteni tudta magát a középiskolában tanultaktól, a sajtó, valamint a média közleményeitől és az igazságkeresés szenvedélyétől hajtva tanulmányozta a dokumentumokat, kereste fel a még életben lévő tanúkat, és éjt nappallá téve dolgozott. Így jött létre több tanulmánya és ez a könyve.

Szabó Péter moralitása megmutatkozik a tudományról vallott felfogásában is. Nem egy, az ő korában lévő fiatal kutatónak, de a pályája delelőjére érkezett tudósnak is becsületére válna hitvallása a tudósi etikáról: „A történész célja nem lehet más, mint a dokumentált hitelességre törekvés. A harcokban részt vett túlélő beszélhet hősies helytállásról, a magyar katona ősi erényeiről. A politika minősítheti a háború poklát megszenvedetteket hősöknek, vagy áldozatoknak, s tetteiket, cselekedeteiket felhasználhatja, kisajátíthatja saját céljaira. A történelem kutatóját azonban más szempontok kell, hogy irányítsák. Az

objektivitásra törekvésében nem téveszthetik meg az olykor erősen érzelmi ihletésű, szemtanúk által készített leírások, még ha átérzi is azok személyes indítékait. De nem azonosulhat azon ideológiai töltésű értékítéletekkel sem, melyek a napi politika függvényében születnek újból és újból. Munkám elkészítése során pusztán ezen fenti elvek betartására törekedtem."

Szabó Péter nemcsak a fellelhető forrásokban mélyedt el, hanem alaposan tájékozódott a második világháború német irodalmában is. Imponáló az ismeretanyag, amit a m. kir. honvédség szervezetéről, harcászatáról, anyagi ellátásáról és kiképzéséről felhalmozott. Nagyon jól elsajátította a korabeli katonai terminológiát és ilyen szempontból alig vét hibát.

Az I. fejezetben a 2. hadsereg frontra küldésének előzményeivel és felállításával foglalkozik. Röviden leírja az általános politikai és katonai helyzetet, ismerteti Ribbentrop látogatását és azt a követelését, hogy Magyarország *egész katonai erejét* vesse be a Wehrmacht oldalán. A kormány a követelés maradéktalan teljesítését, de teljes elutasítását is lehetetlennek tartotta. Mint olvashatjuk, „Bárdossy miniszterelnök tisztában volt azzal, hogy a német követelések elől 1942-ben már nem lehet elzárkózni, de minden erejével a követelések mérséklésére törekedett." Szabó Péter ezzel a kijelentésével nagyfokú szellemi önállóságról tesz tanúbizonyságot, hiszen, mint tudjuk, történészeink jelentős része még mindig igazságosnak mondja Bárdossy halálos ítéletét. Kiegészítésül legfeljebb annyit lehet hozzátenni, hogy már 1941 tavaszán, a jugoszláv válság idején, majd nyáron, a Szovjetunió elleni német támadás megindulásakor is kényszerhelyzetben volt a magyar kormány, élén Bárdossyval, és csupán a kevésbé rossz megoldást választhatta.

De nem csak a politikai vezetők, hanem a katonák is szívósan ellenálltak és a Keitel tábornokkal folytatott heves szóváltásokban sikerült lealkudni a követelést a 9 gyalogos és 1 páncélos hadosztályból álló 2. hadseregre. A szervezés befejezése után a hadsereg létszáma 7000 tiszt és 200 500 fő legénység volt.

A II. fejezetben a hadsereg szervezetét, felszerelését és ellátási helyzetét ismerhetjük meg. Bár, ahogy a szerző írja, a vezetők „megpróbálták a lehető legjobban felszerelni a 2. hadsereget... és ... az itthon rendelkezésre álló teljes fegyvermennyiség csaknem felét megkapta..., a hiányosságok mégis kiáltóak voltak. Jellemzésül néhány adat: 100 főre a németeknél 5,3, a szovjeteknél 7,0, a magyaroknál 2,6 géppisztoly esett, ugyanebben a sorrendben 1000 főre 4–9–3 aknavető és 9,0–5,1–2,4 tüzérségi löveg jutott. Még ennél is rosszabbul állt a hadsereg páncélosok és repülők dolgában.

A következő fejezetben a frontra történő szállítás adatait ismerhetjük meg. Az első szerelvény április 11-én, az utolsó július 27-én indult el. A szállítás 822, egyenként 110 tengelyes vasúti szerelvényt vett igénybe. A kirakó állomástól a Donig a csapatoknak több száz, esetenként 1000–1200 km-t kellett gyalogmenetben megtenniök. Menet közben néhány alakulat súlyos harcokba bonyolódott a partizánokkal.

Június végén a csapatok már a szovjet reguláris erőkkel kerültek szembe. Csak súlyos veszteségek árán tudtak felzárkózni a Donhoz. A június 28-tól július 10-ig tartó harcokban 118 tiszt és 2430 fő legénység halt hősi halált, illetve sebesült meg. Különösen nagyok voltak a veszteségei a Tyim környékén harcoló nagykanizsai hadosztály zalai és sopron megyei katonáinak.

Az V. fejezet címe: „A Don menti hídfőcsaták". Elérkezve a Donhoz, a hadsereg elfoglalta a neki kiutalt 200 km széles védőállást. Abnormálisan széles kiterjedés volt ez, hiszen az 1939-ben kiadott Harcászati Szabályzat egy zászlóalj védelmi sávját 2–2,5, maximálisan 3 km-ben szabta meg, azaz a hadsereg 54 zászlóalja 108–135, legfeljebb 162 km-es kiterjedésben vehette volna fel a siker reményével a harcot. A hadseregparancsnokság többször felhívta elöljárói figyelmét a tarthatatlan helyzetre.

Súlyosbította a helyzetet, hogy a Don mögé visszavonult szovjet hadsereg kezén három hídfőállás maradt az innenső parton. Ezek elfoglalásáért gyilkos harc kezdődött. Végül csak egyet sikerült felszámolni, az urivi és a scsucsjei hídfő megmaradt az ellenség birtokában. A július 10. és szeptember 16. között folyó harcokban 1000 tiszt és 29 000 főnyi legénység volt a veszteség. Az elesettek és sebesültek 89%-a a gyalogsághoz tartozott. Több század létszáma a felére csökkent, és volt olyan zászlóalj – a szombathelyi, körmendi, komáromi, pálmonostori (gyalogos) és a nagyszőllősi (kerékpáros) –, mely gyakorlatilag megsemmisült. Maga a hadsereg parancsnoka, az első vonalakat gyakran felkereső vitéz Jány Gusztáv is megsebesült.

Súlyos volt az anyagi veszteség is. 750 géppisztoly, 410 golyószóró, 170 géppuska, 79 páncéltörő ágyú, 31 löveg, 15 harckocsi és 18 repülő veszett el. A gépjárműállományt is érzékeny veszteség érte. A III. hadtestnél a motorkerékpárok 32, a személykocsik 27 és a tehergépkocsik 29%-a ment tönkre, vagy lett a szovjetek zsákmányává.

A csapatok derekasan helyt álltak, és ezt még a németek is elismerték. Ez olvasható az egyik német tábornok jelentésében: „A magyar csapatok megtettek minden tőlük telhetőt, hogy az ellenséget megsemmisítsék és az elveszett területet ismét visszaszerezzék."

A VI. fejezetben a szerző a szeptember 16-tól 1943. január 12-ig tartó „hadműveleti szünet" körülményeit és eseményeit írja le. Az 1942 tavaszán hivatalba lépő Kállay-kormány annyiban folytatta az előző kormány gyakorlatát, hogy igyekezett a lehető legalacsonyabb szinten tartani a háborúhoz való hozzájárulást, viszont politikája új elemmel bővült: megoldást keresett, a háborúból való kilépésre. Óriási teherként nehezedett a kormányra a románoknak Erdély visszaszerzésére irányuló és egyre nyíltabban hangoztatott szándéka. Mindez arra késztette a kormányt, hogy erőforrásainak egy részét a nagy háború befejeztével elkerülhetetlennek tűnő magyar–román fegyveres konfliktusra tartalékolja. Így történhetett meg, hogy bár a kormány és a katonai vezetés teljesen tisztában volt a 2. hadsereg helyzetével, veszteségeit csak csekély mértékben pótolta.

Nem sikerült kiépíteni a védőállásokat a követelményeknek megfelelően. A megerőltető szolgálatot ellátó csapatok erejéből erre már nem tellett, de hiányzott a műszaki anyag is. Az állások megerősítésére alkalmazták a kíméletlen bánásmódban részesülő, rosszul táplált és silány ruházattal ellátott munkaszolgálatosokat, akiknek sorsa Nagy Vilmos honvédelmi miniszter őszi szemléje után enyhült valamit. Szinte lehetetlenné tette az állások kiépítését az októberben beálló és a talajt átfagyasztó hideg is.

„Az utolsó emberig, az utolsó töltényig" címet viselő fejezetben a dráma végkifejletét írja le a szerző. A szovjet erők novemberben Sztálingrádnál elindított ellentámadása válságos helyzetbe sodorta a német csapatokat és az oldalukon harcoló román és később az olasz alakulatokat. Bár a német vezetés nem tájékoztatta a fejleményekről részletesen a 2. hadsereget, a tényt magát közölte, és figyelmeztetett, hogy a harcok „kisebb támadások" formájában megélénkülhetnek. Szabó Péter szerint a hadsereg vezetése, részben „bízva valamiféle segítségben", részben pedig „teljes tájékozatlanságában a válság méreteiről... nem gondolt a teljes kudarcra." A tájékozatlan olvasóban ez a megállapítás esetleg azt a benyomást keltheti, hogy a magyar vezetés nem állt a helyzet magaslatán. Ami ugyanis a tájékozottságot illeti, a Sztálingrád körül kialakult helyzetről a kötelező titoktartás miatt egyedül Paulus tábornoknak, a bekerített német erők parancsnokának és a német vezérkarnak és katonai vezetésnek lehettek biztos információi. Ami pedig a segítség várását illeti, az nem valamilyen csodavárás volt, hiszen a hadsereg vezetése, függetlenül a sztálingrádi fejleményektől, megerősítés nélkül eleve reménytelennek tartotta a helyzetet. Jánynak a német vezetést egyre jobban ingerlő ismétlődő segélykérései és lemondási szándéka is mind ezt mutatják. De így ítélték meg a helyzetet mások is. A hadsereget megszemlélő Hennyey tábornok december elején azt jelentette, hogy amennyiben a hadsereg nem kapja meg a kért támogatást, „végzetes helyzetbe kerülhet."

Egyébként a „teljes kudarc" árnyékát Szombathelyi Ferencnek, a Honvéd Vezérkar főnökének december 27-én kiadott következő parancsa is előrevetíti: „Legfelsőbb Hadurunk elrendeli: ellenséges támadás esetén a saját állásokat és támpontokat feltétlenül tartani kell. Visszamenni senkinek sem szabad. Nincs hátra, csak előre van." A parancsot utólag sokan bírálták és felületesen szemlélve a dolgokat, joggal. Katonai szempontból nonszensz ugyanis, hogy érvénytelenítsék egy hadseregparancsnoknak azt a jogát, sőt kötelességét, hogy sikertelen harcok esetén elrendelje a visszavonulást.

Bár a helyzet december utolsó napjaiban és január elején viszonylag nyugodt volt, és nem mutatkoztak egyértelmű jelei a küszöbön álló nagy szovjet offenzívának, a hadsereg helyzete mindenképpen komoly aggodalomra adott okot. Súlyosan esett latba a védőkörlet abnormális kiterjedése, valamint a személyi és anyagi hiányok mellett az, hogy nem volt a hadseregnek tartaléka. Ott volt ugyan a hadsereg mögött Cramer német tábornok alatt a magyar páncélos hadosztályt is magába foglaló hadászati tartalék, de annak bevetésére Jány nem intézkedhetett.

A nagy hideg beálltával egyes csapatok fizikai és erkölcsi állapota rendkívüli mértékben leromlott. A tolnai 18./III. és 48./III. zászlóaljnál például kimerüléses halálesetek fordultak elő. Az ok: a megerőltető szolgálat és az élelemellátás elégtelensége; a terep beláthatósága miatt csak nagy erőfeszítések árán és

akadozva lehetett meleg ételt az első vonalakba kijuttatni. Az orvos jelentése szerint „Az emberek erősen lesoványodtak, gyengék, apáthiásak." Az urivi harcokban olyan derekasan helytálló soproni ezredről jelenti a hadosztályparancsnok: „A katonák 30%-ánál a félelemérzet gyakori és lelki fásultság tapasztalható." A vezető hadbiztos szerint a ruhaneműek 25–70%-a teljesen elhasználódott. Különösen siralmas a helyzet alsófehérnemű tekintetében. Vannak, akiknek inge már teljesen elrongyolódott és a metsző hidegben ing nélkül járnak.

Január elején kezdenek olyan jelek mutatkozni, hogy valami készül a Don másik oldalán. Abban a magyar és a német vezetés megegyezett, hogy támadás várható, csak annak irányát és erejét ítélték meg eltérően. A németek csak kisebb erők támadását várták. Velük értett egyet a hadsereg vezérkari főnöke, Kovács Gyula vezérőrnagy is.

Más volt a véleménye Jánynak és a hadsereg hadműveleti osztályát vezető Lajtos Árpád vezérkari századosnak. Lajtos helyzetmegítélésében a hídfőállásokból várta a „nagy erőkkel" történő támadás megindulását, amit, tekintettel arra, hogy a védőállásnak nincs „mélysége, nem lehet maradéktalanul kivédeni." Lajtos január 11-én személyesen végzett repülőfelderítést, és a látottak alapján, megegyezően előző mérlegelésével, Urivnál várta a főtámadást.

Másnap a támadás valóban Urivnál indult meg, amit 14-én követett a szovjet erők rohama a scsucsjei hídfőből. A szovjetek túlereje nyomasztó volt: Urivnál fölényük emberben: 3,5:1, tüzérségben 10:1, Scsucsjénél 3:1 és 7:1.

Urivnál a szovjet erők térnyeresége 6–10 km, Scsucsje-nél 10–12 km. Ezen a napon a védőálláson keletkezett rés mélysége 20, szélessége 40 km!

A január 15-én és 16-án kialakult helyzetet a szerző „sorsdöntő" napoknak nevezi. Ekkor vágják el ugyanis a szovjet erők a hadsereg zömétől a III. hadtestet, mely ettől fogva közvetlen német irányítás alá kerül. A helyzetet súlyosbítja, hogy a németek nem tudnak gondoskodni a hadtest anyagi ellátásáról, ezért lőszer, élelem és más anyag alig érkezik a hadtesthez.

Január 15-én a hadsereg parancsnokságon belül különbségek mutatkoztak a helyzet megítélésében. Jány és Kovács szerint egyedül a visszavonulás segíthet a helyzeten; amint a hadműveleti iratból idézi a szerző: „szervezett ellenállást csakis tervszerű visszavétellel lehet elérni."

A hadműveleti osztály viszont így látta a helyzetet:

„A mai nap folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy

a) az eredeti arcvonal helyreállítására nincs remény;

b) a jelenlegi helyzetben kitartani nem lehet (csapatok megrendültsége, rendkívüli hideg);

c) a tervszerű visszavonulás már aligha lehetséges;

d) körülzáratás (körvédelem) esetén sem várhatjuk, hogy hosszabb ideig ki tudunk tartani, mert anyagilag nem vagyunk erre felkészülve."

Január 16-án a Cramer vezette tartalék a német főparancsnokság engedélyével ellentámadást hajtott végre. A támadás nem sikerült. A balsiker oka az volt, hogy a nagy hó akadályozta a csapatok mozgását, összevonását és támadását, a gépjárműveknél, főleg a páncélosoknál a nagy hideg miatti működési zavarok, végül az elégtelen erő.

A szenvedést, ami a hadsereg katonáinak osztályrészül jutott, jól érzékelteti az egyik hadosztály parancsnokának jelentése: „A kemény és veszteségteljes harcok erős igénybevétele mellett a nagy hideg és a szabadban való éjjelezések, a rendszertelen táplálkozás, valamint a nagy menet-teljesítmények oly nagy mértékben gyengítették az erkölcsi és fizikai erőket, hogy a fegyelem meglazult, a kötelékek – a harcosállományú vezetési keret majdnem teljes kiesése következtében – felbomlottak, és a visszavonulás minden málha elhagyása mellett menekülésé fajult..."

A jelentésben foglaltak azonban nem általánosíthatók, nem terjeszthetők ki a hadsereg egészére. Rengeteg példája van ugyanis a hősies helytállásnak. A soproniak 4./I. zászlóaljánál Lalák szakaszvezető géppuskáival reggeltől délután 3 óráig tartja fel az ellenséget: addig tüzel géppuskáival, míg ő maga és katonái el nem esnek. Mint a szerző írja: „Az ilyen és hasonló önfeláldozó cselekedeteket aznap még számtalan követte." Másutt ezt olvashatjuk: „A 20. egri könnyű hadosztály állásai... 12-én mindvégig érintetlenek maradtak." A körmendi 35./II. zászlóaljról írja a szerző: „Az állásaiból több ízben kivetett és megrendített zászlóalj este 8 órára visszafoglalta eredeti védőszakaszát." A Cramer féle ellentámadásban részt vevő magyar csapatokról jelenti egy német tábornok, hogy „gyönyörűen viselkedtek".

A legendás hírű, Sára Sándor filmjében is szereplő Rumy Lajos ezredes jelentésében ez olvasható: „A novij olsani harcok alatt a 8 napja szakadatlanul harcoló ezred a katonáktól elvárható legnagyobb emberi teljesítmény ragyogó példáját mutatta. Hangtalanul, összeszorított fogakkal harcolt ott a

legénység, ahová tisztjei vezették. Az áttörő támadás minden fázisát végigküzdötték a megközelítő előnyomulástól a test-test elleni harcig. A nap (1943. január 20.) hősei nem sorolhatók fel, mert minden ember hős volt."

Január 17-én Jány többszöri sürgetésére a közvetlen német parancsnokság nem egészen egyértelműen beleegyezését adta a visszavonulás elrendeléséhez. Jellemző a helyzetre, hogy a VII. hadtest parancsnokának intézkédését a visszavonulásra az összeköttetés megszakadása és az áttekinthetetlen helyzet miatt egyes alakulatok csak 12–15 óra múlva kapták meg. Több egységnél nem is sikerült a rendezett visszavétel. A rozsnyói 13./I. zászlóalj parancsnoka például ezt jelentette: „11 óra körül egy zászlóalj erejű ellenség támadása bontakozott ki. Majd meglepetésszerűen 14 harckocsi rohanta meg a községet, s az azt védő, páncélelhárító fegyverek nélküli laza kötelékeket szétszórta. A harckocsik egy része tovább tört előre, és ott az úton elakadt járműveken rajtaütött, óriási pánikot idézve elő. Az ezred kötelékei itt végleg felbomlottak és a végső kivonásig már nem is lehetett azokat rendezni, főképpen az óriási tiszti veszteségek miatt. A Jugyinónál harcban állott legénység 75%-a elveszett, a tisztek közül pedig csak 4 fő jött vissza."

Általában elmondható, hogy a hátrálás mindenütt igen nagy veszteséggel járt. A kaposvári 10. könnyű hadosztály például összes nehéz fegyverét és tüzérségének zömét elvesztette. A páncéloshadosztály visszavonulásáról ezt írja a szerző: „A páncéloshadosztály harckocsi-, gépjármű- és tüzérségi állományának java része ezen hátrairányítás során semmisült meg. Az Alekszejevkába tartó egyetlen, hóhalmokkal szegélyezett, mozgásképtelen járművek torlaszaitól eldugult, s a rendezetlenül visszavonuló magyar és német alakulatok gyalog-, fogatolt- és gépjárműoszlopai által zsúfolt úton képtelenség volt folyamatosan előrehaladni. A kisebb ellenséges harckocsiosztagok is gyakran rajtaütöttek az összekeveredett menetoszlopokon, s a pánik következtében szétszóródott csapatok újrarendezése időbe tellett. A páncéloshadosztály gépjárművei, s harckocsijai közül csak azok maradtak meg, melyek az eltorlaszolt útról letértek, s a szabad terepen is tudták folytatni menetüket. A T-38-as típusú harckocsikat – mozgásképtelenségük, illetve üzemanyaghiány miatt – fel kellett robbantani."

A német irányítás alá került III. hadtest csapatai tíz napon át tartották állásaikat, sőt a zalaegerszegi 17./III. zászlóalj csak 27-én kezdte el visszavonulását. A csapatok kétségbeesetten küzdöttek. A német parancsnokság a magyar csapatokat védőfalként használva vonta ki a harcból egységeit. Így jelentett erről Barra vezérkari őrnagy: „Áldozatul voltunk odadobva. Fedezzük a német visszavonulást, aztán vonuljunk mi is vissza (a hátunkban levő ellenségen át) de úgy, hogy a valamire való utat nem használhatjuk."

A németek önző magatartását és a hadtest reménytelen helyzetét látva, a hadtest parancsnoka, Stomm altábornagy kiadta a hadtestet feloszlató „búcsúparancsát". Az azóta is sokat vitatott parancsból érdemes idézni ezt a részt: „A mai nappal Siebert tábornok Úrtól azt a parancsot kaptam, hogy vezesselek benneteket az Olim pataktól nyugatra eső területre, ahol keresztül tudjuk magunkat nyugat felé törni. Azon az orosz hadseregen keresztül törni, amelyiken a német hadsereg teljesen felszerelt, teljes harcértékű hadosztályai sem voltak képesek. E parancsot én nem tudom néktek továbbadni, mert nincs értelme, hogy az agyonfagyott, kiéhezett magyarok ezrei 10 tölténnyel puskánként, üres gyomorral, tehetetlenül pusztuljanak el ... ezek után kénytelen vagyok mindenkinek saját belátására bízni jövendőjét, mivel élelmet, lőszert és végrehajtható feladatot adni nem tudok..." Szabó Péter annyiban igazat ad Stommnak, hogy „...a feltételek már nem voltak adottak a további hadműveleti vezetéshez. A hadtest már csak a nevében volt hadtest, s az alárendelteknek legfeljebb parancsolni lehetett, vezetni, gondoskodni róluk már nem." Mégsem helyesli a parancs kiadását, mert abban „inkább az érzelmi megközelítés, mintsem a gyakorlatiság játszott szerepet. Szó szerinti értelmezése a meglevő csoportok teljes szétveséséhez vezetett volna. Stomm feltehetően nem bízott tetterős, áldozatkész törzstisztjeiben, az események viszont nem őt igazolták."

Úgy gondolom azonban, hogy Stomm magatartásának elbírálásánál nem lehet szem elől téveszteni a következő szempontokat. Először is azt, hogy jó lelkiismerettel nem adhatott volna ki szabályos, a csoportosításokat, feladatokat, menetvonalakat és irányokat kijelölő intézkedést. Formális, kimondottan hazug, pusztán a későbbi felelősségrevonás alkalmával védekezésként felmutatható megoldás lett volna ez. Ugyanakkor úgy gondolta, hogy kisebb csoportok, kihasználva a pillanatonként változó helyzetet, könnyebben nyerhetnek egérutat, és ebben minden megkötés, feladat kijelölése csak akadályozhatná őket. Az események őt igazolták: a hadtest 11–12 000 főt számláló maradványai öt csoportban, különböző útvonalakon, és eltérő időben, egymástól teljesen függetlenül, minden koordináció nélkül csúsztak ki a gyűrűből.

Végül pedig semmiképpen sem lehet figyelmen kívül hagyni azt a szeretetet és megbecsülést, amit katonái iránt érzett. Így hangzik ugyanis parancsának befejező része: „A harcokban a magyar csapatok emberfeletti hősiességről tettek bizonyságot ... A magyar haza mindenkor hálás szeretettel fog visszaemlékezni hős fiaira, akikhez hasonló sors csak keveseket ért a magyar nemzetben."

Volt egy másik parancs is, és ha ezzel vetjük össze Stommét, még inkább kidomborodik szerzőjének lelki nagysága. Jány január 24-én kiadott parancsáról van szó, melyben katonáit „becstelennek és gyávának" nevezte. Parancsát később ugyan visszavonta, de ahogyan Szabó Péter írja „katonái többsége számára ... ez olyan mély sebeket okozott, amelyeket begyógyítani már nem lehetett."

Jányt valójában nehezen lehet felmenteni parancsáért. Más a helyzet azonban, amikor parancsnoki működéséről mondunk ítéletet. A kérdésben felfogásom eltér a hadtörténészek többségének, de magának Szabó Péternek a véleményétől is. Szabó szerint Jány „őrlődött a feltétlen engedelmesség és csapatai megóvásának kötelezettsége között. Az előbbit választotta, és ez lett a tragédiája is." Három körülményt azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni. Mindenekelőtt azt, hogy a parancsot döntően nem katonai, hanem politikai megfontolások motiválták. Az történt ugyanis, hogy a sztálingrádi katasztrófát dilettantizmusával és őrült makacsságával előidéző Hitler, félve a keleti front teljes összeomlásától, megtiltott minden hátrálást saját csapatainál, de a szövetségeseknél is. Követelését tartalmazó levelét karácsony napján kapta meg a kormányzó, aki utasította Szombathelyit az idézett parancs kiadására. Bármilyen oktalan és embertelen volt is a követelés, elutasítása nem kevesebbet jelentett volna, mint az eddigi, a németekkel a nyílt konfrontációt kerülni akaró politika feladását. Magam részéről úgy látom tehát, hogy amikor Jány a feltétlen engedelmességet választotta, az államvezetés iránti kötelező lojalitásáról és arról tett tanúbizonyságot, hogy számára a politika primátusa a háborúban áthághatatlan törvény.

De katonailag is rendkívüli kockázatot jelentett volna, ha a kormányzó szabad kezet biztosít Jánynak a visszavonulás elrendelésére. Szinte bizonyos ugyanis, hogy a németek, kezükben lévén a teljes vasúthálózat, elzárják az utánpótlás csatornáit, ezenkívül megtámadják és lefegyverzik a magyar csapatokat.

Végül pedig nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a hadtörténeti tapasztalatot, hogy télidőben elhagyni a hideg elleni védelmet nyújtó állásokat, és nekivágni a hómezőnek, általában katasztrófát eredményez. Ez persze csak akkor érvényes, ha esélye van annak, hogy a csapatok ki tudnak tartani állásaikban addig, amíg az időjárás viszontagságainak jobban kitett támadó be nem szünteti támadását. Feltehetően ez könnyíthette meg az etikai meggyőződésében annyira szilárd és mindig a magyar vér kímélésére intő Szombathelyinek a katonai logikával ellenkező és embertelennek tűnő parancsa kiadását. Az is valószínű, hogy a német főparancsnokság tájékoztatása alapján még úgy látta, hogy Hoth német tábornoknak 10–12 nappal előbb Sztálingrád felmentésére irányított támadása sikerrel jár, így a 2. hadsereget sem fenyegeti közvetlen veszély.

Szinte elképzelhetetlen, hogy ne gondolt volna Jány a visszavonulás önhatalmú elrendelésének súlyos politikai és katonai következményeire. Ez annál is inkább elképzelhetetlen, mivel közvetlen környezetében mindezt végiggondolták. Lajtos Árpád visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy egyik vezérkari tiszttársával már január 12-én fontolgatták a hadsereg önhatalmú visszavételét. Elvetették azonban a gondolatot, mert mint írja: „cselekvésünket ... olyan megtorlás is követhetné német részről, hogy megszüntetik ellátásunkat." Könyvének befejező részében újra foglalkozik a kérdéssel. Leszögezi, hogy a visszavonulás önhatalmú elrendelése 200 km-es rést nyitott volna a fronton, aminek következtében az egész német védelmi rendszer felborul. Ennek katasztrofális hatása viszont rövid idő múltán a magyar hadseregnél is érvényesült volna. Annyira nem látott megoldást Lajtos, hogy fölvetette a lehetetlent, az elképzelhetetlent: a szovjetekhez való átállást! Majd megemlítette, hogy a visszavonulás önhatalmú elrendelése teljességgel összeegyezhetetlen lett volna a kormány külpolitikájával is.

Azt, hogy Jány magatartását is ilyenfajta meggondolások vezérelték, valószínűsíti az is, hogy kinn tartózkodva a harcoló csapatoknál és látva a kitartás oktalanságát, két hadosztálynál is elrendelte a visszavételt. Kovács tábornok ezt hibás lépésnek tartotta, viszont Lajtos Árpád meg volt győződve helyességéről.

A január–februári harcok ismertetése után a szerző elkészíti „mérlegét". Határozottan szembeszáll a hadsereg működését negatívan értékelő bírálatokkal, és ezt írja: „Indokolatlan bírálat érte a magyar csapatok helytállását. A 2. hadsereg vagy 200 ezer katonája a Don menti állásokban, a dermesztő mínusz 30–35 fokos hidegben napokig vívta katonailag elképesztően egyenlőtlen küzdelmét. Mikor védőállásaiból kivetették – védtelenül, megfosztva nehézfegyvereitől és tüzérségétől – két hétig

folytatta még súlyos utóvédharcát." Majd összefoglalva a katasztrófát előidéző objektív körülményeket erre az újszerű, vagy legalábbis kevesek által képviselt megállapításra jut: „A magyar hadsereg képes volt arra, hogy ... megakadályozza a szovjet csapatokat stratégiai elképzeléseik teljes megvalósításában. Kétségtelen tény, hogy a Vörös Hadseregnek a német és a magyar 2. hadsereg megsemmisítését célzó két hadművelete nem hozta meg a sztálingrádi méretű sikert, amelyre a szovjet hadvezetés joggal számított. Elmaradt a német és magyar csapatok teljes megsemmisítése, s elmaradt a lényegesen nagyobb méretű katlancsatába való kényszerűsítésük is."

Szívszorító a szerző kimutatása a veszteségekről. A január 1-jén 194 334 főt számláló hadseregből megmarad 08 318, a veszteség tehát 96 016 fő (49,4%). A veszteségben az elesettek aránya 43,7, a foglyoké 13,4, a sebesülteké pedig 29,2%. Elveszett a könnyű fegyverzet és felszerelés 70, a nehéz fegyverek 100%-a.

Az utolsó fejezetben a szerző ismerteti a hadsereg kivonását, újjászervezését, illetve részleges hazaszállítását.

Szabó Péter mellékleteket is csatol könyvéhez. Az első címe: *„Hol van a sok sírkereszt?* Magyar katonasírok a Don mentén" Szabónak már a bevezetőben is jelzett moralitása, valamint a fájdalommal és a gyásszal szembeni érzékenysége mutatkozik meg abban, hogy messzemenően tudományos értékű könyvébe egy ilyen érzelmileg motivált részt csatoljon. Nem mintha sírna vagy jajgatna, sőt! Tárgyszerű adatai, egy-egy feljegyzés vagy sírfelirat kommentár nélküli idézése szívbemarkolóbb, mintha szabadjára eresztené érzelmeit. Például: „Soproniak vannak itt eltemetve. Gacs Gusztáv, Czeller Károly, Kreiter János szakaszvezető, (Suta Gyula tartalékos hadnagy, dr. Angelli Henrik orvos hadnagy) ... A temetőt a németek kezdték, mi csak folytattuk."

A második mellékletben a 2. hadsereg hadrendjét és önálló századig bezárólag a parancsnoki kart és az egyes alakulatok felállítási helyét ismerteti. Végül hadműveleti iratokat is közöl, köztük Jány jelentéseit és parancsait, valamint Szombathelyi kitartást elrendelő parancsát.

Ami most már a szakmai, főleg harcászati tanulságokat illeti, erre részben a forrásanyag hiányossága, részben pedig a könyv terjedelme nem nyújtott lehetőséget. Csak itt-ott állnak rendelkezésre a magyarokkal együtt harcoló német csapatok harctudósításai és teljesen hiányoznak az ellenfél, a szovjet csapatok harcainak legalább zászlóalj-szintig terjedő leírásai.

Sajnálatos, hogy feltehetően pénzügyi, technikai és terjedelmi okokból a kiadó nem vállalhatta, hogy a harcászati leírásokhoz jóval több vázlatot mellékeljen. Így a rövidségükben egyébként is túlzsúfolt leírások szinte követhetetlenné válnak, azok számára mindenképp, akik nem rendelkeznek megfelelő előismeretekkel. Technikai hiba, hogy a mellékelt vázlatok többségénél hiányzik a méretarány, ezért a távolságok, kiterjedések, hatások és mozgások dimenziói nem érzékelhetők.

A harcászat mellett tovább kutatandó kérdés a hadsereg morálja. Kikerülhetetlen ugyanis az a problémakör, melyet így vázol fel a szerző: "A magyar hadsereg katonáinak ezen erőn felüli helytállása – mai szemmel nézve – szinte megmagyarázhatatlan. Cselekedeteiket nem az esetleges, közvetetten mutatkozó és idegen háborús célok, érdekek határozták meg. Helytállásukat elsősorban a túlélés vágya, a hadifogság elkerülése és a kötelességteljesítés motiválta. Nem a gyávaságuk miatt kényszerültek meghátrálásra, az eredményes védelem reális feltételei hiányoztak. Harcoltak és védték magukat a rendelkezésre álló elégtelen fegyverzettel, amíg egyáltalán lehetséges volt."

Kétségtelen, hogy a 2. magyar hadsereg katonáinak túlnyomó többségét nem motiválták politikai és ideológiai mozzanatok. De hát általános tapasztalat, hogy a katonák, harcba kerülve, minden ideológiai ösztönzést hátrahagyva, pusztán túlélésükért küzdenek, úgy, ahogyan azt Szabó Péter leírja. Az ember csak csodálkozik, hogy a hadsereg vezérkari főnöke, Kovács tábornok első világháborús tapasztalatai birtokában is azzal magyarázza a balsikereket, hogy a magyar társadalom és a katonák nem gyűlölik sem a bolsevizmust, sem pedig az oroszokat.

Felmerül viszont a kérdés: a szerző által említett „túlélés vágya, a hadifogság elkerülése és a kötelességteljesítés" miként szült nem kevés esetben a helyzetnek megfelelő racionális cselekvést, olyat, ami harcászatilag is kielégítő megoldásokhoz vezetett? Az említett motivációk ugyanis koordinálatlan cselekvéshez, foggal-körömmel folytatott egyedi élethalálharchoz is vezethettek volna.

Arra kell gondolnunk, a békekiképzésben olyan viselkedésmintára tettek szert a tisztek és a katonák, melyek elősegítették, hogy kétségbeesett harcukat koordináltan vívják meg. A korabeli jelentéseknek

úgyszólván mindegyike súlyos kiképzési hiányokról tudósít. A jelentések írói azonban nem számoltak azzal a hadtörténeti tapasztalattal, hogy a békekiképzés, miután nem tudja hitelesen rekonstruálni a háború lelki és fizikai megterhelésekkel teli légkörét, soha nem lehet teljesen adekvát. Ilyen szempontból főleg a haditechnikai változások játszottak közre. Egy-egy új fegyvernek, vagy eszköznek a használhatósága csak a háborúban bizonyosodik be, és addig a hozzá igazított harceljárás hatásossága kérdéses marad. Hirtelen társadalmi változások szintén megkérdőjelezhetik a békekiképzés adekvát voltát a háborúban. Így volt például a francia forradalmi háborúkban, melyekben az akkori Európa legjobban kiképzett hadseregét, a poroszt megoldhatatlan problémák elé állították a forradalmi taktikát alkalmazó francia csapatok. A Königgraetznél fényes győzelmet arató német csapatok sem tudták a fegyvertechnika változásait maradéktalanul követni, amint erről Moltkének a háború után a csapatok kiképzéséről közölt hosszú hibalistája tanúskodik. Ugyanez történt az első világháborúban, melyben az állásharc állította a békében tanultaktól gyökeresen eltérő követelmény elé a szemben álló feleket. És a második világháborúban, a németeket kivéve, minden hadseregnek a háború folyamán kellett elsajátítania az új páncélos harcászatot és hadászatot.

Miután a csapatok teljes harci értékét a háborús tapasztalat adja meg, a frontra frissen kikerülő magyar hadsereg kiképzése, összehasonlítva a németekével, valójában gyengének tűnhetett. Viszont a harcok folyamán a helyzet megváltozott. Erről Vargyassy tábornoknak ez a kijelentése tanúskodik: „A harcok helyreállították a csapatnak önmagába vetett bizalmát. Harcolva jöttek vissza. Nem szétzüllött tömegként."

Nem kétséges, a m. kir. honvédség kiképzése nem volt tökéletes. De nem is lehetett az, hiszen a trianoni korlátozások és a pénzhiány nagymértékben beszűkítették a lehetőségeket. Például 1936/37-ben még a Ludovikán is a hiányzó fegyvereket színes zászlókkal, kereplőkkel és mindenféle elmés szerkezetekkel pótolva vonultunk ki gyakorlatra. Tiszt koromban pedig nem vettem részt olyan gyakorlaton, melyben páncélosok, vagy repülők szerepeltek volna.

Mindazonáltal a rendelkezésre álló fegyverek kezelése, a terepen való mozgás, a felderítés és biztosítás, valamint sok más tudás szempontjából a honvédség kellő alapot biztosított ahhoz, hogy megszerezve a haditapasztalatokat, a katonák eredményesen tudjanak harcolni. Egyébként éppen a kiképzés szempontjából bizonyos körülmények kedvezően hatottak a doni hadseregnél. Elsősorban a hadsereg összetételére gondolok. A hadsereg legénységi állományának mintegy 20%-a a tényleges sorállományból rekrutálódott, 40–40%-a tartalékos, illetve póttartalékos volt. A sorlegénység és a tartalékosok túlnyomó többsége az előzetes mozgósítások és hadműveletek során – Felvidék, Kárpátalja, Délvidék, Erdély – több hónapig szolgált, mégpedig hadiállományra feltöltött keretek és a háborút megközelítő körülmények között. Az itt szerzett tapasztalatok jelentősen emelték a kiképzés színvonalát.

A doni hadsereg tisztikarának 36%-át adta a hivatásos állomány. A század- és ütegparancsnoki beosztást betöltő fiatal ludovikás és rövid tanfolyamon kiképzett továbbszolgáló tisztek kiválóan megálltak helyüket. Nem mondható el ez a zászlóalj- és ezredparancsnoki posztokat betöltő idősebb törzstisztekről, akiknek jelentős része a trianoni korlátozások miatt „rejtett" beosztásokban, rendszerint hivatalokban szolgált, és így kimaradt a tiszti továbbképzésből. Sok közülük fizikailag sem viselte el a háborús terhelést. Többet közülük le kellett váltani, és ez a magyarázata annak, hogy a zászlóaljak jelentős részénél a parancsnokok idősebb ludovikás századosok voltak.

A források és feldolgozások meglévő hiányosságai miatt nehéz képet alkotni a középső és felső vezetésről. Szombathelyi feltehetően túlzóan éles kritikáiból tudjuk, hogy a vezérkari képzés és a tábornoki utánképzés erősen elméleti volt, de hát ezt az említett szegénység magyarázza. A jelek azt mutatják, hogy – megszerezve a kellő haditapasztalatot – a vezetés kellően gyakorlatiassá vált.

A tisztikar 64%-a tartalékos volt. Teljesítményükről meleg szavakkal emlékezik meg Szabó Péter, – teljes joggal. Már az a tény, hogy a legalsó vezetésben ilyen magas volt az arányuk, azt mutatja, hogy mindaz a szakértelem és gondoskodás, amiben a legénységnek része volt az ő odaadó, lelkiismeretes és bátor magatartásuknak köszönhető. A tartalékos tisztképzés akkori színvonalát tekintve már alaptudásuk is jelentős volt, de még fokozta ezt részvételük az 1938 óta évenként megismétlődő, már jelzett hadműveletekben. Amikor pedig a haditapasztalatokat is megszerezték, tudásuk, mondhatni kifogástalanná vált.

Egyébként a tisztikar helytállását veszteségeinek nagyobb aránya is jelzi. Ha viszonyítani akarunk, akkor azt kell szem előtt tartanunk, hogy a veszteségek döntő hányadát a gyalogság szenvedte el, így annak harcászati egységét, a zászlóaljat kell alapul vennünk. A zászlóalj szervezetszerű létszáma 30 tiszt és 964 fő legénység volt, az arány tehát 3,0:97,0%. Ezt az arányt szinte mindig túllépte a tiszti

veszteségek aránya. A Tyim körüli harcokban a tisztek 4,6%-a esik el vagy sebesül meg, de van olyan nap, amikor az arány 13,3%-ra emelkedik. Korotojaknál a tiszti veszteség aránya 3,9%, de ezen belül az elesetteké 7,7, a sebesülteké 3,7, az eltűnteké pedig 0,9%. Az április 23-tól október 1-ig lefolyt harcokban az összes veszteség 1000 tiszt és 29 000 fő legénység, az arány tehát 3,3:96,7%. Az Urivért vívott harcokban a tisztikar vesztesége 3,6%. A scsucsje-i hídfőért folyó harcokban részt vevő hat zászlóaljnál a tisztikar aránya lecsökken 2,8%-ra, de van olyan zászlóalj, ahol csupán a tisztek 1,5%-a maradt meg.

Ha elfogadjuk, hogy a doni hadsereg kiképzésének színvonala és az a tudásanyag, amire a tisztek és katonák békekiképzésük során szert tettek, kellő alapot biztosított ahhoz, hogy – megszerezve a haditapasztalatot – kielégítően megállják helyüket, akkor mindez még inkább vonatkozik azokra a viselkedési és morális mintákra, amit nevelésük és oktatásuk során közvetítettek hozzájuk. Ezek nélkül ugyanis maga a hadsereg sem működhetne, de a katona is védtelen maradna a háború forgatagában. Ezek közül legfontosabbak: a fegyelem szükségességének tudatosítása, amellett azonban az öntevékeny, kezdeményező cselekvésre nevelés; a tekintélyen alapuló, erősen bürokratizált ügyintézés elfogadtatása; a szigorú szankciók szükségességének beláttatása; a férfias helytállás és a heroikus életérzés beplántálása a katonák lelkébe; a csoportmunka hatásosságának és hasznának bizonyítása és ezzel kapcsolatban a bajtársiasság érzésének felébresztése és ápolása.

Mindezt a történelem folyamán a társadalmi háttértől függetlenül igyekeztek a hadseregek a katonákban kifejleszteni. Ilyen szempontból volt nagy élmény számomra az 50-es évek elején az *American Soldier* c. könyv olvasása. Meglepődve láttam ugyanis, hogy az Egyesült Államok és Magyarország társadalmának óriási különbségei mellett is lényegében véve egyezően készítették elő a katonákat a háborúra. A másik meglepetés az volt, hogy mindazok az erények, melyekről a Ludovikán legfeljebb bizonyos „erénykatalógus" szintjén, sokszor eléggé frázisos formában hallottam, most elméletileg és tapasztalatilag igazolt, tudományos alakban jelentek meg előttem. Csodálkozva vettem tehát tudomásul, hogy a bátorság, az engedelmesség, a kezdeményezés és bajtársiasság unos-untalan hangoztatott erényei mögött reális lélektani és szociológiai törvényszerűségek állnak.

Persze, egyáltalán nem arról van szó, mintha az amerikai hadsereg eljárásait, módszereit és morális értékeit valamilyen előzetes tudományos kutatás alapján dolgozta volna ki. Éppen fordítva állt a dolog: a tudomány csupán annak helyességét bizonyította, amit a tapasztalat évezredek folyamán kialakított.

Érdemes itt a hadseregnek a történelem folyamán tapasztalatilag kialakított és a tudomány által csupán e század negyvenes, főleg azonban ötvenes éveiben igazolt vívmányairól néhány szót ejteni. Ilyen a háborúban óhatatlanul fellépő félelem kezelése. A régebbi századokban a probléma Vegetiustól kezdve, Macchiavellin át Zrínyiig a hadtudósok egész sorát foglalkoztatta, és anélkül, hogy a legcsekélyebb pozitív ismeretük lett volna a félelmi reakciók fiziológiájáról és lélektanáról, kitűnő eljárásokat ajánlottak a félelmi reakciók leküzdésére és a pánik kezelésére. Mindegy, hogy Isten, vagy a sors rendelését látták a félelemben, fontos az, hogy tudták: természetes jelenség, amely a legbátrabb embereket is elfoghatja. Épp ezért türelmet tanácsoltak a félelem kezelésében, szemben a pánikkal, melynek megfékezésére a legbrutálisabb eszközöket is indokoltnak, sőt szükségesnek ítélték. Azt is felismerték, hogy a rend, a fegyelem, a szervezettség, a szinte gépies mozgás és fegyverfogások elvonják a katona figyelmét a csata félelmet keltő stimulusaitól. Ezért is tartották fontosnak a szabályos csatarendet.

Semmit sem tudtak a csoportdinamikáról, arról a folyamatról, amelynek eredményeként létre jön a kiscsoportok kohéziója. Viszont tapasztalták, hogy bármilyen provenienciájú, jellemű és intellektusú fiatalok is kerültek tartósan egymás mellé, igen hamar kiépült közöttük valamilyen erős, érzelmileg és morálisan színezett összetartás. Ez a kohézió hozza létre a harcban annyira szükséges együttműködést, a csoportmunkát, és ez ösztönzi a bajba jutott csoporttag önfeláldozásig elmenő megsegítését. Minden hadseregben arra törekedtek, hogy ezt a csoportösszetartást fenntartsák és ápolják. Ebből a törekvésből eredt a csoportok állandó megtartása nemcsak a harcban, de a pihenés célját szolgáló „camerában" is. Innen a német „Kameradschaft". A magyar „bajtárs" kifejezés viszont a kölcsönös segítésre utal.

Anélkül, hogy ismerték volna a reaktív, a rutin-, és a kreatív viselkedés és problémamegoldó döntés lélektani, szervezetelméleti és praxeológiai összetevőit, kiforrott módszerekkel képezték ki a tiszteket és a katonákat. Az ókori hadtudományi irodalom ad hírt ezekről először, bizonyára már réges-rég meglévő gyakorlatot rögzítve. Teljes következetességgel Clausewitz rendszerezte őket – a tudományok akkori állapota mellett érthetően inkább csak intuitív módon. Nem így nevezte, de mindazt, amit a fegyverek kezelésével és a mozgásokkal kapcsolatban a szabályzatok rögzítettek, a reaktív viselkedéshez sorolta.

A rutint metódusnak nevezte és alkalmazási területét a csatarendben, a menet és a nyugvás biztosításában jelölte ki. A kreatív döntést a „katonai géniusz" döntéseként írta le.

A tiszteknek a kreatív döntésben való gyakorlását, a döntési processzusnak csak a XIX. században felfedezett fázisait – ti. helyzetmegítélés, elhatározás, tervezés, végrehajtás – teljes módszerességgel illesztették be a csapatvezetési gyakorlatokba és hadijátékokba. Ez utóbbit utánozták le az üzleti és menedzserképzésben a „vállalkozói játékokban" (business game, Unternehmenspiel).

Ha tehát választ akarunk kapni a doni katonák „szinte megmagyarázhatatlan" magatartására, akkor azt ezekben a dolgokban találjuk meg. A Szabó Péteréhez hasonló csodálkozás fogta el az amerikai szociológusokat is, amikor a harcoló csapatoknál fölvett több tízezer interjú során tapasztalniok kellett, hogy a háború minden iszonyata és próbatétele mellett is milyen derekasan álltak helyt a katonák. Végül a magyarázatot azokban a szabályokban, eljárásokban és morális parancsokban találták meg, melyek nem pusztán a hadsereg működését biztosítják, de egyben védik, óvják és segítik is a katonát. Mindez teljes mértékben áll a m. kir. honvédségre is.

Szabó Péter könyve, láttuk, több általános, a doni hadsereg katasztrófáján túlmenő katonai probléma átgondolására késztet. Van azonban még egy vonatkozás, amely a katonai mellett már társadalmi és politikai problémákat is érint. Világszerte viták folynak a társadalomnak és a hadseregnek az utóbbi évtizedekben megváltozott viszonyáról, és a hadseregek ebből eredő válságáról. A válság lényege röviden abban foglalható össze, hogy a társadalom megváltozott, míg a háború megmaradt annak az iszonyatos, brutális és pusztító jelenségnek, ami mindig is volt, sőt lehet, hogy a technikai fejlődés még pusztítóbbá teszi. A társadalmi változás magával hozta a szabadságjogok fokozott tiszteletét és azt a törekvést, hogy a katonáknak is megadják ezeket a jogokat. Ezzel a nemes indíttatású törekvéssel nehezen egyeztethető össze a hadsereg fegyelme és autoritárius szelleme. Vannak azonban nemesnek már korántsem nevezhető törekvések is, melyek a fogyasztói társadalom kényelemszeretetéből, önzéséből, a közösségi érdekekkel szembeni közömbösségéből erednek. Mindaz az érték tehát, ami eddig a hadseregek működése szempontjából alapvető volt, most kérdésessé vált.

Mindezeket a törekvéseket különböző tudományos és áltudományos irányzatok támogatják, melyek szem elől tévesztve a hadsereg előbb vázolt óvó, védő és segítő funkcióit, vagy éppen elítélve és nevetségessé téve őket, olyan eljárásokat és módszereket javasolnak melyek megvalósítása komolyan veszélyeztetné a hadsereg működését.

Hogy ez nem rémlátomás, azt az amerikai hadsereg vietnami katasztrófája mutatja. A „tudományosságnak", a „hatékonyságnak", a „menedzserizmusnak" meggondolatlan bevezetése a hadseregbe McNamara hadügyminisztersége idején, a tisztikarban az üzleti, vállalkozói etika eluralkodásához és a katonai etika háttérbe szorulásához vezetett. A vietnami háborút jellemző politikai, gazdasági és morális bajokat tetézte a tisztikar szelleme, mely aláásta a hadsereg fegyelmét és morálját, szétmállasztotta kohézióját, súlyos működési zavarokat idézve elő.

De a német Bundeswehr sem járt jól a modernnek tűnő elvek és gyakorlat bevezetésével és a német katonai tradíciók teljes elvetésével. Mióta a Bundeswehr fennáll, szüntelenül folyik az éles vita a „reformisták" és a „tradicionalisták" között. A reformisták szerint a hadsereget integrálni kell a társadalomba, következésképp a hadsereget a békére, nem pedig a háborúra kell előkészíteni. A „komoly eset" a béke – hangoztatták a reformisták, a hadsereg üzem feladata pedig a „béketermelés" (Produktion von Sicherheit).

Ez a felfogás bátorította azután a hadsereg több tízezer hivatásos, ténylegesen szolgáló és tartalékos katonáját, hogy – élve az alkotmányban rögzített jogával –, megtagadja a szolgálatot, amikor az Öbölháború idején Törökországba vezényelték. Az eset óriási feltűnést keltett és a hazai és nemzetközi sajtóban súlyos bírálatok érték a hadsereget, olyan bírálatok, melyek egy magas beosztást betöltő német tábornok szerint már a „megvetés" határát súrolták.

Nagyon veszélyes jelenségek ezek! Nyilvánvaló ugyanis, hogy a háború marad a „komoly eset", azaz az ország, a társadalom fegyveres védelme. Nem létezhet olyan politikai vezetés, mely az ezzel járó felelősséget elháríthatná magától. Előfordulhat tehát, hogy ugyanaz a politikai vezetés, mely utat engedett az óvó, védő és segítő funkciók leépítéséhez, esetleg még elő is mozdította azt, és ezzel működésképtelenné tette a hadsereget, háború esetén arra kényszerülhet, hogy a fegyelem legbrutálisabb helyreállítását követelje a hadseregtől, azaz olyan szankciók igénybevételét, melyek ugyan mindig szerepeltek a hadseregek eszköztárában, csak éppen az említett funkciók áldásos hatása folytán igénybevételük a legritkább esetben vált szükségessé. Ilyen volt a francia hadsereg egyes

csapatainál végrehajtott tizedelés 1917-ben és a caporettói áttörést és pánikot követő tömeges kivégzés az olasz hadseregnél, melynek szörnyűségeit Hemingway idézi fel egyik regényében.

Írásom talán hosszabb lett a kívánatosnál, lehetetlen volt azonban ellenállnom azoknak az ösztönzéseknek, melyeket Szabó Péter könyvének tudományos értékei és mély moralitása indítottak el bennem. Érdemes, sőt kell egy ilyen művel részletesen foglalkozni és a benne foglaltakat itt-ott tovább gondolni, hiszen, mondhatni, mintát adott egy „kényes", ideológiai és politikai elfogultságtól terhes téma feldolgozására. És hány ilyen téma van még!

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

MERÉNYI–METZGER GÁBOR

SIMONYI ÓBESTER BÁRÓI DIPLOMÁJA

A Hadtörténelmi Közleményekben már több ízben olvashattunk báró Simonyi József huszárezredesről. Ezek a tanulmányok a legendás hírű Simonyi óbester katonai pályafutásával, illetve élete rejtélyes, utolsó éveivel foglalkoztak.[1]

Jelen forrásközlemény mintegy kiegészítésként szolgálhat Simonyi ismert életrajzához. A bárói diplomát fontos adaléknak tartom, hiszen annak adományozása az óbester életének egyik legfontosabb mozzanata volt. Ekkor lett a nagykállói mészárosmester fiából báró, vagyontalan kisnemesből az ország főrendje.

Simonyi -eredetileg Simon- József útja a bárói cím elnyerése felé a Katonai Mária Terézia Renden keresztül vezetett. A rendet Mária Terézia királynő alapította az 1757. június 18-án, a poroszok felett aratott kolini csata emlékezetére. Az új rend 1758. december 12-én kelt alapszabálya a következőképen rendelkezik a lovagkereszt elnyerésével kapcsolatban: „6. §. ...lovagokká mindazok fölvétessenek kik magukat erre valamely kiváló: vitéz tettel, mások fölött érdemessé tették..."[2]

Simonyi (Simon) József teljes mértékben megfelelt ennek a kritériumnak és – még mint az 1., Merfeld ulánusezred alhadnagya – 1800-ban kérelmezte a rend elnyerését. Akkor nem, de két évvel később – amikor I. Ferenc király elrendelte, hogy pótlólag azokat is vegyék fel a rend tagjai közé, akik 1800-ban kimaradtak – Simonyi is elnyerte a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét. 1802. május 5-én nevezték ki az új lovagokat, köztük őt is, mint már a 6., Blankenstein huszárezred főhadnagyát. A lovagkereszt ünnepélyes átadására május 13-án került sor.[3]

A Katonai Mária Terézia Rend alapszabálya lehetővé teszi, hogy a rend tagjai nemességet nyerjenek. Erről így rendelkezik az idevonatkozó 36-ik §: „Minden felavatásnál a rendbe felvett lovagok és nagykeresztesek ezáltal egyidejűleg, az osztrák vagy a magyar államkötelékekbe való illetőségükhöz képest, az osztrák vagy magyar nemesi rendbe emeltetnek, ha az illetők még ezen nemességgel nem bírnak".[4] Simonyi már nemes ember volt, hiszen a barbácsi Simonok már 1637. december 24-én címeres nemeslevelet nyertek III. Ferdinánd magyar királytól.[5] Így

1 *Nagy Géza:* Vitézvári Báró Simonyi József. 1911. évf. 387–396. o., 519–536. o.; 1912. évf., 349–366. o., 505–544. o. (a továbbiakban: *Nagy G.*); *Szendrei János.* Vitézvári Báró Simonyi József. 1913. évf., 458–465. o.; *Csonkaréti Károly:* A Simonyi József huszárezredes elleni ítélet. 1976. évf. 706–709. o.

2 Rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Budapest, é. n. (1943) (a továbbiakban: Rendjelek) 122. o.

3 *Nagy G.* i. m. 1912. évf., 355–356. o.

4 Rendjelek, i. m. 125. o.

5 *Áldásy Antal:* A Magyar Nemzeti Múzeum címereslevelei. I. k., Budapest, 1904. (a továbbiakban: *Áldásy*) 165. o.

ő – a rend alapszabályának 37. §-ában rögzítettek szerint az osztrák bárói cím elnyerését kérelmezte az uralkodótól.

„A lovagok és nagykeresztesek, ha az osztrák állam kötelékébe tartoznak, az osztrák bárság adományozásáért, azok pedig, kik a magyar államkötelékbe tartoznak, a magyar bárság adományozásáért folyamodhatnak, mely rangemelések díjmentesen megadatnak".[6]

I. Ferenc, a kérésnek eleget téve, 1804. április 21-én Simonyi József főhadnagynak az osztrák bárói címet és a vitézvári előnevet adományozta.[7]

Az előnév nem helynevet jelölt, mint általában, hanem a bárságot szerző személy vitézségére, katonai hősiességére utalt. Vitézvár helység egyébként Magyarországon soha nem létezett.

A Simon nevet is ekkor cserélte fel a jobban csengő Simonyira. Erről ő maga így nyilatkozik egy 1822. május 13-án, Szabolcs vármegyéhez írt kérvényében: „... Úgy nem különben, hogy én alább írt is azon nevet viseltem, egész 1806-dik (!) esztendeig a midőn Bárságra menvén, iránta a Diplomámat, a Tekintetes Nemes Vármegyének producálván, Archivumban bé venni meg is kértem a melly időben a Simon nevemhez yi hozzá tétetvén, azóta Magamat Simonyinak írom ...".[8]

Mivel Simonyi osztrák bárságot kapott, azt szerette volna Magyarországra is kiterjesztettetni, illetve a magyar bárói címet is elnyerni. Ezért felségfolyamodványt nyújtott be az uralkodóhoz, melyben a magyar bárságot kérvényezte meg. 1808. június 18-án erre a folyamodványra rá is vezették az adományozás tényét, de Simonyi ekkor mégsem lett magyar báró.[9] Ennek okát pontosan nem tudjuk. Tény az, hogy 1814. szeptember 1-jén újabb felségfolyamodványt nyújtott be az akkor már ezredesi rangban szolgáló Simonyi József. Ebben hivatkozott az 1808-ban 6172. sz. alatt kelt legfelsőbb elhatározásra, mely neki a magyar bárói diploma kiadatását rendelte el.[10]

1815. február 3-án végre megszületett a végső döntés és még azon a napon kiállították a magyar bárói oklevelet, melyet a Királyi Könyvek (Lib. Reg.) LXIII. számának 712. oldalára be is vezettek.[11]

A Simonyi család bárói címerével kapcsolatban a következőket kell megjegyezni: a család – mely fiágon már az óbester fiával, báró Simonyi Lajos volt kereskedelemügyi miniszterrel 1894. december 12-én kihalt – nem az 1804-es bárói diplomában leírt, hanem az 1815-ös oklevélben szereplő címert használta. Ennek leírása a következő: „Vágott pajzs. Fent vörös mezőben páncélos vitéz, fején vörös tollas nyílt sisakkal, jobbjában arany markolatú kivont kardot, baljában vérző török fejet hajánál fogva tart. Lent arany mezőben ágaskodó vörös oroszlán. Sisakdísz: fekete sas. Takaró: arany-vörös."[12] Ez a címer látható a *80. oldalon* is!

6 Rendjelek, i. m. 125. o.

7 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) R-306. 5. cs. 1. tétel. (Báró Simonyi József családi és személyi iratai), illetve *Áldásy* i. m. 433–434. o.

8 OL R-306. 5. cs. 1. tétel.

9 OL R-306. 5. cs. 1. tétel., illetve *Áldásy*: i. m. 359–360. o.

10 OL R-306. 5 cs. 1. tétel., illetve *Áldásy*: i. m.: 362. o.

11 *Illéssy János–Petkó Béla:* A Királyi Könyvek. Budapest, 1895. 194. o

12 *J. Siebmacher's* grosses und allgemeines Wappenbuch. IV. Band. 15. Abtheilung *Géza von Csergheő*: Der Adel von Ungarn. Nürnberg, 1893. 582–583. o.

A Simonyi család 1815-ös címere

Az oroszlán a nemesi heraldika talán leggyakrabban használt címerképe, általában a hősiesség és bátorság szimbóluma. A levágott török fejet tartó vitéz pedig a magyar címerészetben gyakorta előforduló motívum, a címerszerző győzelmének jelképe. Nem véletlen, hogy éppen e két ábra szerepel Simonyi óbester címerében.

A következőkben közreadott forrás Simonyi József 1804. április 21-én Bécsben kiállított bárói diplomája. Az eredeti latin nyelvű okiratot lefordították és azt 1807. június 1-jén Szabolcs vármegye levéltárában helyezték el.[13] Sajnos az említett iratot nem sikerült fellelnem a Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltárban. Ott mindössze az 1804-es osztrák diploma német nyelvű és az 1815-ös magyar diploma latin nyelvű változata található meg.[14] Nagy Pál, a nagyváradi Királyi Akadémia történelemtanára 1819-ben megjelentette Simonyi óbester életrajzát. Ebben található az említett, 1807-es magyar fordítás, amint itt következik.[15]

Mi Második Ferencz,[16] Isten kegyelméből Választott Romai Császár, minden időben Országunk öregbitője, Németh, Magyar, Cseh, Dalmatia, Horváth, és Tóth Ország, Galliczia, Lodoméria, és Jerusalemnek Királya; Austriai Fő Herczeg, Burgundiai, Lotharingiai, Steier Országi, Kárinthiai és Karnioliai Herczeg, Toskaniai Nagy Herczeg, Erdély Országi Nagy Fejedelem, Morvának Mark Grófja, Brabantziának, Limburgnak, Geldriának, Vürtembergnek, Alsó és Felső Slésiának, Majlandnak, Mantuának, Pármának, Placentiának, Quastallának, Auszthvicznek, és Zatóriának, Calábriának, Barinak, Montferatnak, és Teschinek Herczege.[17]

Nyilván meg esmérjük ezen Levelünk által, és mindenkinek tudtára adgyuk, hogy Mi, a Mi Királyi, Herczegi, és Fejedelemi Méltóságunkból, mellyre a' Mindenható Maga Isteni akaratyából helyheztetett, és rendelt bennünket; úgy velünk született Jóságunk, és szelidségünk szerént mindenkor hajlandók lévén, minden Mi hűséges és jó viseletű Jobbágyainknak Becsületett, Hasznot, és Jó akaratot szerezni, és azokat különös kegyelemmel, Előmenetellel, Megkülömböztetéssel, és szabadsággal megajándékozni: azért a' mi szivünk annyival hajlandóbb azokkal a' mi Királyi, és Fő Herczegi kegyelmünket közleni, és azokat több becsülettel, és szabadságokkal meg ajándékozni, a' kiknek elejek, és magok fő eredetek mellett, magokat jelessen és dicsiretesen viselik, és Érettünk, 's Királyi, és Fő Herczegi Házunk mellett állandó, és alázatos tiszteletek mellett fedhetettlen szolgálattyok által mindenkor vetélkedve hűségessen viselték magokat.

Ha tehát Mi Nemesi Jó erkölcsét, Jóságos cselekedeteit, okosságát, Hűségét, és más szép Tulajdonságait, mellyekkel Mi nékünk, a' Mi Kedves és Hűséges Hivűnk Vitézvári Simonyi Joseph Blankenstein Huszár Regementbéli[18] Fő Hadnagy felruháztattva lenni mondatik, sőtt dicsirtetik; Kegyelmesen megtekintyük: különössen pedig minekutánna megfontoltuk volna, hogy ő az utólsó Franczia Háborúban[19] minden alkalmatosságokban és esetekben a' maga Hadi Mesterségét, alkalmatos vóltát, és Vitézségét kinyilatkoztatta, különösebben pedig Májusban 1796-dikban *Salo am garde*[20] Tenger mellett az egész tartalék Pattantyúsokat[21] harmincz ágyúkkal együtt, és minden Királyi Tábori ott lévő eszközöket meg mentette; azután Novemberben 1799-dik esztendőben *Fortkehl* várossa[22] mellett,

13 *Nagy Pál:* Vitézvári Báró Simonyi József, herceg Hessen-Homburg lovas regement híres ezredes kapitányának példás élete leírása. Pest, 1819. (a továbbiakban: *Nagy P.*) 98. o.

14 Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltár: XV-4. 9 és 10. sz. (Szabolcs vármegye levéltára Mohács utáni okleveleinek gyűjteménye)

15 *Nagy P.*: i. m. 99–106. o.

16 II. Ferenc (1768–1835) német–római császár, illetve 1804-től Ausztria császára, I Ferenc néven magyar király.

17 II. Ferenc császár és király uralkodói címei.

18 Az Ernst Graf von Blankenstein cs. kir. tábornok (1733–1816) nevét viselő 6. huszárezred.

19 1799-től 1801-ig. A háborút a franciák és az osztrákok között a lunéville-i béke zárta le (1801. február 9.).

20 Salo, olasz város a Garda-tó partján (1796. augusztus 2., a diploma tévesen teszi az eseményt 1796 májusára).

21 Tüzérek.

22 Kehl, vár és város Badenben, a jelenlegi német–francia határon (1799. november 2.)

az ott esett csatának szerencsés kimeneteliben leg többet nékie lehet tulajdonitani; Ismét Májusban 1800-ba *Breiszgán*[23] mellett, a' Mi ármádiánknak[24] maga vissza húzását leg többet könnyitette; sok ellenséges népet elfogott, sok ellenséges lovakat és szekereket nyert prédául, és magát különösen kimutatta. Ismét csak hamar azután Júniusban ugyan abban az esztendőben *Ulmenhaim*[25] mellett, igen különös vitézséggel sok népünket, száz ötven municziós szekereinket,[26] nagy számú Királyi, úgy a' Tiszteknek Bagázsiájit,[27] és sok lovakat meg mentett, és nagy számu ellenséget elfogott. Továbbá Neuburg[28] mellett, szinte hasonló prédát nyert, és ismét sok fogott Tisztyeinket, és köz katonáinkat az ellenség kezébül ismét kiszabaditott: újra csak hamar azután Kehlhaim[29] mellett, száz ötven emberbűl álló ellenséges gyalogságot elfogott a' mellyekért ő már a' Katonai Mária Theresia Vitéz Rendgyével is megajándékoztatni érdemesnek találtatott. Végtére méltán várhatni, hogy ő a' maga megkülömböztetett Vitéz mindenkor hűséges, alkalmatos és derék maga viseleteiben, a' mi Felséges szolgálatunknak Javára koporsójáig megmarad, a' mint hogy az ő dicsiretes Tulajdonságai miatt azt valóban megteheti, tenni tudgya, cselekszi, és tartozik.

Mi tehát az elő hordott okokbúl, inditásokbúl, akarjuk a' mi legfőbb Jó kedvünknek, és mind az előhordottaknak kegyelmes tekintetibűl, jól meggondoltt akaratunkbúl, mások jó tanácsábúl bizonyos Tudományunk után, úgy Királyi és Herczegi tellyes hatalmunkbúl nevezett Vitézvári Simonyi Józefet minden tölle származandó maradékit és maradékinak maradékit mind két Nemen levőket, mind addig, mig valaki a' tölle származandok közűl fenttlesz, 's életben lejend, mind őtet, mind azokat Bárói, és Bárónéi Karban, Becsűletben, és Sorsban, minden örökös Királyi országunkban, Herczegségeinkben, és Tartományainkba kegyelmesen felemelni, 's egyszer 's mind a' több Romai Birodalombéli, úgy örökös Királyságainkban, Herczegségeinkben, és Tartományainkban lévő Bárói személlyekhez hozzácsatolni, azoknak Társaságaikban kapcsolni, és hozzájok mindenekben hasonlóvá tenni.

Emellyük tehát, tesszük, és Méltóztattyuk Őtet Vitézvári Simonyi Józefet, minden Törvényes tőlle származandó Maradékit, és Maradékinak Maradékit mind két ágon lévőket a' Bárói, Bárónéi, Báró Kis-Asszonyi karban, Rendben, Méltóságban, 's Úri sorsban.

Hasonlittyuk, kapcsollyuk, és Társaságokban tesszük a' mi örökös Királyságaink, Tartományaink; Herczegségeink, 's Országainkban lévő Nagyságos Bárói, és Bárónéi, úgy Báró Kis- Asszonyi Rendhez, Társasághoz, és Úri karhoz.

Megengedgyük, adgyuk, és akarjuk, hogy ők nem csak a' veres Pecsétléssel, hanem minden helyen, és mindenek iránt, 's mások is iránta azon becsülettel hogy Nagyságos élhessenek, 's eránta éllyenek.

Mondgyuk, tesszük, rendellyük, és akarjuk, hogy már ezentúl többször emlitett *Vitézvári Báró Simonyi Józef,* minden Törvényes Férfi és Asszony Maradékival, mint Urak, Bárók, és Bárónék, úgy Báró Kis- Asszonyok, minnyájan nem csak magok, hanem mások által is, mind mostani, mind ezután szerzendő, és szerezhető Nemesi lakosokban, és Jószágaikban magokat nevezhessék, irhassák, és tiszteltessenek; sőtt Mi, és Maradékink, következendő Királyok, és Austriai Fő Herczegek, Úgy a' mi Királyi Dicastériumaink,[30] és Cancellariáink, kikhez ez iránt különös tudósitást bocsátottunk, úgy minden más felsőbb és alsóbb Rangban helyheztettek, Mi, és Ők is beszédjeikben, Irásokban, Leveleikben, 's ehez hasonlókban, mellyek Tőllünk, 's maradékainktúl hozzájuk intéztettek, vagy akár hol Nevek előlkerűl, mindenkor ezen Titulus[31] és Becsűlet adódjon Nagyságos és úgy tiszteltessen, iródjon, és tartasson, valamint szintén minden más a' Szentséges Romai Birodalomban, örökös Királyságainkban, Herczegségeinkben, és Országainkban lévő Bárók és Bárónék, a' kik Bárói Atyáktúl származtak, és születtek volna.

23 Breisgau, város Badenben, Freiburg mellett (1800 május).
24 Hadsereg.
25 Ulmenheim, helység Württembergben, Ulm mellett (1800. június 23.).
26 Lőszeres szekerek.
27 Poggyász.
28 Neuburg an der Donau, város Bajorországban, a Duna jobb partján (1800. június 27.).
29 Kehlheim, város Bajorországban, a Duna bal partján (1800. december 1.).
30 Kormányszékek.
31 Cím.

Akarjuk egyszer 'smind kegyelmesen, hogy ők mind azon kegyelmekben, szabadságokban, megkülönböztetésekben, és Uraságokban, úgy régi szokásokban, haszonvételekben, felsőbb és alsóbb káptalanbéli nevelés Fundatióiban,[32] Papi és Világi Hivatalokban, Bárói Jószágok birásában, és birhatásában részesek légyenek, és mind Társaságokban, mind közönséges Ország Gyűlésében, mind egyébütt, minden Törvényes Táblákon illendő székek légyen, és eresztessenek, és mindenféle Hivataloknak elfogadására, Jóvá, és alkalmatossakká tesszük, és mind azokra hatalmazzuk, hogy valamint a' Romai Birodalombéli örökös Királyságunkba, Herczegségűnkben, Országainkban, a' Nagyságos Urak, és Bárói személyek magoknak a' Törvény és szokás szerént tulajdonitanak, a' minémű elsőséggel élni szoktak; Mind azon Becsülettel a' *Nagyságos* kegyelmesen adatott Titulus mellett ezek is éllyenek, és élhessenek.

Ezen mi kegyelműnknek és emelésűnknek nagyobb tanúbizonyságául pedig adtuk *Vitézvári Báró Simonyi Józefnek* a' Bárói czimert, és ezzel ezentúl élni megengedtük; tudni illik:- egy hosszas alól gömbölyűen öszve futó veres, és arany szinnel két felé választott Czimert, a' mellynek felsőbb Mezein a' megkülömböztető lineán[33] felűl áll egy Pánczélos ember felfedezett ábrázattal, a' jobb kezében tart egy vágásra kiterjesztett kardott; a' bal kezében pedig egy elvágott vércsepegő Szaracenus Főt hajánál fogva. Ezen Czimer egy Bárói Koronával be van fedezve, két felől Arany és veres egyveleges takaró fityeg rajta: azon felűl egy kiterjeszkedett Fekete Sas, melly egy Arany nyakravalós, melly Pánczélon áll, a' Czimert alább két Pánczélos ember tarttya felfedezett veres bokrétájú sisakkal; a' bal karjaikon Pais van, mellyek mindenek, Bárói Czimer tudni illik ezen Királyi, és Fő Herczegi Diplomának közepén festékkel le lévén rajzolva ott jobban szem eleiben terjesztettnek.

Adjuk és engedjük emlitett *Vitézvári Báró Simonyi Józefnek,* és mind két ágon lévő Törvényes Maradékinak, hogy a' leirt Bárói Czimert, és Veres pecsétlést ezentűl minden időben, minden dolgaiban, és foglalatosságíban, minden Történetekben, ostromokban, Ütközetekben, Viaskodásokban, Bajvivásokban, Vitézi játékokban, Háborukban, Sátorokon, Paisokon, Czimereken, külső jeleneteken, Pecsételéseken, Temetéseken, Képeken, egyebbütt is minden helyen, minden czélban, Tisztes állapottyok, és szükségek, tettzések, szabad akarattyok szerint ezzel éllyenek, és élhessenek.

Kieresztetik tehát ezen meghatározott kivánságunk minden Választó Fejedelmekhez, Herczegekhez, Világi és Papi Fejedelmekhez, Gróffokhoz, Szabad Bárókhoz, Nemesekhez, és Szolgákhoz, ellenben mi alánk helyheztetett Felsőségeknek, Lakosoknak, és Jobbágyoknak akár mi Rendben, s' Karban légyenek helyheztettve a' mi örökös Királyságainkban, Herczegségeinkben, és Országainkban ezen Levelünknek ereje mellett kegyelmesen parantsollyuk, hogy többször nevezett *Vitézvári Báró Simonyi Józefet,* az ő Törvényes minden két ágon álló 's jövendő Maradékit, minden időben, minden más Romai Birodalombéli örökös Tartományainkban található Bárókat Nagyságos Úrnak, Uraknak, Bárónéknak, és Báró Kis Asszonyoknak tartsanak, ösmérjenek, úgy irjanak, és Titulázzanak, 's magok magokat is minden különös, vagy közönséges Ország Gyűlésén is. Vitézi Játékokban, Táborozásokban, úgy Papi vagy Világi Hivatalokban nevezhessék, a' mint fellyebb is előadott, különben is minden helyen, és esetekben senki őket ezen szabadságban, Betsűletben, Méltóságban és Elsőségben ne akadályoztassa, és azt tőllök senki meg ne tagadgya, hanem mind ezen felűl irtakban, valamint mi 's következendő Királyok, és Austriai Fő Herczegek oltalmazzuk, és Paisúl vagyunk, úgy mások is abban megtartsák, hanem ha a' mi Bűntetésünket, 's kedvetlenségünket, azon felűl 100. Marka Aranyakat Büntetésűl akar magára húzni; mellyet mind annyiszor kiki megfizet, valahányszor az ellenjár, mellynek fele a' mi kincs Tárunkban adódik, fele pedig a' megsértetett résznek.

Ez a' Mi elltökéllett akaratunk, mellyről ezen Levél a' Mi Császári Királyi, és Fő Herczegi nagyobb fűggő Pecsétünkkel megerősitve kiadódott, a' Mi fő lakó Városunban Bétsben, Aprilisnek huszonegyedik napján, a' Mi Felséges és Üdvözitő Krisztus Urunk kegyelemmel tellyes születése után, Ezer nyolcz száz negyedik,[34] Romai Birodalmunknak Tizenkettődik, örökös Tartománnyaink igazgatásának Tizenharmadik esztendeiben. Ferencz. m. p.[35] Gróf Ugarth Aloisius m. p.[36] Királyi

32 Alapítvány.
33 Vonal.
34 Bécs, 1804. április 21.
35 II. Ferenc német-római császár.
36 Alois Graf von Ugarte (1749–1817), osztrák államférfi, 1804-ben az osztrák Udvari Kancellária kancellárja.

Cseh Országi Igazgató, Austriai Fő Herczegi Első Cancellarius. Báró Mark Jósef m. p. Gróf Vojna Ferencz. m. p.[37] Ő Császári Királyi Parancsolattyára Báró Hahn Ferencz m. p.

Helyt adván tehát Mi az Esedező elöttűnk tett kérésnek, 's az ő vitéztetteit, és Jeles cselekedeteit magában foglaló kegyelmes Királyi Adomány Levélnek Nemzeti nyelvünkre forditott, 's Leveles Tárunkba találtattható mását, ezen Bizonság tevő Levelünkbe beiratván kiadtuk errűl e' jelen való Bizonság Levelünknek szokott Pecsétünkkel megerősitve. Költ Nagy Kállóban, Sz. Iván Havának első napján, Ezer nyolc száz hetedik Esztendőben[38] tartatott köz gyüllésünkből. Megolvasta, és kiadta, a' fent Tisztelt Tekintetes Nemes Zabolch Vármegyének Hites Első Vice Notarius Desy György.[39]

37 Franz Graf von Woyna (1750–1813), osztrák államférfi, 1804-ben a galíciai Udvari Kancellária alkancellárja.
38 Nagykálló (Szabolcs vm.), 1807. június 1.
39 Újvári Dési György, Szabolcs vármegye aljegyzője, később főszolgabírája.

HUSZÁR JÁNOS

EGY PÁPAI TÜZÉR NAPLÓJÁBÓL

Az itt közölt szöveg folytatása annak a naplórészletnek, mely az elmúlt évben, 1994-ben jelent meg *Hadtörténelmi Közlemények* 3. számának 147–164. oldalain. Az alábbiakban a nyolcvan évvel ezelőtt történtekről, az 1915-ös év első félévének eseményeiről ad számot a naplóíró katona, aki napról napra jegyzi le a történteket.

Ebben a részben szemléletes képet kapunk a gorlicei áttörésről, mely nem kis mértékben a nagyszabású tüzérségi koncentrációnak, s a felvonultatott német csapaterősítéseknek volt köszönhető.

A napló szemléletes példákon keresztül megmutatja a legénység és tisztikar között feszülő ellentéteket. Azt is bizonyítja, hogy a frontbarátkozás már 1915 húsvétján megkezdődött, s nem korlátozódott a legénységre, a tisztek is részt vettek benne.

Ez a második rész az eredeti napló első kötetében, egy notesz nagyságú könyvecskében indul, majd néhány lapból álló jegyzetben folytatódik, és egy iskolai füzetben zárul, melyet 2. számmal jelöl a krónikás.

1915-BEN TÖRTÉNT

Január 1-én.

...szabad táborban köszöntjük az új évet, bízva azon reményben, hogy jobbat hoz számunkra. Az új év reggele szép hideg idővel köszöntött be, szalmából csinált kunyhónk előtt hatalmas tűz ég, melynél melegszünk. Napi foglalkozásom unalomból favágás. Az egész vonalon részünkről tüzérségi harc van ma, mely tart egész nap. Ma megint hozzájutottunk itókához, s este harmonika hangja mellett vigadtunk késő éjig.

2-án. Semmi különös esemény nem fordult elő, csend van, csak messzebbről hallatszik harci zaj. Itt az éj is csendben telt el.

3-án. Ugyancsak csend honol a vonalon. Végre 12 napi szabadban élés után ... bejöttünk a faluba, hol házaknál szállásoltuk be magunkat. Üres hely van bőven, miután a lakosok nagyobb része eltávozott.

4-én. Újból megenyhült az idő, és az eső esik. Az éjjel élénkebb harc fejlődött ki, melyben battériánk is részt vett.

5-én. Reggelre havazik, mely elolvad, s újból nyakigérő sárban van részünk. Most kisebb méretű harcok vannak. Az éjjel nyugodtan telt el. Most már, hogy kissé megállapodtunk, jobban élelmeznek bennünket, rendesen kapunk szalonnát, kenyeret, sajtot, gyakrabban jutunk rumhoz és borhoz... Jó, hogy a faluba bejöttünk, csaptunk egy oly hatalmas murit, majd a ház összedőlt... Itt csapatunk most egyesült a német csapatokkal, kikkel kezdünk jó barátságban lenni. Igen barátságos, víg gyerekek ezek.

6-án. Délelőtt nincs harc, délután azonban tüzérségünk működni kezdett, mely az est beálltával megszűnt. Az ellenség is hadd ülje meg karácsonya estéjét. Ma is folyton havaseső esik, gyenge idő van...

7-én. Hajnalban erős gyalogsági harc fejlődik, könnyebb tüzérségünk előbbre húzódik, és karácsonyuk reggelén erősen üdvözli az ellenséget. Napközben a harc megszűnt... az éj nyugodt. Az ellenség fényszórói egész éjjel munkában vannak.

8-án. A nap kisebb tüzérségi harccal kezdődik, az ellenséges tüzérség hallgat. Úgy látszik, az ellenség ezen állását szándékozik megtartani hosszabb időre... mi sem bánjuk nagyon ezenféle időben. Jól élünk, enni-inni bőven van, a meleg szobában kibírjuk. Szóval másként van, mint Tarnográdon és a visszavonulás alatt.

9-én. Szép, napos gyenge idő lett, egész tavaszias. Tüzérségünk gyengébben dolgozik, este 8–10 óra közt lőttünk. Jobbra hevesebb ágyúzás hallható, hol nehéz ágyúk működnek, mind több-több tűz keletkezik ... A fényszórók és rakéták egész nappali fényt árasztanak a környéken.

10-én. Hajnalban eső kezd esni, melyet reggel havazás vált fel. A jobbszárnyról most is heves ágyúzás hallható. Délelőtt battériánk is leadja szokásos lövéseit, utána nyugalom állott be. A hó egész nap esik. Éjjel járőrharcok vannak.

11-én. Délelőtt havazik, délután azonban kitisztul. Battériánk ma is pár lövést ad le. Délután az egész vonalon kisebb harc kezdődik. Este azonban a jobbszárnyon újból erősebb tüzérségi harc kezdődik.

12-én. Reggel szép idő mutatkozik, a mai nappal megkezdődött a legénységi testgyakorlat, és a lovakkal sok lovaglás. Délelőtt folyamán az egész vonalon tüzérségi harc keletkezik. Az ellenséges tüzérség is lőni kezd. Az állásainkat szeretné felfedezni, mi még ezideig nem sikerült neki. A jobbszárnyon este ismét hevesebb tüzérségi harc van, mely később megszűnik...

13-án. Ismét szép idő, délelőtt Tarnow irányából hevesebb ágyúzás hallható. Délután az orosz nehéztüzérség megint lőni kezd. Este igen heves tüzérségi harc keletkezik. Nagyon sötét est van, a fényszórók és rakéták folyton üzemben vannak, az ágyútűz és a lövedékek villanása nagyszerű látványt nyújt. Ehhez a tűzijátékhoz a fegyverek pattogása és az ágyúk dörgése szolgáltatja a zenét. De már úgy hozzászokik az ember, hogy nélküle nem is érzi jól magát. A napokat úgyszólván semmittevéssel töltjük, eszünk, iszunk – mert van bőven –, s alszunk. Tea és rumos kávé, hozzá bor, így csak megélünk. Gyakorta csinálunk alapos murikat is. A mai nap folyamán két helyen is csináltunk álbattériát, hogy az ellenséget félrevezessük.

14-én. Az ellenséges nehéztüzérség megint veszélyezteti falunkat, lövései könnyű tüzérségünkhöz is közel járnak. Meg kell hagyni, az ellenségnek igen ügyes tüzérsége van. Az est csendes, de mi páran annál hangosabban vigadunk. Hozzá ma megkaptam pár csomagot hazulról... A németek még a faluban levő lakosságot is kilakoltatták a csapatok biztonsága kedvéért. Saját fogataikon szállították őket hátra a tűzvonal közeléből...

15-én. Az eső esik, reggel csend van, a délelőtt folyamán azonban az egész vonalon harc fejlődik ki, az ellenséges tüzérség erősen keresi állásainkat. A harc az éj folyamán sem szűnt meg.

16-án. Reggelre a harc megszűnt, később azonban távolabbról heves ágyútűz volt hallható. Az est folyamán Radlowban tűz ütött ki. Az ágyútűz tartott egész nap, este az orosz fényszórók erősen működtek. Az éj folyamán erősebb gyalogsági harc keletkezik, de nem tart soká. Úgy értesültünk, hogy felállították a német 42 centiméteres mozsarakat a vonalon, ennek majd örülnek az oroszok.

Ma a szállásunkról, hol szűkebb társaságunk tanyázott, ki lettünk lakoltatva, így más szállást kellett keresnünk... egy másik házba költöztünk, hol még vagy négy menekült asszony volt 12 gyermekkel. No, itt volt aztán piszok, az ember majd rosszul lett látására... egy kisebb szobához jutottunk, melyet kitisztítva beköltöztünk. Én, Finta, Jeney, Margittay, Liles képeztük a csoportot.

17-én. Reggel igen kellemetlen, szeles eső van. Később kitisztul. A balszárnyon ágyúzás hallható. Máskülönben csak az egyformaság. Battériánk már napok óta nem lő. Bent fekszem piszkos kis szobánkban, az állapotokat vitatva telik az idő. Délután egyszercsak jön a posta, hozzák a csomagokat. Az én két csomagom is megérkezett. Így mindjárt elkezdtünk lakmározni, s megtartottuk a vasárnap délutánt. Este és éjjel erősebb gyalogsági harc van.

18-án. Reggelre kissé fagyott, szép idő lett. A repülőgépek jönnek, végzik felderítő munkájukat. Az orosz tüzérség kezd hozzánk lőni. Este többfelé tüzek vannak, az ellenség csinálja. Éjjel kisebb harc.

Radlowból és az egész környékből kezdik már a civil népet kilakoltatni. Rájöttek, hogy a telefondrótokat rongálják meg. Ilyen pár gazemberért lakol azután az egész, mert mindnek menni kell... Az élelmiszerből teljesen ki vannak fosztva, úgyszólván ruhából is. Itt az ellenség még augusztus 4-én, 5-én a gyermekek ruháit is összeszedte. És most még nyomorúságos lakásukat is itt kell hagyniuk. Igazán elszorul a legkeményebb szív is, mikor egy ilyen karavánt lát. Asszonyok, öt–hat apró gyermekkel, magukkal tehetetlen, beteg aggok, ilyenekből áll ezen csapat.

19-én. Gyengébb harcok a környéken, este tüzérharc keletkezett az egész vonalon, mely majd egész éjjel tartott.

20-án. Délután battériánk az ellenséges gyalogsági állásokat lövi. Hideg idő. A tüzérségi harc mindkét részről éjjel is tart. Éjjel az ellenséges fényszórók signáljeleket adnak le.

21-én. Kora reggel hevesebb gyalogsági és tüzérségi harc keletkezett. Később a gyalogsági harc megszűnt, de a tüzérségi hevesebb lett és tartott késő estig. Délután folyamán battériánk a tegnapi célt lövi. Éjjel gépfegyverharc keletkezett, de nem soká tartott.

22-én. Hajnalban erős gyalogsági és tüzérségi harc fejlődött ki, mely tartott három óra hosszáig. Az ellenség vissza akarja szerezni a tegnap általunk elfoglalt állásait, melyből Tarnownál kiverték. Ezért erősebb támadást kezdett, de a német csapatok és honvédeink megtörték ezt.

23-án. A délelőtt minden különösebb esemény nélkül telt el, délután azonban nehéztüzérségünk erősebben kezdett működni. Különösen a „Berta". Még a délelőtt folyamán battériánk parancsot kapott az abmarsra. A német csapatok egyre jönnek, a tüzérség is, azok foglalják el állásainkat is, nagyobb erő jön ide ... Szép hideg idő van. Délután öt órakor végre elindult battériánk. Szczepanován át és éjjel 11 órakor érkeztünk Brzeskóba, hol sok fáradtság után beszállásoltuk magunkat. Én a barátaimmal egy érdemes kovácsmester házában leltem szállást, ki egy kicsit magyarul is beszélt. Szívesen fogadott bennünket. (Szép lányai vannak.) Itt ... 3 órakor nyugovóra tértünk, s jól aludtunk.

24-én. Egész nap havazik, délelőtt bent jártunk a városban. Itt az oroszok garázdálkodása után most kezdik a kereskedelmet helyreállítani. Nincs az a forgalmas országos vásár, mely ily képet nyújtana, mint ezen város. Persze a vevőközönséget csak a rengeteg katona alkotja, mi itt van. Az üzletek, a házak, az utcák tömve vannak katonasággal. Délben 12 órakor battériánk tovább marsolt, még ágyúinknak állásba kellett menniök. Így este Rufka falunál egy erdőszélen staffelünk lágerbe jött, ágyúink pedig a faluban foglaltak állást. A hó tovább esett, így töltöttük az éjet az Isten szabad ege alatt tábortüzek mellett.

25-én. Kora reggel a hideg felkeltett bennünket. Én névnapomra ébredtem. Barátaim közül Nestel, Molnár és Margittay voltak oly figyelemmel, hogy rumos üveggel a kezükben felköszöntöttek. Ezen nehéz időben igazán meghatott szíves figyelmük. Még ezen nap staffelünk a közelfekvő Grabno faluba ment, hol beszállásoltuk magunkat az itt maradott civil népnél, kik elég barátságosan fogadtak bennünket. Én megszokott társaimmal, Finta, Jenci, Margittay, egy jobbmódú családnál kaptam szállást. Este alaposan megültük névnapomat jóképű menyecskék és lányok társaságában hajnalig züllöttünk tea mellett.

26-án. Erősen havazik, a vonalon csend van, csak néha hallatszik egy-egy ágyúlövés. Ma még az éjszakai züllés hatása alatt állunk, folytatjuk ma is a murit. Rum van bőven, így a teát úgyszólván a rum kedvéért isszuk. Oly jól érezzük magunkat hölgyeink között, mintha mindig így lett volna. – Viszont ők is.

27-én. Az egész vonalon csend honol, a hó folyton esik, pedig már elég tekintélyes mennyiség van belőle. Este kisebb gyalogsági harc kezdődött. Ma is elég erősen harcoltunk a szoknyák körül.

28-án. Ismét nincs harci zaj, de mi a lakásunkban annál jobban zajongunk. Már harmadik napja éjjel-nappal megy az ivás, melyből a ház népe is kiveszi a részét. Mondhatom, hogy a háború kezdete óta ily nagyszerűen még nem éreztük magunkat. A hölgyeink egészen megbolondulnak, már mind a négyünknek van menyasszonya.

29-én. Ugyancsak nincs különösebb változás a harctéren, mi csak folytatjuk az evést és ivást, ebédünket és vacsoránkat, melyet külön készítünk, együtt fogyasztjuk el családiasan a civilekkel. Este dal és tánc hajnalig.

30-án. Reggel havazik, semmi sem mutatja, hogy háborúban volnánk, a vonalon egy lövés sem hallatszik. Ma délre tésztát csináltattunk, miben még a háború óta nem volt részünk. Délben azonban igen kellemetlen meglepetés ért bennünket, ugyanis battériánk parancsot kapott továbbmenetelésre. Ezen meglepetés igen rosszul esett, de jobban csak a civileknek. Battériánk este 8 órakor indult útjára, így a sok sírás minket is elérzékenyített, és a csókok özöne után elváltunk tőlük. Este havazni kezdett, és igen hideg idő lett. Egész éjjel marsolt battériánk, és hajnalban 4 órakor erősen átfázva érkeztünk Zaklycin városkába. Ezen utat éjjel kellett megtennünk, miután az ellenséges állások közvetlen közelében haladtunk a legnagyobb csendben. Fehér hóköpenyeink és hósapkáink nagyszerű látványt

nyújtottak ... De elég vesződséges volt ezen utunk. A síkos úton ágyúink és kocsijaink az árokba faraltak. Sokat vesződtünk ilyenkor.

31-én. Reggel 6 órára Zaklycinben nagynehezen beszállásoltuk lovainkat, ami a katonasággal túlzsúfolt helyen nehezen ment. Ezután mi is kerestünk helyet, hol kissé megpihenhetünk, azután elkezdtünk teázni. A hó csak úgy szakadt. Itt bort is találtunk, igaz 1,8 korona volt literje. Alaposan beszedtünk belőle. Délután 2 órakor battériánk ismét tovább menetelt. Ezen utat is éjjel kellett megtenni... Az ellenségtől alig 300 lépésre vezetett utunk. Így késő hajnalban érkeztünk Zborowicze faluba, hol reggelig tartott beszállásolásunk. Ezen éjjel igazán kegyetlen hideg volt...

1915. február hó.

1-én. A hidegtől és úttól kimerülve kissé pihenőre tértünk. Itt hegyes á vidék, hol az ellenségnek erős állásai vannak. Battériánk rögtön állásba ment, az ellenséges állások közelébe. Gyalogságunk a magaslatokon ásta be magát, honnét bakáink szebb időben, mint az ürgék bújnak elő. A vidéket nagyobb hó borítja, ezért jobbára csak tüzérségi harcok folynak.

2-án. Reggel a közeli erdőbe fát vágni mentünk, hogy állásainkat erősebben kiépíthessük. Ezen nap battériánk nagyobb erővel tüzelt, és egy orosz üteget teljesen összelőtt.

3-án. Reggel kegyetlen hideg idő van. Battériánk ma is erősen tüzelt. Itt újból egyesültünk hadtestünkkel. Bátornak érezzük magunkat, miután honvédeink vannak előttünk. Mögöttünk a Biala vize folyik, melynek partjain a vasút vezet, és vonatunk idáig közlekedik. Este és éjjel folyton menetelnek csapataink a front erősítésére.

4-én. Reggel battériánk és a többi tüzérségünk is heves harcot kezdett, mely tartott egész délelőtt. Közben a gyalogsági fegyverek is működtek. Ma szép idő van. Tüzérségi tüzünk egy szakaszon az ellenséges gyalogságot kikergette állásából, de ezt később visszafoglalták. A front közelében a vasútállomáson hazulról szállított öreg tartalékosokat képeznek ki. Ma este kaptam hazulról értesítést a Kálmán felől, mely igen elszomorított. Az éj csendben telt el, csak a világító pisztolyok és fényszórók fénye világította be a terepet.

5-én. Reggel havazik, harc nem hallható, később azonban battériánk kisebb mértékben tüzelést folytat.

6-án. Tiszta, hideg idő van, távolabbról ágyúzás hallható. Csapataink kiürítik a falvakat, csapatostul kísérik a polgári lakosokat Bobova felé...

7-én. Ugyancsak csendesebb nap van, a szokásos lövéseket ma is leadta ütegünk.

8-án. Az időjárás megváltozott, gyengébb idő lett, a hó olvad, ma sincs különös esemény, éjjel ugyancsak csend van. Csapataink felvonulása folyik.

9-én. Battériánk az ellenséget nyugtalanítja. Távolabbról is heves ágyúzás hallható.

10-én. Egész nap tüzérségi harc folyik. Battériánknak igen jó állása van a hegyláncolat lábánál, minden ellenséges lövéstől védve.

11-én. Már hajnalban a jobbszárnyon hevesebb harc kezdődött. Éjjelre, számítva az ellenség támadására, csapataink készenlétbe helyezkedtek, de a támadás nem következett be.

12-én. Hajnalban, hogy az oroszokat lépre csaljuk, gyalogságunk egy erős járőrt küldött ki, mely az ellenséges állások közelébe férkőzve erősen kezdett tüzelni. Ezt tüzérségünk is támogatta. De az ellenség nem jött csapdába, csak gyengén viszonozta a tüzet. Hogy az ellenség nem reagált ezen támadásunkra, annak a terep nehézsége az oka, mely hegy-völgyből áll, s ezt az olvadó hó magas rétegben borítja. Ezen éjjel nagy fogást csinált három emberből (honvéd) álló járőrünk, kik szolgálatukat végezve közeljutottak egy házhoz, mely az ellenséges állásoknál található. Honvédeink benézve az ablakon ott látják az ellenséges járőr hét emberét a civilekkel vigadni. Persze honvédeinknek ez kellett csak! Az ablakot bevágva fegyvert szegeztek az ellenségre, kik megadták magukat. Állásainkat mind jobban erősítik, a drótakadályok előtti terep el van aknásítva. Itt huszáraink is rajvonalban vannak.

13-án. Hajnalban ismét erősebb harc kezdődik, melyben tüzérségünk is részt vesz. A tüzérségi tűz a nap folyamán erősödött, gránátjaink nagy veszteséget okoztak az ellenségnek, kik közül több átjön megadni magát. Az ellenséges tüzérség könnyű ágyúi kisebb mértékben lőnek ugyan, de eredmény nélkül. A falu lakossága, kiknél be vagyunk szállásolva, elég barátságosan viselkedik.

14-én. Szép tavaszi idő lett. Kisebb tüzérségi harc folyik. Éjjel csend van.

15-én. Gyengébb tüzérségi harc van. Ma hidat kellett csinálnunk, miután az előbbit ezen kis patakról az áradás elvitte.

16-án. Csendesebb nap van ismét, olykor hallatszik csak ágyúlövés. Az idő szép, tavaszias. Délután folyamán ütegünk erősebb tüzelést folytat egy ellenséges üteg ellen, mely megfigyelő állásunkat fogta tűz alá. Battériánk tüzében ez el is hallgatott. Tüzérségünk általában sakkban tudja tartani az ellenséges ütegeket. Ezen éjjel járőreink ismét bravúros tettet hajtottak végre. Egy házat megközelítettek, hol sok orosz feküdt, s a tetőt reájuk gyújtották. Éjjel megint ellenséges támadást vártunk, de nem következett be.

17-én. Reggel az egész vonalon ágyúzás kezdődött. Nehéz ágyúink megszólaltak, köztük a „Berta" is. Az est beálltával csend lett.

18-án. Hajnalban, úgy 3 órakor Rutka és Grabno körül az ellenség megkísérelte állásaink áttörését, de sikertelenül. Nehéz tüzérségünk borzasztó munkát végzett az ellenség közt. Ezen szakasz tőlünk 35–40 kilométerre fekszik, de itt is rengett a talaj az ágyútűztől. A harc egész éjjel folyik. Ma csapataink háromezer oroszt elfogtak. A repülőgépek a szép időt felhasználva folyton szelik a levegőt. A harc éjjelre sem szűnik meg, sőt erős gyalogsági harc keletkezik ...

19-én. Hajnalban még mindig erősen dúl a harc, tart reggelig. A délelőtt folyamán tüzérségi harc kezdődik, mely mind jobban fokozódik. Délután folyamán gyalogságunk is megkezdi a harcot. Késő este újból erős gyalogsági harcok keletkeznek, csapataink az ellenséget több helyen kivetik állásából.

20-án. Gyenge ágyúzás, néhol gyalogsági tüzelés is hallható. Este ugyancsak gyengébb gyalogsági harc volt, mely kevés ideig tartott.

Ezen falu, Zborowicza nagyon szétszórtan fekszik. Egyik részét már az ellenség jobbára elpusztította, a grófi kastélyt is a majorral együtt. Csapataink is több házat romboltak szét, mely a harcászat hátrányára lehetett. Ugyancsak a még megmaradt épületek is el vannak készítve egy esetleges orosz áttörésre ... A házak be vannak kátránnyal és egyéb gyúlékony anyaggal vonva, hogy minél előbb tüzet foghassanak.

A lakosság, mely itt van, nyomorban él, miután az ellenség mindenből kifosztotta őket. Élelmük csak burgonyából áll. A biztonsági intézkedés igen erős, a falu népének úgyszólván még a lakását sem szabad elhagynia ...

21-én. Jobbára csend honol, melyet egy-egy ágyúlövés zavar meg. Vasárnap van. Mióta harctéren vagyok, másodszor kerültem templomba, melyben a falu papja szolgáltat misét. Persze csak csendes mise, miután a kántor is harcban van. De katonáink között találkozik olyan, ki ért az orgona kezeléséhez, így mise közben megszólal az orgona magyar énekekkel. Így a mise fele magyar, fele polyák volt. Máskülönben itt is elég jól élünk, sok dolgunk nincs, unatkozunk. A néppel már elég jól összeszoktunk, mely némi szórakozást is nyújt. Este kaptunk egy örvendetes telefonjelentést, hogy a németek a Mazuri tavaknál az ellenség felett teljes győzelmet arattak. 65 ezer orosz fogoly jutott a kezükre és rengeteg hadiszer.

22-én. Borult idő van, a délelőtt csendes, délben lő battériánk. Este kisebb járőrharcok vannak. Az éj folyamán 850 oroszt ejtettek foglyul csapataink.

23-án. Délelőtt az ellenséges tüzérség lőni kezd, de tüzérségünk hamarosan elhallgattatja. Ma ismét jó jelentést kaptunk a Mazuri-csatáról, hogy az orosz foglyok száma 120 ezer ember, többszáz ágyú és hadiszer. Az éj a szokásos járőrharcokkal telik el.

24-én. Reggel havazik, jókora hó esik, de egyúttal olvad is, s mind nagyobb sár lesz. Délben battériánk lőni kezd, melyet folytat délután is. Az est beálltával nyugalom következett.

25-én. Borult, hűvösebb idő van, battériánk néhány lövése után csend van. Messzebbről is hallatszik néha lövés. Hogy ne unatkozzon a legénység, hadnagy Hollander úr visitációkkal szórakoztatja. Ezen mafla alak, amilyen lehetetlen volt kezdetben, most éppoly akadékoskodó. Dehát ez is a háborúhoz tartozik. Délután és este ismét ágyúzás és fegyverek ropogása volt hallható, az éjjel azonban csendes.

26-án. Reggel ismét hó esik, csend van, olykor a gépfegyver kattogása hallható. Éjjelenként igen sok orosz fogoly jelentkezik megadásra, bemondásuk szerint tisztjeik rosszul bánnak velük. Este távolabbról gyalogsági harc hallható.

27-én. Reggel hűvösebb idő. Délelőtt élénkebb tüzérségi harc fejlődik. Az ellenséges nehéztüzérség erősen veszélyezteti gyalogsági állásainkat, és bakáink, mint a csirkék, futkosnak. De a mi tüzérségünk is alaposan reádolgozott az ellenséges állásokra. Éjjelre a harcok megszűntek. Már harmadszor oltottak bennünket, és oly alaposan, hogy a fájdalomtól alig tudunk mozogni.

28-án. Reggelre alapos fagy lett. A tegnapi ellenséges tüzérségi támadásnak szerencsére különösebb következménye nem volt. Messzebbről a vonalon ágyúzás hallható. Kora reggel már repülőgépek járnak a szép időt kihasználva. Este ütegünk több lövést adott le, mely a jelentés szerint az ellenségnek nagyobb veszteségeket okozott.

1915. március hó.

1-én. Szép idő, a tegnapi hideggel ellentétben az idő meggyengült. Már kora reggel az egész vonalon tüzérségi harc hallható. Később battériánk is lőni kezdett, mire az ellenséges nehéztüzérség válaszolt. Erősen keresi állásunkat, de belőni nem tudja. Annál jobban mi, mert pár lövés után el tudjuk hallgattatni. Délutáni lövéseink is nagy pontossággal csapnak egy házba, hol az ellenség konyhája volt, és épp ebédkiosztás. No itt azután volt menekülés ... Közben gyengébb gyalogsági harc volt hallható.

2-án. Megint csak a szokásos gyengébb harc hallható, éjjel csend van.

3-án. Az idő megváltozott, téliesre fordult, hóvihar keletkezett. Ma battériánknál szerencsétlenség történt, mi halállal végződött. Ugyanis egy formeister vigyázatlanságból agyonlőtt egy kanoniert. Ez volt battériánknál az első halott. Temetésén délután battériánk egész legénysége megjelent. Katolikus szertartás szerint kísértük örök nyugalomra. A mai helyzet változatlan. Éjjel is csend van.

4-én. Kellemetlen, rossz idő van, délelőtt folyamán battériánk lövést tesz. Az ellenség pár nap óta hallgat. A nap folyamán gépfegyvertűz hallható. Az éj és nap folyamán csapataink egyre vonulnak a Kárpátok irányába. Az éjjeli csendet olykor ágyúlövés zavarja meg.

5-én. A jó tavaszi időjárást a tél váltotta fel, a hó esik. A helyzet nem változik, itt csend van, messzebbről azonban hallható ágyúzás. Az oroszok most egész új trükkhöz folyamodnak, kémeiket női ruhába bújtatva kémlelik állásainkat. Az éjjel is négy ily alakot kerítettek kézre járőreink. Különben az ellenség most erejét ismét a Kárpátok irányába viszi.

6-án. Havazik egész nap, itt csend van, csak tőlünk balra hallható ágyúzás ... Az éj folyamán mi terveztünk támadást az ellenség ellen, de ebben az időjárás meggátolt bennünket. Így az éj csendben telt el.

7-én. Reggel tőlünk jobbra és balra hevesebb tüzérségi harc hallható. Battériánk már napok óta nem lő. Délután folyamán az orosz tüzérség pár lövést ad le. Részünkről a napokban Gorlice szakaszon általános támadás lett tervbe véve, mit csak a rossz idő gátolt meg. Ma szebb idő van, este 6 órakor divisiónk heves tüzelést kezdett az ellenséges állásokra, melyet hatásosan lőtt. Éjjel 12 órakor Gorlicénél gyalogságunk erős támadást kezdett, mely mint valami vihar ragadta tovább az egész arcvonalat.

8-án. Hajnalban dúl a harc oly mértékben, amilyen mostanában nem volt. A fegyverek ropogása dobpergésszerűvé változott, melybe a kontrát a gépfegyverek kattogása és az ágyúk dörgése adják, és ezt a kézi bombák robbanása egészíti ki. Így folyik a harc egész éjjel. Reggel 6 órakor összes tüzérségünk a legerősebb tüzet nyitja meg az ellenséges állásokra, melyet ő is viszonoz. A felkelő nap fénysugaraival beborítja ezen hóval fedett hegyes harcteret, melynek körzetében robbannak szét az orosz srapnellek, mintha a napot is le akarnák verni, mely tanúja ezen ádáz harcnak.

A gyalogsági harc a reggel folyamán kissé szűnik, de a tüzérségé erősödik. Közben hoznak pár orosz foglyot, kik azon kérdésre, hogy miért adták meg magukat, azt felelték, előbbre való az életük, és sugárzó arcukról látszik, hogy őszintén beszélnek. Csapatainknak sikerült az ellenséget több helyütt az állásából kiverni, miután tüzérségünk rettentő pusztítást vitt véghez soraiban. Meg kell hagyni, az ellenség is szívósan védte magát, de tüzünk legyőzte. Veszteségünk nekünk is tetemes, igen sok sebesültet hoznak, kiknek látása kissé elérzékenyít bennünket. Azonban az ellenségnek súlyos a vesztesége halottakban.

Battériánk a délután folyamáig több mint 200 lövést adott le. Délután 5 órakor battériánk ismét heves ágyúzást kezdett. Repülőgépünk az ellenséges állások fölött szeli a levegőt, és az ő tüzérségük erősen lövi. Éjjel kissé szünetel a harc.

9-én. Reggel 5 órakor gyalogságunk a hozzánk 800 méterre fekvő állásaiból ismét megkezdte a tüzelést az ellenségre. Később tüzérségünk is akcióba lépett. Ez tartott délután 1 óráig. Azonban tőlünk jobbra tüzérségünk erősen működött. Az ellenség, úgy látszik megelégedett a tegnapi vereséggel, ma hallgat. Este 6 órakor battériánk élénkebb tüzelést folytat, mely tart egy óra hosszáig. A jobbszárnyon hevesebb harc folyik. Este 10 órakor egész tüzérségünk újból erős tüzet bocsátott az ellenségre, melyet a gyalogság is átvett. Az ellenség ugyancsak erősen tüzel, közben a falvak házai, melyeket a lövegek érnek, felgyúlnak. Ez már persze a háború szeszélyéhez tartozik. A harc tart éjjel 12 óráig, kisebb gyalogsági harc azonban reggelig.

10-én. Már kora reggel hallható tőlünk jobbra hevesebb ágyúzás, mely tartott egész délelőtt. 9 órakor battériánk tüzelni kezdett, délután a harc elcsendesedett. A hó erősen kezdett esni... A délután folyamán újból heves tüzérségi harc keletkezett a jobbszárnyon. Az éj folyamán az ellenség szuronytámadást kísérelt meg, de visszaveretett. A 9. honvéd gyalogezred az ellenség felett nagyobb győzelmet aratott, sok foglyot ejtett és négy nehézágyút zsákmányolt.

11-én. Reggel havazik, már 1/2 méteres hó esett, s a délelőtt folyamán sem szűnt meg a havazás. A vonal csendes, délben ütegünk pár lövés után ismét nem zavarta a csendet estélig. Ekkor ütegünk ismét lőni kezdett az oroszoktól megszállt falura. Az unalmas napokat lakásainkban töltjük, melyekben úgy vagyunk, mintha sajátunkban volnánk. Az időt dalolással, játszással és politizálással töltjük. Azonkívül alaposan tudunk védekezni a férgek ellen, mi elég van. Így töltjük a telet, mi reánk nézve jobb, mint más csapatokra, kik a szabadban töltik az időt.

... A legénység kap főtt ételt is, mióta itt tartózkodunk. No, de a tiszt urak meg fürödni akarnak, melyhez meleg víz szükséges... Tehát így a legénységi konyhának kell a melegvizet szállítani. Persze, ha a konyha melegvizet készít fürdéshez, akkor nem tud a legénységnek főzni! – Hát így is jó, nem kell mindig enni a katonának – kivált háborúban.

12-én. Hidegebb idő lett. Battériánk napközben többször ad le lövéseket, más irányból ugyancsak hallhatók lövések, s ezek zavarják a harctéri csendet. A 8-án és 9-én történt harcok után elég nyugalmas lenne a helyzet, az akkori harcokban nekünk is jelentékeny veszteségeink voltak, a megállapítás szerint 180 halottunk. Persze ezen szerencsétlenek most is temetetlenül hevernek, csak az időjárás könyörült meg rajtuk annyiból, hogy befedte őket hóval. De az ellenségnek is tetemes veszteségei voltak, mit jobbára csak jól belőtt tüzérségünk okozott neki, miután a nehéz terep és a kedvezőtlen időjárás folytán a gyalogság tétlenségre volt kárhoztatva. Látni lehetett, amint tüzérségünk lövegjei végigseperték az ellenséges állásokat, honnét a fából készült erősítések és emberi testrészek szálltak felfelé, minek látása borzalmat ébreszt az emberben.

13-án. Reggelre gyengébb idő, a hó újból olvadásnak indult. A délelőtt folyamán havaseső kezd esni. Ütegünk pár lövése után most is csend van az egész vonalon.

14-én. Az eső esik, a harctéri helyzet nem változik, néha hallható egy-egy ágyúlövés.

15-én. Az egész nap lövés nélkül telik el. Késő este kisebb harc fejlődik ki, a 18-ik tüzérezred első ütege egész éjjel ad le lövéseket.

16-án. Ugyancsak a szokásos csend van. Tegnap este Gorlice irányában a 16-os honvédeink támadást kezdettek és az ellenséget több helyütt kivetették állásából, s több foglyot is ejtettek. Este a fentebb említett tüzérség ismét hevesebb tüzelést kezdett az ellenséges állásokra. A tüzek itt is napirenden vannak, épp úgy, mint Rawaruska és Tarnow körül. Úgy látszik, az ellenségnek ezen tűzijátékban nagy kedve telik. Mi pedig behúzódunk lakásunkba, hol esténként jó pörköltet és gulyást csinálunk, melyhez persze kerül egy kis itóka is. Így azután vacsora után késő éjig vigadunk, dalolgatunk.

17-én. Kora hajnalban az ellenség, felhasználva a rossz időt, támadni kezdett némi sikerrel. Az Ostruża falu irányában levő majort elfoglalta, és azt felgyújtotta. Ezen részt a 16. honvéd ezred tartotta megszállva. Ugyancsak az éj folyamán az ellenségnek sikerült egy fél század gyalogságunkat elfoglalni, míg a század másik fele hamarosan észrevéve ellentámadással úgy csapatunkat, mint az ellenségből is egy csapatot visszafoglalt.

A délután folyamán tábori tüzérségünk lőni kezdette az ellenséges állásokat. Az idő igen kellemetlen, ma is havazik egész nap, mely azonnal el is olvad. Gyalogságunk borzasztóan szenved fedezékeiben, melyek a sok hótól és esőtől majd félig vízben állanak. Szánalom nézni gyalogságunkat. Úgy néznek ki, mintha sárban lennének forgatva. Most láthatni, hogy a különböző járványos betegségek csírái hol vannak. Egészségügyi szervezetünknek sok gondot és fáradtságot okoz, hogy ezeket leküzdje. Az ellenség ugyancsak ily helyzetben van, hol a mindenféle betegség igen erősen pusztít ... Nagyon elősegíti ezen betegségek leküzdését csapataink között a mostani rendes, kifogástalan élelmezés is, mi az ellenségnél nem valami kitűnő. Az éj folyamán még egy más ponton az ellenség egy megszállott árokrészt elhagyott, mit be is temetett. Ezen éj csendben telt el.

18-án. Reggelre a napok óta tartó sár kissé megfagyott, de újból havazni kezdett. Mára részünkről támadás volt tervbe véve, mely a vonal nagyobb részén reggel 9 óra 15 perckor meg is kezdődött.

Ezen harcot tüzérségi támadás vezette be, mely mindig erősebb lett, és az ellenséget megingatta fedezékeiben. 9 óra 30 perckor gyalogságunk is megkezdette a támadást. Így tüzérségünk mind hathatósabb tüze és gyalogságunk (honvédeink) vitéz támadása az ellenséget állásai feladására és megfutamodásra kényszerítette. Így gyalogságunknak sikerült az ellenség által erősen megszállva tartott Ostruzza falut elfoglalni. Ezen harc tartott délután 2 óráig, mely idő alatt csak battériánk kétszáz lövésnél többet adott le. Ekkor azonban bekövetkezett a legnagyobb kellemetlenség részünkről, tüzérségünk munitiója elfogyott. Az ellenség ezt észrevéve ellentámadást intézett megszálló csapataink ellen, s a faluból sikerült is neki csapatainkat visszaszorítani, de már az elfoglalt állásokból nem. Később tüzérségünk megkapta a munitió-pótlást, és újból lőni kezdette az ellenséget, mely tartott késő estig.

Tartva attól, hogy az ellenség az éj folyamán ellentámadást intéz, minden előkészületet megtettünk. De ez nem következett be. Ezen harc nagyon heves volt, és dacára, hogy mi támadtunk, veszteségünk elég csekély volt. Még az éj folyamán nagyobb erősítéseket kaptunk.

19-én. Reggel ismét havazik. A délelőtt csendesnek mondható, olykor puskadörrenés hallható. Délután az ellenséges tüzérség kezdett lőni, mire tüzérségünk is gyengén válaszolt. Éjjel 11 órakor az ellenség több épületet felgyújtott, melynek világánál erősebb támadást intézett ellenünk, de sikertelenül. Erre persze a mi tüzérségünk is akcióba lépett, és ezen mulatság tartott hajnali 2 óráig.

20-án. Délelőtt csend van, mintha nem is állnának szemközt az ellenségek. Máskülönben nagyon szeles, hideg idő van, ugyancsak az éj is csendben telt el.

21-én. Igen szép napos idő, de hideg van. Már kora reggel a repülőgépek kezdettek járni. Egy gépünk folyton az orosz állások felett keringett, azt kémlelni, erre az ellenséges tüzérség lőni kezdett. Máskülönben ma csak gyengébb tüzérségi harc van szórványosan. Battériánk ugyancsak pár lövést tesz.

A hó újból elolvadt. És ha az ember felmegy az előttünk húzódó magaslatokra, szomorú látványban van része. A sok halott, mindkét részről, mely már hónapok óta temetetlenül hever, megrendíti az embert. Idáig a hóréteg adott nékik takarót, de most az elolvadt, s varjak serege lepi el őket. És egyik fél sem tudja eltemetni, miután a tűzvonal között fekszenek.

22-én. Ugyancsak szép idő van. Olykor-olykor ágyúzás hallható, mely csak annyit jelent a két ellenséges fél között, hogy élünk.

Ezen nap végre csapataink parancsnoka parlamentert küldött az ellenséghez, hogy kölcsönösen a halottakat eltemessék. Két órai fegyverszünetet ajánlott, mit az ellenség is elfogadott. Így megkezdették mindkét részről a temetést. De ezen rövid idő alatt nem tudták az összes halottakat elhantolni, és félbe is kellett szakítani, miután a két óra elteltével, vagyis egy perccel később a foglalatoskodókat srapnellek figyelmeztették a bevonulásra. Ilyen tehát a barátság a háborúban.

Ugyancsak ezen éjjel csapataink látszattámadást intéztek az ellenségre, hogy kicsalják állásából, de nem sikerült.

23-án. Napközben nem fordul elő semmi különös esemény, a nap elég csendesnek mondható. Csapataink folyton, napok óta jönnek megerősítésre, tehát valami változás készül. Este kisebb harc keletkezik, mely tart 1/2 11 óráig, utána csend.

24-én. A délelőtt csendben telik el. A sok kellemetlen idő után egész jól érezzük magunkat. Ma nem is hallhatók lövések, az éj is csendes.

25-én. Szép napos idő, úgy 9 órakor délelőtt tüzérségünk gyengébben tüzel.

Ezen nap váratlanul ott kellett hagynunk állásunkat, miután új ágyúink megérkeztek a bobovai állomásra, hol átvettük őket, a régieket pedig, mik nyolc hónapig hű társaink voltak, átadtuk a

pihenésnek. Hogy ezen ágyúkkal kissé begyakoroljuk magunkat, a Bobovához pár kilométerre eső Jankova faluba mentünk, hol el is lettünk szállásolva.

26-án. Kellemetlen idő van, eső és hó is esik. Az ágyúkkal kísérletezünk.

27-én. Új beosztás a battériában. Én megmaradtam a régi helyemen.

28-án. Készen áll az új battéria teljesen újjáalakítva, amennyire csak lehet, be is tanítva. Ma igen hideg idő van, erősen havazik, beállott a harmadik tél.

29-én. Reggel 8 óra, abmars, havazik erősen. Új ágyúinkkal visszamentünk kedvelt helyünkre, Zborowicébe. A lakosság örömmel fogadott bennünket. Délután folyamán ágyúink állásba mentek. Éjjel kisebb harc volt hallható. Egész éjjel havazik.

30-án. Szinte a hó esik, az egész tájat fehér lepel borítja. Délben 12 órakor új ágyúink fel lettek szentelve, pár lövést adtak le, de komolyabb harcra sor nem került.

31-én. Délben ágyúink újból lőni kezdenek, mely tart késő délutánig. Az idő ma sem javul, egész télies. Gyalogságunk részére folyton jönnek az erősítések. Éjjelre ellenséges támadást vártunk, de nem következett be.

1915. április hó.

1-én. Ma is havazik egész nap, nem hiába bolondok napjának tartják április elsejét. Az idő is olyan. Mi is megtartottuk ezen napot, alaposan kiléptünk a kerékvágásból. Éjjel kisebb harcok vannak.

2-án. Az idő nagyot változott, és lett sár elég. Nagypéntek van, húsvét előtt állunk, de bizony nincs semmi kecsegtető remény, hogy békében ünnepelhetnénk. Igaz, bele vagyunk már szokva a változatlanba. Az éj folyamán az ellenség két ízben kísérelt támadást, este 10 órakor és hajnali 4 órakor, mely erősnek volt mondható. Ebbe már tüzérségünk is beleszólt.

3-án. Reggel a harc a tüzérség részéről folyton tart 8 óráig. A front más részéről is hallható ágyúzás. Ma szép napos idő van, repülőink folyton járnak, melyekre az ellenséges tüzérség hevesen tüzel. Délután folyamán az ellenséges nehéztüzérség a templom környékét tűz alá veszi, és erősen veszélyezteti azt. Mi a falu népe között nagy pánikot idéz elő. Tüzérségünk ugyancsak ellentüzet kezd az ellenséges tüzérség elhallgattatására. Így tart estig, mikor a harc elül, olykor egy-egy lövés hallható. De el vagyunk készülve, hogy az éj folyamán támadásban lesz részünk, mert az ellenség ezt nagyobb ünnepünk alkalmával meg szokta kísérelni azon tudatban, hogy az ünnepléssel el vagyunk foglalva. Így értük meg a feltámadás ünnepét, melynél – ellenkezőleg, mint békében, az ellenséges ágyúk adják a díszlövéseket. Hogy mit hoz a reggel – ki tudja?

4-én. Szép, meleg napra virradtunk. Húsvét napja van. Az éj csendben tellett el, az ellenség nyugodtan maradt, néki is húsvétja van. Egy lövés sem hallható a délelőtt folyamán, mintha a háború nem is létezne. Azonban előfordult oly hallatlan eset a két ellenséges fél között, amire példa még nem volt, és nem is mertünk volna ilyesmit elhinni. Ugyanis a mi katonáink és az ellenségé is a két front között mint ... legjobb barátok találkoztak össze és diskuráltak. Egymást cigarettával és rummal vendégelték, és a furcsa barátságot borral és pezsgővel erősítették meg.

Kornhéber hadosztályparancsnokunk jó kedvvel nézte ezen mulatságot, azonban nem állhatta meg, hogy pár ágyúlövést ne tetessen, mi persze rögtön félbeszakította a társalgást.

De utóbb újból folytatták, hol elhagyták. Előfordult, hogy egy orosz őrnagy szürke lován a két frontvonal között egy honvédhadnagyunk által lefényképeztette magát, és a képéért, mint mondotta, három nap múlva eljön stb. Így töltöttük a húsvét első napját estig, mikor ezen mulatság megszűnt. Este 8 órakor kisebb előőrsi harc hallható. Az éj csendben telt el.

5-én. Ma is szép idő van, majdnem csend honol, olykor hallatszik távolabbról egy-egy ágyúlövés. Elgondolkodtam azon, hogy a római pápa annyi fáradozás után nem bírta a feleket fegyverszünetre bírni ... Mikor ezt írom, délután 1/2 4 óra, és már részünkről a tüzérség lőni kezd, este 1/4 9 órakor battériánk is lőni kezdi az ellenség előretolt állását, egyidejűleg gyengébb gyalogsági tűz is keletkezik, mely egy óra hosszáig tart. Az éj többi része nyugodtan telik el. Ezzel véget értek a húsvéti napok is.

6-án. Délelőtt 1/2 11 óráig csend van a vonalon. Ekkor battériánk gyengébben lő, távolabbról is hallhatók lövések. Az idő nagyobb részét játszással és húsvéti locsolással töltjük, mihez igen jó szolgálatot tesz az itt folyó kis patak, melyben a polyák lányokat egyszerűen megforgatjuk.

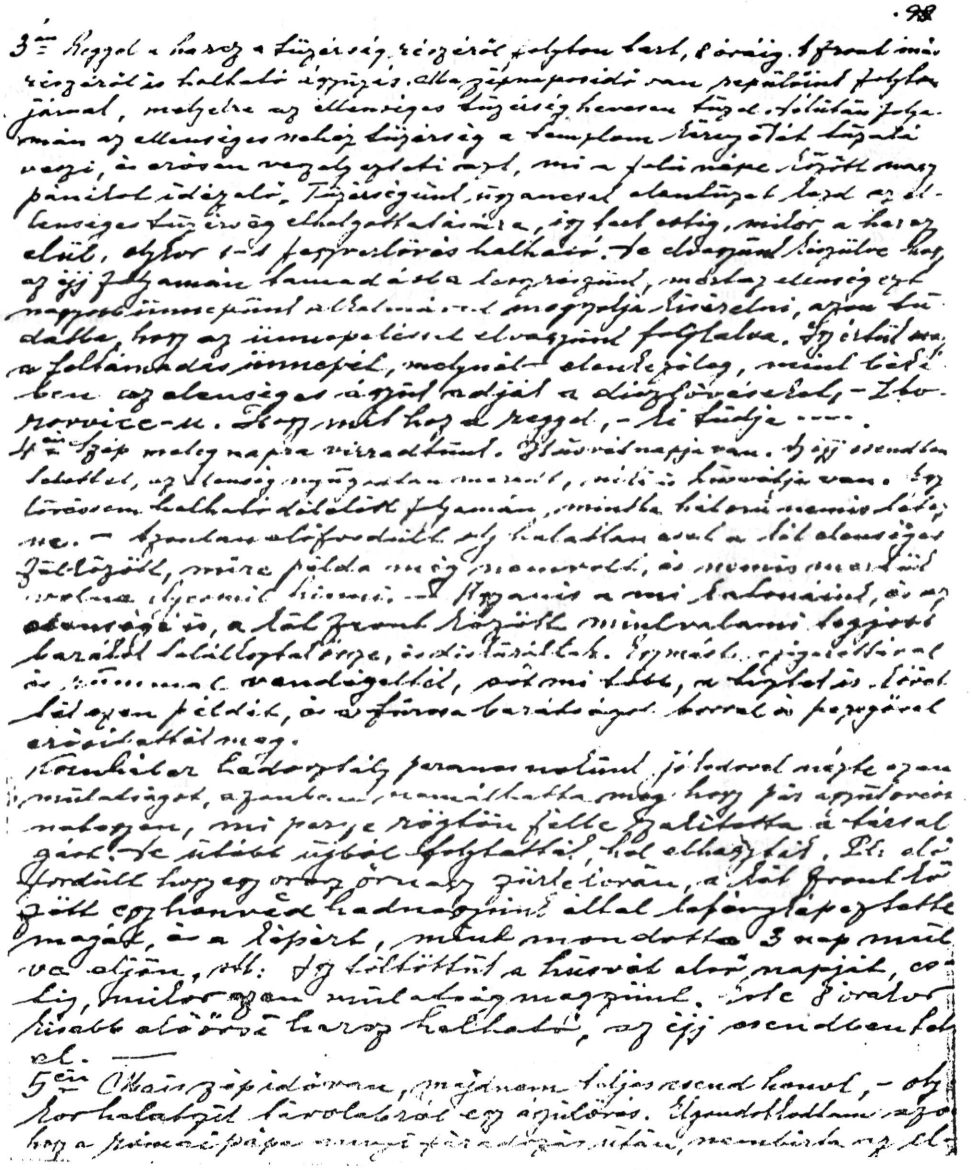

Az 1915 húsvéti frontbarátkozás a naplóban

Délután folyamán azonban sürgős parancs jött, mely battériánk egyik zugját máshova rendeli. Persze ez nagyon lehangolt bennünket, mert az ismerősöknek el kell válniuk.

7-én. Reggel 4 órakor battériánk fele (2 ágyú) marschbereit, hova én is be vagyok osztva. Utunk Bowán át Jankowa-Gribow felé vezet, mely utóbbi előtt Stroza vasúti állomásánál eltérve Dolna falu felé megyünk, hol el is szállásoltuk magunkat. Ágyúink pedig az egy kilométerre fekvő Salova faluba lettek állásba hozva. Előttünk az ellenség által megszállott Gorlice hegy fekszik. Így Zborowiczától, illetve a másik zugtól 20 kilométerre vagyunk.

8-án. Kora reggel ágyúink állását csináljuk. Délelőtt 11 órakor egyik ágyúnk tüzelni kezd Gorlice város templomára, melynek tornyában az ellenség gépfegyverei vannak elhelyezve. Ez részben sikerül is, egy lövés a tetőzetet találta. A kárpáti vonal felől ugyancsak erős ágyúzás hallható. Az ellenség itt is erős csapatokkal rendelkezik. Az időjárás itt már hűvös, miután a Kárpátokhoz közel vagyunk.

Máskülönben jó helyünk van, a civil nép barátságos, tiszta lakásaik is vannak, minek örül is az ember.

9-én. Az idő borult és hűvösre fordult. Ma is a kárpáti frontról igen erős ágyúzás hallható. Ágyúink ma igen erősen tüzelnek több orosz ütegre. Csapataink folyton erősítéseket kapnak. Élelmezésünk itt nagyon kitűnő, ilyent még a háború folyamán nem is tapasztaltunk. Éjjel csend van.

10-én. Reggel csend van, szép napos idő mutatkozik. Délelőtt 9 órakor ágyúink tüzelésbe kezdenek, mire az ellenséges nehéztüzérség rögtön válaszol, mégpedig oly pontosan, hogy lövedékei egészen ágyúinkat környékezi. Szerencsére komolyabb baj nem történt, hanem állást kellett változtatni, mi hegyen és szántóföldön keresztül hajnalig tartott. Itt battériánknak kényes helyzete lesz, miután az ellenség belátja állásunkat. No meg Woda hadnagy a parancsnok! Ezen állást nem tarthatjuk soká, épp úgy, mint az előbbit.

11-én. Reggel 4 órakor hozzá kellett fogni az ágyúk megerősítéséhez, hogy tűzképesek legyenek. A délelőtt folyamán pár lövést le is adtunk. Éjjelre ellenséges támadást vártunk, de nem következett be. Olykor gyalogsági össztűz volt hallható.

12-én. Reggelre erős havazás következett be. Ma nem hallhatók lövések. Ma az előbbi állásunkba, hova az ellenség belát, 2 markier ágyút állítottam fel az ellenség megtévesztésére. A hó estig esik. Itt már mindenütt katonáink végzik a mezei munkát.

13-án. Reggel az ágyúharc mindkét részről megkezdődik, mely tart késő délutánig. Az ellenség erősen lőtte előbbi állásunkban a figuraágyúkat.

Este az eső esik, mit bizony már meguntunk. Éjjelre az itt folyó patak annyira megáradt, hogy nem bírtam a lakásomra menni.

14-én. Nincs harc, az idő nem kedvez neki, miután egész nap és éjjel esik az eső.

15-én. A változatosság kedvéért havaseső esik, mely délig tart. Délután kitisztul. Napközben gyenge ágyúzás, este 7 órakor azonban az ellenség is hevesebben kezd lőni, mit mi is viszonzunk. Éjjelre csend lett, csak újból esik.

16-án. Reggel szebb idő mutatkozik, az esés elállt, miből elég is volt. Tüzérségünk lő, jobbára csak tüzérségi harcok vannak. Ütegünk másik részétől, mely Zborowiczén van, értesültünk, hogy ott érdekes eset történt. A nagy esőzés folytán, mely a havat is magával vitte, oly víz lett, hogy az ellenséget árkaiból kiöntötte. Vagy 800-an kijöttek a fedezék elé, mire gépfegyvereink megkezdették a munkát. Vagy 400 maradt elterülve. A többi egy előretolt állásunkba menekült, hol nem akarták magukat megadni. Reggeltől estig tartották magukat. Az est beálltával pionérjaink a vizet ezen állásba vezették, mire mint ürgék kiöntve megadták magukat.

Este itt kisebb gyalogsági támadás volt, melybe a gépfegyverek és tüzérségünk is beleszólt. Ugyancsak az ellenség is lőtt bennünket nehéztüzérséggel. Az éj többi része nyugodtan tellett el.

17-én. A szokásos ágyútűz már kora reggel kisebb mértékben megkezdődik, ütegünk ugyancsak lő. Az idáig bejövő vonat csapaterősítést hoz, egy zászlóalj 10-es honvédet, mit az éppen fent levő ellenséges repülő jól megfigyelhet.

A mai nap, mint ordonánc, a 20-as tüzérezredhez osztattam be. Délután elég csendes a vonal, az éj is csendesen telik el.

18-án. Hűvös idő, délelőtt az eső esik. Itt a front elég csendes, messzebbről hallatszik ágyúzás. Az éj is nyugodtan telik, csak hűvös van.

10-én Reggel csendben, pép napos idő. mélabúsul. t. i: gondolatainkat
szépekbe legyenek, mire az alamuszi malőr kúpcsavaj rögtön mélabúsul
még pedig az pontosan, hogy törődelei egészen agyúmelet könnyelé
gül. Barcsaisire lemaszab hajnalsént, hánam álából. Se
lett vállazlatni, mi hegyen és gántóföldön szerzett hajma
lig sarlott. Jól bellericulnal szigetyül Kinges hellyele lenn, mi
után az alamuszi beléfja ialásunkal. — 50 mag Hada főtad
nagy a pernasinal, — Ezen ialásban sarkalyúl arla, épp
minél az elvárni.

11-én Reggel 4 orakor ujból hoppa Salath fugni az agyúl megarápás
sahoz hogy Lúglapaval le agyanak. Felelőtt hogyanan fas sinás
sásadlanul. Jelen alamuszi lámadásal várhinal de nemhi
vallyadt be, ahhor az elvonási agyúg volt halinati.

12-én Reggelre e:ve havajai állott be. Ebe nemlathatal, lőrésel, Ab
ag elávásai, a lárnaibe, hima az alamuszi bálál, 3 marhiera agyúni
állitattam fel, az allamuszi megleragtásire. Phi ashig e
pil. Jól mársmindamúll Salamainal vágyárt a magai nimu
dál

13-án Reggel az ágyúkat az minarlai hágyási megtisztáltál, maj tan
lásra dálmálásig. Az allamuszi arásam lőtte állásainkat
mortun és a tűzna agyúla k. Sale az esőzési mál hagyan
más magándanal, éjjelre az illetői halálanyára magárad
hagy nemlathatam ralalásamia menni.

14-én Vinos harp, ajáti nam Sedrag mali smidam agyúnag
ai éjjel avit az esőt.

15-én Fáltegzalmag Sedrásra Kanasetű, mely délig tart. Se
lásban Sidinglett. Sapkába gyenge agyúgai, ede Jiralar a
gunban az allamuszi Kanasetben Kigdlemi, mál mina vi
zanagunal. Éjjelre esend lett, asal ugból esik.

16-án Reggel Zsebidás "mindlatlagil, ag esés elálll, mitől ala
is volt, tűzásagunal lő, pasárra esak tűzásagi hanag ak
aramak. Illesjunal jnavel Kegzétől, mely Ebbrovnizgen va
ale rúltunal. hogy ott Erdekes esel Sárcsalt. A nagy esőzi jaf
lam, mely az Ehinnal is, magi vel gálle, ag nizlatt, hogy
ag elamsógal, nehaidal Kiandásse, mag 800 = Kijaval
Sadag él Sala, mire ágpfegyverzinal mlogla dellát arum
bal, mag 400 marhát elbárúlne. i tálle ag elávárdalt ál
lásunkba menendál, hal menmaradnál, magágal meg
adnai, hal Jeggellel-esig sa ialadnál, mag gálal. Agesbadál

1915. április 10–16.

19-én. Reggel szép idő mutatkozik. Már kora reggel megkezdődik a tüzérségi tevékenység. Minden erőfeszítésünk most oda irányul, hogy egy ellenséges nehézüteget, mi reánk nézve igen kellemetlen (jól van informálva állásainkról), megsemmisítsük. Ennek végrehajtására mi, a 4/20-as honvéd és az 1/3-as vártüzérek egy ütege erős ágyútüzet nyitott meg délelőtt 1/2 10 órakor ezen ellenséges ütegre.

A válasz hamar megjött az ellenség részéről. Minden ütegünket tűz alá fogta. Ezen párbaj 1/2 12 óráig tartott, mikor a harc csillapodott, csak a könnyűtüzérségünk dolgozott kisebb mértékben. Ma az egész vonalon erősebb tüzérségi harc volt, ezen majort is, ma hol vagyok, erősen környékezte az ellenséges gránát, olyannyira, hogy ki kellett üríteni.

Este 1/2 8 óra. Kisebb méretű gyalogsági harc kezdődik, miben a tüzérség is közreműködik. Éjjel 2 órakor a harc hevessége teljessé fokozódik. Erősbödik tüzérségi tevékenységünk is. Ezen éjjel paranccsal két ízben is az üteghez kellett lovagolnom.

20-án. Az egész éjjel dúló harc reggel 6 órakor kezd alábbhagyni. De tüzérségünk kisebb mértékben tovább dolgozik. Később az ágyútűz mindkét részről felújul, és tart egész nap. A szép időt felhasználva ellenséges repülő jön fölénk, és Gribowban bombákat dob, hol több lovat megöl. De ezen gépet is elérte a végzet, ágyú- és gépfegyvertalálat folytán megsemmisült.

Ütegünk állása mind veszélyesebbé kezd válni. Délután egy ellenséges nehézüteg (a szokott) oly alaposan belövi ütegünket, mire még ez ideig példa nem volt. Két lövedék egyik ágyunk elé csap le, minek ereje a 28 métermázsa súlyú ágyút felfordította, és a lövedékkocsit is megrongálta. Szerencsére emberéletben kárt nem szenvedtünk.

Ostruzza majort, honnét tegnap kiköltözni kellett, ma erősen lövik. Este járőrharcok vannak, az éj elég nyugodt.

21-én. A mai nappal bevonultam csapatomhoz. Ütegünknek újból állást kellett változtatni (már harmadszor), mert Salowa községnél állásunk tarthatatlan. Szép, meleg idő van, egész nap ágyúharc hallható, mi csak este szűnik meg. Az éj folyamán nem történik különös változás. Csapataink lovai kiadatnak munkára a civileknek. (Gazdasági munka.)

22-én. A mai nap csendesebben telik el. Délelőtt 9 órakor ütegünk a luzsnai templomot lövi, minek tornyát az ellenség megfigyelésre használja, és egyúttal géppuskafészek is. Az eredményt három lövéssel elérjük, a torony megszűnik.

Csapaterősítések folyton jönnek, főleg németek a struzai állomásra. Ez jelent valamit minden bizonnyal.

23-án. Már kora reggel megkezdődik a tüzérharc, nem is szünetel egész nap.

Átkozott hely ez!

Harmadik állásunkat is belőtte az ellenséges tüzérség, gránátjai egészen az ütegben csapódnak le. Ugyancsak más üteget is elkergetett az állásból. Ami pedig a legszebb, ütegünk munitiókészlete kifogyott, hallgatnunk kell.

Éjjel 11 órakor az ellenség erősen kezd támadni, ez tart másfél óra hosszat.

24-én. Az előttünk fekvő frontrészlet ma csendes, csak messzebbről hallható harci zaj. Többfelé égnek a falvak és helyiségek, mit a becsapódó lövedékek okoznak. Már nincs szükség házra, a tél elmúlt, így gondolja az ellenség és mi is. Megkezdődik a nagyobb fokú pusztítás mindenfelől. A német csapatok egyre özönlenek. Este kisebb harcok.

25-én. Reggel ágyútűz kezdődik, mi nem tart soká. Munitiónk még most sincs, minek hiányában hallgatnunk kell. Szép idő van, messzebbről hallatszik ágyúzás. Élelmezésünk, mióta itt vagyunk, mondhatni, kitűnő, sőt pazarnak mondható. Enni-inni van bőven, csak kenyérben van kis hiány, de ezt szó nélkül nélkülözhetjük.

Ma vasárnap van, az időt játszással töltjük a falu asszonyaival és lányaival, kik már egészen megbarátkoztak velünk.

26-án. A szép időt már kora délelőtt felhasználva egy ellenséges (francia) gép jön, mit ágyú- és gépfegyvertűz fogad részünkről. Egy német repülő észrevéve üldözni kezdi.

Még a délelőtt folyamán erős tüzérharc keletkezik mindkét részről. Az ellenséges tüzérség Salowát, hol fogataink és trénjeink vannak beszállásolva, erős tűz alá fogja. Egy színbe, hol több mint száz ló van, két gránát csap be. Több lovat tönkretesz. Erre aztán volt futás és fejetlenség. Az ágyúzás estefelé csökkent.

A német sógorok felvonulása megkezdődött az állásokba. Egész éjjel gyalogság és tüzérség vonul fel, éspedig úgy, mintha mulatságra mennének, dallal, fütty- és muzsikaszóval. Egyáltalán igen víg fiúk. A barátkozás erősen folyik köztük és a mi csapataink között. Az autók is száguldoznak magas rangú német tisztekkel. Itt nagyobb dolgok fognak történni rövidesen!

27-én. Csendesebb nap, az ellenséges ütegek hallgatnak, annál nagyobb a repülőtevékenység. Délután és este folyton a német tüzérség vonul fel, úgy látszik, itt a fő szerepet tüzérségünk fogja átvenni, és olyvalami fog történni, mire még háborúban példa nem volt. Egy német tábornok szavait idézem: „Az ellenség erősen kiépített állásainak 24 óra alatt a kezünkben kell lennie gyalogsági támadás nélkül." Pedig ez csakugyan nehéz dió! Éjjel erősebb járőrharcok vannak.

28-án. Az idő hűvösebbre fordul, erős repülőtevékenység van mindkét részről. Orosz, francia, német, magyar gépek szelik a levegőt, mit mindkét részről az elhárító ütegek erősen ostromolnak. Ugyancsak már délelőtt erős tüzérségi harc keletkezik.

Csapataink elhelyezése folyik erősen, hogy a németek is helyet kapjanak, szóval összetömörülnek.

A tegnapi nappal már negyedszer oltottak be bennünket tífusz ellen oly alaposan, hogy majd a frász kerülget, olyan beteg vagyok. A 10. honvédezred, mely már hónapok óta itt harcol, a salowai templom mellett egy szép emléket állított fel a következő felírással:

„Mit elfeledtek a századok, ne mossák el az évek! Itt harcoltak a hazáért a 10-es honvédek."

Az éj nyugodtan telik, messzebbről hallható ágyúzás.

29-én. Szép, napos idő, a repülők már 5 órakor megkezdik a munkát. Ütegünk a délelőtt folyamán erősen lő. Ma jön állásba a németek 21 centiméteres ágyúja is. Szép példány! Rengeteg tüzérség jön! Éjjel erősebb harc van.

30-án. A csapatok felvonulása egyre tart éjjel-nappal. Reggel már 1/2 8 órakor megkezdődik a tüzérségi harc, főleg belövő lövések, mi tart késő délutánig. A lövedékpótlások folyton jönnek. Ma két ágyúnk sokat lőtt ugyancsak. 400 lövedéket kell elhelyeznünk a két ágyúhoz. Ezen rengeteg csapatfelvonulás Rawaruska és a San parti visszavonulásra emlékeztet. Ma állították be két darab 30 centiméteres ágyúnkat is mögöttünk.

Szomorú nagyon, de hírül kaptuk, hogy első szállásunk két ágyúját, [melyek] Zborowiczéről Giczkovicára lett[ek] helyezve, ellenséges találat érte, emberben és lóban veszteséget szenved[tek].

A németek bombavetőiket is beállították már, hogy a tüzükkel a bűzbombákat is megszagoltassák. Éjjel ugyancsak van csetepaté!

A legnagyobb készülődések közt fejeződött be április hó.

1915. május hó.

1-én. Igen szép nappal kezdődik a május.

Reggel 6 órakor összes tüzérségünk előkészítő tüzelést kezd. Csak most látható, mily rengeteg tüzérség le lett részünkről összpontosítva. Az ellenséges tüzérség ugyancsak válaszol. Körülöttünk mindenütt német tüzérség, most már együtt harcolunk. Mióta fél ütegünk ezen állásba jött, folyton a legnagyobb veszély kerülgetett bennünket az ellenséges tüzérség részéről. Parancsnokunk, a hírhedt Woda F. hadnagy, noha erre parancsot kapott, mégsem változtatott állást. És ez a mai nappal megbosszulta magát. Déli 12 órakor egy ellenséges nehézgránát épp a fedezékbe csapott, hova embereink menekültek. Ekkor mint Geschützführer lettem beosztva az ágyúhoz, mi elég kellemetlenül hatott reám.

Még ezen délután a polnai kápolna mellett 3 halottunkat a legnagyobb végtisztességgel eltemettük.

Összes tüzérségünk kisebb mértékben egész éjjel dolgozik.

2-án. Gyönyörű szép, emlékezetes nap a mai, ma kell az offenzíváknak kezdődni, de hogy végződik majd? Reggel 6 órakor az egész éji gyengébb tüzelés után tüzérségünk a Tarnow–Gorlice-i 40 kilométeres vonalon, hol 2000 ágyúnk áll, erősebb tüzelésbe fog. Így tart ez 8 óráig reggel.

De mi ez?

Az ellenséges tüzérség, melytől már úgy rettegtünk, a mai napra, mintha nem léteznék, hallgat. Az ellenség legerősebb fészke Gorlice és a Püski hegy, utóbbin egész várszerű erődítmény van, hova a tüzet legjobban koncentráljuk. (Ütegünk is, miért dicséretet is kapunk a tábornoktól.)

8 órakor az összes tüzérségünk parancsot kap – lőni, amint csak lehet! Ekkor kezdődik az általános támadás. Ha a pokolnak minden fúriája koncertet kezdett volna, ezen harci zaj mellett, mi itt van, semmivé törpül. Ilyenre példa még háborúban nem volt. A mindenféle kaliberű ágyúk robajához mögöttünk az oroszok rémei, a 30 1/2-esek bőgőztek. Az ellenség részéről nem hallani egy ágyúlövést sem. Ez örömünkre szolgál, nyugodtan dolgozunk.

Délelőtt 1/2 10 órakor már értesítést kapunk, az ellenség szalad. Ekkor már könnyűtüzérségünk készen várta a parancsot az utánanyomulásra. Lövéseink ekkor már a menekülő ellenségnek szóltak csak.

Délelőtt 10 órakor a német gyalogság már Staszkowkát elfoglalta, ugyancsak Gorlice és a Püski hegy is kezünkbe jutott. Már a foglyok özönlenek vissza, kiknek a száma a 12 000-t meghaladja. Tüzérsége is mind a kezünkre jutott, mely sokat bosszantott bennünket, de megbosszultuk legalább tegnap elesett bajtársainkat. Délután már az orosz sereg irtózatosan megvert maradványai menekültek mindent hátrahagyva. A két ágyú több mint 400 lövést adott le ma. Alaposan kellett dolgozni.

És hála, a nagy nap sikerült fényesen. Eszembe jut a német vezér szava, nem 24, de pár óra alatt elérte célját. Csapataink most már erővel nyomulnak az ellenség után, ezen a napon 15 kilométer haladást tettek előre. Késő délután a tüzelést már be is szüntettük, miután lövéseink már nem érhették az ellenséget. És ezen erős nap után pihentünk kissé, mert elég volt egész nap a 40 kilogramm súlyú lövedékeket emelgetni embereinknek.

3-án. Csapataink az ellenséget üldözve további menekülésre kényszerítik, megállni nem hagyják. A foglyok egyre szaporodnak. A falvak égnek, mit leginkább a menekülő ellenség pusztít el. Míg még a mai nap is pihenőben maradtunk, hogy újult erővel foghassunk az üldözéshez.

4-én. Reggel 6 órakor végre mi is megkaptuk az előrenyomulási parancsot. Fél ütegünk Luzsány falun keresztül nyomul előre. Itt is az ellenségnek rendkívül erős állásai voltak. De most látjuk, mit végeztek ágyúink. Borzalmas látvány, mindenfelé orosz hullák hevernek. Tovább menetelünk. Zaguzsana falun át mindenütt volt orosz állásokon keresztül vezet utunk, de mindenütt csak a pusztulás képe. Az ellenség minden felszerelési tárgyát az állásokban hagyta.

Ép házat találni nem lehet sehol, leégve vagy lerombolva minden. A civil nép mindenétől megfosztva, még csak ez a rémséges. Az orosz foglyok mind nagyobb csapatai özönlenek vissza, köztük a sok sebesült. Ma is erősen megy az üldözés részünkről. Biecz városka előtt állásba megyünk, de már késő, mert lövéseink nem érnék el az ellenséget. Így a városon keresztül menetelve új állást keresünk, de már itt is két lövés leadása után a tüzet beszüntettük, az ellenség továbbállott.

Itt a városban az ellenségnek nagy raktárai voltak, nagyon sok élelmiszer, zab, széna került a kezünkre. Az ellenség itt már egész otthoniasan érezte magát, a civil népet is ellátta bőségesen élelmiszerrel. Igen sok lisztet hagyott hátra. Míg csapatai sárhoz hasonló kenyeret ettek, addig a civileket kaláccsal tartotta, miből most nekünk is bőven jut. Itt már mindenütt orosz berendezkedés volt, orosz papok működtek, hogy a népet áttérítsék. A városhoz közel fekvő petróleumforrást és finomítót az ellenség fölgyújtotta, hatalmas láng- és füstoszlopok emelkednek a levegőbe. Itt is tart az ellenség üldözése, és erősebb harc hallatszik.

5-én. Délelőtt Bieczet elhagytuk, s egy öt kilométerre levő majornál lágerbe mentünk. Erős harc folyik ma is, ágyúink erősen dolgoznak, a gyalogság is folyton harcban áll, az ellenség hátrál folyton a legnagyobb veszteségek között. Hiábavaló azon szándéka, hogy csapatainkat némileg visszatartsa, s hogy a közel fekvő Jaslo városban levő raktárait megmentse, és az itt levő folyón csapatai visszavonulását fedezze. Ezenkívül itt már a terep is sík, és csak nagyobb katasztrófára számíthat. A heves harc éjjel sem szünetel.

Az ellenség Daysicki majornál két tűz közé került, és véres vereséget szenvedett. Csapataink és a németek trombita- és dobszó mellett dobták ki az állásból és űzték tovább. Úgy látszik, az orosz seregre ezek a vereségek döntőek lesznek.

6-án. Hajnalban 1/2 4 órakor tovább menetelünk Jaslo irányába. Ezen várost csapataink még a délelőtt folyamán elfoglalják, és az ellenséget tovább űzik. Miután az ellenség a városnál levő Wisloka folyó hídjait és a vasúti hidat is felrobbantotta, átkelésünk nehezebben megy. Különösen a nehéztüzérségé, mert az elég tekintélyes folyót úgy kell átgázolni. Az ellenség itt is sok élelmiszert hagyott vissza.

Ütegünk Jaslo előtt 4 kilométerre állásba ment és tüzel. Délután erősebb gyalogsági harc fejlődik, az ellenséges tüzérség maradványa a város fölé kezd srapnelezni.

De hiába!

Itt sem tarthatja magát. Az éjjel folyton marsolunk, irány: Tarnow. A harc éjjel is tart.

7-én. Állásba megyünk rövid időre, de az ellenség innét is hamar tovább áll, mi pedig utána! Ez csak az igazi háború!

8-án. Reggel battériánk és divisiónk egyesült, és tovább menetelünk Szebien–Abecuki–Sjednice városkán keresztül. Az elmúlt éjjel az ellenség jól visszavonult, de csapataink folyton a nyomában vannak. Noha minden híd megsemmisült ... de ez nemigen gátol bennünket az utánnyomulásban. Az épen maradt faluk népei díszkapuval és zászlódísszel fogadják csapatainkat. (Több mint bizonyos, az ellenséget is így fogadták.)

Bajabzegi faluban ütegünk állásba ment, itt délután heves harc keletkezik, tekintélyes számban levő tüzérségünk erős tevékenységet fejt ki, úgyszintén a gyalogságnak és a gépfegyvereknek is alapos munkája akad. Ezen harc késő délutánig tart, de teljesen éjjel sem szünetel. Mint hírül jött, itt egy cseh csapat megint remekelt, az ellenséget előbbre eresztette. Szerencsére komolyabb következmény nem lett.

9-én. Reggel borult, esős idő, s tüzérségünk, melynek már 6 órakor akcióba kellett volna lépni, csak később kezdhette meg a működést. Később az idő kitisztultával összes tüzérségünk heves tüzeléssel az ellenséget kimozdítja állásából, csapataink követik. Sok élelmiszer marad itt is a civilek birtokában, különösen fehér kenyér, mit árusítanak.

Előrenyomulásunk alatt már több ízben nagyon feltűnő szép és nagy sírokat hagy vissza az ellenség. Csapataink reájöttek, hogy ezek alatt az ellenség által el nem szállítható fegyverek és munitió rejlik. Természetesen ezek mind felbontásra kerülnek.

Nagy örömet keltett csapataink között azon hír, hogy a duklai szorostól Tarnowig 180 000, Varsó körül pedig 190 000 sebesületlen fogoly, azonkívül sok ágyú, rengeteg fegyver és gépfegyver jutott kezünkre. A mai nappal itt is számos fogoly jutott kézre. Az éjet itt az állásban töltöttük.

10-én. Reggel 1/2 6 órakor ismét továbbmenetelünk, az idő esős, kegyetlen, szeles, hideg. Utunk Krosno város mellett vezet el, és tovább Gorcsin át.

Ezen városka a pusztulás Szodomája teljesen, a tűzvonalba esett, itt a legerősebb állásai voltak az ellenségnek. Minél előbbre hatolunk, a látvány annál szomorúbb és ijesztőbb. Az orosz elesettek hullái hevernek mindenütt. Erre még jobban megújulnak a fegyvererdők, mit a magát megadó ellenség a földbe tűzdelt. De a civil nép is sajnálatra méltó helyzetbe került.

Tovább menetelünk Kombarnia felé, itt hegyes és erdős vidékre jutunk. Itt az ellenség még megmaradott ágyúit is visszahagyta. Nem tud megállni sehol. Ma vagy 25 kilométert meneteltünk Domabodzig, itt egy majorban megszálltunk.

11-én. Hűvös, de szép napos idő. Reggel 5 óra. Tovább menetelünk, és Domabodztól öt kilométerre ütegünk állásba megy. Itt előttünk elég csend van, csak messzebbről hallható ágyúzás. A fogolyszállítmányok folyton jönnek. Innét tovább menetelve Borsozsován át hat kilométerre egy erdőben foglalt ütegünk késő délután állást, honnét az öt kilométerre levő ellenségre tüzet nyitottunk meg. Az éjet is ezen állásban töltöttük.

12-én. Reggel 5 órakor ütegünk megkezdette a tüzet. 8 órakor parancsot kaptunk az előrenyomulásra, és Jawornikon keresztül tovább meneteltünk. Az ellenség gyors tempóban menekül, elég követni. A mai nap egy óra megszakítással 30 kilométer utat tettünk meg Abanasharz faluig, hol csapataink utolérték az ellenséget.

Könnyű tüzérségünk és divisiónk második ütege azonnal tüzelni kezdett, az ellenséges tüzérség is azonnal válaszolt. A harc másfél óráig tarthat, mire besötétedik, újból kezdi a hátrálást az ellenség.

Napközben a hőség nagy, port eleget nyelünk, csak az oroszt ne lássuk Galíciában. Ezen utakat már mind megjártuk a mi visszavonulásunk alatt. Az ellenség berendezkedése itt már teljes volt, számított mindezek megtartására. Az éjet itt Manastazzon töltöttük.

13-án. Borult idő, reggel 7 órakor továbbindulunk innét Kanczuga város alá, hol a további parancsig ütegünk állásba megy. A hegyes vidék itt már megszűnt, csak dombokból áll. Délután 1/2 4 órakor Kanczugán keresztül tovább menetelünk letérve a rendes útról. Dűlőutakon és szántóföldeken keresztül Ceticicza faluba értünk, hol táborba mentünk. Ma is erősen vonul vissza az ellenség, egy lövést sem lehet hallani, de a nyomait (a tüzeket) mindenütt látni. Az éjet szinte itt töltöttük.

14-én. Reggel 8 órakor abmars, Rozniatow falun keresztül Zsazsitev majorhoz értünk, hol további parancsot várunk. Szép kastély és templom van itt. Fél óra után tovább mentünk Kisillowkán keresztül,

hol a civil nép nagy örömmel fogadja csapatainkat. Itt megint tűzvonalba megyünk, a gyalogság is sietve vonul fel. Mi két kilométerrel előbbre vonulunk állásba, hova maga a generál vezet bennünket ... Itt erős ágyútüzet nyitunk meg, mi tart késő estig. Az ellenség is viszonozza.

Itt már a front egyre szűkül, az erők mind jobban tömörülnek össze, ez az ellenséget lassú mozgásra kényszeríti, úgyszintén a Sanon való átkelés is. Éjjelre a faluban mentünk táborba.

15-én. Szeles eső, utána kiderül. Batteriánk előre megy állásba, ekkor már a többi ütegek munkához fogtak, és ezen erősebb tüzérségi harc tart késő délután is, mihez gyalogsági harc is csatlakozik.

Ma az ellenséges ágyúk hallgatnak. A harc este még jobban fokozódik, az ellenség két nehézágyúval tüzel, de eredmény nélkül. Este 10 órakor a tüzérségi tűz szünetel, csak a gyalogsági fegyverek dolgoznak egész éjjel.

Przemysl felől ugyancsak erős harc hallatszik, úgy látszik, csapataink azt is erősen szorongatják. Az ellenség szeretne megállni, de alig fog neki sikerülni. Állítólag ma hat ágyúnk, mit igen előrevittek állásba, az ellenség kezére jutott.

16-án. Jaroslaw várost az ellenség nagyon megerősítette, többszörös állások, háromsoros drótakadály, mégsem adta meg az ellenségnek azon lehetőséget, hogy két napnál tovább tarthassa magát, és hogy igen súlyos vereséget ne kapjon. Még reggel gyengébb fegyverropogás, utána megkezdődik csapataink előrenyomulása.

Mi Jaroslaw előtt pihenőbe mentünk, hogy munitióval magunkat ellássuk, mert az utóbbi harcok felemésztették.

Ezen harcot jobbára a németek döntötték el, akik furfangos támadással az ellenség mögé küzdötték magukat (ezt nagyszerűen értik!) és a harc, illetve Jaroslaw birtoklása eldőlt. Az ellenség, ki tudott, fegyvereit, felszerelését elszórva menekült sok halott hátrahagyásával.

A város külrésze, hol az ellenség erősen fészkelte magát, gránátjaink által részben leégett, részben romokban hever. Az ellenséget tovább üldözzük, az ő utóvédjük és a mi előcsapataink érintkezésben vannak. Ez éjjel sem szünetel.

Amerre csak megy az ember, mindenütt az ellenség által elszórt kézi bombákkal találkozik úgy a szabadban, mint a házakban. Ez nagyon veszélyes, mert csak egy érintés, és már robbanik. Ép ma egy emberünk ilyen által súlyosan megsebesült.

17-én. A várostól keleti irányban ütegünk tűzvonalba megy. Ma megint erősebb tüzérségi harc van, mi tart egész nap. A német repülők erős tevékenységet fejtenek ki, és jelzik az ellenség állását.

A frontunknak ma magas vendége van, Vilmos német császár köztünk jár, minden után érdeklődik, a várost is megtekinti. A harc éjjel sem szünetel. Élelmezésünk az előrenyomulás folytán kissé fogyatékos.

18-án. Reggel csend van, 6 órakor szórványosan hallható ágyúzás. Repülőink már korán megkezdik a felderítés munkáját, mit az ellenség nem szívesen lát, mert erősen lövöldöz rájuk.

Délelőtt 11 órakor tovább menetelünk, és egy rögtönzött hídon átkeltünk a San folyó jobb partjára. Innét keleti irányba még két kilométert menetelve Wastabecsi faluban állásba mentünk, de nem lőttünk.

A falu a pusztulás képét mutatja. Közvetlen a folyó partján fekszik, és itt is erősen elsáncolta magát az ellenség. Sok veszteséggel feladta, halottaiból egész temető alakult. Természetesen itt nekünk is jelentékeny veszteségünk volt. Sok fegyver és lőszer maradt kezünkön.

Tehát az ellenség innét is meghátrált, és csapataink kétfelől a vízen üldözik a már sík, homokos terepen. Délután mi is tovább meneteltünk a két kilométerre fekvő Zimbra faluba, hol újból állást foglaltunk. Az ellenség erősen lövi ezen falut, hol tüzérségünk áll, és erős harc kezdődik, mi tart éjjel is.

19-én. Az ellenség itt megvetni készül a lábát. Hajnali három órakor erős támadásba fog, mi részünkről visszaveretett. De ezután sem szünetel, sőt erősödik a küzdelem, mert oly őrült fegyver- és gépfegyverkoncert kezdődik, mi az összes eddigit felülmúlja. A fegyverek ropogása egész dobpergésszerűvé fokozódik. Ez tart egy óra hosszáig.

Ezután megkezdődik a tüzérségi harc. Nagyszámú nehéztüzérségünk pokoli tüzet nyit az ellenségre, de ő is erősen válaszol, sőt veszélyeztet bennünket. Ugyancsak a gyalogsága tüzének is erősen ki vagyunk téve, mi kellemetlen. Úgy látszik, itt is makacsul védekezik, hogy tarthassa magát, az erősítéseket egyre jobban vonja be. Itt megint sok árulás történik a civil nép részéről, sok letartóztatásra kerül sor.

20-án. Már kora reggel megkezdődik a tüzérségi tevékenység, mi tart egész nap szakadatlanul. Az ellenség a kapott erősítés után erősen tartja magát már harmadik napja. Délben csapataink támadásba mennek, de csak nehezen jutnak előre. Délután a közvetlen előttünk álló malmot, mi megfigyelőül is

szolgált, alaposan kezdette beszórni gránáttal és srapnellel, ütegünk ezáltal nagyon kritikus helyzetbe jutott. Noha az ellenség kevés tüzérséggel rendelkezik, ütegeinket alaposan belőtte. Párszáz foglyot szállítanak be csapataink.

Itt is kitűnt a civil nép gazembersége, az árulás. Az itt levő faluban a bíró lakásáról telefonösszeköttetés volt az oroszokkal. Ezen szolgálatot a bíró fia teljesítette. Érdemeiért megkapta tőlünk a jutalmat, főbe lövetett. Éjjel kisebb gyalogsági harcok.

21-én. Borult idő, gyengébb fegyverropogás hallható, később mindkét fél tüzérsége akcióba lép. Még a délelőtt folyamán divisiónk visszavonul a Sanon át, és letáborozunk azon célból, hogy munitiókészletünket kiegészítsük. Úgy látszik, nagyobb akció szükséges, hogy az ellenséget hátrálásra kényszerítsük. Az éjet is itt töltöttük. Ezen éjjel az ellenség erős támadásba fogott, ötször kezdett rohamot, de véres fejjel mindannyiszor visszaveretett. Vesztesége súlyos. Csapaterősítéseink jönnek.

22-én. Ma is borult az idő, az eső kezd esni. Délelőtt folyamán ütegünk a további parancsig Titalowicza faluba menetel, mit az ellenség belátva, erős tűz alá fogott bennünket. És csak az volt a szerencsénk, hogy nem srapnellel tüzelt, mert akkor megtizedelt volna bennünket. Így is volt alapos futás. Egész nap gyengébb ágyúzás hallható. Éjjel 12 órakor erős támadással az ellenség megkísérli frontunk áttörését, de most sem sikerül neki.

23-án. Szép idővel elértük pünkösd vasárnapját, melyet ütegünk pihenéssel tölt el. A mai nap csendesnek mondható, gyengébb ágyúzás hallható egész nap. Este már műszaki csapataink vonulnak fel a holnapi támadás előkészítéséhez, a drótakadályok nyírásához stb., mert már tovább nem tűrjük itt az ellenséget, nem packáz velünk. Kisebb harc éjjel is van.

24-én. Igen szép idő mutatkozik a részünkről tervbe vett támadáshoz. Reggel 5 órakor tüzérségünk megkezdi az előkészítést, a „Berta" is erősen küldözi a csomagokat. A harc mind hevesebbé válik, az ellenség tetemes veszteséget szenvedve délelőtt 10 órakor már meginog, megkezdi a visszavonulást. Vitéz csapataink a németekkel a nyomában. Itt is sok fogoly, fegyver és ágyú marad a kezünkön. Ütegünk Wies falun keresztül szinte előrenyomul, s ettől 3 kilométerre újból állásba megy, de ekkor már az ellenség lőtávolon kívül van. Wiest tüzérségünk teljesen rommá lőtte.

Innét tovább menetelve Ostorz faluba, hol az ellenségnek erős fészke volt, de tüzérségünk és a németek itteni bravúros hátbatámadása ismét eldöntötte a harcot. Ezen faluban tekintélyes tüzérsége volt, és a németek cselét észre nem véve, még akkor is dolgoztak, mikor már hátulról lőtték őket. Menekülésre nem is gondolhattak. 23 ágyú jutott épp állapotban a kezünkre. A falu a pusztulás képét mutatja, az orosz állások tele vannak halottakkal. Ütegünk itt állásba jön.

25-én. Már kora reggel heves harc kezdődik, jó idő van, mi sokat segít a harcok előremenetelénél. Még 10 órakor nehézágyúval veszélyezteti az ellenség ütegünket, és még délelőtt ez is a kezünkbe jut... Estefelé már újból jönnek a foglyok, kik sok gépfegyvert húznak magukkal. A tegnapi harcok folyamán itt 12 000 jutott kezünkre. Halottakban ma is sok a vesztesége. Divisiónk ugyancsak előre vonul, és az éjet táborban töltjük.

26-án. Reggel 1/2 4 órakor ütegünk tovább menetel, a San folyón újból átkelünk, s vagy hat kilométer menet után Lazsic majornál ütegünk állásba megy. De innét pár lövés leadása után újból előre megyünk déli irányba, Dunkowicze falun keresztül vezet utunk. Ezen falu is a nagyobb harcok képét mutatja, sok orosz halott fekszik temetetlenül, bármerre néz az ember. A mai nappal erősen vonul vissza az ellenség.

Délután egy erdőben ütegünk állást foglal, de lövésre nem kerül sor. Jaski faluban lágerbe megyünk. Tudtunkra jött, hogy csapataink Przemysl várát körülfogták, tehát ott is szorul a muszka. Ugyancsak tudtunkra adatott, hogy az olasszal is megkezdődött a harcunk, tehát egy ellenséggel több, pedig már ez is elég volt. Délután erősebb üldöző harcok voltak, ellenben az est elég csendes.

27-én. Hajnalban 3 órakor ébresztő van ütegünknek, és 4 órakor tovább kellett volna menetelnünk. De újabb parancs folytán még délután is itt vesztegelünk. Már kora reggel északi irányból heves ágyúzás hallható, mi egész délelőtt tart. Délután 6 órakor ütegünk előre vonul, és Dolwarck–Olwinecz falvaknál állást foglal. Éjjel gyalogsági harcok hallhatók, úgy látszik, az ellenség megint megállt.

28-án. A mai nap is ezen állásban vagyunk. Egész nap heves harc tombol, csapataink megkísérelt előrenyomulása nem sikerült. Éjjel az ellenség támad, de balsikerrel. Amerre néz az ember, a falvak mindenütt lángokban állanak.

29-én. Borult, esős idő, mi ugyan a nagy szárazságban nem árt. Tüzérségünk kora reggel megkezdi a szokott munkát. Most már a falvakból a civil népet kilakoltatják csapataink, mert mindig több árulásnak jönnek nyomára. Tegnap is kettő került felakasztásra és egy agyonlövésre, ki épp munitiós vonatunk előtt rakott tüzet, és ezen jelre az ellenséges tüzérség rögtön lőtt.

30-án. Újból megkezdődik a szokásos harc, az orosz tüzérség ugyancsak dolgozik, de nem sok sikerrel. Innét jól látható, amint tüzérségünk Przemysl egyik keleti erődjét hatásosan lövi. Az elmúlt éjjel megint remekelt a 20. polyák ezred, kik előttünk voltak állásban. Az orosz támadott három ponton, ők meghátráltak, így a németek négy ágyúja ellenséges kézre került. Szerencsére a német tartalék hamarosan akcióba lépett, és a négy ágyút visszafoglalták. Délután ezen állást elhagytuk, és jobbra húzódva foglaltunk újból állást, hol nagyobb számú tüzérségünk lett összpontosítva.

31-én. Reggel 5 órakor tüzérségünk megkezdi a belövést. Az ellenség hallgat. Itt elég közel állunk az ellenséghez, alig 3 kilométerre. A délben tervbe vett támadásunk elmarad. Éjjel sem szünetel a harc.

1915. június hó.

1-én. A hó első napja igen szép idővel köszönt be, erős meleg nap, de máskülönben is meleg napunk van. Már hajnali 2 órakor megkezdődött a harc mindkét részről erős tüzérségi támogatással, mi mindjobban erősödött. Ütegünk állását egy ellenséges üteg erősen veszélyezteti, még délelőtt folyamán két sebesültünk is lett. Ezen harc tartott este 7 óráig oly erővel, mi megközelíti a nevezetes május 2-át. Délután folyamán az ellenséges nehéztüzérség oly tüzelés alá fogja ütegünket, hogy már a legrosszabbra voltunk elkészülve. Azon szándékunk tehát, hogy a mai harcban az ellenséget kidobjuk állásából, füstbe ment. Az oroszok itt igen összeszedték erőiket.

Éjjelre ágyúinkat előkészítettük a felrobbantáshoz is, ha az ellenség betörne. Éjjel 1 órakor újból páratlan harcot kísérelt meg az ellenség, de komolyabb eset nem történt. Ma előfordult, a 2. ütegünknél, hogy az ekrazit gránáttól a cső szétrobbant. Szerencsére nem történt komolyabb baj ezáltal. A mai nappal az ellenség kivételképpen 18 centiméteres gránátokkal tisztelt meg bennünket.

2-án. Már reggel 4 órakor Przemysl irányából erős harc hallható, itt a délelőtt elég csendes. Az ellenség makacsul védekezik, hogy jobbszárnyát valahogy menthetné. Ezért éjjel-nappal kísérletezik ellentámadással, de eredménytelenül. Délután 6–7 óra közt az eső erősen kezd esni. Ezt a 39. hadosztály felhasználja, támadásba megy át meglepően, és sikerül néki némi sikert elérni az ellenséggel szemben. Az éj folyamán kisebb harcok.

3-án. Szép, napos idő, már kora reggel úgy az ellenséges, mint a mi repülőink járnak. Gyengébb ágyútűz hallható.

Reggel 8 órakor jött azon örvendetes hír, hogy csapataink Przemyslt hajnali 2–3 óra közt elfoglalták.

Délelőtt 11 órakor élénkebb ágyútűz mindkét részről. Az éjszaka csendesebben telt el.

4-én. Nagyon szép nyári nap mutatkozik, mit a repülők felhasználnak, és azok zúgásától hangos a vidék. A vonalon egész nap csak kisebb ágyúzásra szorítkozik a tevékenység. Este 1/2 10 órakor a 39. hadosztály előtt hevesebb fegyvertűz, de minden változás nélkül. Az éj csendesnek mondható.

5-én. Borult idő. Mint tegnap, ma is csak gyengébb ágyúzás hallható. Miután az én ágyúmnak baja történt, javításba kellett vinni Jaroslawba. Így délben útra keltem, és a 30 kilométeres utat megtéve este 1/2 8 órakor a városba érkeztem. Igaz, hogy ezen idő alatt bőrig is áztunk.

A városban már rendes forgalom van, a vonat közlekedik. Katonáinkkal és foglyokkal zsúfolt a város, minden munkát orosz foglyok végeznek. Épp ma érkezett be Przemysl alól a németek két darab 42 centiméteres ágyúja, hatalmas szörnyetegek.

6-án. A mai napot a város megtekintésével töltöm. Szép város, a vasúti állomás romokban hever. A kereskedelem is kezd újból megnyitni, csak drága minden. Az ágyút itt javítani nem tudják, továbbküldik Pilsenbe.

7-én. Délelőtt az ágyút az állomásra vitetem, hol vonatra rakják, én pedig embereimmel bevonulok az üteghez.

8-án. Itt elég csendes nap van, csak messzebbről hallható ágyúzás, az éj is nyugodt. Igen melegek vannak.

9-én. Szintén minden különös nélkül telik a mai nap, olykor egy-egy ágyúlövés hallható. Mindkét részről repülők tevékenykednek. A csapatok egyre vonulnak fel megerősítésre. Éjjel a 39. hadosztály rajtaütést kísérel meg, így harc fejlődik.

10-én. Tőlünk balra hallható ágyúzás, itt ma is csendes a nap. Az időt legtöbbnyire alvással töltjük. Estefelé német repülők végzik felderítésüket, főleg a jól elrejtett tüzérséget keresik, mit jelekkel mutatnak. Éjjel sem változik a helyzet.

11-én. A forróság mind nagyobb. Itt ma sem változik a helyzet, csend van. Nekünk pedig már unalmas a hosszabb ittenlét. Jobb szeretnénk már az oroszt teljesen kiűzni Galíciából. Állítólag holnap kezdődik újabb támadásunk. Az éjjel ő kezdett támadni, de semmi eredménnyel. Ma megint cholera ellen oltottak bennünket, mi igen kellemetlen fájdalmat okoz.

12-én. Kora reggel a balszárnyon heves ágyúharc kezdődött, mi tart egész délelőtt ... Támadásunk, mi tervbe volt véve mára, elmaradt. Újabban holnap reggel kezdődik. Az ágyúzás este is tart. Éjjel 12 órakor az ellenség kezd támadni 2 óráig. Négy rohamot csinál, de mind a négyszer véres veszteséggel veretik vissza.

13-án. Vasárnap. Borult idő. Reggel 4 órakor nagy számú tüzérségünk a németekével együtt, melyben minden caliber képviselve volt, megkezdette a tüzelést, mi semmiben sem maradt alul a május 2-ainál. Ezen tűz tartott 1/2 9 óráig. Közben a gyalogság is megkezdte a működést. Ennek már az ellenség sem bírt ellentállni, megkezdette a visszavonulást. Sok fogoly és gépfegyver jutott kezünkre, a foglyok közt sok a sebesült és a tiszt. A heves ágyúzástól az idő kitisztult.

Délután 3 órakor ütegünk előre vonult Hliszovicz falu alól, hol állásban voltunk. Előre menve vagy három kilométert Zatczi falu előtt újból állásba mentünk.

Az egész vidék ég, mintha semminek sem szabadna épen maradni. Az éjet az elhagyott harctér színhelyén töltöttük, hol borzalmas, undorító látványban volt részünk. Az elesettek hullái, melyek már hétszám heverhetnek temetetlenül, teljesen feloszolva, millió s millió rovartól nyüzsögve oly dögletes bűzt terjesztenek, mit nem bírunk kiállani. És a temetéshez kell előbb fogni. Az ellenség egész Krakowicéig vonult ma vissza. Az éj csendesen múlott el.

14-én. Ütegünk Gojniczén van állásban. A délelőtt kisebb harcokkal telik el. Délután azonban heves harc folyik Krakowicéért, hol az ellenség erősen tartja magát. De hiába, innét is tovább kell vonulnia. 3 órakor csapataink bevonultak.

A mai nappal nekem is kijutott a veszélyből, a legnagyobb golyózápor közepette kellett belovagolnom a bevezető úton, mint a zápor, röpködtek a golyók, és véletlen szerencse, hogy épen menekülhettem. Az ellenség este újból megkezdette a visszavonulást. Csapataink üldözik. Az éj harc nélkül telt el.

15-én. Ütegünk ma előrenyomul, és elhagyva Krakowicét, állásba megy. A harc ma nagymértékben lángolt fel, mi tart egész nap. Az ellenség ma is nagy vereséget szenvedett, és fel kellett adnia állásait. Különösen nagy veszteséget szenvedett Sednica falunál, hol frontba mi, oldalról pedig a németek támadták őket, és mind foglyul estek. Este a harc megszűnik, csapataink üldözik az ellenséget. Divisiónk a faluba vonult, hol az éjet is töltöttük.

16-án. Reggel 7 órakor ütegünk szinte előre menetelt, mert az ellenség az éj folyamán erősen tovább állott. Utunk Kahanowszka-Nahasuch és Libanow falvakon vezet keresztül Niemirow felé.

1914-ben itt kaptuk a legnagyobb vereséget, most visszaadjuk az ellenségnek. Vagy 15 kilométert menetelve Ferblen faluban várunk a további parancsra. Azt lehet mondani, erre a földek nagyon szépen be vannak vetve búzával, rozzsal, árpával, zabbal. Természetes, ez már mind az orosz berendezkedést mutatja. A falvakban a felírások már cirilbetűsek, a falunevek megváltoztatva. Legalább 25 kilométert vonult vissza az ellenség, ma is csak az üldözés folyik. Az éjet a fenti faluban töltjük.

17-én. Ma ütegünk egész nap menetel, de az ellenség is ugyancsak megindult. Több mint húsz kilométer utat tettünk meg ma. Noha erre már csak homoktengerben járunk, mi lovainknak nagyon fáradságos. Este Wierzbiany falunál állásba ment ütegünk, itt már az ellenség megint időt akar nyerni, hogy visszavonulását fedezhesse, és Lemberg is a veszélyben forog. Bár ágyúval kezd lőni, de hamarosan beszünteti, miután tüzérségünk éreztette hatását. Az éjet itt töltjük.

18-án. Fenti falunál állást változtatott ütegünk. Sikerült az ellenségnek megállani, noha sokba kerül neki, és hisszük, nem sokáig tarthatja magát. Tüzérségünk az egész vonalon megkezdi a munkát, mi csak az est beálltával szűnik meg.

Éjjel 12 órakor ő kezd erős támadásba, ez tart 3 óráig, de támadása kudarcot vall. Ugyan már néki mindegy bármit csinál, veresége teljes. A falvak lakossága erre már mind az ellenséggel megy, vagy mi feltehető, magával hurcolja, állítólag állásai munkálatainál használja őket. De a zsidó lakosság többnyire mind visszaszökik, kik cseppet sem óhajtják az orosz uralmat, ellenben nekünk nagy szolgálatot tesznek fontos bemondásokkal.

19-én. Szép nap mutatkozik. Már reggel 4 órakor tüzérségünk megkezdi a tüzet az egész vonalon. Az ellenség itt is erős, már előre elkészített állásban várja a támadást. Különösen kedvez neki a dombos-erdős vidék.

De hiába!

Tüzérségünk hatásos tüze már délelőtt 9 órakor megingatja, és ha lassan is, megkezdi a visszavonulást. És újból azt tapasztalhatjuk, ha ily erős állásban csak ily rövid ideig bír maradni, akkor már vége az ellenállásának.

Itt is nagyon sok fogoly, ágyú, fegyver és gépfegyver a zsákmány.

Délután csapataink a rossz utakon megkezdik az előrenyomulást. Mindenütt a vidéken tavalyi szerencsétlen visszavonulásunk (vereségünk) nyomait látjuk. Különösen a sok sír, melyek mind hatalmas fakeresztekkel vannak ellátva. Nem tudjuk, ezt az ellenség-e vagy a civil nép állította.

Csapataink zene-, trombitaszó és dörgő hurrá-kiáltások közt vetik ki az ellenséget még makacsul tartott állásából, kik mind foglyok maradnak.

A mai nappal oly közel kerültünk a gyalogsághoz, hogy veszteség nélkül ki sem kerülhettük. Ugyanis kapitányunk könnyebben, Franke hadnagy súlyosan megsebesült gyalogsági golyótól, és lovainkat is több találat érte. Este 8 órakor kezdett a harc elcsendesedni. Az éjet Chytrajka faluban töltöttük ...

20-án. Reggel erős záporeső. 8 órakor ütegünk előrevonul, és állásba megy Nohosenka falunál. Itt az egész falu környéke, még a templom is erősen kiépített állása az ellenségnek. Tüzérségünk azonnal megkezdette az ellenséges állások lövését, egyúttal a gyalogsági harc is tart.

Délután az ellenség rohamoz, de visszaveretik, noha polyák ezredeink meginognak az ellenség által harcba vetett kozákok rohamai előtt. De tüzérségünk jól irányzott srapnellesője meggátolja sikereiket.

Mint látszik, az ellenséges tartalék erők fogynak, mikor már a kozákjait küldi gyalogrohamra. Az itt húzódó erdőség is erős fészket nyújt az ellenségnek, és csak jobbára tüzérségünknek kell innét is kiűzni. Bebizonyul ezen harcokban, hogy tüzérségünk mily nagy szolgálatot tesz, és ezért aránylag oly csekély a veszteségünk. Az ellenséges rohamnál többszáz fogoly marad kezünkön. A falvak, mik a vonalba esnek, mind égnek.

Az ellenséges tüzérség egész estig lő, éjjelre vártuk az oroszok újabb támadását, de nem következett be. A gyalogsági harcok tartottak egész éjjel.

21-én. Borult, esős idő, a harc tart tovább. Az ellenség erős állását, mi egész technikailag van berendezve, szívósan védelmezi. A borult idő gátolja tüzérségünk munkáját a rossz kilátás miatt.

A délután folyamán mindkét fél tüzérsége fokozottabb munkába fog, úgyszintén a gyalogsági harc is megkezdődik, mi az ellenséget kiveti állásából estefelé, és visszavonulásra kényszeríti. Az ellenséges nehéztüzérség ma megint úgy belőtte üteg- és lőszerállásunkat, hogy többször helyet kellett változtatni.

22-én. Az eső esik, mi egész délelőtt tart. Csapataink erősen nyomulnak az ellenség után, mely gyorsan vonul vissza. Ma is örvendetes hírt kaptunk. Lemberg ma hajnali 3 órakor elesett, s csapataink bevonultak. Ennek bevételénél örökös dicsőségre tett szert a kassai 34. gyalogezred, mely a legnehezebb feladatokat oldotta meg. Ütegünk ugyancsak előre megy vagy száz kilométert, és Zolkiew városka előtt (innét Lemberg 25 kilométer) munitióhiány miatt letáborozik. Itt már újból sík terület van.

23-án. Lemberg felől ágyúzás hallható, csapataink jobbára előre nyomultak, mi ma is itt pihenünk. Este a balszárny felől erősebb ágyúzás hallható. Én 18-a óta gyengélkedem holmi kelevényekkel. Kellemetlen.

24-én. Reggel tőlünk balra tüzérségi és gyalogsági harc hallható, állítólag az ellenség frontunkat 8 kilométerre visszanyomta ... Délután 1 órakor divisiónk oldalt egy kilométerre állásba vonult. Napközben erősebb zivatar van.

25-én. Reggel ütegünk északi irányba újabb állást foglalt, de még délelőtt folyamán többször előbbre vonult állásváltoztatás céljából.

Újabban Zamosi faluban foglaltunk állást, hol még reggel az ellenség tanyázott. Ezen harcokban az ellenséges vonal újból át lett törve, és most a balszárnyát a legnagyobb veszély fenyegeti.

Fő célunk most az, hogy ezek ki ne menekülhessenek kezeink közül. A harc folyik egész nap, az ellenséget, mely megint erős állásban volt az erdőben, gyalogsági rohamunk kidobta állásából, noha ő támadott.

Ütegünk újból előre megy Lubela faluig, hol egészen a gyalogsági vonalban foglal állást, és hatásos tüzet ad az ellenségre. Az éj elég csendes.

26-án. Ma nem hallható harci zaj, az ellenség meghátrált, itt sem védte meg az erős erdei állása, hol remekül el volt sáncolva. Merre visszavonult, a hidakat felégette, az utakat megrongálta. Ezután mi is Brztán falun keresztül előrenyomulunk, és egy erdőben Szalasze falunál letáborozunk.

27-én. Reggel 5 órakor abmars Rawaruska irányába ... Chonorow községnél állást foglaltunk, és megkezdettük a tüzelést azonnal.

A gyalogság is akcióba lépett. Még a délelőtt folyamán az ellenség megkezdette a hátrálást, csapataink a nyomában, Mi is előre megyünk, és Prukkendal falu előtt újból megkezdjük az ellenség lövését. Itt sem tarthatja magát.

Mi már itt az ellenséges határnál állunk, itt letáborozunk, és az éjet itt töltjük, de már éjjelenként igen hűvösek járnak.

28-án. Reggel 6 órakor tovább menetelünk Prukkendal falun keresztül, mi teljesen romokban hever. A templom is több találat folytán erősen meg van rongálva. A falu németajku lakossága harangozni kezdett csapataink bevonulásakor.

Innét tovább marsolva Dumaszow faluig, hol ütegünk újból állásba megy. Lövésre már itt sem kerül sor, hanem tovább menetelünk Woronow falun keresztül, hol ebédelünk. Csapataink zene hangjai mellett menetelnek előre. Délután ütegünk tovább megy Ostobusz faluba, hol tábort ütünk. Az ellenség itt már orosz–lengyelország földjén hátrál. Itt már sok csapatunk, főleg tüzérség marad vissza. Lemberg irányából este hevesebb ágyúzás hallható.

Az éj csendes, csak azon a földön, hol az ellenség jár, a tüzek jelzik hollétét. A vasútvonalat, mi itt húzódik ... megrongálta, az állomásokat lerombolja, mi elvihető, viszi magával.

29-én. Ma is itt pihenünk délelőtt, még nincs semmi parancsunk. Erős meleg van. Délután 1 órakor tovább menetelünk, és 1/2 5 órakor Korcow–Kepiatni és Uthowek falvainknál elértük a határt, és ellenséges földre léptünk. Tehát újból elértük ezt Péter-Pál napján.

Természetesen a falvak itt is üresek a lakosságtól, és le vannak rombolva, égetve. Ellenben a vetések oly rendkívüli szépek, hogy ritkaság ilyent látni.

Tovább menetelve, a határtól nyolc kilométerre fekvő Zimno községben lágerbe mentünk, és az éjet is itt töltöttük. Messziről éjjel az oroszok őrült munkái, a tüzek világítják be a vidéket.

30-án. Délelőtt a fenti községben maradunk, de délben tovább vonulunk. Az ellenség erősen visszavonult, noha az itt elterülő mocsaras vidék a védekezésre nagyon alkalmas. Az erődítési munkálatok is azt mutatták, hogy itt az ellenség készült a harcot felvenni, de csapataink tovább űzték. Utunk Csertowicze falun keresztül Tiszowicze mezővárosig vezet, hol pihenünk, és az éjet is itt töltjük.

Ezzel június hó is lezáródott dicső harci tevékenységünkkel.

JAKUS JÁNOS

FORRÁSANYAGOK A MAGYAR IV. ÖNÁLLÓ HADTEST ÉS A BELŐLE LÉTREHOZOTT 3. HADSEREG 1944 ŐSZI HADMŰVELETEIHEZ

A Hadtörténelmi Közlemények 1994/1. és 1995/1. számában megjelent két tanulmány, amelyek a magyar IV. hadtest, illetve a később belőle felállított 3. hadsereg 1944 szeptember–októberi hadműveleteivel foglalkoznak és a m. kir. Honvédség II. világháborús frontszereplésének egy ez idáig részleteiben feldolgozatlan eseménysorozatát tárják fel.

A kutató munkát jelentősen megnehezítette, hogy a IV. önálló hadtest és a 3. hadsereg iratanyaga a háború során – Győr környékén egy légitámadás következtében – nagyrészt megsemmisült. A Hadtörténelmi Levéltárban előtalált dokumentumok elsősorban a Fővezérség Hadműveleti Osztályának, illetve a Honvéd Vezérkar Főnökének a hadműveletek irányítására vonatkozó intézkedéseit tartalmazzák.

Ezek a dokumentumok mindeddig még nem kerültek nyilvánosságra: a publikációk általában nem a saját oldalról vizsgálták az eseményeket. A magyar katonai felsővezetés döntéshozatali mechanizmusának a bemutatása sok esetben kikerült a kutatók látóköréből, mivel elsősorban a politika és a katonapolitika döntéselőkészítési szerepének az elemzése, vagyis az államvezetési döntések kerültek a kutatások homlokterébe.

A most bemutatásra kerülő hadműveleti dokumentumok eredetileg a már jelzett két tanulmányt egészítik ki. Bemutatásukkal az a célom, hogy ráirányítsam a hadtörténelem iránt érdeklődők figyelmét a magyar katonai felső vezetés helyzetelemző munkájára, valamint azokra a kétségbeesett kísérletekre, amelyekkel – a német hadvezetéssel szemben, a vélt magyar érdekek hangsúlyozásával – irányítani, vezetni, majd később legalább befolyásolni szerették volna a Magyarországon folyó hadműveleteket.

Az anyagokból kitűnik, hogy milyen hadvezetési nézetek uralkodtak Magyarországon a háború utolsó hónapjaiban.

1.

Előadás a tábornoki kar számára 1944. VII. 15-én

I) A magyar haderőt hadműveleti feladatok és területi alkalmazás szempontjából pillanatnyi helyzetében a következők szerint tagolhatjuk:

1) Brest-Litowsk környékén van alkalmazva az 1. lov. ho. és a II. tart. hdt. VII. 13-án esti helyzetüket az **1. számú vázlat** mutatja.

Az 1. lov. ho. a mozgósítás után VI. 10-től 18-ig került kiszállításra és a hdm. területen – Luniniec környékén – felvonulását VI. 21-én fejezte be. Feladata volt kezdetben tartalékként szerepelni a 2. német hds. kötelékében a XXIII. né. hdt. arcvonala mögött. Az előtte arcvonalban álló 7. né. ho.

védelmének alátámasztására gv. tü.oszt-a és kp. zlj-a ennek rendeltetett alá. A középső német hds. csop-ot ért nagy orosz áttörés után a lov. ho.-nak a 7. ho. számára ki nem játszott zöme erőltetett menetekben Sluczk irányába lett rendelve azzal a feladattal, hogy közreműködjék az orosz előretörés feltartóztatásában, illetve lassításában. A lov. ho. zöme Kleck város környékén került először súlyos harcokba, majd Brest-Litowsk felé vezető útvonal mentén vívott súlyos halogató harcokat, míg VII. 10-én az arcvonalból kivonták és pihenőre jelenlegi helyzetébe rendelték. Miután a harcok folyamán egyrészt részeivel, másrészt összességében is többször kellett kivágja magát orosz pc. és gk. alogok gyűrűjéből, veszteségei úgy emberben, mint anyagban igen jelentősek voltak. Egy e. csop-ja a zömtől D-re került harcba és vívott halogató harcokat, harcai azonban nem voltak olyan súlyosak, mint a zömé.

A II. tart. hdt-et május folyamán a volt VIII. hdt. öt k. ho-ából 3 e-es tart. ho-ból álló hdt-é szerveztük át. Ezek közül a 12. tart. ho. a vázlaton feltüntetett védőállásban arcvonalban van bevetve. Másik két ho-a (5. és 23. tart. ho-ok) a legutóbbi időkig arcvonal mögötti biztosító szolgálatot végzett. Az orosz térnyerés folytán csoportosítása a vázlat szerint alakult. A hdt. csak igen korlátolt harcértéket képvisel, miután az állományok a gyság-nál a hadiállomány 50%-át is alig érik el, fegyverzetükben jóformán teljesen nélkülözik a n. fegyvereket és k. fegyverzetük is jórészt zsákmány-anyag, melynek folyamatos lőszer ellátása súlyos csatanapok esetére nincsen biztosítva. Tüzérségileg ho-onként mindössze 3 ü-el rendelkeznek.

2) Az ÉK Kárpátok előterében védelemre berendezkedve az 1. magyar hds., továbbá az 1. né.pc.hds., illetve az LIX. né.hdt. kötelékében védő 20. ho-unk és a 6. német légiflotta kötelékében küzdő 102. rep.dd. áll, a **2. sz. vázlat** szerinti csoportosításban.

Az 1. magyar hds. a határ átlépését erős mélységi tagozás mellett III. 29-én kezdte meg és a vele szemben álló orosz erőket lendületes támadással vetette vissza mindaddig, míg az orosz ellenállás vele szemben annyira megerősödött, hogy támadását beszüntetve védelemre rendezkedett be. Az elért és a vázlaton feltüntetett védőállást május 3-a óta tartja megszállva és eddig minden helyi jellegű elg. tád-t sikeresen utasított vissza. A védőállásban töltött időt a védőrendszer mélységi kiépítésére használja fel, melynek a magyar határ közvetlen védelme szempontjából legjelentősebb vonalát a vázlaton is feltüntetett völgyzáró állások képezik, mintegy az országhatárainkon húzódó és évek óta kiépítés alatt álló védőállások előretolt állásai képpen. Eme völgyzárakhoz megfelelő pct. és egyéb fegyverzetet német részről már kiutaltak, a fegyverekhez szükséges kiszolgáló személyzet biztosítása magyar vonalon folyamatban van. A hds. eddigi veszteségei mintegy 3250 halottra, 18 800 sebesültre és 4050 eltűntre becsülhető.

A 102. rep.dd. 1 KF., 1 TF., 4 B., 2 V. és 2 száll. szd-ból áll. 1 gyors B. szd. kiszállítás alatt.

3) A hdm. alkalmazására tekintetbe jövő és még a hátországban tartózkodó három gy.ho-ból (6., 10. és 13.) a 9. hv.dd-ból és az egyelőre még nem mozgósított Szé. határőrségből áll. Ezek augusztus hó elején elérni tervezett csoportosítását a 3. sz. melléklet tünteti fel.

Feladatukat képezi:

a) Biztosítani az ÉK. Kárpátok közlekedési hálózatát és közbiztonságát partizán és eje. tevékenység ellen. Erő: egy mozgósított e.csop. a 6. ho-tól.

b) Hasonló céllal való biztosítása a K. Kárpátok területének. Erő: a mozgósított 9. hv.dd. Tartaléka az egyelőre még nem mozgósított Szé. határőrség.

c) A D. határszakasz biztosítása esetleges partizán tád. ellen. Erő: 10. gy. ho. és 2/3 13. gy.ho. mozgósítva, továbbá a fo. dd. része és a 16. hv.zlj. Tart: egy mozgósított e. csop. a 6. ho-tól, mely egyben a Liope-i olajvidék biztosítását is ellátja esetleges eje. tád., vagy szabotázs akciók ellen.

d) A központi vezetés közvetlen rendelkezésére álló tart. Bp. környékén, az ország területén bárhol fellépő eje. tád., vagy politikai megmozdulás elfojtására. Erő: egy-egy mozgósított e. csop. a 6. és 13. ho-tól. Ide sorolhatók még a különböző karhatalmi egységek is.

e) A hátország lgv-ét szolgáló erők csoportosítását a 4. sz. melléklet tünteti fel.

Végül itt akarom még megjegyezni, hogy az ország határainak élő erővel való biztosításán túlmenően nagy számú mű. és mu.ala. bevezetésével folyik elsősorban az ÉK. Kárpátok védőállásainak tovább építése, másodsorban pedig a K. Kárpátok védőállásainak tökéletesítése. A súlypontképzés érdekében a D. határszakaszainkon lévő védőállások tovább építése egyelőre szünetel.

4) Augusztus hó folyamán tervezzük a jelenleg csak a hdm. területre elvonult seregtestek területén szerény keretek között lévő póttestek olyan mérvben való kiépítését, hogy azok lényegileg a békehadrend személyi és anyagi színvonalát elérve, egyrészt képesítve legyenek az évi újonc jutalék két 6 hónapos turnusban való kiképzésére, továbbá a hdm. területen alkalmazott seregtestek várható legnagyobb veszteségeinek pótlásaként már kiképzett évfolyamok átképzésére.

Az ily módon megteremtendő kiképző- és pót- hdm. jelentené egyben a haderő utolsó tartalékát arra az esetre, ha bármely irányból túlerejű elg. támadása magára az ország területére jutna.

II) A jelenleg is élő hadrendünk veszteségeinek pótlására, illetve hadrendünk további fejlesztésére a következő lehetőségeink vannak:

1) Anyagi vonatkozásokban:

A pótlás és fejlesztés szűk keresztmetszetét sajátos viszonyaink mellett az anyagi adottságok szabják meg és így az e téren mutatkozó lehetőségek nyújtják az alapot.

A hds-ekben alkalmazott magyar seregtestek fegyverzeti veszteségeinek pótlását teljes egészében a német haderő vállalta. Ily módon e téren csak az egyéni felszerelés és részben az egyéni fegyverzet pótlása, valamint a német vonalról nem pótolható különböző sajátosan magyar anyag cikkek pótlása terheli csak saját termelésünket. A hadrend tovább fejlesztésre két vonatkozásban nyílik lehetőségünk. Egyrészt azáltal, hogy a hdm. területén a fegyverzeti kiesések folyamatos pótlását a német haderő vállalta magára, hazai termelésünket a haderő fejlesztésére fordíthatjuk. Másrészt a német haderő az arcvonalban küzdő seregtesteinket fokozatosan német anyaggal fogja átfegyverezni, hogy ily módon a fegyverzeti kiesések pótlására gyakorlatias alapot teremtsen, másrészt pedig, hogy az egységes lőszer ellátás rendszerét megvalósíthassa. E réven tehát az átfegyverezés folytán kieső magyar anyag ugyancsak hadrendfejlesztésre áll rendelkezésünkre. Ily módon a két irányból is várható fegyverzet szaporodással elsősorban a hátországban lévő hdm. egységeinket tervezzük teljessé tenni, másodszor a megalakítandó pót és kiképző hds-et tervezzük a békehadrend színvonalán felfegyverezni és végül ezzel az anyaggal tervezzük folyamatosan ütőkésszé tenni az egyelőre nem mozgósítandónak nyilvánított három tart. ho-unkat (9., 15. és 26.), valamint az 1. pc.ho-t.

Az 1. hds-nél a német fegyverekkel való átfegyverzés már meg is kezdődött a jelenleg tart. viszonyban lévő 7. ho-nál. A további sorrendet illetőleg az 1. hds. kerül először teljes egészében átfegyverzésre és csak utána fog sor kerülni a II. tart. hdt-re. Az 1. hds-en belül viszont a szükséges személyzet kiszállításával először a személyzetben és fegyverzetben nem teljes 18. és 19. tart. ho-t tervezzük átvegyvereztetni, hogy ily módon minél több teljes értékű seregtest biztosítsa az ÉK határainkat.

A további hadrendi fejlődés szűk keresztmetszetét az anyagi lehetőségen belül az egyéni felszerelés és fegyverzet képezi, miután eme cikkekből jelenleg is jelentős hiányaink vannak, gyártási teljesítőképességünk aránylag kicsi, a Bp-t ért legutóbbi bombatád. alkalmával pu.gyártási kapacitásunk teljesen megsemmisült, holott éppen a pu.gyártás terén látszólag a németek nem állnak jól és végül az egyéni felszerelés terén ennek különbözősége folytán német vonalról segítséget kapni körülményes is volna. Ezért már is különböző intézkedések léptek életbe és még fognak életbe lépni, elsősorban ruházati helyzetünk megjavítására, másrészt pedig a pót- és kiképző- hds-nél is számolni kell átmenetileg azzal, hogy az egyéb fegyverzeti cikkekben való teljes feltöltés után is a pu. kellálladékban még hiányok fognak jelentkezni.

2) Az anyagi lehetőségek által nyújtott pótlási és fejlődési lehetőségeknek kihasználására személyi téren előreláthatólag nem lesznek akadályai, miután pillanatnyi helyzetünkben még messze állunk attól, hogy emberanyagunk olyan széles alapokon és olyan intenzíven legyen a haderő részére igénybe véve, mint az a maximális erőkifejtéssel háborút viselő államokban látható. A kiképző és póthds. úgy lesz méretezve, mint már elöljáróban említettem, hogy úgy a behívásra kerülő újonc évfolyamok teljes kiképzését, valamint az arcvonalba kerülőknek előzetes néhány heti átképzését biztosítani tudja. Szűk keresztmetszetet személyi téren legfeljebb csak a tényleges tisztikar és thtts-i kar meglévő korlátolt állománya és várható viszonylagosan nagyobb vesztesége jelenthet. Ennek megszüntetésére kihasználható lehetőségeink:

a) A tényleges tisztikar és thtts. kar viszonyszámának negatív irányban való eltolódása a tart-okhoz viszonyítva, ami fokozatosan elérhető lesz azáltal, hogy a hds-ek során jól bevált tart.ti-eket és thtts-eket mind szélesebb alapon fogjuk beállítani a ténylegesek pótlására.

b) Úgy a hds. alkalmazásban lévő, mint a hátországban működő magasabb pság-ok, illetve központi szervek tényleges állományának további csökkentése a harcoló csapatok javára.

c) A tényleges ti. képző és alti. képző intézetek és iskolák tanidejének rövidítése.

Természetesen nem látható előre, hogy a fenti fejlődési képet mennyiben fogják lassítani a további légitámadások nyomán keletkező termelési kiesések, avagy a beígért német támogatásnak részben, vagy időszakonként, vagy teljes egészében való elmaradása. A központi vezetés minden esetre arra fog törekedni, hogy minél gyorsabban, minél nagyobb fegyveres erőt tudjon kiállítani a haza védelmére.

A háborús helyzet gyors ütemben halad a vég kifejlődés felé. Kétségtelen, hogy az egymással szemben álló felek mindegyike olyan katonai erőt és mű. felkészültségét képvisel, melyekhez viszonyítva a magyar hds. bármilyen nagyon is sikerül azt felnövelni úgy összerőben, mint mű. felkészültségben jelentéktelen marad. Azonban még mindig lehetünk legjobbak és legerősebbek a közép és kis hatalmak között és szavunk és tekintélyünk annál nagyobb lesz akkor, amikor jövendő sorsunk felett fognak dönteni, minél nagyobb katonai erővel rendelkezünk és ezt a katonai erőt minél több háborús dicsfény övezi.

A magyar jövő sikeres biztosításához tehát mindenképpen adva vannak a lehetőségeink, bármilyen fölényben legyenek is velünk szemben a katonai nagyhatalmak és bármilyen eredménnyel végződjék is a háború. Csak a magyar győzelem elszánt akarása és az utolsó leheletig azért való harcolás kellenek hozzá, aminek előfeltétele a munka, a hit, a bizalom, a rend és a fegyelem.

2.

EMLÉKIRAT
a hadműveletek további vezetésére
(A K. arcvonal D. szárnyára vonatkozólag)

Az oroszok Balkán-i és Galicia-i nagyszabású támadása, valamint az ezzel kapcsolatos térnyereség folyományaképpen a K. arcvonal D. szárnyán olyan általános politikai és katonai helyzet alakult ki, illetve van kialakulóban, mely az ebben a térben folyó **hdm-ek további vezetésére** nézve feltétlenül döntő elhatározások elé kell, hogy állítsa **az Európa-i védelmi harcot irányító** legfelsőbb német vezetést.

Mint a Nagy-Német Birodalommal az Európa-i térségen belül immár **egyedül szövetséges** Magyarország vezérkari főnöke kötelességemnek tartom ezzel kapcsolatos katonai helyzetmérlegelésemet rögzíteni. Már itt az elején hangsúlyozni kívánom, hogy véleményem kialakításában a sajátos magyar érdekek mellett elsősorban az általános Európa-i hadászati helyzetet, az ebből adódó lehetőségeket tartottam szem előtt és ilyen beállításban teszem meg javaslataimat is.

A jelenlegi általános Európa-i hadászati helyzetben mindinkább nagyobb szerepet játszik és előbb-utóbb a háború győzelmes befejezésének alapkövetelményeként lép előtérbe a végső döntés tervszerű személyi és anyagi előkészítéséhez feltétlenül szükséges **tér és idő** biztosítása.

A nagy Európa-i térségen belül ma DK. Európa az a terület, ahol az elg-nak leginkább módjában áll közeli nagy területek gyors birtokbavételével az időért folyó csatát megnyernie és ezzel egyúttal a Ny. döntés előfeltételeit is szétrombolnia. Románia árulása, Bulgária magatartása és a szlovák viszonyok a K. arcvonal D. szárnyának helyzetét egy csapásra gyökeresen megváltoztatták és az elg. részére olyan előnyös hadászati helyzetet teremtettek, melynek kihasználása révén megnyílik előtte az út DK. Európa kulcspontját jelentő Dunamedence elözönlésére és ezzel a K. német, cseh és Szilézia-i iparvidék kikapcsolására is.

Eme már jelenleg is súlyos helyzet még kedvezőtlenebb tovább fejlődését csak radikális, minden mellékszempontra való tekintet nélküli, **teljes elhatározással** és annak könyörtelenül következetes végrehajtásával lehet megakadályozni. Vitathatatlanul bebizonyosodott a háború folyamán már eddig is, hogy korlátozott erőkkel mindent megtartani nem lehet, tehát leszámolva az adottságokkal azt a területet kell feltétlenül védeni, mely a háború folytatásához olyannyira fontos teret és időt biztosítja, és abban a vonalban kell védeni, melynek korlátozott erőkkel való megvédésére a lehetőségek is megvannak.

DK. Európá-ra vonatkoztatva ez hadászatilag azt jelenti, hogy Németország-tól minél távolabb olyan természetadta védővonalra kell az ebben a térben rendelkezésre álló erőket visszavenni, melynek megvédésére az erők valóban képesek is és mely vonal még mindig elengendő teret biztosít egy esetleg mégis kikényszerített további visszavételhez, azaz magában hordja az időbiztonság tényezőjét is.

Ebben a térségben – sőt az egész K. arcvonalon – kétségtelenül a Kárpátok vonulata és ennek Ny. folytatásaként a Szerbia-i és Montenegró-i magashegység a Szkutari tóig az az egyetlen természetes földrajzi tényező, mely a huzamosabb védelmet aránylag a legkisebb erőkkel teszi lehetővé, és emellett kellő teret is biztosít, miután egy kényszerű további visszavétel esetén a megkapaszkodást a Duna-Dráva vonal újra lehetővé teszi. A földrajzi adottságok folytán ez a vonal csupán az átjárók (hágók és szorosok) védelmét kívánja meg, melyek kis erővel is biztosan lezárhatók és a Ny-on bekövetkezendő döntésig szilárdan tarthatók. Meggyőződésem, – bár a D. Balkán-on alkalmazott német erők nagyságáról teljesen tiszta képem nincsen –, hogy ennek a vonalnak a megvédésére a Balkán-on jelenleg is bevetett néme ho-ok és a tekintetbejövő magyar csapatok, új erők itteni bevetése nélkül is, a saját erejükből képesek. Kétségtelen, hogy ez az elhatározás a Balkán D. részének feladását kívánná meg, de véleményem szerint mit nem ér az, ha a német védőerő Görögország-ot, Albániá-t stb. biztosan kézben tartja, közben pedig az oroszok a D. Kárpátok hágóin átkelve D. Erdély-ben csoportosulnak és a hadászatilag védhetetlen jelenlegi magyar–román határon áttörve a Duna-medencét birtokbaveszik. Ezzel ugyanis elkerülhetetlenül együttjár a Balkán teljes elvesztése – bármily nagy erők is állanának görög és szerb területeken – de tarthatatlanná válik a K. Kárpátok vonalának védelme is.

A mai helyzetben előbbi hadászati elgondolás megvalósításának harcászati előfeltétele elsősorban a D. Kárpátok átjáróinak birtokbavétele, valamint D. Erdély megszállása és pacifikálása.

Ehhez a magyar vezetés – minden egyébre való tekintet nélkül – a még rendelkezésére állott összes erőit összeszedte és felvonultatja úgy, hogy a D. Kárpátok birtokbavételére irányuló tád. IX. 3-án lényegében megkezdődhet. A sikerhez azonban feltétlenül szükséges az, – miután magyar részéről csak gyengébb fegyverzeti és csekély tü-el rendelkező pótala-ok és tancsapatok állnak rendelkezésre, – hogy német részről megfelelő alátámasztást kapjunk főleg pc. és légierők terén, hogy a magyar ala-ok ütőképességét ezzel fokozni és gyengébb lökőerőnket növelni tudjuk. Enélkül a kínálkozó harcászati lehetőségben rejlő előnyt kivívni és azt kihasználni nem tudjuk, sőt kitesszük magunkat egy olyan visszacsapásnak, mely az egész D. Erdély-i tád-t felesleges áldozattá változtatná, de ezen túlmenőleg a K. Kárpát védelem feladását is maga után vonná. Márpedig a K. Kárpátok kiépített erődvonalának elhagyása után csak elő nem készített – ad hoc – védelem megszervezéséről lehet szó, miután más előkészített állás Magyarország-on nincs.

A fentiekben körvonalazott német segítség mellett a tád-ban magyar részről teljes erőbedobással és minden akaratunkkal résztveszünk, ha a német legfelsőbb vezetés biztosítékot nyújt arra, hogy Magyarország-ot azután a végsőkig és teljes bizalommal támogatja, területét egyéb érdekek miatt, vagy halogatás céljából később sem adja fel, a magyar haderőt pedig nem áldozza fel egy esetleges német visszavonulás fedezésére. Amennyiben a német vezetés nem lenne abban a helyzetben, hogy a Kárpátok és Dráva vonalának feltétlen tartását garantálja, akkor kénytelenek lennénk olyan elgondolással foglalkozni, hogy a kétoldali átkarolás veszélye elől a magyar K. Kárpát arcvonalat fokozatosan visszavonjuk. A K. Kárpát arcvonal tartásának előfeltétele ugyanis a D. Kárpátok és a Dukla-i horpadás területének szilárd védelme. Ez pedig csak kellően erős német alátámasztás esetén lehetséges.

Véleményem szerint Magyarország feladása esetén az Alapok K. nyúlványai – dacára a rövidebb vonalnak – nem védhetők meg, már csak azért sem, mert lényegesen több erő kellene, mint a Kárpátok vonulatának tartására.

Újólag hangsúlyozom, hogy nem az volt a kifejezett célom, miszerint a német vezetést sajátos magyar érdekekből hazám megvédésére mintegy rábeszéljem, hanem elsősorban az egész Európa-i hadászati helyzetet és lehetőségeket mérlegelve alakítottam ki a DK Európa-i hdm-ek további vezetésére vonatkozó megítélésemet. Szilárd meggyőződésem, hogy ebben a térségben a Kárpátok vonulatának védelmétől eltérő minden más elhatározás az utolsó kínálkozó kedvező lehetőséget szalasztja el. Ezért felelőségem teljes tudatában nyomatékosan javaslom, hogy a D. Kárpátok átjáróinak haladéktalan birtokbavétele mellett, az összes Balkán-i német erők gyors visszavétellel a D. Kárpátok, Skutari tó ált. vonalra csoportosuljanak hátra és itt tartós és szilárd védelemre rendezkedjenek be mindaddig, amíg a döntés, azaz a végső győzelem más hadszíntéren ki nem alakul.

IX. 1.

797./Főv. hdm. 44. IX. 22. Napló

A magyar nagy Alföld elleni orosz tád-tal kapcsolatos ellenintézkedések

Az oroszok D. Erdély-be felvonult erejük tekintélyes részét súllyal a Maros völgyébe vetették be és az ott küzdő zömében gyenge fegyverzetű és csekély harcértéket képviselő pótala-okból álló 3. magyar hds-et visszavetve, szabad utat nyertek a nagy magyar Alföld felé. Az elmúlt napok súlyos harcai után a 3. magyar hds. zöme a mai nappal kritikus helyzetbe került. Az Alföld-i szabad térségben a zömükben motorizált és pc. orosz erők mozgási szabadságukkal uralják a sík területet és a magyar erőket mindkét oldalról átkarolják. Ez a harc egy-két napon belül a gyenge harcértéket képviselő pótala-ok felmorzsolódására fog vezetni. Ezen felül a rep. feld. megállapítása szerint újabb nagyobb orosz erők nyomulnak a Maros völgyében, valamint az azt D-ről és É-ről kísérő magaslatokon Ny. iránnyal előre.

Nem kétséges, hogy a 3. magyar hds. önmagában nem lesz képes eme túlerővel szemben komolyabb és hosszabb ellenállást kifejteni, felmorzsolódása esetén pedig a nagy magyar Alföld és a Budapest-re vezető támadási irány védtelen marad.

Miután dacára annak, hogy a német vezetés erre többször írásban és szóban ígéretet tett, mégis jelenleg semmi konkrét jel sem mutat arra, hogy a 3. hds. alátámasztására és az orosz főtámadási irány lezárására komolyabb német segítséggel lehessen számolni. Mindezek folytán és alapján a magyar katonai vezetés az ország területének és lakosságának megvédésére, felelősségének teljes tudatában, – bár nem szívesen, hanem a német segítség elmaradása teremtette kényszerhelyzetben – kénytelen saját hatáskörében a szükséges intézkedéseket megtenni.

Ezzel kapcsolatban elrendelem:

1) Az 1. magyar hds. ság. átveszi a ság-ot a 6. magyar ho. és a 2. hgy. dd. felett. Az 1. hds. arcvonalát haladéktalanul az ezeréves határra, illetve az e mögött húzódó „Árpád" állásra veszi vissza. A továbbiak folyamán a hds. igyekezni fog minél több erőt tart-ba kivonni és balszárnya mögé csoportosítani.

2) A 2. magyar hds. ság. a 2. magyar pc. ho-t és a 27. k. ho-t azonnal menetbe helyezi, illetve vasúti szállítással Nagyvárad-ra irányítja, ahonnan az addig kialakuló helyzet szerint további alkalmazására még külön intézkedem.

Felkérem Nagyméltóságodat, fentieket tudomásul venni és azt az illetékes német ság-oknak is tudomására hozni, nehogy pcs-aimat végrehajtó magyar hds. ság-oknak a német magasabb ság-okkal ily irányban súrlódásuk legyen.

Megküldöm: Német meghatalmazott tbk-nak, tudomásul K. K. I-nek és H. M. Úrnak (Szsgd. útján).

Budapest, 1944. évi szeptember hó 22-én.

vitéz nemes Vörös János vezds. s. k.

A másolat hiteles:
Budapest, 1944. IX. 22.
olvashatatlan aláírás

4.

883./Főv. hdm.-44. IX. 25. Napló

Nagyvárad védelmének alátámasztása

A 12. tart. ho-nál bekövetkezett eseményekre való tekintettel Nagyvárad védelmének alátámasztására IX. 24-ről 25-re virradó éjjel a hdm. oszt. útján szóban kiadott parancsok utólagos összefoglalásaképpen.

1) Az 1. eje. pótzlj. a 102./1. szállító rep.szd. és saját rep.gépeivel IX. 25-én hajnali kezdettel Pápáról Nagyvárad-ra kerül szállításra.

Ehhez a 102/1. szállító rep.szd. összes bevethető szállító rep.gépei IX. 25-én hajnalban repüljenek át Pápá-ra és onnan az 1. eje. pótzlj-at a szükséges fordulókkal szállítsák Nagyvárad-ra.

Az 1. eje. pótzlj-at (két tiszt, 152 fő leg., 18 gsz., 3 grv., 2 npu.) Nagyvárad-ra való beérkezése után a VII. hdt. pságnak alárendelem.

2) Az 53. hv. zlj. vegyes autóbusz és tgk. szállítással Sajószentpéter-ről Nagyvárad-ra kerül elszállításra.

Ehhez a Hff. 30 autóbuszt IX. 25-én hajnali indulással irányítson Miskolc-ra a 7. honv.ker.pság-hoz. További eligazítást az autóbusz oszl. ott kap.

A 7. honv.ker. pság. az autóbusz oszl. és a saját hatáskörében biztosítható tgk-k felhasználásával szállíttassa az 53. hv. zlj-at Sajószentpéter-ről Nagyvárad-ra.

A hv. zlj-at Nagyvárad-ra való beérkezése után a VII. hdt. pság-nak alárendelem.

3) A VII. hdt. pság. gondoskodjék, hogy a beérkező csapatok haladéktalanul megfelelő irányítást kapjanak.

4) A 12. tart. ho. felbomlását minden eszközzel, egészen a végsőkig menő eréllyel, az összes pk-ok személyének legmagasabb menő latbavetésével, kíméletlen erőszakkal feltétlenül meg kell akadályozni.

A beérkező erősítésekkel alátámasztva Nagyvárad-ot az utolsó emberig tartani kell.

Kapják: 3. hds. pság., VII. hdt. pság., 7. honv. ker. pság., 1. eje. pótzlj. pság., Föv.agi., mü., rep. Hff., Hhf.

Megküldöm: K. K. I-nek, H. M. Úrnak (Szsgd. útján)

Budapest, 1944. évi szeptember hó 25-én.

vitéz nemes Vörös János vezds. s. k.

A másolat hiteles:
Bp., 1944. IX. 25.
Gáspár alez. s. k.

5.

903./Főv.hdm. – 44. IX. 25.

(A) 3. hds. alátámasztása újabb erőkkel

A 3. hds-nél bekövetkezett hdm. helyzetre való tekintettel az országban még rendelkezésre álló erőket is a 3. hds-hez irányítom.

Ezzel kapcsolatban az **1. eje. pótzlj.** Pápá-ról és az **53. hv. zlj.** Sajószentpéter-ről Nagyvárad-ra való irányítására külön rendelettel (883/Főv. hdm. – 44. IX. 25.) már intézkedtem.

Ezen felül további megerősítésként az alábbiakat rendelem:

1) Az 57. hv.zlj-at a 7. honv.ker. területéről Salgótarjánból Nagyvárad-ra átcsoportosítom.

Szállítására egy autóbusz oszlopot (30 autóbusszal) a Hff. rendeljen ki Salgótarján-ba úgy, hogy az még IX. 25-én estig oda beérkezzék és a zlj. szállítása IX. 26-án hajnalban kezdetét vegye.

Ezenkívül mint szállítóteret 10 tgk-t a Föv. agi.oszt. ugyancsak IX. 25-én estig Salgótarján-ba irányít.

A hv. zlj. berakására és szállítására a 7. honv. ker. pság. intézkedjék. Indulás IX. 26-án hajnalban, a menetet egy ütemben kell megtenni. A kiutalt szállítóteret (autóbusz oszlop és tgk-k) Nagyvárad-ra való beérkezés után azonnal vissza kell irányítani alaphelyezésükbe.

Az 57. hv. zlj. Nagyvárad-ra való beérkezése után a VII. hdt. pság. alárendeltségébe lép.

A 7. honv. ker. pság. számolhat azzal, hogy az elvett hv. zlj-ak helyett rövidesen csö. erőket fogok rendelkezésére bocsájtani.

2) Az 1. hds. pság. vonja ki az **1. eje. csop-ot,** melyet ugyancsak Nagyvárad-ra csoportosítok át.

Ehhez az eje. csop. gk-zó és gv. részei saját tengelyükön induljanak útba gyalogmenetben Nagyvárad-ra. A saját tengelyen nem mozgatható részeket a Kszv. szállítsa ugyancsak Nagyvárad-ra. A szállítási adatokat és a berakóállomást az 1. hds. pság. az 1. kszk. útján közölje a Kszv-vel.

Az 1. eje. csop-ot Nagyvárad-ra való beérkezése után a VII. hdt. pság-nak alárendelem. A IX. 25-én rep.gépek odaszállított 1. eje. pótzlj-at az eje. csop-ba olvassza be.

3) A 201. ö. zlj-at és az **1. ö. tü. oszt-t** vasúti szállítással Várpalota, Hajmáskér területéről Csongrád-ra csoportosítom át.

A szállításra a Kszv. intézkedjék. A szállítás **sürgős. Ehhez a szállítási adatokat a** 3. honv. ker. pság. haladéktalanul közölje a Kszv-vel.

A 201. ö. zlj-ból, az 1. ö. tü. oszt-ból és a Csongrád-i hidak védelmére beállított lgv. tüzeszközökből 201. ö. zlj. pk. pság-a alatt egy csoportot képezek.

A 201. ö. zlj. pk. eme csop-jának feladata a Csongrád-i Tisza-átjárók biztosítására a Tisza K. partján szűk hídfőt képezve, abban minden esetleges átszivárgott, vagy áttört elg. erőket fel...ni és visszavenni.

A csop-ot a 3. hds. pság-nak rendelem alá.

A Csongrád-i lgv. tüzeszközöknek a 201. ö. zlj. pk-nak történt alárendeléséről a Magyarország-i német légierők vezénylő tbk-át a lgv. e. pság-a megfelelően tájékoztassa.

4) Az 5. táb. pótho. pság. vonja ki a Dráva-szakasz biztosításából a Bajá-hoz legközelebb lévő táb. pótzlj-át és ezt haladéktalanul gyalogmenetben irányítsa Bajá-ra. Bajá-ról a zlj-at a Kszv. vasúti szállításal a leggyorsabban szállítsa Szeged-re. Ehhez az 5. táb. pótho. pság. haladéktalanul közölje a Kszv-vel a zlj. szállítási adatait, valamint, hogy a zlj. legkorábban mikor rakhat be Bajá-n.

A zlj-at Szeged-re való beérkezése után a Matoltsy csop-nak (1. lgv. tü. dd.) alárendelem.

5) Ugyancsak az 5. táb. pótho. pság. vonja ki a Dráva szakasz biztosításából az **5. táb. pótho. három ü-ét.** Eme ü-ket a Kszv. vasúti szállítással (Bajá-n áthajózással) sürgősen szállítsa ugyancsak Szeged-re. Ehhez a berakóállomásokat és a szállítási adatokat az 5. táb. pótho.pság. haladéktalanul közölje a Kszv-vel.

Fenti három ü-et Szeged-re való beérkezése után ugyancsak a Matoltsy csop-nak rendelem alá.

Kapják: 1. és 3. hds. pság-ok, X. és XVI. hdt. pság-ok, 3., 5. és 7. honv.ker. pság-ok, 5. táb. pótho. pság., Igv.e. pság., Kszv., Hajmáskér-i és Várpalota-i táb. pság-ok, Főv. hirsz., agi., mű., rep., Hff., Hhf.

Megküldöm: K. K. I-nak és H. M. Úrnak (Szsgd. útján)

Budapest, 1944. évi szeptember hó 25-én.

vitéz nemes Vörös János vezds. s. k.

A másolat hiteles:
Budapest, 1944. IX. 25.
olvashatatlan aláírás

6.

1496./Főv.hdm. – 44. X. 12. Napló

Arcvonal visszavételére azonnali intézkedés kiadását kéri

Tudomásul közlöm, hogy Guderian vezds. úrhoz az alábbi táviratot intéztem:

„A Magyarország területén folyó hdm-ekkel kapcsolatban vagyok bátor az alábbiakat Nagyméltóságod tudomására hozni:

Óbecse és Szolnok között a Tiszá-ra támadó több ho-nyi elg. erővel szemben lényegében csupán gyenge és leharcolt magyar erők állanak, melyek az elg. tád-ának feltartóztatására nem képesek.

A Debrecen, Nagyvárad-i csatától döntő, illetve átütő sikerrel járó eredményt várni már nem lehet.

A Nagyvárad-tól Kolozsvár-on át Máramarossziget, Uzsok-ig terjedő arcvonalban lévő seregtestek a bekerítés veszélye előtt állnak, mely bekerítésből további kitartás esetén az erők kivonásának lehetősége igen kétséges.

A legnagyobb nyomatékkal felkérem mindezek alapján Nagyméltóságodat, hogy az alábbi pontokban felsoroltakat azonnal elrendelni szíveskedjék. Az intézkedések kiadásánál magyar területek és magyar lakta vidékek feladása ne okozzon megkötő, vagy hátráltató gondot Nagyméltóságodnak.

1) Az 1. hds. lépjen azonnal a Hgr. Süd alárendelségébe és bal sávhatára egyezzék meg a magyar-szlovák határral.

2) A 2. magyar hds., a 8. né. hds. és az 1. magyar hds. azonnal vonuljanak vissza, mégpedig:

első ütemben a Nagyvárad, Zilah, Máramarossziget, Uzsok vonalra,

második ütemben pedig a Tisza, Bodrog vonalra.

3) A visszavétellel kapcsolatban felszabaduló erők szállíttassanak, illetve meneteljenek még a visszavonulás folyamán előredobva a Duna-Tisza közére, illetve a Dunántúl védelmére.

4) A visszavétellel kapcsolatos mozgás, valamint a D határok biztosítására kérem Nagyméltóságodat, hogy minden még egyáltalán rendelkezésre álló tartalékát egyrészt Nagyvárad, másrészt Baja, Szeged térségében vesse be.

Miután a helyzet rendkívül kritikus és elérkezett a huszonnegyedik óra, hangsúlyozottan kérem Nagyméltóságodat, hogy a fentiekre vonatkozó intézkedést feltétlenül még ma (X. 12-én) kiadni szíveskedjék."

Miután fentiekre vonatkozó parancs német részről való kiadása még ma várható, az 1. és 2. hds.pk-ok jelen intézkedésem vételétől kezdve úgy vezessék hds-eiket, mintha már az ezirányú intézkedések az OKH. részéről kiadásra kerültek volna.

Kapják: 1. hds., 2. hds. pk-ok, Föv. agi., mű., Hff., Hhf. Föv. rep.

Megküldöm: szíves tudomásul K. K. I-nek és H. M. Úrnak (Szsgd. útján).

Budapest, 1994. évi október hó 12-én.

vitéz nemes Vörös János vezds. s. k.

A másolat hiteles.
Bp. 1944. X. 12.
olvashatatlan aláírás

7.

1532./Főv.hdm. – 44. X. 13.

Guderian vezds. táviratára válasz

Az arcvonal visszavételével kapcsolatosan 1496./Főv. hdm. 44. X. 12. sz. alatt Guderian vezds-hez küldött és tudomásul Nagyméltóságodhoz is eljuttatott átiratomra érkezett válasz másolatát, valamint a 10. ho. általam elrendelt kivonása tbn. ugyancsak Guderian vezds. részéről hozzám intézett táviratmásolatát szíves tudomásvétel végett csatoltan megküldöm.

Eme két táviratra a magam részéről az alábbi viszontválaszt adtam:

„Nagyméltóságod által az arcvonal visszavételével kapcsolatosan 1496./Főv. hdm. – 44. X. 12. sz. alatt küldött táviratomra adott válaszát, valamint a 10. ho. kivonása tbm. hozzám intézett táviratát köszönettel vettem.

A 10. ho. általam elrendelt kivonásával és Budapest-re való szállításával kapcsolatban legyen szabad rámutatnom az alábbiakra:

Amikor a 3. magyar hds. erőit az Arad általános területéről megindult elg. nagytámadás legázolta, szinte csak a véletlen körülmények mentettek meg bennünket attól, hogy az orosz pc. erők élei nem törtek egészen a védtelen Budapest-ig előre. Hogy ez nem történt meg, azt egyrészt annak lehet tulajdonítani, hogy Szolnok-on hevenyészetten összeállított apró egységek, nemzetőrök és leventék az elg. tád-át megállították, másrészt, hogy az anyaországba éppen visszatért 1. lov. ho-t minden pihenés, felfrissítés, kiegészítés és anyagi feltöltés nélkül azonnal ellentád-ra vetettem be.

Elgondolhatja Nagyméltóságod, hogy milyen hatást váltott ki Magyarország vezető köreiben és Budapest lakosságában az az érzés, hogy az esetleg Budapest-et elérő orosz élekkel szemben az ország fővárosa teljesen védtelenül állott. Nagyméltóságod is tudja, hogy bevethető tart. erő felett már egyáltalán nem rendelkezem és ezért úgy határoztam, hogy az elg. által legkevésbé fenyegetett arcvonalszakasz – az 1. magyar hds. – tartalékát képező 1. hgy. dd-t kivonom és mint első minimális erőt Budapest védelmére hátraszállíttatom. Erre vonatkozólag a Magyarország-i német meghatalmazott tbk. útján ki is kértem a német hadvezetőség véleményét, melyre vonatkozólag Greiffenberg gytbk. úr útján kapott válaszban német részről akkor nem találkoztam ellenvetéssel. Amikor ennek alapján az 1. magyar hds. pk-ának a hgy.dd. Budapest-re való szállítására pcs-ot adtam, a hds. pk. javaslatot tett, hogy inkább a 10. ho. kerüljön hazaszállításra, miután a hegyi csapatokat a hds. harcterületén az ottani terepviszonyok folytán jobban tudja alkalmazni.

Nem tudom tehát megérteni, mi lehet Nagyméltóságod indoka, hogy amikor a 10. ho. részei már beraktak, sőt vasúti szállításukat is megkezdték, a szállítás folytatása ellen Nagyméltóságod ismételten tiltakozását jelentette ki.

Miután sem a Tisza mentén, sem Debrecen térségében korántsem látom a katonai helyzetet annyira megnyugtatónak, hogy ne kelljen bármikor újra Budapest elleni elg. előretöréssel számolni, – feltétlenül ki kell tartanom amellett, hogy a Budapest védelmére első ütemben a 10. ho. azonnal visszaállításra kerüljön. Nem vállalhatom ugyanis sem Legfelsőbb Hadurammal, sem a nemzettel szemben a történelmi felelősséget, hogy egy esetleges meglepetésszerű orosz fellépés a fővárost az elg. kezére juttassa, csupán azért, mert a magyar vezérkar főnöke Budapest-nek még a legminimálisabb erővel (egy seregtesttel) való biztosítását is elmulaszotta.

Nem vitatom ezzel kapcsolatban, azt hogy a 10. ho. kivonása az 1. hds. arcvonalának legyengítését jelenti, azonban kénytelen vagyok megállapítani, hogy ennek a ho-nak az arcvonalban való pótlására számos olyan fegyveres alakulat van részben Budapest környékén, részben a Dunántúl-on, amelyek az 1. hds. legyengült arcvonalának alátámasztására bőven elengendők lennének.

Egy esetleges olyan megoldás ellen pedig, hogy inkább a magyar csapatok maradjanak az arcvonalban és német csapatok vegyék át Budapest védelmét, mint történelmi felelősségű magyar vezető férfiúnak azért kell tiltakoznom, mert ha Budapest közvetlen védelmére kerülne sor, akkor mégis csak a magyar haderő becsületbeli kötelessége, hogy hazája fővárosát védelmezze.

Kérem Nagyméltóságodat gondolja meg, hogy vajjon Berlin hasonló fenyegetett helyzete esetén Nagyméltóságod nem hasonló képen cselekednék-e? Méltóztassék tehát megérteni a felelős magyar vezérkar főnökének álláspontját és így a 10. ho. vissza-szállítása elé a továbbiakban akadályok gördítésétől eltekinteni szíveskedjék.

A 10. ho. hátraszállítását is csak első lépésnek tekinthetem és ragaszkodnom kell ahhoz, hogy az 1. és 2. magyar hds-ek minden késlekedés nélkül a Tisza-Bodrog vonalára vétessenek vissza. Ezt követeli meg ugyanis az, hogy a 2. és 3. magyar hds-ek erői a nagy túlerővel és egyenlőtlen fegyverekkel vívott harcokban elérkeztek erejük és teljesítőképességük végső határához és radikális arcvonalrövidítés nélkül egy újabb elg. nagyobb lökés esetén a teljes felmorzsolódásnak vannak kitéve. Egyedül egy védhető terepszakaszra való visszavétellel együttjáró arcvonal rövidítés ad módot arra, hogy az erők részeit kivonjuk és felfrissítve újra ütőképessé tegyük. De feltétlenül erőket kell kivonnom Budapest védelmének további jelentős alátámasztására is, miután a 10. ho. önmagában a nagy kiterjedésű fővárost legfeljebb gyengébb orosz élek ellen képes oltalmazni, de már komolyabb elg. tád. elhárítását nem biztosíthatja. De az 1. és 2. magyar hds-ek visszavételének azonnali és feltétlen megkezdését megköveteli az is, hogy a jelenlegi Debrecen-i helyzet máris ezen hds-ek bekerítésével fenyeget, ezt pedig semmi körülmények között sem vállalom. Bár mint katona elismerem, hogy ha pusztán térkép alapján vezetnék, úgy Nagyméltóságod elgondolásával egyetértenék és én sem cselekednék máskép, de a haza földjének védelménél – ezt Nagyméltóságod is bizonyosan meg fogja érteni – a száraz katonai szempontokon kívül más megfontolásoknak is érvényesülniük kell. Kétségtelen, hogy a német legfelsőbb hadvezetés a nagy Európa-i általános hadászati helyzetet jobban áttekinti, azonban nekem minden körülmények között elsősorban a magyar érdekeket kell szem előtt tartani. Ez pedig parancsolólag megköveteli, hogy a magyar erőket a további ellenállás megszervezésére és legalább az ország egy részének megvédése érdekében zömmel a Tisza vonalon, részekkel pedig a Duna-Tisza között és a főváros védelmére alkalmazzam. Ha ugyanis a jelenlegi helyzetben az 1. és 2. magyar hds-ek tovább kitartanak, úgy erőimet semmi körülmények között sem tudnám visszavonni, amit viszont teljesen kizárná nemcsak a Tisza, hanem még a Duna vonalának tartását is.

Mindezeket összefoglalva és hangsúlyozva azt, hogy a koalíciós háború minden súrlódásával és nehézségével teljesen tisztában vagyok, – a legnagyobb sajnálattal kell kijelentenem, hogy a magyar

erőknek a Tisza-Bodrog vonalára való erőteljes és haladéktalanul megkezdendő visszavételéről eltekinteni nem tudok. Lehet, hogy ez az elhatározásom a nagy helyzetet kellemetlenül befolyásolja, de meg vagyok győződve arról, hogy Nagyméltóságod belátja, miszerint a szövetségi hűség mellett engem elsősorban hazám érdekei kell, hogy vezessenek, ezek pedig a jelenlegi helyzetben parancsolólag megkövetelik a magyar erőknek a bezáródás veszélyével fenyegető zsákból való kivonását és egy olyan terepszakaszra való átcsoportosítását, mely a további védelmet lehetővé teszi."

Megküldöm: K. K. I-nek és H. M. Úrnak (Szsgd. útján).

2 db melléklet.

Budapest, 1994. évi október hó 13-án.

vitéz nemes Vörös János vezds. s. k.

8.

1564./Főv.hdm. – 44. X. 14. Napló

Budapest és a Duna-Tisza közének védelmére erők hátraszállítása

Mint az 1. és 2. hds.ság-októl berendelt vk. tiszeknek szóbelileg már elrendeltem, – a legnyomatékosabban utasítom az 1. és 2. hds.ság-okat, hogy az arcvonal visszavételével kapcsolatban az összes nélkülözhető csapatokat (anyagot) a visszavétel üteméhez mérten fokozatosan vonják ki és tartalékok képzése nélkül lehetőleg vasúti szállítással, amennyiben azonban arra mód nincs, úgy gyalogmenetben haladéktalanul indítsák útba Budapest-re. Budapest-re való beérkezésük után az alakulatokkal a Főv. intézkedik. Ezért a visszairányított egységek pk-ai a további pcs-ok átvétele végett a Főv. hdm. oszt-on jelentkezzenek.

Miután a jelenlegi hdm. helyzetben a Duna-Tisza közének és az ország fővárosának védelme a hds-ek szempontjából is, azok visszavételével kapcsolatosan a legelsőrendű fontosságú, a hds. pk-ok kövessenek el mindent, hogy minden egyéb intézkedésre, vagy megfontolásra való tekintet nélkül – minél előbb minél nagyobb számú csapatot tudjanak fenti célra útba indítani.

Biztos vagyok, hogy elgondolásomat és a súlyos helyzet megkövetelte kényszerrendszabályok szükségességét a hds. ság-ok belátják és mélyen átérzik, és ezért minden törekvésükkel igyekezni fognak a cél érdekében mindent megtenni.

Kapják: 1. és 2. hds.ság-ok, továbbá tudomásul Föv.mü., Hff., Hhf.

Megküldöm: K. K. I-nek és H. M. Úrnak (Szsgd. útján).

Budapest 1944. évi október hó 14-én.

vitéz nemes Vörös János vezds. s. k.

A másolat hiteles.
Bpest, 1944. X. 14.
Gáspár alez. s. k.

9.

1591./Főv.hdm. – 44. X. 15. Napló

Fegyverletétel tbn.

A rádióban elhangzott „fegyverletétel" kifejezés nem jelenti azt, hogy mindenki eldobja fegyverét. A harc beszüntetésére parancs nem ment, csak **fegyverszüneti kérelem** van.

Kapják: 1., 2., 3. hds. pság-ok, VII., IX. hdt. pság., 27. k.ho., 9. hv. dd. (2. hds.pság útján.)
I. hdt.pság. és VI. hdt.pság. (I. hdt.pság útján).
4. honv. ker.pság., 5. táb.póthe.pság, 5. honv. ker. pság. (4. honv. ker. pság. útján)
1. hu. ho. pság.
2., 3., 6., 7., 8., 9. honv. ker. pság-ok,
Fee.pság., Le.pság. (Föv. rep. oszt. útján), Lgv. e. pság.,
Kszv.
Matolsy csop.
Vincze ezds. (Szolnok-i csop.)
Föv.hírsz., agi., mü. rep., prop. oszt-ok, Hff., Hhf. Föv. központi iroda.

Budapest, 1944. évi október hó 15-én.
vitéz nemes Vörös János vezds. s. k.

A másolat hiteles!
Bp., 1944. X. 15.
Szörényi Ferenc szds. s. k.

10.

1824./Főv.hdm. – 44. X. 16.

Tájékoztató a honvédség tisztikara részére

A f. hó 15-én történt eseményekkel kapcsolatban a honvédség és különösen a tisztikar tájékoztatására az alábbiakat közlöm:

1) A Kormányzó Úr – környezete elfogult és kishitű klikkjének befolyása alatt a nemzettől és a honvédségtől elzárva – úgy volt tájékozva, hogy egyrészt Németország segítségnyújtásra, Magyarország pedig a bolsevizmussal szembeni fegyveres ellenállásra már nem képes, másrészt, hogy a bolsevizmussal kedvező fegyverszünetet köthet.

Ennek hatása alatt a Kormányzó Úr fegyverszüneti tárgyalásokat kezdett, amit a Budapest-i rádió be is jelentett.

2) Ez a bejelentés az ország egész közvéleményében, de főleg a honvédség tisztikarában egyrészt megdöbbentő meglepetést és mérhetetlen felháborodást keltett, másrészt rövidesen az is beigazolódott, hogy Magyarország a bolsevizmussal nem tud olyan fegyverszüneti megállapodást kötni, ami nem jelentené egyben az ország területének, lakosságának és életének teljes megsemmisülését.

A Kormányzó Úr ezt felismerve **önként** a német véderő védelme alá helyezte magát és nagy német szövetségesünk tanácsára olyan kifejezetten és határozottan radikális magyar nemzeti politikai irányzatnak adta át az államvezetést, amely a legtöbb reményt nyújtja a magyar háborús erőforrások legteljesebb kihasználására, másrészt – mint a nemzet legszélesebb rétegeinek és szövetségeseink legteljesebb bizalmának hordozója – a Német Birodalom további támogatásának megnyerésére.

3) A kialakult új helyzet tehát minden tekintetben biztosítékot nyújt arra, hogy a magyar honvédség tisztikara és az egész magyar haderő szent életcéljának – Hazánk megvédésének – az adott

körülmények között a lehető legnagyobb erőkifejtéssel tudjon eleget tenni és megfelelni. A magyar tisztnek és általában a magyar katonának ugyanis nem volt soha, de különösen ma nincs magasztosabb és szentebb feladata, mint a Haza földjének megvédéséért az utolsó leheletig, az utolsó csepp vérig harcolni és küzdeni.

4) Fentiek alapján, mindaddig amíg a magyar-német együttműködés részletkérdései rendszeres szabályozást nem nyernek következőket rendelem:

a) Az 1. magyar hds. felett továbbra is a Hgr. Nord-Ukraine, a 2. és 3. magyar hds-ek felett pedig a Hgr. Süd parancsnokol minden hdm. vonatkozásban.

b) A hdm. vezetés tekintetében ezek a magasabb német főparancsnokságok felelősek. Hazánk megvédésének érdekében eme elöljáró német pság-ok intézkedéseit feltétlenül el kell fogadni és azokat maradéktalanul teljesíteni kell. Minden ezzel ellenkező értelmű régebbi intézkedés, vagy rendelet azonnali hatállyal érvényt veszti.

c) A magyar nemzet inkább mint valaha is létéért, vagy nemlétéért harcol, tehát minden tisztnek és katonának az a legszentebb és egyedüli kötelessége, hogy a harcot teljes önfeláldozással a végsőkig folytassa. Aki nem így cselekszik az nem méltó a magyar tiszt és magyar honvéd nevére és így ezekkel szemben fennálló rendelkezések szerint kell eljárni.

Végül pedig ami a német és magyar együttműködésben a múlt kölcsönös bizalmatlanságából fakadó súrlódási felületeket illeti (alárendeltségi viszonyok, ök. törzsek stb.) ezek kihatásait mindenki viselje türelemmel mindaddig, míg a bizalom helyreállításával párhuzamosan ezek a kérdések is elintézést nyernek. Mindenki meg lehet győződve, hogy mindezek a kérdések – nagy szövetségesünk irányító szerepét elismerve – olyan rendezésre kerülnek, ahogy azt a magyar szuverenitás, az egyenrangú fegyvertárs és a magyar önérzet megkívánják.

Kapják: Csatolt elosztó szerint.

1 db melléklet

Budapest, 1944. évi október 16-án.

A másolat hiteles:
Bp., 1944. X. 16.
Gáspár alez. s. k.

Beregffy Károly vezds. s.k.
m. kir. honvédelmi miniszter és
a m. kir. honvéd vezérkar főnöke

SZEMLE

MATTHEW STRICKLAND (ED.)

ANGLO-NORMAN WARFARE

Studies in Late Anglo-Saxon and Anglo-Norman Military Organization and Warfare

(Woodbridge, 1992. 344 o.)

A kötet korában különböző helyeken és időpontokban megjelent, a XI–XIII. századi angol és normann hadviselésről szóló tanulmányok igen hasznos reprint-gyűjteménye.

Már a bevezetésből is fontos dolgokat tudhatunk meg, például, hogy a XII. századi Angliában és Normandiában mindig kisebbségben voltak ugyan a hadakozó főpapok, de igen sok volt a várépítő és várőrző főpap. Igen érdekes adat, hogy I. Henrik angol király 1101-ben 1000 lovagot *bérelt* Róbert flandriai gróftól, s ez időben az angliai feudális lovagsereg (a servitium debitum) nem tett ki többet 5000 lovagnál. Ilyen korai tehát a zsoldos lovagság elterjedése Angliában.

Nicholas Hooper tanulmánya a XI. századi angol *housecarl*-okról szól. Ezek házi harcosok, skandináv nevük Nagy Kanut 3-4000 főnyi elitcsapatának emlékét őrzi. Nem igen különböztek a *thegn* vagy *chevalier* néven szereplő, nem skandináv nevű és eredetű házi harcosoktól; kisebb részüknek földbirtoka is volt. A housecarl-nak nevezett házi harcosok 87%-a skandináv eredetű, a többiek származása anglonormann. A birtokkal rendelkező házi harcosok felváltva laktak a királyi udvarban és birtokaikon.

N. *Hooper* másik tanulmánya a késő angolszász korszak haditengerészetéről szól – némileg eltérő módon W. Hollister 1962-ben megjelent művének szemléletéből.

Marjorie Chibnall az 1066 előtti normandiai hadszervezetről ír. Az oklevelekben igen sok *miles, eques, vavassor* szerepel földbirtokkal, vagy anélkül, a számszerű adatok azonban hiányoznak. 1066 előtt nincs adat Normandiában arra, hogy valamelyik apátság katonai szolgálatot teljesítene; de említenek olyan lovagokat, kik apátságnak teljesítenek lovagi szolgálatot. Ez csak régi apátságok esetében fordul elő, melyeknek volt elég földjük ahhoz, hogy szekularizálják és lovagokat ültessenek rá. Az egyházak katonai szolgálata inkább a püspökök feladata volt.

A lovagok ötös–tizes csoportokba szerveződtek, s e kis egységekből szervezett nagyobbakat a *magister militum*.

I. C. *Holt* tanulmánya a lovagi szolgálat angliai szabályozásáról, főként II. Henrik 1166-os Carta Baronum-áról szól, *Y. O. Prestwich*-é pedig az anglo-normann állam haderejének finanszírozásáról.

Majorie Chibnall másik tanulmányából I. Henrik zsoldosait és familiáját ismerhetjük meg. Az angol hadsereg csak István és II. Henrik óta nevezhető – részben – zsoldoshadseregnek. I. Henrik még kis létszámú feudális csapatokkal hadakozott, néhány zsoldosa a familia regis-en belül található. A korabeli angliai szóhasználat szerint a „serviens" lehetett a lovagoknál könnyebb fegyverzetű lovas, lehetett olyan személy, aki nem katonai szolgálattal tartozik, és lehetett – főként Normandiában – a házi csapatok „ifjú" lovagja – esetleg azonos lehet a krónikások „milites gregarii"-nak nevezett harcosaival. A „miles" szó bármilyen könnyebben felszerelt lovast is jelenthetett. A „gregarii" és „pagenses" név jelenthetett zsoldost és szegény lovagot is.

O. Preswich másik tanulmánya a normann királyok házi harcosaival foglalkozik: szerinte már I. Henrik házi harcosai is igen jelentős erőt képviseltek. Az angol-normann hadszervezet

kevéssé különbözött I. Edwardétól, s a középkori angol hadszervezet szívósabban élt tovább, mint korábban vélték.

Különösen érdekes *R. Allen Brownnak* a normann lovagokról szóló vitatkozó hangvételű tanulmánya. R. Glover, S. Harvey, J. Gillingham és a legtöbb külföldi historikus nézetével ellentétben hangsúlyozza, hogy ragaszkodik Guilhiermoz és M. Bloch álláspontjához, mely szerint a XI. században új katonai elit született, és helytelennek tartja az anglo-normann lovag „lefokozását", szembeszállva emiatt az általa egyébként nagyrabecsült F. M. Stentonnal is. Elismeri, hogy nem minden nagyúr lovag e korszakban. Az új katonai elit társadalmi elit is volt: először a gazdagabb nemesek lettek nehézlovasok, majd ők látták el nehéz fegyverzettel legjobb harcosaikat. A „házi" lovag és hűbéres lovag közötti éles ellentétet tagadja. Érdekes adalék a fegyverek drágaságához: Jan Pierce a közelmúltban megpróbálta, mennyi idő alatt készül el egy láncing és – XI. századi módszerrel – egy dísztelen kard. Az előbbihez 140, az utóbbihoz 200 munkaórára volt szüksége. Nem akármilyen, s nem is egyetlen ló kellett egy lovagnak, s egész életében gyakorolnia kellett a lovaglást, a kardvívást, a taktikát. A lovaglást csak serdülőkorban lehetett elkezdeni, „aki 12 éves koráig az iskolapadban ül, már csak papnak jó".

Az új lándzsatartásról írja Anna Komnena, hogy a támadó lovag Babilon falait is áttörné. Ez még exkluzívabbá tette a lovagi harcászatot.

A normann nehéz lovasság hatékonyságát fokozta a gyalogsággal való együttműködés.

Robert de Guiscardnak 200 normann lovag elég volt ahhoz, hogy Calabria ura legyen, Messinát Roger de Hauteville kevesebb, mint 500 lovaggal hódította meg.

A XII. században az anglo-normann és Anjou dominiumok lovagjai arisztokratikusabbakká váltak, számuk csökkent, noha a lovagi felszerelés nem lett drágább, s a fegyverzet sem változott az I. Richárd korában bevezetett fazéksisakot nem számítva. Ha a normann lovagot meg akarjuk ismerni, az egykorú Bayeux-i szőnyeg remekül felfegyverzett alakjait kell megvizsgálnunk.

John Gillingham Hódító Vilmos hadvezéri tevékenységéről ír. Három kérdést vizsgált: 1. miért volt olyan kevés csata? 2. mi volt e korban a hadakozás normális formája? 3. miért tért el 1066-ban Vilmos korábbi szokásaitól és fogott bele egy számára új dologba? A csata szerinte a középkorban, de már Vegetius szerint is, a végső és legkockázatosabb eszköz a háborúban. Előbb minden mást ki kell próbálni: várostromot, területpusztítást, gyújtogatást s csak végső eset lehet a nyílt összecsapás. Ilyen végső eset volt Hastings, mely után még hosszú, pusztító háború következett, míg Vilmos Anglia urának érezhette magát.

R. Allen Brown másik tanulmánya magáról a hastingsi csatáról szól. Élesen bírálja Oman lovagságellenes felfogását, mely szerint az arrogancia és a butaság bizonyos határozott színt adott az átlagos feudális seregnek, mely amúgy a nem-katonai kvalitások gyűjteményét jelentette, dezorganizált, amatőr káosz volt. A csata leírását, mely a különböző szerzőknél erősen eltérő, részletezni itt nincs helyünk. Mindenesetre cáfolja Glover nézetét, mely szerint a normann lovasok lándzsáikat hajították volna: a Bayaux-i szőnyeg szerint felülről lefelé döftek velük, sőt néhány, a szőnyegen szereplő lovag már az új lándzsatartást alkalmazta.

A normannok győzelmének oka a fölényes haditechnika és fölényes hadvezetés. Ez az egyik legfontosabb győzelem a Nyugat történetében. Nem vonható kétségbe ugyanakkor a vesztes angolszászok rendkívüli bátorsága.

Jim Bradbury az 1066 és 1054 között Angliában és Normandiában lezajlott csatákról ír. E korszakban több nagyobb és 50 kisebb csata zajlott le a térségben. Sokszor inkább kerülték a csatát, féltek a vereségtől; csak akkor csaptak össze, ha mindkét fél reménykedett a győzelemben, vagy ha az egyik győzelmet remélt, a másik pedig olyan helyzetbe került, hogy a csatát nem tudta elkerülni. Az egyes ütközetek leírása során kiderül, hogy e korban már léteznek lóról szállt lovagok, íjászok – rendszerint az első sorban –, s ami igen fontos: a döntő csapásra tartalékban hagyott lovasság. Mindez azonban nem volt anglo-normann specialitás, s nem angolszász hatásra alakult ki.

John Gillingham I. Richárd haditetteit vizsgálva a középkori hadművészetet elemzi, mely szerinte igenis létezett. A mai történészeket a hadszervezet érdekli, a stratégia kevésbé. Így Contamine 400 oldalas, kiváló művében is csak 9 oldal foglalkozik stratégiával. A szerző Smail 1956-ban megjelent munkájának a keresztes háborúkra vonatkozó nézeteit veszi át, és általánosítja.

Oroszlánszívű Richárd összesen kb. 25 évet töltött hadakozással, ennek ellenére csak 2-3 csatát vívott. A legtöbb hadjárat csata nélkül zajlott le, várostromokkal, a vidék pusztításával.

A legtöbb csata nem is döntő jelentőségű, s bár viszonylag kevés lovag esik el, a vezér számára mégis igen veszélyes: a csata egyik fő célja a vezér megölése, vagy elfogása volt. Érthető, ha az okos vezér csak végső szükségben vállalt csatát, annál is inkább, mert egyéb módon, a vidék pusztításával, a várak elfoglalásával is el lehet érni a győzelmet. Így háborúzott Richárd, sőt már Nagy Károly, később III. Edward, a fekete herceg, vagy V. Henrik is.

A védő igyekszik a pusztítást megakadályozni, vagy a támadó utánpótlási vonalait elvágni. Előfordulhat, hogy a védő kedvezőtlen körülmények között kénytelen csatát állni: a pusztítás megakadályozása céljából meg kell közelíteni az ellenséget. Ilyenkor ugyanis a támadó kénytelen seregét együtt tartani, nem tud fosztogatni. Ha nem tud fosztogatni, a háború elveszíti vonzerejét, a harcosok haza akarnak menni: zsákmány nélkül háborúzni kevés ember szeretett, csatát állni majdnem senki. Ha támadó utánpótlását elvágták, hamarosan jött a járvány. Az utánpótlás biztosítására Richárd nagyon ügyelt; utánpótlási vonalának sebezhetősége miatt nem ostromolta meg például Jeruzsálemet. Richárdtól igen távol volt a fenegyerekség, az a romantikus legendák beállítása. Személyes bátorsága sem lehet kétséges, s ezt terjesztette is magáról – mert politikailag hasznosnak tartotta. Stratégiája azonban a raktárak rendszeres használatán és fosztogatáson alapult.

1066 előtt és a XV. századtól kezdve Angliában kevés várat építettek. E korszakokban viszonylag sok a csata, mert a legtöbb háború polgárháború, s a harcoló felek nem akarják a lakosságot fosztogatással elidegeníteni – inkább csatáznak.

A középkori seregekben – a közhittel ellentétben – igen fontosak a várvédők, íjászok, ostromgép-kezelők, gyújtogatók - szóval a gyalogosok. Fontos a lovasság *is* (!), különösen mint felderítő és mint a fosztogató gyalogosok védője. Nem a nehéz lovasság a legfontosabb. A csatákban tényleg a döntő fegyvernem, de mint említettük, a háborúban nem a csaták voltak a legfontosabbak. A parancsnok fő célja, hogy ellátást biztosítson katonáinak, s megfossza attól az ellenségét.

Matthew Strickland tanulmányából a XII. századi angol-skót határháborúkat ismerhetjük meg. Ezekben Anglia volt az erősebb fél: hivatásos anglo-normann katonai elit harcolt egy vegyes haderővel, mely törzsi, feudális és zsoldos elemekből, meg francia-normann kalandorokból állt. Az angolok igyekeztek kihasználni erőfölényüket, s keresték a konfrontációt, a skótok viszont igyekeztek elkerülni. Az egyetlen nagyobb csatában (1138, Standard) a skótok megsemmisítő vereséget szenvedtek. Ez nem meglepő, mert a skót seregek zöme igen gyengén felfegyverzett gyalogság volt, s lándzsásaik nem alkottak fegyelmezett csapatokat, alig több, mint 100 feudális lovagot tudtuk kiállítani. Az angol lovagok számbeli fölénye 4:1 és 10:1 között váltakozott.

Matthew Bennett az 1100 táján született 1150 és 1175 között működő Wace műveit ismerteti. Ezekben kitűnő hadtörténelmi leírások találhatók.

John Gillingham a History of William the Marshal c. költeményt elemzi hadtörténelmi szempontból. Mivel a főhősben mindenki a lovagság példaképét látja, a műből sok mást egyszerűen nem vettek figyelembe, csak a tornákkal foglalkoznak, nem a háborúkkal, pedig a mű 19 214 sorából 3150 szól a tornákról, de 8350 a háborúkról. A főhős katonai tevékenységével nem foglalkozik Contamine, Verbuggen, Lot és Oman, nem foglalkoznak a had- és lovagságtörténészek és William Marshal életrajzírói sem, ami annál furcsább, mert a középkori hadművészet – lovagi hadművészet. Gillingham ezt a hiányt akarja pótolni.

A háborúk leírása során a költemény részletesebben leírja a hadviseléssel járó pusztításokat. Nem az a cél, hogy az ellenség lovagjaival nyílt csatákat vívjanak, hanem hogy seregét rossz irányba csalják, s távollétében erőforrásait pusztítsák. Ezt tette William Marshal is. Ez nem egyeztethető össze Duby állításával, mely szerint Marshalnak túl kevés esze volt ahhoz, hogy ellensúlyozza egy hatalmas és fáradhatatlan fizikum természetes erejét, vagyis hogy buta és erős ember volt. Gillingham szokatlanul kemény, sőt udvariatlan formában bírálja Dubyt, aki William Marshal háborúiban ott is a lovagi eszményt keresi, ahol az egyáltalán nem volt lényeges. („Sajnos e helyen Dubynak túl kevés esze volt ahhoz, hogy megállítsa fáradhatatlan tollának természetes ügyességét".)

A lovagi háború céljai konvencionálisak, de azok a módszerek is. Sok a fosztogatás, gyakori a várostrom, és kevés a csata. A költemény 18 várostromot és 3-4 csatát ír le, s maga William Marshal hosszú életében (78 évig élt, ez akkor igen magas kornak számított) csak 2 csatában vett részt. A lovagok – ellentétben Duby „ostobaságaival" (nonsense) és „szamárságaival" (rubbish) – olyan háborúkat vívtak, amit mi lovagiatlanoknak vélünk. A lovagok általában minden „csúnyaságot" elkövettek, amit a

költemény elítél – a templomrablást sem kivéve. Nem áll, hogy a lovagi etika a XIII. században szigorúbb lett volna, mint a százéves háború idején: lényegében ugyanolyan volt. A költemény nem csak azt bizonyítja, hogy a XIII. századi lovagi etika a háború szörnyűségeit adottnak veszi, hanem azt is, hogy a fosztogatás és rablás a lovagi háború lényegi tevékenysége. A lovag mindezeket csak akkor kárhoztatta, ha hozzátartozói szenvedték el. Ha ő támadott, minden helyes volt William Marshal „a világ legjobb lovagja" személében, akinek élete a „lovagság modellje".

Borosy András

URBÁN ALADÁR

KÖZTÁRSASÁG AZ ÚJVILÁGBAN

Az Egyesült Államok születése, 1763-1789

(Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 348 o.)

Igazolva látszik az a tétel, hogy bizonyos történeti fejlődési szakaszok, hatásukban későbbi évszázadok hatalmi vetélkedését befolyásoló események elemzését időről időre el kell végezni, hiszen számtalan aktuálpolitikai megfontolás befolyásolhatja az utókor ítéletét. Különösen így van ez egy, a jelenben szinte vetélytárs nélküli gazdasági és katonai nagyhatalom esetében, melynek előtörténetére mintha kevesebb figyelmet fordítanának napjainkban. Általában az Egyesült Államok XX. századi szerepvállalása határozza meg az európai országok zöméhez képest fiatalabb államalakulat fejlődésének vizsgálatát, s a nem is olyan távoli múltban Magyarországon csupán az egyetemek történeti és angol nyelvi tanszékeinek egy-egy kutatója foglalkozott komolyan az amerikanisztika bizonyos területeivel. Az érdemleges kutatások csupán szűk körben válhattak ismetté, minek következtében az ideológiai hatásoktól egyáltalán nem mentes klisék zavartalanul tovább éltek a köztudatban. Talán ennek is tulajdonítható, hogy sokáig váratott magára egy olyan magyar nyelvű összefoglalás az Egyesült Államok születésének körülményeiről, melyben a szerzőt nem befolyásolják bizonyos elvárások, sőt akár a divat diktálta igények sem. Urbán Aladár könyve viszont azt az elmélyült és engedmények nélküli, kizárólag pontosságra törekvő kutatói szellemiséget tükrözi, melyet a szerző más témákról közzétett eddigi munkáiban, illetve egyetemi tanári tevékenysége során már korábban is képviselt.

A könyv előszava némileg eltér az eddigi megszokott témaválasztások magyarázatától. A szerző ugyanis gondolkodásra kívánja késztetni olvasóit, azon az alapon, hogy a magyar olvasó többnyire jól ismeri a XIX. századi magyar forradalom és szabadságharc hadtörténeti, közjogi, diplomáciatörténeti problémáit. Könnyen adódnak tehát bizonyos területek, ahol egy másik földrészen végbement forradalmi és önvédelmi harc eseményei, a külpolitikai viszonyok változásai elkerülhetetlenül összehasonlításra késztetnek. Urbán Aladár mindamellett még az előszóban figyelmeztet, hogy a Nagy-Britannia függőségéből szabadulni akaró északamerikai gyarmatok harcának sikere elválaszthatatlan volt a kor nagyhatalmi vetélkedésétől. S ez lényeges szempont a későbbi magyarországi forradalommal kapcsolatos analógiák boncolgatása során, hiszen a tizenhárom állam végül is hathatós támogatást tudhatott maga mögött Franciaország részéről.

Ezt követően egy rövidebb fejezet következik, melyben az első fehér telepesek megérkezésétől tekinthetjük át a keleti partvidék fejlődésének történetét a XVIII. század közepéig. Részletes tájékoztatást ad a szerző a különböző közigazgatási és kereskedelmi problémákról, majd a brit fennhatóság megszilárdulása után a londoni legfőbb törvényhozó testület, illetve a királyi joghatóság és az egyes gyarmatok képviseleti, igazságszolgáltatói, valamint végrehajtó szerveinek viszonyáról. Különösen érdekes lehet az olvasó számára a keleti partvidéken létrejött gyarmatok típusainak ismertetése, azaz a királyi gyarmat, a tulajdonosi gyarmat (Maryland és Pennsylvania estében) valamint a XVII. század második felében jelentős önkor-

mányzati szabadságot kapott, nem a londoni központi politika támogatásával létrejött, ún. önkormányzati gyarmatok. Ugyanitt lehet nyomon követni a francia kereskedelmi konkurrencia megjelenését, s az elkerülhetetlen háborúkat. A XVIII. század első felében valójában három háború zajlott le a határvidékek indián törzseinek részvételével, de a különleges kegyetlenséggel vívott és az európai hadviseléstől eltérő erdei háborúk során csak a harmadik összecsapás hozott eredményt Nagy-Britannia számára. A hétéves háború amerikai hadszínterén gyakorlatilag a londoni kormányváltás hozta meg a fordulatot, amikor az idősebb William Pitt került a kormány élére. Nem látványos győzelmek, hanem az elszántság és kitartás hozta meg a sikert, mígnem a brit sorkatonaság és az amerikai gyarmati irreguláris csapatok fokozatosan pozíciókat nyertek a Szent Lőrinc folyó völgyében és Kanadát is elhódították a franciáktól.

A második fejezet az események fonalát az 1763-as angol-francia békekötéstől veszi fel, mely hiába hozta el London győzelmét az amerikai kontinensen, az újonnan biztosított területek gazdasági kiaknázása, illetve sajátos belső fejlődése óhatatlanul feszültségeket eredményezett az ott élő gyarmatosokkal. A cukortörvény, majd az illetéktörvény mindmind jellegzetes mozzanatai voltak annak a folyamatnak, mely voltaképpen a gyarmatosok önszerveződését és egymásra utaltságát erősítette. Ennek az időszaknak az eseménytörténeti feldolgozása a könyvben, mely a teamonopólium elleni tiltakozás különféle elemeit részleteiben ismertetve a lexingtoni sortűz következményeivel zárul, mindenekelőtt azt a folyamatot tárja fel, hogy miképpen vezetett a londoni kormány ügyetlensége egy elkerülhetetlen függetlenségi háborúhoz. Persze kétséges, hogy a konfliktus egyáltalán elkerülhető lett volna-e, hiszen mint azt a szerző is érzékelteti, egy komoly kereskedelmi, gazdasági lehetőségekkel bíró és az anyaországhoz hasonló jogi, alkotmányos, stb. berendezésekkel rendelkező gyarmat óhatatlanul vetélytársként lépett volna fel Londonnal szemben. A potenciális érdekközösség azután magával hozta a gyarmatok szövetségét, de a kanadai területek csatlakozása elmaradt. Ez mindenképpen az ésszerű önkormányzati, gazdasági jellegű engedményeknek tulajdonítható.

A tényleges háború első időszakát taglaló harmadik fejezet viszont azt a politikai magatartást és következményeit tárja fel, amikor London már csupán a fegyverek erejében bízhatott, illetve a Függetlenségi Nyilatkozat kibocsátásával a gyarmatok is a fegyveres ellenállástól remélhették céljaik megvalósítását. A könyvben ez a fejezet ad lehetőséget a szerzőnek arra, hogy ne csak bizonyos általános alkotmányjogi szempontokra hívja fel a figyelmet, hanem az amerikai függetlenségi háború idejének hadseregszervezési problémáira is utaljon, összehasonlítva a magyar polgári forradalom és szabadságharc sok tekintetben rokon vonásokat hordozó mozzanataival. Figyelemre méltó, hogy valószínűleg az amerikai tapasztalatok nyomán, a honvédzászlóaljakat nem egy évre, hanem három évre toborozták. A reguláris haderőket kiegészítő milícia viszont, melynek magyar megfelelője az önkéntes, illetve a helységekre kiszabott létszám alapján a nemegyszer sorshúzással kiállított nemzetőrség volt, a hasonló szerveződési gyakorlat ellenére eleve nagyobb harcértéket képviselt. Mint Urbán Aladár kifejti, ennek oka abban rejlett, hogy hosszú időre visszatekintő hadszervezeti intézményről volt szó amely ráadásul a korábbi francia háborúk és az indiánokkal való küzdelmek folytán komoly tradíciókkal rendelkezett. Mi több, a milícia tagjainak saját fegyverük volt, s ezzel tudtak is bánni. Önmagában természetesen a milícia nem ellensúlyozhatta a begyakorolt reguláris csapatok harcértékét, mint ahogy az amerikai gyarmatosok döntő győzelmei csakis képzett katonai vezetők nevéhez fűződtek.

A háború második szakaszát tárgyaló negyedik fejezet leszögezi, hogy a brit erők vereségét hozó összecsapás Saratogánál túlmutatott hadászati jelentőségén. Ez volt ugyanis az a pillanat, amikor Franciaország elérkezettnek látta az időt a gyarmatosok támogatására. Az Egyesült Államok létének elismerése biztosította a háború folytatását, sőt Spanyolország bekapcsolódásával a konfliktusba a tengereken, tovább növelte az amerikai erők sikerének esélyeit. Sir Henry Clintonnak, a brit főerők új parancsnokának 1778 tavaszától már ezzel is számolnia kellett, bár az amerikai-francia együttműködés kezdetben katonailag nem sok sikert hozott. A hadműveletek súlypontját ekkor a déli államokba helyezték át, melynek hátterében az a londoni meggondolás volt, hogy itt inkább támaszkodhatnak a „lojalistákra". Londonban ugyanis arra gondoltak, hogy a katonai sikerek nyomán egy békekötés esetén a „hűséges" déli gyarmatokat meg lehet tartani. S a brit katonai eredmények kezdetben valóban e számítás helyességét látszottak igazolni, bár Cornwallis tábornok csapatai a győzelmek ellenére fokozatosan felőrlődtek. Ráadásul Cornwallis végzetes stratégiai hibát követett el Yorktownnál, amikor megvárta, hogy csapatai körül egyre szorosabb-

ra fonódjon az amerikai-francia ostromgyűrű. A francia-amerikai együttműködés katonailag is meghozta tehát gyümölcsét, s a yorktowni brit kapituláció után már idő kérdése volt csupán az egykori anyaországgal való tárgyalások megkezdése és a békekötés.

A könyv ötödik fejezete a párizsi tárgyalásokat követő új nemzetközi helyzetbe beilleszkedni kívánó államalakulat alkotmányos berendezkedésének további fejlődését tekinti át. Az adott időszak csúcspontját az államok uniójának létrejötte, a köztársasági államforma törvénybe iktatása jelentette, az adózás és törvényhozói képviselet alkotmányos keretbe foglalásával együtt. Az említett fejezet kiegészítéseként egyébként a szerző rövid historiográfiai áttekintést is ad, melyben a különböző polgári forradalmak eltérő és hasonló vonásainak egybevetésével segíti az olvasót a nagyobb történelmi távlatok értékelésében. Különösen figyelemre méltó a kortársak felfogásának ismertetése, illetve annak a kérdésnek a boncolgatása, hogy vajon tényleges forradalom ment-e végbe Amerikában. A kortársakat és az utókort is élénken foglalkoztatta a társadalmi változások és a függetlenségi harc kettősségének problémája.

A kötetet függelék egészíti ki, mely tartalmazza a Függetlenségi Nyilatkozat, az Egyesült Államok Alkotmánya, valamint az 1791-es Bill of Rights magyar nyelvű szövegét is. A kötet kézikönyvként való használatát segíti elő a csatolt irodalomjegyzék, az időrendi mutató, valamint az események fontosabb szereplőinek adatait tartalmazó kislexikon. A hadműveletek menetének pontos követését a fejezetekhez kapcsolódó térképek szolgálják.

Mindezek alapján Urbán Aladár könyve egyaránt alapvető műnek számít a korszak eseményeivel foglalkozó hazai történész, illetve az Egyesült Államok történetének korai időszaka iránt érdeklődő olvasó számára.

Kuriucz György

ÁCS TIBOR

SZÉCHENYI KATONAÉVEI

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1994. 300 o.)

A 300 oldal terjedelmű könyv borítólapjáról Széchenyi István gróf, az I. dzsidásezred főhadnagya néz az olvasóra. A portré egy ismeretlen festő 1812-ben készített alkotása. Magában bízó, komoly tekintetű fiatalembert ábrázol a kép, akiről könnyen megállapítható, hogy jól érzi magát a szép uniformisban, büszke arra, hogy korát meghazudtolóan már tiszti rangja van.

A könyv bevezetőjében ez olvasható: „Széchenyi István több mint másfél évszázada áll az egymást követő nemzedékek figyelmének középpontjában. Kiemelkedő személyiségének óriási történelmi érdeme: nagy horderejű alkotásaival Magyarország polgári átalakulásának máig ható szolgálata. Születése 200. évfordulójának megünneplésekor a tudomány sok új értékkel gazdagította a nemzet emlékezetében élő Széchenyi-képet. Ám a legnagyobb magyar alakjának korszerű ábrázolása elképzelhetetlen, ha rendkívüli életútjából nem próbáljuk bemutatni katonaéveinek történetét."

Széchenyi István 18 éves korától 35. életévéig, vagyis 17 éven át volt az osztrák császárság katonája. Erről az időszakról szól ez a könyv, ezt kutatta, majd írta meg a szerző több eddig nagyrészt ismeretlen dokumentumra, figyelmen kívül hagyott személyes vallomásra és persze a már megjelent történelmi dolgozatokra támaszkodva.

A szerző minden más történelmi publikációnál részletesebben ismerteti, értékeli Széchenyi István szerepét az 1809-es győri, az 1813. október 16. és 19. között lefolyt lipcsei csatában, az 1814-es és az 1815-ös hadjáratokban. Ennek révén több vonatkozásban is kiegészülhet az a kép, amelyet eddig a magyar hadtörténetírás ezekről az eseményekről kialakított. Ez a megállapítás a fegyveres összeütközések magyar vonatkozásaira különösen érvényes.

Az első katonaévek ragyogó karriert ígértek a fiatal gróf számára. A különböző hadjáratokban tanúsított bátorságáért, helyzetfelismeréséért több kitüntetésben, sőt két előléptetésben is részesült. A napóleoni háborúkat követő években a katonai karrier már nem volt számára annyira vonzó, mint a szolgálat első éveiben, ami végül is a rangjáról való lemondáshoz és a hadsereg kötelékéből való kiváláshoz vezetett.

Ennek több objektív és szubjektív előmozdítójáról olvashatunk a könyvben. Ezek között a magyarsága miatti mellőzöttségi érzés volt talán a legerősebb, hisz őrnagyi előléptetését még egy császári kihallgatást követően sem érte el. Akadtak hátráltatói az alacsonyabb fórumokon is szép számmal. A hadsereg állapotáról, vezetőiről sőt az osztrák császárság egészének helyzetéről több helyütt tett kritikus megjegyzései olyanokat is sértettek, akikre a politikusok és a magasabb parancsnokok jobban hallgattak, mint a magyar grófra.

Széchenyi István katonai szolgálata aligha értékelhető átlagosnak. Feltételezhető, hogy az ezredeit gyakran váltó és ezek életéből hónapokra, sőt évekre kikapcsolódó személyt tiszttársai sem tartották közéjük valónak.

A 17 szolgálati év legnagyobb része a napóleoni háborúk utáni békekorszakra esik. Ezekben az években a katonai kiképzés egy-két hasznosnak ítélt mozzanata mellett Széchenyi István az osztrák hadsereg és az osztrák hadügy elavultságát és gyengeségét is érzékelte. Bár a különböző rangú és rendű parancsnokokkal gyakran találkozott, társaságukban jól érezte magát, rokonságában is voltak magas rangúak, de érzékelte, hogy a katonai parancsnokok kiválasztásában nagyon is háttérbe szorul a tehetség és a szakismeret. Erdélyi útja ezt a felismerést csak erősítette. Figyelemre méltóak naplója azon oldalai is, amelyek a hadügy és a hadsereg megreformálásával foglalkoznak. Azt nem lehet állítani, hogy ezek az elmélkedések hadtudósi színvonalúak, de azt igen, hogy a magyar katonai gondolkodás értékes elemei.

Úgy vélem, hogy nem e recenzió írója az egyetlen, aki nagy érdeklődéssel olvasta a könyvnek azon részeit is, ahol Széchenyi utazásairól van szó. Az Európa több országában járt gróf sok olyan ismeretre tett szert, amelyet politikusi élete során ragyogóan kamatoztatott. Híres műveiben és alkotásaiban ezek a tapasztalatok rendre megjelentek, és persze a katonaévek tapasztalatai is hasznosulnak bennük.

Ács Tibor, a könyv szerzője a XIX. századi magyar katonák megismerésére és megismertetésére irányuló munkáival már eddig is felhívta magára és témájára a figyelmet. Széchenyi István katonaévei című könyvével öregbítette hadtörténelmi és kultúrtörténeti írói hírnevét.

Móricz Lajos

LAWRENCE SONDHAUS

THE NAVAL POLICY OF AUSTRIA–HUNGARY 1867–1918

Navalism, Industrial Development and the Politics of Dualism

(Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 1994. 441 o.)

Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének történetét összefoglaló tudományos művek sora egy új, angol nyelven kiadott kötettel gazdagodott. Lawrence Sondhaus az Indianapolisi Egyetem professzora az Egyesült Államokban, akinek a Habsburg Monarchia haditengerészetéről, tengerészeti politikájáról korábban már több könyve, illetve cikke jelent meg. A téma kiválasztása figyelemre méltó, egyben mutatja a közép-kelet-európai régió története iránt Amerikában megnyilvánuló egyre nagyobb érdeklődést.

Sondhaus könyve elsősorban a téma avatott szakértőinek íródott hiszen stílusa néhol kissé száraz, rengeteg számadatot vonultat fel mondanivalója alátámasztására, utalásait némi előismeret nélkül nehéz lenne megérteni.

A művet az Adria partvidékét, illetve a Földközi-tenger medencéjét ábrázoló két térképvázlat, a császári és királyi hadiflotta parancsnokainak és vezetőinek, valamint hajóegységeinek jegyzéke, több csatahajó vázlatrajza, Ausztria–Magyarország tengerészeti-ipari komplexumának sémája, ezen kívül bibliográfia és tárgymutató egészítik ki. A visszakeresést némiképp megkönnyíti, hogy a hivatkozások, lábjegyzetek – az angolszász szokásnak megfelelően – az egyes fejezetek végén szerepelnek. A munka alapos bécsi, olaszországi és amerikai kutatásokra épül, a szerző felhasználta műve megírásához eddigi kutatásainak részeredményeit valamint a témáról angol, francia, német, olasz, horvát nyelven napvilágot látott szakirodalmat. A legújabb kutatási eredményekre támaszkodva főként az első világháborús eseményeket helyezi új megvilágításba.

A bevezetésben Sondhaus a téma historiográfiai vázlatát adja. A mű a továbbiakban kilenc nagy fejezetre és epilógusra tagolódik. A szerző időrendi sorrendben tárgyalja a dunai birodalom haditengerészetének és dunai flottillájának történetét Tegetthoff Lissánál 1866-ban aratott győzelmétől 1918 november elejéig, a háborús összeomlásig. Az egyes fejezetek illetve alfejezetek a flotta egy-egy új vezetőjének, parancsnokának nevével fémjelzett időszakot – sok esetben csupán néhány évet – ölelnek fel Tegetthofftól Horthyig.

A könyv bemutatja a Monarchia vezetőinek a hadiflotta fejlesztésére irányuló erőfeszítéseit, annak egyenlőtlen növekedését és minőségi fejlődését. Kitér az új találmányok, technikai vívmányok (pl. torpedó, tengeralattjáró) felhasználására, új hajótípusok (pl. gyorsjáratú torpedórombolók, nagy vízkiszorítású csatahajók) bevezetésére, a tengeri haderőnem terjeszkedésének szerepére a hadiipar felfuttatásában. Foglalkozik a flotta vezetésében beállott személyi és szervezeti változásokkal, a tiszti utánpótlás kérdésével. Felvázolja a tengerészeti erőre fordított költségek változásait, az ezzel kapcsolatban kialakult politikai véleménykülönbségeket a delegációkban.

Elemzi a külpolitikai változásokkal és a Hármasszövetség kialakulásával összefüggő sajátos „tengeri nagyhatalmi" státusz elérésére való törekvést, így a századforduló után az Olaszországgal kibontakozó flottafejlesztési versenyt.

Részletezi a kötet a császári és királyi haditengerészet hajóegységeinek és azok legénységének részvételét a világégést megelőző háborús konfliktusokban, így a török uralom ellen fellázadt Kréta szigete köré vont nemzetközi tengeri blokádban 1896–98 folyamán, a kínai boxerlázadás leverésében 1900-ban, a Balkánháborúk alatt kirobbant ún. Szkutari-válság idején Montenegró partvidékének lezárásában.

Részletesen vizsgálja az első világháború kirobbanása után az Adrián zajlott tengeri hadmozdulatokat, ütközeteket, a dunai flottilla szereplését a Szerbia elleni támadásokban. Kitér a kisszámú osztrák–magyar tengeralattjáró önállóan, illetve német búvárhajókkal közösen antant hajók ellen végrehajtott portyázásaira. Leírja Olaszország keleti partvidékének 1915. május 23–24-én – a hadiállapot beálltakor – csatahajók általi ágyúzását, megemlíti az 1915. december 29-én a Durazzo kikötőjében horgonyzó olasz kereskedelmi flottán történt, jelentős veszteségeket okozó rajtaütést. Természetesen felvázolja az Otrantói-szorosban 1917. május 15-én lezajlott tengeri ütközetet, amelynek során a Horthy Miklós ellentengernagy

vezette hajóraj számos kisebb antant hajót elsüllyesztett, ennek következtében lazult a szövetségesek tengeri blokádja. Elemzi a cattarói matrózfelkelés kitörésének okait, annak leverését, Horthy – mint utolsó parancsnok – szerepét a császári és királyi hadiflotta 1918. október 31-én a kialakuló délszláv állam képviselőinek történt átadásában.

Végül részletezi az osztrák–magyar haditengerészet felosztását a világháborúban győztes nagyhatalmak között, ahol az adatok ezt lehetővé tették, nyomon követi a parancsnokok, vezető személyiségek későbbi sorsát a Monarchia utódállamaiban.

Végezetül hadd térjek ki néhány apró negatívumra, melyek alapvetően nem vonnak le a mű értékéből. A szerző szemléletesebbé tehette volna a leírásokat korabeli fényképfelvételekkel, művészi metszetekkel. A magyar parlamentben, illetve a delegációkban az éves költségvetéssel kapcsolatos vitákat – helytelen módon – a közös hadiflotta fejlődésének kerékkötőjeként állítja be.

Balla Tibor

MARTIN GILBERT

THE ROUTLEDGE ATLAS OF THE FIRST WORLD WAR

(Routledge, London, 1994. 164 o.)

A hazánkban is ismert angol történész – mint a címből is kiderül – az első világháború atlaszának összeállítására vállalkozott. Martin Gilbert a Merton College tagja Oxfordban. Számos mű fémjelzi eddigi munkásságát, így többek között Sir Winston Churchill hat kötetre sikeredett hivatalos életrajza, a néhai angol miniszterelnök iratainak 8 kötetbe rendezett kiadása, a zsidóság XX. századi kálváriájáról, az első és második világháború történetéről szóló munkák, diplomáciatörténeti dokumentumgyűjtemények. Az egyébként is termékeny szerző neve alatt napvilágot látott még tíz „történelmi atlasz".

„Az első világháború atlasza" első ízben 1970-ben jelent meg Nagy-Britanniában, de az azóta eltelt több mint két évtized alatt, úgy tűnik, ismételten megnőtt az érdeklődés az első világégés eseményeit képileg megjelenítő, gazdagon illusztrált, népszerűsítő formában megírt kézikönyvek iránt. Ezen új – szám szerint második – kiadás azonban mindössze 5 térképvázlattal tartalmaz többet, mint az első. A művet bibliográfiai jegyzék, tárgy- és névmutató, valamint térképjegyzék egészíti ki. A kötethez Montgomery tábornagy – az El-Alamein-i győző írt előszót. A rövid bevezetés után az összesen 164 térképvázlatot tartalmazó munka tíz nagy fejezetre oszlik. Az ábrákon a háború különböző aspektusai elevenednek meg, tematika szerint összeállítva ábrázolják a szemben álló felek stratégiai terveit, az egyes országok, régiók hadigazdaságának területi elhelyezkedését, a fronton zajló hadműveleteket. Részletezik többek között az európai nagyhatalmi csoportosulások kialakulásának folyamatát a múlt század végén, a mozgósításkor fennállt erőviszonyokat, a világháború történéseit, évekre lebontva. Gilbert külön fejezetet szentel a légi, illetve a tengeri hadműveleteknek, a háborút lezáró békék következményeinek, pl. a politikai határok változásának. Minden fejezet előtt mottóként egy-egy angol költőtől, írótól, közéleti személyiségtől kölcsönzött vers- vagy dalrészlet, mondás áll.

Az olvasó első világháborúról szóló szakkönyvekből megszerzett eddigi ismereteit jól kiegészíthetnék, tér- és időbeli eligazodását segíthetnék a mű térképvázlatai. Úgy érzem, indokolt a feltételes mód használata, hiszen szembeötlő, hogy ez esetben nem a szó klasszikus értelmében vett „atlaszról" van szó. Sokkal indokoltabb lenne a „vázlatgyűjtemény" kifejezés használata. Sok esetben csupán erős túlzással nevezhetnénk térképeknek a könyvben található ábrákat, vázlatokat. A képi és nyomtatott információk meg nem létét, vagy hiányos voltát nem mindig ellensúlyozzák a külön keretben megjelenített magyarázó szövegek, adatok, jelmagyarázatok. Sokszor nincsenek az ábrákon feltüntetve nagyon fontos részletek, pl. hadseregek, seregtestek számai, illetve nevei, csak az általános támadási irányok szerepelnek a fő hadszíntereken.

Gilbertnél is megfigyelhető az angolszász országok történetírásában eluralkodott tendencia, mely szerint jóval többet foglalkozik a Nyugat-Európában, illetve a Közel-Keleten és a gyarmatokon harcoló szövetséges csapatok tevékenységével – következésképpen a kötetben is ezek

az ábrák vannak túlsúlyban –, mint az olaszországi, balkáni vagy orosz front eseményeivel. Ezen túlmenően erősen felróható a szerzőnek, hogy szinte kizárólag csak angol nyelven megjelent szakirodalomra hivatkozik.

A mű legnagyobb erénye az lehetne, hogy hiányt pótol, hiszen az 1945 után itthon és külhonban megjelent, első világháborúról írott könyvek nem bővelkednek térképmellékletekben, a hadműveleteket részletező vázlatokban.

A fentebb leírtak ellenére úgy vélem, az 1914–18 között zajlott események iránt érdeklődő olvasóközönség és a szakemberek egyaránt haszonnal forgathatják az atlasz lapjait ismereteik bővítésére.

Balla Tibor

IZSÁK LAJOS–KUN MIKLÓS (SZERK.)

MOSZKVÁNAK JELENTJÜK...

Titkos dokumentumok, 1944–1948

(Századvég Kiadó, Budapest 1994. 293 o.)

Nem kell hozzá nagy fantázia, hogy megállapítsuk: a kötet az un. „koalíciós idők" történetének egyik alapvető forrása lesz a jövőben. Az Oroszországi Föderáció Újkori Dokumentációs Központjában őrzött egykor titkos SZKP-iratok közül kiválogatott anyagot tartalmazó kötetről joggal érezhették úgy a szerkesztők, hogy „fontos kortörténeti dokumentumot adhatunk mind a kutatók, mind az érdeklődő olvasóközönség kezébe". A több mint negyven dokumentum (azért nem lehet pontos számot adni, mert nem egy közülük több, szorosan összetartozó jelentést, vagy levelet tartalmaz) valóban érinti a korszak minden lényeges kérdését, természetesen sajátosan szovjet optikán keresztül. Kun Miklós az utószóban külön is felhívja a figyelmet arra, hogy a jelentéseket a felsőbbséghez továbbító *pártapparatcsikok* – az egy, saját bevallása szerint is műveletlen és tapasztalatlan – Korotkevics kivételével nem tudtak magyarul, azt viszont jól tudták (vagy érezték), hogy az információkat, hogyan kell a „vezetés szája íze szerint" tálalni. Az említett utószó egyébként a lehetőség szerint – nemegyszer szellemesen megfogalmazva – segít eligazodni az amúgy áttekinthetetlen szovjet pártbürokrácia útvesztőjében. Igen jó „miniportrékat" kapunk tollából az „illetékes elvtársakról" is.

Mielőtt tartalmi szempontból néhány érdekességet kiemelve írnék a könyvről, dicsérőleg kell megemlékeznem az anyag közzétételének formájáról is. Mint hosszabb levéltárosi tapasztalattal rendelkező kutató, aki maga is bábáskodott több okmánypublikáció létrejötténél, igen kritikus szemmel néztem ezt. Mert nemcsak a pontos jelzeteket adják meg (aminek egyébként természetesnek *kéne* lennie), hanem közlik az un. „kezelési feljegyzéseket" is, amelyek a későbbi kutatások során, bizonyos összefüggések keresésénél fontosak lehetnek. Izsák Lajos jegyzetei higgadtan tájékoztatóak, tárgyilagosak. *Informálják* és nem irányítják a kötet forgatóját. Nagyon nehéz dolga lehetett a két fordítónak, Páll Ernának és Hitseker Máriának, mivel – szavaik szerint – a fordításnál: „maximális hűségre és pontosságra törekedtünk az iratok tartalmát és nyelvezetét tekintve egyaránt, nem állt szándékunkban például a dokumentumok »stiláris színvonalának« korrigálása sem". (A stílus maga az ember – szól az ismert esztétikai közhely...) Egyébként igen nehéz dolguk lehetett a cirillre átírt eredetileg latin betűs tulajdonnevek „visszatétele" során. Két lényegesebb hibát találtam: Eduard Benes cseh politikus legtöbbször csak *Bene* néven szerepel, s a ma már a TV-ből is ismert Oloffson Placid neve *Opafson* alakban maradt. Dehát ennyi „belefér" ekkora munkába. A levéltári kutatásokban egyébként Gennagyij Barugyov, Ljudmilla Koseleva és Larisza Rogovaja segített.

A kötet részletes tartalmi ismertetése külön tanulmányt igényelne, így inkább csak „szemezgetek" a dokumentumok között.

Megdöbbentő, hogy a magyar kommunista vezetők mennyire önállótlanok voltak. Rákosi pl. az elvtársai által hozzá intézett *magán*leveleket is elküldte Moszkvába... Mindössze két kérdésben próbáltak valamiféle önálló véleményt kialakítani: a csehszlovákiai magyarüldözések ügyében (eredménytelenül), és az MDP programnyilatkozat tervezeténél. Itt – érdekes módon – éppen a józanabb szovjet észrevételeket igyekeztek mellőzni.

Nézzünk bele most a kritikus 1947-es év anyagába. Januárban I. V. Siskin, aki akkor

éppen vezérezredes és a szovjet Fegyveres Erők Minisztériumának Politikai Főcsoportfőnök-helyettese volt, még úgy vélte, hogy Magyarországot viszonylag rövid időn belül ki kell üríteniük. „Szükségesnek tartanám, hogy a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásának fennmaradó idejét egy Szovjet Kultúra Háza létesítésére használjuk fel Budapesten", melyet a kivonulás után valamelyik szovjet polgári szervezet üzemeltetne. A tavasz folyamán Kiss Károly, aki akkor az MKP KV KEB elnöke volt, az egyik legjelentősebb eredménynek tartotta a Rákosiéknál eredetileg nagyobb bázissal rendelkező Demény- és Weisshaus-féle frakciók (szó szerinti) megsemmisítését. Péter Gábor ugyanakkor azzal dicsekedett, hogy milyen széles körű besúgóhálózatot sikerült kiépíteni, bár hozzátette, hogy „falun azonban információs hálózatunk gyengébb". Szviridov altábornagy, aki korábban a SZEB elnöke is volt, áprilisban keserűen állapította meg: „A katolikus egyház komoly erő, amellyel a kommunisták összeütközésbe kerültek, és a kommunista párt egyelőre nem találta meg annak a módját, hogyan vegye fel ellene a harcot." (Lehet, hogy ilyen realista megállapításai is közrejátszottak abban, hogy később a GULAG világában lágertársa lett az éppen általa odajuttatott Kovács Bélának?) Zsdanov szeptember végén azt jelentette Sztálinnak, hogy Révai József szerint „még nem eldöntött kérdés, hogy Magyarországon népi vagy polgári demokrácia lesz, csatlakozik-e az új demokráciához, vagy az angol-amerikai imperializmus támasza lesz." Véleményem szerint maguk a szovjetek sem voltak biztosak benne, és ezért utasították vissza a kommunista vezetők azon ismétlődő kérdéseit, sőt mondhatni kunyerálásait, hogy legalább a kezükben lévő politikai rendőrség (a későbbi ÁVH–NDI) számára adjanak használható fegyvereket.

Rákosi maga is többször írt Sztálinnak, de levelei nem nagyon járulhattak hozzá az amúgy is igen gyanakvó Generalisszimusz bizalmának erősítéséhez. Áprilisban ugyanis keserűen állapította meg, hogy „Az összeesküvés leleplezése jelentős mértékben gyengítette a kisgazdapártot, de szervezeti vonatkozásban komolyabb változáshoz nem vezetett. Ez módot adott a kisgazda vezetőknek, hogy a Baloldali Blokkal kötött márciusi megállapodás után több-kevesebb sikerrel hozzákezdjenek a párt megszilárdításához." Decemberben pedig azzal szomorította a „Népek Atyját", hogy „Az összeesküvés leleplezésében elért politikai sikereink és az e téren kifejtett energia megriasztotta a lakosság bizonyos részeit, félelmet keltett bennük, ami természetesen akadályoz bennünket".

Összefoglalva: az 1944/45 utáni időkre vonatkozó magyar történetkutatás egyik legjobban gondozott, valóban alapvető fontosságú dokumentumokat tartalmazó kötetét jelentette meg a kiadó, melyet a történettudomány valamennyi ágazatának kutatója jól tud hasznosítani. Várjuk a folytatást.

Nagy Domokos Imre

HORVÁTH MIKLÓS

MALÉTER PÁL

(Osiris–Századvég, 1956-os Intézet, Budapest, 1995. 400 o.)

Úgy vettem észre őszülő történelemtanárként, hogy minden magyar szabadságmozgalomnak megvolt a maga *legendája* és *kérdése*. Görgey ügyében közel 150 év kellett a kérdés végleges (?) helyretételéhez. És azt is észrevettem részben fent említett, részben 56-ot kamaszfejjel átélt minőségemben, hogy 56-ra vonatkozóan érdekes módon mindkettő Maléter Pál személye körül alakult ki. Érthetőnek találtam, de féltem is tőle, hogy egy napon keserű és feloldhatalan görccsé válik.

Ezt próbálja Horváth Miklós könyvével megelőzni.

Rövid, de nagyon jó historiográfiai bevezetéssel kezdi művét, melynek mindössze 1/8-ad része szól az 1956. október 23. előtti életszakaszról, ám ez nélkülözhetetlen az egész megértéséhez.

Maléter Pál családja is azok közé a magyarrá vált külföldi származásúak közé tartozik, akik nevük helyesírásának magyarossá tételével is jelezték kötődésüket választott hazájukhoz. Jogász édesapja a polgári radikális körökhöz vonzódott ugyan, Trianon sokkja azonban erősebb volt. Érthető, hogy Maléter spontán kialakult „fanatikus magyarságát" apja – saját szavai szerint – „nem sok eredménnyel" próbálta ellensúlyozni.

Apja iránti kegyeletből eredetileg orvosnak készült, de amint módja volt, a katonai pályát választotta. „A Hazáért mindhalálig!" – szólt az akkori tiszti eskü utolsó mondata, s Maléter Pál végül így zárta életét.

Addig azonban történt egy és más. Harcos pályafutásáról keveset lehetett írni: egy honvéd és egy partizán bevetés. Az első igazolja azt a már 1956-ban terjengett hírt, hogy Maléter Pál katonáit fedezve az utolsó töltényét is kilőve, sebesülten került fogságba.

Partizánná válásához három dolog járulhatott hozzá: a feltörő polgári radikális nevelés emlékei (erről a szerző nem tesz említést), az, hogy a két „legeurópeerebb" agitátort, Révai Józsefet és Vass Zoltánt küldték ki a táborba agitálni, s talán elsősorban: az ország német megszállása. Ez utóbbit erősíti Maléter azon kikötése is, hogy a németek ellen vessék be. A partizán bevetés részletes ismertetésének elolvasása után felmerülhet a kérdés: hogyan készíthette elő az ilyen téren a legkiválóbb szovjet partizán vezérkar az akciót ennyire analfabéta módon?! Véletlenül ilyen nem szokott történni, s meggondolásra érdemes, hogy a magyar *tisztek* (pl. Szőnyi Márton) partizáncsoportjai gyakorlatilag bevetésük pillanatától kudarcra voltak kárhoztatva. Ezt egyszer hozzáértő kutatónak végig kellene gondolni, és lehetőség szerint ellenőrizni ...

A „békeszolgálatról" (1945 tavasz – 1956 ősz) összesen húsz oldal szól. Erre az időre esik első házassága, gyerekei születése, magánéletének válásba torkolló válsága és második házassága. A szerző ezeket az intim szférába tartozó, ám nélkülözhetetlen eseményeket őszintén, de kellő tapintattal tárgyalja. A koncepciós pereket megúszta, de nagy szerencséje volt, hogy a kémkedésre történő beszervezési kísérletnek nem dőlt be. Ha máshogy cselekszik – még akkor is, ha csak hallgatólagosan utasítja el –, biztosan letartóztatják. Az már nem dönthető el, hogy provokáció volt-e, vagy valódi kísérlet, de az elhárítás mindenképpen tudhatott róla, hiszen éppen ez volt az az időszak, amikor a szovjet titkosszolgálat a legjobban be volt épülve a nyugatiakba, és minden beszervezési kísérletet jelentettek.

A debreceni évekkel kapcsolatban két megjegyzésem lenne. Az első: feltűnő, hogy a volt partizánokat szinte hermetikusan el kellett különíteni a demokratikus honvédség máshonnan érkezett katonáitól ... A másik: hiányolom, hogy a szerző nem reagál Simonffy Andrásnak Maléter debreceni szerepével kapcsolatban megfogalmazott vádjára (Kompország katonái) – bár nyilvánvaló, hogy Maléter részéről csupán parancsteljesítésről volt szó.

Közel száz oldalon foglalkozik a szerző napról napra, szinte óráról órára a forradalom eseményeivel, és benne Maléter szerepével. Nagyon jól követhető az a folyamat, ahogyan egyes (feltehetően rá féltékeny) tisztek szándékosan téves, vagy féligaz információk mindkét irányba történő továbbításával Malétert egyre inkább légüres térbe juttatják, szinte kikényszerítve, hogy a forradalom oldalára kerüljön. Szemléletes annak a bemutatása is, hogy a szovjet–magyar ellenforradalmi vezetés mennyire tehetetlen és értetlen volt, mennyire képtelenek voltak a helyzet megértésére.

Közben pedig megindul a legenda születése. Nem Gosztonyi Péternek a Magyar Honvédben

megjelent cikkeivel. Megmaradt feljegyzéstöredékem szerint már október 27-én „A KILLIÁN" helytállásáról suttogtak a Körtéren. Egyszerűen nem tudtuk elképzelni, hogy ne egy tehetséges, magas rangú katona vezesse az ellenállást. Pedig ma már világos; a forradalom ereje éppen abban volt, hogy a legkülönbözőbb fegyveres csoportok egymástól függetlenül, valódi *partizán módra* tevékenykedtek, amőbaként folyva szinte körül az átgondolás nélkül bevetett ellenséges páncéljárműveket.

Ha lett volna egységes parancsnokság, akkor le lehetett volna verni a felkelést. Mivel azonban a szervezése csak megkezdődött november elején, az önálló fegyveres csoportok a vártnál jóval tovább kitartottak.

Érdeme a szerzőnek, hogy – éppen időnként személyeskedésbe átcsapó hangvétele miatt – lehetőség szerint mellőzi a Pongrácz Gergely – Gosztonyi Péter polémiát. Nem tagadja létét, a Bevezetőben ki is tér rá, de nem akarja ilyen irányba elterelni az olvasó figyelmét. Helyette Maléter Pál belső változásait igyekszik követni.

A kötetnek közel a fele a fogságban eltöltött időt mutatja be. Az élet megírta *thriller* végigkövetni az állomásokat, ahogyan az önállónak tervezett „Maléter és társa" ügyből „Nagy Imre és társai" per lesz. Tiszteletre méltó történészi teljesítmény, ahogy Horváth Miklós, végigbogarászva valamennyi fellelhető iratot, követi a koncepció változásait.

Malétert közel két évnyi teljes izoláltság – és még ki tudja mik – után sikerült csak lelkileg megtörni. De azt már sohasem tudjuk meg, hogy mi adta szájába az utolsó szó jogán a következő mondatokat:

„A kémkedés és zendülés bűntettét nem ismerem el. Nem követtem el, de a népi demokrácia megdöntésére irányuló szervezkedés támogatását azt elkövettem, ha akaratlanul is. Szocialista bíróság előtt állok, szigorú ítéletüket kérem."

Egyébként mondhatott volna bármi mást, az ítélet és sorsa ugyanaz lett volna.

Befejezésül az újratemetés és a rehabilitációs eljárás kérdéseivel foglalkozik a szerző, megállapítva, hogy a törvényességi óvás „a vádpontok és az ítélet alapvető hazugságait nem leplezte le".

Horváth Miklós rendkívül alapos és precíz történészi munkát végzett, magasra téve fel a mércét a magyar hadtörténelmi biográfiák jövendőbeli szerzői számára.

Nagy Domokos Imre

CSONKARÉTI KÁROLY

SZIGORÚAN TITKOS DANDÁR (1951–1956)

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1994. 282 o.)

A magyar történelemnek nemcsak „fehér foltjai", hanem „fekete lyukai" is vannak, melyeket még nehezebb kitölteni. Ilyen az 1950-es évek első felének katonai munkaszolgálata is. Ennek története olvasható a könyvben.

A munkaszolgálat szülőanyja a munkaerőhiány, amely normálisan működő társadalmakban csak rendkívüli körülmények között – pl. háborúban – jelentkezik, békében azonban csak a magukat (akár nemzeti, akár nemzetközi) szocialistának nevezőkben, amelyek általuk „tervszerűnek" nevezett gazdaságszervezetüket, teljesen irracionális módon, a normális államok hadigazdaságáról mintázták. Feltöltője pedig a félelem. A látszólag irracionális félelem azoktól, akik ugyan *még* nem tettek semmit, de *esetleg tehetnek* ...

A szovjet típusú rendszer „csak úgy szilárdulhatott meg, hogy a legkegyetlenebb szigorral igyekezett félresöpörni útjából a kommunista diktatúra lehetséges ellenfeleit; az önállóan gondolkodó, vagy gazdaságilag független embereket" – írja a Szerző bevezetőjében, majd később így fejezi be a gondolatsort: „A munkazolgálatos hétköznapok története nem derűs olvasmány. Nem is lehet az, mert a magyar középosztály ifjúságának, eljövendő vezetőinek kiszolgáltatottságát, tönkretételét eleveníti föl ..."

A kötet felépítése érdekes, a szokásostól eltérő, de végigolvasva logikussá válik. Ugyanis az első részben közli a személyes visszaemlékezéseket, néhány eredeti fénykép és rajz kíséreté-

ben, s csak a másodikban a történészi feldolgozást.

A visszaemlékezők között olyan, ma már ismert személyeket is találunk, mint Csépe Béla, Nagy Ferenc József, a közben ismert erdészíróvá vált Wentzely Dénes, dr. Hasznos Miklós és maga a szerző. Az emlékezések között van vers és próza; egészen rövid és hosszú, részletező; keserű hangú és higgadt. Csak gyűlölködőt nem találtam. Nekem legjobban a szerző Rejtő Jenő-i, keserű-morbid humorral teli naplójegyzetei ragadták meg a figyelmemet.

A képanyagról meg kell jegyezni, hogy – leszámítva egy-két protokollképet – a készítő annak idején sok mindent kockáztatott. „Nagy merészség kellett ahhoz, hogy ez a ritka felvétel elkészüljön" olvasható az egyik képaláírásban, s egy másikról pedig megtudható, hogy a hadbíróság három év börtönt szabott ki „honoráriumként" érte.

A második rész tehát a történelmi feldolgozás, melyet a Szerző a tőle megszokott alapossággal végzett el, sikerrel igyekezve függetleníteni magát attól a ténytől, hogy ő maga is szenvedő alanya volt az egésznek.

A békebeli munkaszolgálat gondolata 1950. június 27-én merült fel a HM Kollégiumának ülésén: „a kulákokat és azok fiait, egyéb megbízhatatlan elemeket be kell hívni, de nem fegyvert adni a kezükbe, hanem kemény építőmunkára fogni őket ..."

A javaslatot az MDP PB július 12-i ülésén elfogadta azzal, „hogy a kulák és egyéb ellenséges elemek a hadseregen belül alapkiképzést kapjanak, de fegyveres kiképzést nem."

1950. augusztus 8-án jelent meg az Ideiglenes Sorozási Utasítás, amelynek alapján az Osztályhelyzetet Megállapító Bizottság döntött a sorkötelesek politikai osztályozásáról. Az Utasítás szerint a „C csoportba tartoznak azok, akikről összes körülményeik, különösen szociális származásuk, politikai felfogásuk, magatartásuk, eddigi tevékenységük alapján nyilvánvaló, hogy Népköztársaságunk ellenségei".

Az első, még „hadtáp" elnevezésű alakulatokat 1951 július végén állították föl. Először „mindössze" 4300 C-kategóriást hívtak be, de már szeptemberben újabb 4050-et. 1952-re „Építődandár" névre keresztelték át; 1953-ra „Általános Építőipari Tröszt" lett belőle. De ekkorra már visszaütött a rendszer által kikényszerített erős társadalmi mobilitás, mert „a felsorolásban szereplő megbízhatatlan és ellenséges elemek" egyszerűen eltűntek szem elől. Elköltöztek a nagyvárosokba, iparvidékekre, s az akkor minden munkakörhöz kötelező önéletrajzok írásának – ahogy a Szerző szellemesen nevezi „megkomponálásának" – is szakértői lettek ...

Viszont a bányákban, főleg a veszélyesebbekben, állandósult a munkaerőhiány. Még az év őszén felállították az első néhány „Bányászzászlóaljat" és a „Bányamunkás Csoportot", mely 1954 júliusától a „Központi Bányacsoport Parancsnokság" nevet viselte Maléter Pál ezredes parancsnoksága alatt. De ekkorra az itt foglalkoztatottaknak tán 1/3 része volt C-kategóriás, kiknek létszáma 1955 tavaszára, a leszerelések után mindössze 1200 főre apadt. Ekkor zömmel „rendes" sorkatonák dolgoztak ott, részben valóban önként jelentkezettek, részben odavezényeltek.

Az utolsó névváltozás 1956 májusában következett be, amikor is a „Katonai Műszaki Kisegítő Alakulat" nevet kapta. Ez „olyan haderőn kívüli katonai szolgálat, amely hivatva van a népgazdaság egyes területein mutatkozó ideiglenes munkaerőhiányt szervezett katonai erővel részben pótolni". Azonban a Szervezési és Mozgósítási Csoportfőnökség szeptember 28-án már megszüntetését javasolta, ugyanis „a KMKA működtetése ellentétes a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet által a kényszermunka, vagy kötelező munka tárgyában készített egyezménnyel, melyet több állam között az MNK is elfogadott". Az eredetileg fokozatosan, 1957 végéig tervezett felszámolást azonban megelőzte, 56 októbere, s mire december 18-án egy minisztertanácsi határozat megszüntette, már valójában sem parancsnoka, sem személyi állománya nem volt.

A fentiekben igen rövidre fogottan vázolt – és még így sem könnyen követhető – átszervezéssorozat a rendszer lényegéből következett, hiszen az élet minden területén – pl. erdészet, ipar, kereskedelem – ugyanez történt, nem beszélve magáról a Magyar Néphadseregről. S ezt a zavaros folyamatot precízen, rendeletszámokkal és létszámadatokkal áttekinthetővé tudta tenni a Szerző.

Külön történészi bravúrt jelentenek a mellékletek. Bevonulási és leszerelési összesítő – ebből kiderül, hogy 16 163 fő került ide összesen –; az alakulatok hadrendi elnevezés, helyőrség és postafiókszám szerinti mutatója, s végül egy névsor azokról, akik jelenleg a „MUSZ 1951–1956 Szövetség" tagjai.

Alapos és pontos, de nehéz és keserű munkát végzett a Szerző. S külön elismerés illeti azért, hogy a történelmi feldolgozó részben fegyelmezetten visszafogta a nyilvánvalóan benne is meglévő keserűséget és indulatokat.

Nagy Domokos Imre

HANS LEMBERG (HRSG.)

ZWISCHEN TAUWETTER UND NEUEM FROST

Ostmitteleuropa 1956–1970

(J. G. Herder Institut, Marburg, 1993. 297 o.)

A marburgi J. G. Herder Intézet kutatói 1988-ban tudományos konferencián elemezték Kelet-Közép-Európa 1956–1970 közötti politikai és gazdasági változásait. A résztvevők még nem sejtették, hogy másfél éven belül megszűnik a térség országainak létét torzító szovjet nyomás, hogy a drámai rendszerváltást követően modernizációt elősegítő társadalmi-gazdasági struktúrák alakulnak ki. Az előadásokat publikáló gyűjteményes kötet 1993-ban jelent meg. A késés azonban nem csökkentette a konferencia jelentőségét, hiszen az elemzők a fordulat előzményeit vizsgálták, ugyanakkor a XX. kongresszus és a Wladislaw Gomulka leváltása közötti időszakról adott értékelések széles tudományos bázisra támaszkodtak. Közlésük némileg pótolta a gyökeres változásokat tükröző, de a levéltárakban elzárt források hiányát.

Az elemzések sorát *Karl Hartmann* nyitotta meg a lengyelországi, 1956 június második felétől október végéig tartó tömegmozgalmak okainak, eseményeinek és hatásainak bemutatásával. A „Der Posener Aufstand und der Polnische Frühling im Oktober" című fejezet először a Moszkvából vezérelt lengyel pártvezetés és a lengyel tömegek közötti ellentét kialakulásáról, majd kiéleződéséről adott képet. Ezután részletesen szólt a poznani nemzetközi vásárra időzített sztrájkokról, a 200 000 főt megmozgató demonstrációról, a fegyveres erők és a munkások közötti harcokról, a biztonsági szervek brutalitásáról, illetve a tüntetők által kicsikart politikai változásokról: a hatalmat az óvatosan liberális Polawski-csoport vette át. Hartmann a moszkvabarát, „arrogáns és tehetségtelen" vezetők bukása okai mellett részletesen vizsgálta a lengyel értelmiségi elitnek a szovjet tudományos és kulturális egyeduralommal szembeni harcát is, amely 1956 júniusában a Lengyel Tudományos Akadémia eltökélt döntéseiben csúcsosodott ki. A szovjet megfélemlítési kísérletek hatástalanságát jelezték az úrnapi körmenetek, az 1956 augusztusi Mária-ünnepség, amelyen 1 000 000 hívő vett részt, valamint az új kormánynak az egyetemi autonómia visszaállításáról szóló határozata. Az új, de a tömegek számára még mindig moszkvabarát pártvezetés leváltása, illetve a reformszárny győzelme a tüntetők nyomására az október 19–20-án lezajlott plénumon következett be. Az ország irányítása az 1951-ben bebörtönzött Wladislaw Gomulka és követői kezébe került. Hartmann értékelése szerint a nemzeti érdekekre érzékeny új főtitkár igazi legitimitását azonban „a bizonyos szempontból demokratikus", 1957 januári választásokon, a katolikus egyház támogatásával tudta csak elnyerni.

A Herder Intézet munkatársa, *Kenéz Csaba János* a „Polen und Ungarn Gegenseitige Ruckwirkungen" című, forrásokkal remekül alátámasztott tanulmányában adott átfogó képet az 1956-os lengyelországi és magyarországi események szoros összefüggéséről. Együtt vizsgálta a két ország mezőgazdaságának kollektivizálási kísérletét, az alkalmazott erőszak visszahatásait, majd külön megemlékezett a poznani júniusi felkelést „ellenforradalmi puccskísérlet"-nek nevező moszkvai ítélet magyarországi megfelelőjéről. Azután párhuzamot vont a lengyel értelmiségi elit, illetve a magyar írók, professzorok, egyetemi hallgatók és munkások fellépései között és értékelte a lengyel példa „bátorító hatását". Ugyanakkor kitért a különbségekre is. Szerinte a magyar októberi forradalom radikalizálódásában lényeges szerepet játszott, hogy a Moszkva által kinevezett magyar pártvezetés és a kormány nem lehetett a tüntető tömegek tárgyaló partnere, továbbá az a tény, hogy a szovjet csapatok túl hamar avatkoztak be az eseményekbe.

A heidelbergi *Ivan Pfaff* esszészerű rövidséggel emlékezett meg a XX. kongresszus első, korán elfojtott csehszlovákiai hatásairól. 1956 tavaszán a prágai vezetők, W. Siroky és A. Novotny először hallgattak a sztálini személyi kultuszt leleplező moszkvai beszédekről, majd szembesülve az információkat más forrásokból megszerző párttagok követeléseivel, megakadályozták a Sztálinnal és K. Gottwalddal szembeni kritika kimondását. A konzervatív csehszlovák Központi Bizottság hatalmi eszközökkel verte vissza a szakszervezetek és az ifjúsági szövetség reformigényeit is. Pfaff ezután részletesen elemezte a csehszlovák írószövetség 1956. április 22. és 29. között megtartott II. kongresz-

szusa eseményeit és a lázadó írók megfékezésére tett kemény intézkedések hatásait. A tanulmány következtetése szerint a reformok kikényszerítése Csehszlovákiában azért mondott csődöt, mert az írók, a diákok, a szakszervezeti vezetők és a változásokat igénylő pártfunkcionáriusok egymástól függetlenül kísérelték meg a konzervatív erőket párbeszédre kényszeríteni, a munkásosztály pedig passzív maradt.

A Baltikumban történtekről sem a nyugati megfigyelők, sem a magyar érdeklődők többsége nem rendelkezik megfelelő ismeretekkel. Ezért roppant érdekes *Egil Levits* politológusnak, Lettország bonni nagykövetének „Die reformkommunistische Bewegung in Lettland 1953–1959" című elemzése. A tanulmány összefoglalója szerint a Balti államokban Szuszlov és a hozzá közelálló politikai vezetők, mint Arvid Pelse és mások megvédték a konzervatív erők hatalmát, a reformistákat pedig száműzték a Szovjetunió távoli vidékeire, ahonnan az élve maradottak 1980 után Mihail Gorbacsov segítségével térhettek haza. Levits széles forrásbázison nyugvó elemzését három gazdasági témával foglalkozó referátum követte. A müncheni Kelet-Európa-Intézet munkatársa, *Wolfgang Quaisser,* a félresikerült és abbahagyott lengyelországi kollektivizálásról, a Herder Intézet tudósa, *Karl von Delhaes* a lengyel mezőgazdaságon kívüli termelési szektorok „kis stabilizációjáról", *Jiri Kosta* frankfurti professzor pedig a hatvanas években megkezdett csehszlovákiai gazdasági reformokról adott tájékoztatást. A marburgi konferencia összefoglalója a csehszlovák gazdasági reformot minősítette a legnagyobb hatásúnak a kelet-európai országok kísérletei közül. Sajátos módon a magyar próbálkozások teljesen elkerülték a vitázók figyelmét. A konferencia ugyanakkor részletesen foglalkozott a lengyelországi zsidóellenességgel, amely 1968-ban érte el a tetőpontját. A saarvidéki történész, *Jörg K. Hoensch* számításai szerint mintegy 9000 zsidót fosztottak meg a párttagságától, funkciójától, vagy bocsátottak el a fegyveres testületekből és 20 000 családot kényszerítettek az ország végleges elhagyására. A varsói pártközpontból irányított akció a lakosság jelentős részének közömbössége mellett zajlott le. Az „anti-cionizmus" jegyében végrehajtott tisztogatással egyidejűleg Gomulkának sikerült a liberális, szellemi életre is csapásokat mérnie. A konzervatívvá vált, a Brezsnyev-doktrínának megfelelő lengyel politika azonban rövidesen ismét szembe találta magát az elszánt tömegekkel.

A marburgi konferencia előadói elsősorban a lengyelországi fejleményeket tartották fontosnak ahhoz, hogy megértsék Kelet-Közép-Európa politikai-gazdasági változásait. Mind a kezdő, mind a Gomulka bukását idéző, 1970-es, ún. „hatnapos hét" tanulmány – utóbbi a berlini professzornak, *dr. Helmut Wagner*nek köszönhető – meghatározott keretként jelzi, hogy a német kutatók számára a térség történései elsősorban Lengyelországban dőlnek el, és csak másod- vagy harmadsorban Közép-Kelet-Európa délebbi országaiban, Csehszlovákiában vagy Magyarországon. Az érdeklődés erősségének foka feltételezi a német érdekek erősségét is, vagy legalábbis minősíti azt. Mindenesetre a nem idézett előadások között meg kell említeni *Heinrich Mrowka,* a Herder Intézet munkatársa elsőrangú és alapkutatásokon nyugvó tanulmányát az új lengyel nemzetiségi politikáról, amellyel bizonyítja: az egységessé vált és gyakorlatilag egy anyanyelvű német államban akadnak tudósok, akik érzékenyek Kelet-Közép-Európa nemzetiségi problémáira is.

Bencze László

PIOTR S. WANDYCZ

THE PRICE OF FREEDOM

A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present

(Routledge, London–New York, 1993. 330 o.)

A Yale Egyetemen tanító lengyel származású professzor könyvének (1992) újabb, második kiadása jelzi, hogy az egymás után megjelenő Kelet-Európa-történetek ellenére is mekkora az igény az angol nyelvű olvasóközönség részéről térségünk történetének megismerésére. Ebben nyilván szerepet játszanak az 1989 utáni viharos gyorsasággal végbement politikai és társadalmi változások, s nem kevésbé a balkáni államszerveződések történelmi problémáit feltáró véres polgárháború. Az 1989-ig a napi politika szóhasználat által egybemosottan kelet-európai térségként (Eastern bloc) jelölt régió országai levetették a felületes nyugati szemlélők számára szinte azonosnak tűnő szovjet mintájú egyenruhájukat, s az egységes országok, országcsoportok közötti történeti különbségek rég nem látott határozottsággal rajzolódtak ki.

A történészek, gazdaságtörténészek persze régóta figyelmeztettek a történeti régiók továbbélésére, így Oskar Halecki („Borderlands of Western Civilization", 1952, „The Limits and Divisions of European History", 1950), miként a Szerző által is nagyra becsült és többször idézett Szűcs Jenő is (angolul: „The Three Historical Regions of Europe", 1983). A Szerző a Halecki és Szűcs által is javasolt Kelet-Közép-Európa terminus mellett döntött, szemben a kevésbé pontos, ismét ideológikusabb Közép-Európa fogalommal. Mindezt szembesíti a „központ – félperiféria – periféria" szemléletű megközelítéssel, s ismét arra az eredményre jut, hogy Lengyelország, Csehország (1918-tól Csehszlovákia, majd Csehország és Szlovákia) és Magyarország egy sajátos félperiferiális zónában történelme során szinte mindig a „nyugati" gazdaság-, társadalomszerveződés, kulturális áramlatok és értékek legkeletibb organikus befogadó területét jelentette. Wandycz éppen ezért választotta tárgyául e három ország viharos, sokszor önnön fennmaradásukat fenyegető történetét. Kiinduló pontja, hogy ezen országok termékenyen hasznosították a kultúrák és vallások, a kelet és nyugat határhelyzetéből adódó áramlatok impulzusait, s történelmük során mindvégig aktív résztvevői voltak az európai államok családjának, s nem pusztán passzív tagjai. A terjedelmi korlátok miatt azonban a Szerző nem követhette Szűcs Jenő módszerét, hogy ti. a nyugati és keleti régió elkülönítésére helyezze a hangsúlyt. Végig magával a régióval foglalkozik, a lehető legtöbb adat és esemény, statisztikai táblázat bemutatásával, mértéktartóan és meggyőzően.

Wandicz határozottan kiáll véleménye mellett, hogy a térség 1989 utáni fejlődése csak középkori kezdeteitől végig követve érthető meg. Az első száz oldal a XVIII. századig terjedő történelemmel foglalkozik, a következő száz lap a második világháború végéig követi a fejlődést, majd az utolsó 70 lapot szenteli napjaink történelmének. Nyelvi adottságainak is betudható, hogy a legfrappánsabb összefoglalásokat, jellemzéseket a lengyel és cseh történelemről olvashatjuk, de a magyar történelemről is mindent elolvasott, ami csak angolul hozzáférhető (alapvető forrásai a budapesti Akadémiai Kiadó Studia Historica sorozata, illetve Király Béla sorozata a Columbia University Pressnél, valamint Ránki és Berend T. standard gazdaságtörténeti munkái). Más angol nyelvű munkákhoz képest a magyar művelődés- és gazdaságtörténeti ismeretei fantasztikusnak nevezhetőek: Anonymus, Kézai, Jókai Mór, Babits Mihály, Berzeviczy Gergely egyaránt helyet kapnak a kötet vonatkozó lapjain. A Szerzőnek sikerült elkerülnie a veszélyt: nem párhuzamos országtörténeteket olvasunk, hanem a hangsúly a régió egyes területei közötti eltérésekre és párhuzamokra, az egymást erősítő, vagy éppen gyengítő folyamatok elemzésére helyeződik, az egyes államok történeti eseményei kölcsönösen értelmezik egymást. A kötet forgatása hozzájárul az egyes nemzeti történetek fordulópontjainak reális értelmezéséhez, vagy olyan kérdések nyomon követéséhez, mint a nemzeti függetlenség és modernizáció összefüggése, a két világháború közötti bel- és külpolitika, nemzettudat és nacionalista propaganda kérdése, az idegen etnikumok betelepülése, asszimilációja, nemzetiségi ellentétek és kitelepítések problémaköre.

A kötet név- és helynév-használata példaértékű, gondos, tiszteli a történelmi hagyományokat és egyúttal szem előtt tartja a mai olvasó gyakorlati szempontjait. A magyarországi, er-

délyi háromnyelvű névhasználat pontos helyesírása talán a kötet lektorálásában segédkező Deák Istvánnak is köszönhető.

Paradox, hogy Szűcs Jenő hazájában is népszerű elméletét nem gondoltuk végig. Ha egyszer feltételezzük egy Kelet-Közép-Európai régió létét, akkor annak meg kell írni a történetét is. Bizony a hazai könyvkínálatból igen hiányzik egy Wandicz-féle szintézis s talán még mindig nem késő meghonosítani a *régiótörténet* műfaját (Itt még leginkább Berend T. Válságos évtizedek c. munkájára gondolhatunk). A Szerzőnek nem utolsó sorban azért is hálásak lehetünk, mert kívülállóként nyújt objektív elemzést azon három ország történetéről, amelyek éppen napjainkban igyekeznek szervezetileg is ismét a „Nyugat"-hoz csatlakozni.

Veszprémy László

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF

NEMZETI FELKELŐ MOZGALMAK 1794-TŐL NAPJAINKIG

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XX. Kollokviuma, Varsó, 1994. augusztus 29–szeptember 3.

A Kosciuszko-felkelés 200 éves és a Varsói Felkelés 50 esztendős évfordulójára tekintettel, ezúttal a Lengyel Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága hívta tudományos tanácskozásra a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottságban együttműködő kollégákat. 27 nemzeti bizottság 116 tagja tett eleget a meghívásnak, és hozzájuk 24 lengyel hadtörténész csatlakozott, hogy eszmecserét folytassanak az elmúlt kétszáz esztendő nemzeti felszabadító mozgalmaival kapcsolatos kérdéskörben.

A megnyitó ülésre 1994. augusztus 29-én reggel került sor a Lengyel Haderő imponzáns varsói Konferenciaközpontjában. Ezen a résztvevőkön kívül megjelent a lengyel tudományos, társadalmi és politikai közélet számos képviselője. A megjelenteket *Andrzej Ajnenkiel* professzor, a Lengyel Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke, a Lengyel Hadtörténelmi Intézet igazgatója üdvözölte.

Ezt követően a tudományos rendezvény fővédnökségét elvállalt *Lech Wałęsa* köztársasági elnök üzenetének a felolvasása következett.

A Lengyel Haderő felső vezetése nevében *Tadeusz Wilecki* hadtesttábornok, vezérkari főnök szólt ezt követően a megjelentekhez. Kifejezte örömét, hogy Lengyelország és azon belül a Lengyel Haderő lehet e fontos tanácskozás házigazdája.

Ezután *Dr. Cornelius M. Schulten* kutatóintézeti igazgató, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság holland elnöke emelkedett szólásra. Bevezetőben örömét fejezte ki, hogy a lengyel házigazdák meghívására újra együtt lehet a hadtörténészek nemzetközi családja. Miután köszönetét nyilvánította a rendezőknek, üdvözölte a résztvevőket. Ezután rátért a két aktuális lengyel hadtörténelmi évforduló méltatására. Az ötven évvel ezelőtti eseményekkel kapcsolatosan hosszabban szólt arról, miként járultak hozzá lengyel antifasiszta harcosok Hollandia felszabadításához. Befejezésül a felkelés és népfelkelés fogalmi eltérésére tért rá, utóbbi értelmezésével kapcsolatosan pedig nyugat-európai példák sorával indokolta a további kutatások szükségszerűségét. Végül reményét fejezte ki, hogy a napirenden lévő témák nemzetközi megvitatása a korábbi kollokviumokhoz hasonlóan előreviszi a hadtörténelmi kutatást, segíti a vitatott kérdések tisztázását.

André Corvisier nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanár, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság tiszteletbeli francia elnöke a lengyel kollégákkal kialakult sok évtizedes kapcsolatokról szólt bevezetőként. Miután méltatta a tudományos együttműködést, a kétszáz- és ötvenéves lengyel évfordulóval kapcsolatosan a francia–lengyel történelmi együttműködést elevenítette fel a két korszakkal kapcsolatosan. Befejezésül a népfelkelés két évszázad alatti fogalomváltozásaival foglalkozott, majd köszönetet mondott az e vonatkozású újabb tudományos vitalehetőségért a házigazdáknak.

Az üdvözlések sorát *Marian Biskup* professzor, a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának elnöke zárta, aki kifejtette: a hadtörténelemtudomány nemcsak a hadtudomány, hanem a történettudomány részét is képezi. Ezt követően Varsó történelmi szerepéről szólt, azzal zárva, hogy e városban méltó helyszíne van e tudományos tanácskozásnak. Befejezésül azt hangsúlyozta, mennyire szükséges a hadtörténelmi kutatások eredményeinek népszerűsítése a nemzeti önismeret fejlesztése érdekében.

Ezt követően a megnyitó ülésen elnöklő *Andrzej Ajnenkiel* tartotta meg az első tudományos előadást „A függetlenséghez vezető lengyel utak" címmel. Fejtegetésének ki-

indulópontját az az 1800-ban Párizsban francia nyelven névtelenül megjelent füzet képezte, amelynek címe „Vajon a lengyeleknek lehetőségük lesz-e a függetlenségük kivívására?" volt. Miután tipologizálta az elmúlt kétszáz esztendő lengyel népfelkeléseit, kiemelte, hogy a viszonyítás alapja mindenkor az adott eseménynek az 1794-et megelőző közel nyolcszáz éves lengyel állami függetlenséghez való kapcsolódása. E tekintetben azt hangsúlyozta, hogy az igazi aranykort a litván unió időszakában megtalálva, legelevenebben a nemesi köztársaságbeli szabadságjogok biztosításának a lehetősége és az Európa peremén – Magyarországhoz hasonlóan – a kereszténység védőbástyájaként játszott szerep élt és él tovább. Részletezve Lengyelország három felosztásának körülményeit és az ezekkel kapcsolatos népfelkeléseket, az előadó azt emelte ki, hogy míg a Bari Konföderáció harca a lengyel–litván állam múltbeli súlyának visszaszerzését célozta, a Kosciuszko-felkelést a nemesi köztársaság helyreállításáért vívták, azt követően azonban minden megmozdulás, nemegyszer a szomszédos államok küzdelmeibe bekapcsolódva, a teljesen felszámolt államiság helyreállítása érdekében, Lengyelország újjászületésének jegyében folyt egészen az első világháború végéig, majd a második világháború idején is. E fegyveres népfelkelések közös jellemzője az volt, hogy a több állami keretbe szétszakítottan továbbélni kényszerült lengyel nép nemzeti értékeinek mentése céljából minden kedvező nemzetközi helyzetben fegyvert fogott az országát bekebelezőkkel szemben háborút viselő hatalmak oldalán – fejezte be fejtegetését az előadó.

Szünet után az elnöklést *André Corvisier* vette át.

Elsőként *Robin Higham* tanszékvezető egyetemi tanár (Egyesült Államok) tartotta meg „Felkelés és beavatkozás" című előadását, amelyben azt vizsgálta, miért nem vált 1863-ban a lengyelek megsegítését célzó politikai eszközzé a brit Királyi Haditengerészet. Elemzése kiterjedt az európai hatalmi rendszerre, a földrajzi adottságokra és a brit Királyi Haditengerészet technikai felszereltségére. Ez alapján kimutatta, melyik mennyiben járult hozzá a beavatkozás lehetetlenségéhez a fennálló politikai szándék ellenére.

Ezután *Dr. Mircea Dogaru* őrnagy, tudományos kutató (Románia) „Az erdélyi románok 1784-es felkelése – az európai forradalmak nyitánya" című előadása következett. Az előadó bemutatta az Oszmán Birodalom fennhatósága alól a Habsburg-birodalom keretébe került Erdély belpolitikai helyzetét. Részletezte a Horia, Cloşca és Crişan felkeléséhez vezető okokat, majd magát a felkelést „a jó császárba" vetett remény elszálltát követően kitört Habsburg-ellenes népi felkelésként jellemezte. Kitért a felkelők további hiú reményére, amelyet egész Erdély, a Temesi Bánság, sőt Moldva és Havasalföld csatlakozásához fűztek. Ezután bemutatta, hogy a várt csatlakozások elmaradását követően alig tíznapos fegyveres harc következett a császári-királyi haderő egységei ellen, bár a felkelés utórezgései még a következő évben is tartottak. Befejezésül a megmozdulás nagy nemzetközi visszhangját vizsgálta az előadó, kiemelve, hogy főleg a nagy francia forradalom későbbi résztvevői tűntek ki az erdélyi események népszerűsítésében. Ezzel kapcsolatosan az eseménysorozattal és visszhangjával összefüggésben egyaránt felvetette a nemzetközi szabadkőművesség szerepét. Zárásként azt hangsúlyozta, hogy a Habsburg-ellenes erdélyi megmozdulásban nemcsak románok, hanem magyarok és szászok is részt vettek.

Dr. Wladyslaw Zajewski tudományos kutató (Lengyelország) volt a következő előadó „A lengyelországi nemzeti felkelések a XIX. században" címmel. Az 1830-as oroszellenes felkelést az 1794-es felkelés következményeként és a napóleoni háborúk sikereiből fakadó lehetőségként jellemezte, amelynek sorsát azonban eleve determinálták az adott erőviszonyok. A továbbiakban a kutatás hátterébe szorult 1846/48-as, egyidőben zajlott orosz- és Habsburg-ellenes megmozdulásokat részletezte, majd az 1848/49-es magyar szabadságharcnak nyújtott lengyel segítségnyújtásról szólt. Az 1863-as felkeléssel kapcsolatban azt emelte ki, hogy 1830-tól eltérően immár nem volt katonák, hanem parasztok adták a felkelők zömét. Befejezésül összehasonlító módszerrel bemutatta a résztvevők számát, a felkelés kiterjedését és az elszenvedett veszteségeket 1794, 1830 és 1863 vonatkozásában.

Ehhez csatlakozva, *Dr. Gerard de la Mardière* tudományos kutató (Franciaország) „Az 1794 és 1994 közti lengyel felkelések franciaországi visszhangja" című előadása következett. Témája felvezetéseként bemutatta a XIII. század óta eleven francia–lengyel kapcsolatokat. A Kosciuszko-felkeléssel összefüggésben az erőteljes francia rokonszenvet és a segítségnyújtás lehetetlenségét emelte ki, majd Napóleon lengyel politikáját részletezte. Hangsúlyozta, hogy a Varsói Nagyhercegség megteremtése a negyedmilliós lengyel katonatömeg hadiérdemei-

nek elismerését is jelentette. Áttérve az 1830-as felkelésre, a korábbi haditapasztalatokra építés lehetőségét, a még nagyobb francia rokonszenvet, ugyanakkor a belga forradalom miatt a beavatkozás lehetetlenségét állította mondanivalója középpontjába. 1863-ról szólva azt tette nyomatékossá, hogy a korábbi rokonszenv immár önkéntes tisztek csatlakozásában és segítő orvoscsoportok kiküldésében konkrétan is megnyilvánult. Az 1920-as orosz–lengyel háborúban még jelentősebb francia segítségnyújtásra került sor, Weygand tábornok és népes tiszti különítmény kiküldése mellett fegyver- és lőszerszállítás is bekövetkezett. Végül az 1944-es varsói felkeléssel kapcsolatosan arról szólt az előadó, milyen példaértékű volt ez a párizsi felkelés kirobbantásának előkészítése során.

Ebédszünet után a második tudományos ülésre *Patrick Lefèvre* egyetemi docens, múzeumigazgató, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság belga főtitkára elnökletével került sor.

Elsőként *José Luis Picciuolo* ezredes, az Argentin Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának főtitkára tartotta meg „Az argentínai függetlenségi háború és a Nemzeti Hadsereg megszületése: José de San Martin tábornok" című előadását. Bevezetőben a nagy francia forradalomnak, az 1794-es lengyel és az 1808-as spanyol felkelésnek Spanyol–Amerikára gyakorolt hatását idézte fel. Ezután rátért a délamerikai polgárháború kirobbanásának okára, arra a kérdésre t. i., hogy míg Argentína, Venezuela, Columbia és Chile területén a francia fogságba került spanyol király nevében 1810-ben Kormányzótanács vette át a hatalom gyakorlását, addig Peru és Uruguay spanyol kormányzója megtagadta az engedelmességet az új hatalmi szervnek. Ezután az előadó bemutatta, miként vált függetlenné Argentína a dél-amerikai polgárháború során 1816-ban, és milyen szerepet játszott ebben a felfegyverzett népi erőkből szervezett Argentin Hadsereg. Befejezésül az előadó felvillantotta José de San Martin tábornoknak, Argentína felszabadítójának életútját, miközben nemcsak argentínai hadseregszervező és hadvezéri tevékenységét részletezte, hanem a Peru és Chile felszabadításában játszott szerepét is.

Ezután *Fernand Beaucour* egyetemi tanár, kutatóintézeti igazgató (Franciaország) „Napóleon katonái a nemzeti felszabadító háborúkban" című előadása következett. Ennek során azt mutatta be, hogy a Bourbon-restaurációt elutasító francia katonák miként csatlakoztak „felszabadítókként" önkéntes fegyveres szolgálatra a kor legkülönbözőbb nemzeti felszabadító mozgalmaihoz, hogyan vettek részt Piemont és Nápoly Habsburg-ellenes harcaiban, a VII. Ferdinánd spanyol király elleni felkelésben, az 1830-as lengyel felkelésben, a júliusi párizsi és belgiumi forradalomban, sőt Mehemed Ali egyiptomi függetlenségi harcában és a dél-amerikai felszabadító mozgalmakban.

Dr. Watanabe Katsyoshi egyetemi adjunktus (Japán), aki Finnországban vendégelőadó, „Lengyelország és Finnország kapcsolata az 1939/40-es téli háború idején" címmel tartott előadásában azt mutatta be, hogy a Szovjetunió 1939. szeptember 17-től Lengyelország, 1939. november 30-tól pedig Finnország ellen is háborút viselt, és mindkét államot egyaránt magára hagyta Nyugat-Európa, mivel mindkét esetben hiányzott a közbelépést indokló közvetlen politikai érdek. Ellenben a brit kormány elképzelése szerint a Lengyel Haderőnek kellett volna a kapitulációt követően a finnek megsegítésére mennie. Erre a lengyel hadvezetés készen állt, a finn pedig örömmel fogadta az elképzelést. A fegyveres együttműködés mégsem jöhetett létre. Ennek okait vizsgálva, az előadó a nyugat-európai szövetségesek körülményességét és az ebből fakadó időveszteséget, a lengyel emigráns kormány érdektelenségét és a Finnországra gyakorolt német nyomást emelte ki.

Szünet után került sor a harmadik ülésre *Raimondo Luraghi* tanszékvezető egyetemi tanár, az Olasz Hadtörténészek Társaságának elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnökségi tagja elnökletével.

Először *Dr. Andres Perez Casinello* tudományos kutató (Spanyolország) „A gerillahadviselés ellenőrzése és szabályozása Spanyolországban 1808–1814" című előadása hangzott el. Elsőként a gerilla-fogalmat tisztázta, majd bemutatta a franciaellenes háborúba való bekapcsolódást. Ezzel kapcsolatosan részletesen szólt a spanyol hadvezetés haditervéről, amely számolt ezzel: szabályzatokat, utasításokat bocsátott ki a gerillák számára is. A továbbiakban a főszállásmesteri kar ezek alapján hozott, a gerillákra vonatkozó intézkedéseit részletezte, majd a gerillák feletti felügyelet biztosítását és gyakorlatát mutatta be. Elemzése alapján azt a következtetést vonta le, hogy a kisháború a nagyháború része lett: a gerillakötelékeket is a regulárishoz hasonló alegységekké, egységekké, magasabbegységekké szervezték, számukra is rendszeresítették a szokásos rendfokozatokat, vagyis a

gerillákat teljes egészében betagolta a hadvezetés a haderőbe.

Ezután *Dr. Derck Ch. Engelberts* főhadnagy, tudományos kutató, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság Bibliográfiai Albizottságának főtitkára (Svájc) „Megszálló francia haderők a felkelés ellen Közép-Svájcban 1798-ban" című előadása következett. Ebben felidézte a hadieseményeket, majd a francia főparancsnoki tisztet viselő Schauenburg tábornok egyéniségét mutatta be és svájci ténykedését részletezte. Elemzése azt bizonyította, hogy a saját szervezési gondok felszámolása nagyobb nehézséget jelentett a francia főparancsnoknak, mint az ellenséges, felkelő svájci lakosság legyőzése. Ugyanis a nem szabályszerű háborút vívó ellenséggel szembeni harcra nem volt felkészült a hadserege, és a hadműveletek során sem tudott felnőni a szokatlan, új harckörülményekhez.

A továbbiakban *Dr. Costica Prodan* alezredes, a Román Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának főtitkára tartott előadást „Az 1794-es lengyel felkelés alatti román–lengyel kapcsolatok" címmel. Bevezetőben a korabeli európai hatalmi viszonyokban elhelyezetten vizsgálva, Lengyelország és a román fejedelemségek helyzetének hasonlóságát hangsúlyozta. A továbbiakban azt mutatta be, hogy a mindenkori román–lengyel kapcsolat a mindenkori lengyel–francia–oszmán viszony függvénye volt. A felkelés alatti román magatartást elemezve a közvetítő tevékenység, futárbiztosítás, bizonyos fontos szállítások és a menekülők befogadása terén tanúsított segítségnyújtást részletezte.

A negyedik ülés augusztus 30-án reggel *Igor A. Amozov* sorhajókapitány, tudományos főmunkatárs (Oroszország) elnökletével kezdte meg munkáját.

Először *Dr. Kari Selen* tudományos kutató (Finnország) kapott szót, aki „Finnország és az 1863-as lengyel felkelés" címmel tartott előadást és az egyként orosz uralom alatt állt Lengyelország és Finnország eltérő fejlődését mutatta be. Ez alapján azt részletezte, milyen kényes helyzetbe került az orosz kormányszervek által engedélyezetten éppen működni kezdett finn törvényhozás a kirobbant lengyel felkeléssel kapcsolatosan. A jelen volt jelentős orosz haderőre is tekintettel, a finn politikusok óvakodtak a határozott állásfoglalástól. Ugyanakkor nem történt meg lengyel megbízottak Finnországba küldése, így a kezdetben véltnél csekélyebb nemzeti fellendülés következett be a lengyel felkelés hatására. Azonban, ahogyan az előadó befejezésül kifejtette, a lengyel felkelésnek jelentős visszhangja volt a finn értelmiség és diákság köreiben.

Dr. Björn Gaefvert tudományos kutató (Svédország) előadása csatlakozott az előbbihez. „A lengyelek megsegítése 1863-ban" címmel egy svéd tiszt ezirányú haditervét ismertette, miután a lengyelek irányában azonnal kibontakozott szimpátia megnyilatkozásait bemutatta. Így jutott arra a gondolatra az évtizeddel korábbi krími háború ifjú hadnagya, a hadtörténelmi, stratégiai és harcászati érdeklődésű Julius Manhell, hogy a lengyel ügy fő képviselőjeként egy oroszellenes, francia, svéd, norvég és dán kontingensekből álló, százezres segélyhadsereg felállítására és baltikumi hadbavetésére vonatkozó tervet készítsen.

A következőkben *Dr. Eduard Stehlik* hadnagy, tudományos kutató, a Cseh Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának főtitkára olvasta fel *Dr. Jiri Fidler*rel közösen készített, „A szibériai csehszlovák légió 1918–1920" című előadását. Ebben bemutatta, hogy a csehszlovákoknak nevezett légiót az oroszországi cseh telepesek önkénteseire építve, valójában az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében bevetett és fogságba esett legkülönbözőbb szláv nemzetiségű harcosokból szervezte az orosz hadvezetés. A szervezés azonban elhúzódott, é- a légió csak 1917 után játszott szerepet. A továbbiakban ezt részletezte az előadó.

Dr. Lars Ericson levéltárigazgató, a Svéd Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának főtitkára „Önkéntesek a Baltikumban?" címmel az 1917/20-ban az észtországi, lettországi és litvániai nemzeti felkelésnek nyújtott svéd támogatásról tartott előadást. A nemzetközi helyzet felvázolását követően utalt a korábbi olasz, lengyel és finn megmozdulások svédországi visszhangjára, majd a finn államiság 1917-es újjászületésekor nyújtott segítségről szólt. Ez alapozta meg ugyanis azt a törekvést, hogy 1918-ban, a három balti állam orosz fennhatóság alóli kiválásakor ugyancsak az újjászülető államok segítségére siessenek a svédek. Ezúttal egyenesen jelentős számú önkéntes indult, hogy a finnekhez, lengyelekhez és dánokhoz hasonlóan, fegyverrel segítsék a bolsevik oroszok elleni észt, lett és litván függetlenségi harcot, miközben a svéd politikusi segítséget a három újjászületett nemzetállam elismerése jelentette. A továbbiakban az előadó részletesen felidézte a svéd fegyveres

támogatásban részt vettek személyét és haditetteit.

Szünet után a tudományos rendezvény az ötödik üléssel folytatta munkáját. Ezen *John E. Jessup* ezredes, katonai egyetemi tanár, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke (Egyesült Államok) elnökölt.

Elnökletével *Raimondo Luraghi* „Az 1861-es amerikai szecesszió, mint felkelés" című előadása hangzott el elsőként. Az Egyesült Államok fejlődéstörténetébe ágyazva felidézte, milyen forradalmi változások eredményezték az azokkal szembefordulók kiválását a szövetségi államból, s hogyan vált ebből a konfliktusból a szembe került immár két államszövetség közti háború. Kiemelte, hogy a Dél a korábbi alkotmányosságához ragaszkodva fogott fegyvert, mivel a déli érvelés szerint „a Dél érdekeit semmibevevő arrogáns Észak" magatartása tette „szükségszerűvé a forradalom kirobbantását", „a felkelésre szóló felhívást", „a fegyverekhez nyúlást", „az Észak eszközét jelentő haderő elleni harcot", vagyis a polgárháború az előadó érvelése szerint felkelés-jelleggel folyt.

Ugyanezt a témát folytatta *Dr. Frank E. Vandiver* tudományos kutató (Egyesült Államok) „Az amerikai polgárháború – amerikai felkelés" című előadásában. Rámutatott, hogy a háborúktól és a forradalmaktól eltérően a kezdetet ez esetben a rabszolgaság intézményéről, az államjogról, a gazdaságfejlődésről és a demokrácia természetéről vallott északi és déli nézetek különbözősége jelentette. Ez vezetett, ahogyan bemutatta az előadó, a szövetségi állam kettészakadásához. Miután pedig a kiválás megakadályozására az Észak fegyvert fogott, eltűnt a forradalomra utaló jelleg, és a kirobbant háború két állam közti fegyveres konfliktushoz hasonló módon folyt, bár a Dél részéről felkelés jelleggel vívták. A harc eldőltével, amikor a Dél engedni kényszerült, újra a forradalmi változások kerültek előtérbe.

Hugo O'Donnel Duque de Estrada ezredes (Spanyolország) tartott ezt követően előadást „A nagy expedíció kudarca – a dél-amerikai felkelés katonai diadalának a kulcsa 1816–1820" címmel. Ebben felidézte, hogy egyik őse, Enrique José O'Donnel tábornok alárendeltségében 1816-ban spanyol expedíciós hadsereg felállítására került sor azzal a céllal, hogy keljen át Buenos Aires-be és Montevideóba a dél-amerikai felkelők leverésére. A továbbiakban bemutatta, miként sikerült a két sorgyaloghadosztályból, egy könnyű gyalogdandárból és egy lovashadosztályból álló hadsereget megszervezni, azonban milyen nehézségekkel járt az áthajózás előkészítése, aminek következtében csak 1819-re sikerült a megfelelő hajókapacitást biztosítani. Befejezésül felidézte, hogy végül járvány tört ki, melyhez lázadás társult, így 1820-ra világossá vált, az expedíciós hadsereg áthajózásának terve véglegesen meghiúsult.

Az ülés ezt követően *Erik Wihtol* sorhajókapitány (Finnország) előadásával folytatódott, ennek címe „Az 1915–1918 közti finnországi vadászmozgalom – a felkelés támasza" volt. Ebben azt a kevéssé ismert tényt ismertette, hogy az Orosz Birodalomba nagyhercegségként betagolt Finnország számára az első világháború kirobbantásakor azonnal megnyílt a remény a függetlenség kivívására. Erre azonnal megkezdődtek a diplomáciai puhatolózások, amelyek eredményeképpen 1915-től német területeken önkéntes finn hazafiak „vadászkiképzésben" részesültek, hogy képesek legyenek a bekövetkező függetlenségi harc megvívására. Az 1950 orosz alattvalóból a kiképzés befejeztét követően a német hadvezetés 1916-ban önálló harci egységet, a 27. porosz királyi vadászzászlóaljat szervezte meg. A finn függetlenség 1917-es proklamálásakor ez a kötelék haladéktalanul hazatért, és a Finn Haderő részeként azonnal bekapcsolódott a függetlenségi háborúba. Befejezésül az előadó kitért e vadászharcosoknak a függetlenség kivívása utáni további sorsára, különösen kiemelve, hogy milyen nagy számban fogtak újra fegyvert az 1939/40-es és 1941/44-es újabb függetlenségi háborúban.

Ebédszünet után az elnöki tisztet *Dr. Jürgen Rohwer* professzor, nyugalmazott kutatóintézeti igazgató, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnökségi tagja (Németország) vette át.

Elnökletével elsőnek *Dr. Yisal Eyal* tudományos kutató (Izrael) „Az 1936/39-es angolellenes arab felkelés Palesztinában" című előadása került napirendre. Bemutatta, hogy az általános sztrájk terrorcselekmények sorozatán át miként torkollt állampolgári felkelésbe. Hangsúlyozta, a megtámadott a brit közigazgatás volt, amelyet a brit haderő jelen volt egységeinek kellett megvédeniük. A továbbiakban a felkelésre adandó válaszcsapás előtti információszerzés módszereit, az adott katonai erő számbavételét, a vezényletet, az első hadmozdulatokat ismertette, miközben azt vizsgálta, miként tudta a brit hadvezetés a menetek, támadó és védelmi hadműveletek előírásait az adott viszonyok között megvalósítani.

Ezután *Liu Lu-min* tábornok, a Kínai Hadtörténettudományi Társaság elnöke tartotta meg „Az agresszor elleni háború gyakorlata és tanulságai a modern kínai történelemben" című előadását. Ebben az 1840-es első ópiumháborútól kezdve a japánellenes második világháború alatti függetlenségi háborúig terjedően idézte fel a honvédő küzdelmeket, miközben a népi összefogást hangsúlyozta, és a külső veszély megnyilatkozásakor a belső ellentétek félretételét emelte ki.

Yoichi Hirama ellentengernagy (Japán) „A Fülöp-szigeti függetlenségi háború és Japán 1896–1900" című előadása következett ezután. Ebben az 1896-os spanyol- és 1898-as Egyesült Államok-ellenes felkeléssel kapcsolatos japán magatartást vizsgálta. Kiemelte, hogy az előbbiben közvetlen, bár szerény mértékű japán támogatásra került sor „az európai imperializmus elleni harc" jegyében. A csekély mennyiségű fegyver és kis létszámú katonaság ellenére jelentősnek bizonyult az erkölcsi támasz. Az amerikaellenes újabb megmozduláskor viszont kezdetben távol maradt Japán, mivel nem akart konfliktusba kerülni az egyensúlyt teremtő nagyhatalomnak tekintett Egyesült Államokkal. Ugyanakkor szívesebben látta volna a Fülöp-szigetek függetlenségét, ezért végül kezdetben önkéntesekkel, majd reguláris erővel újra segítséget nyújtott. Ezzel egyúttal saját befolyását is ki tudta terjeszteni – fejezte be elemzését az előadó.

Szünet után a hetedik ülésen *Jean Delmas* tábornok, nyugalmazott levéltárigazgató, a Francia Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság első alelnöke elnökletével folytatódott a tanácskozás.

Elsőként *Detlef Bald* egyetemi docens (Németország) tartotta meg „Az 1905–1908 közti tanzániai nemzeti felszabadító háború. Függetlenség szemben a gyarmati uralommal" című előadását. Miután kimutatta, hogy az elnyomás brutalitása miatt mennyire szükségszerű volt az őslakosság felkelése a német uralom ellen, mégis a közvetlen kiváltó okokat jelentő spontán hatásokat részletezte. Ezt követően rámutatott, hogy vallási köntösbe öltöztetett népi felszabadító háború meghirdetésére került sor. A továbbiakban bemutatta a háború három, különböző jellegű szakaszát, majd befejezésül a háború elhúzódásának okaival foglalkozott.

Ezután *Donal O'Carrol* ezredes, az Ír Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának főtitkára „Az 1798-as írországi felkelésről" tartott előadást. Bemutatta az anglikán kisebbségnek a katolikus ír többség feletti uralmát, továbbá a nemzeti mozgolódásnak a nagy francia forradalom hatására bekövetkezett megerősödését. Ezután ismertette, hogy a francia segítségnyújtás reményében miként kezdte meg és folytatta az ír nép az Egyesült Írek Társaságának kezdeményezésére a brit haderő egységei elleni felkelését, mígnem a túlerővel szemben végülis vereséget szenvedett ez a kísérlet.

Dr. Pedro Martinez Pascual tudományos kutató (Spanyolország) „Gerillák a Spanyol Függetlenségi Háborúban. Előírások és parlamenti törekvések" című előadásában az idegen uralom elleni 1804–1814 közti fegyveres harcot mutatta be, amely a Legfelsőbb Királyi Központi Kormányzótanács és a tartományi tanácsok utasításai, előírásai és szabályzatai alapján folyt. Miután 1808-tól a fegyveres küzdelembe nagy számban bekapcsolódó gerillák jelentős sikereket értek el, 1810-ben összeülhetett a Cadizi Cortes, amely hosszan vitatta a gerillahadviselés kérdéseit és egy sor indítványt fogadott el annak érdekében, hogy tovább növelje a gerillaerőkkel vívott háború hatékonyságát. E vitákat részletesen elemezte az előadó.

Szeptember 1-jén reggel a kilencedik tudományos ülés *Andrzej Ajnenkiel* (Lengyelország) elnökletével kezdte meg munkáját.

Először *Katsuhiko Matsukawa* egyetemi tanár (Japán) tartotta meg „Az 1939 szeptemberi lengyel hadjárat és Nagy-Britannia. Egy nézeteltérés eredete" című előadását. Ebben az 1938/39-es brit–lengyel politikai és katonai tárgyalásokat elevenítette fel, majd azt elemezte, hogy a garanciaszerződés ellenére tovább élt az a jelentős nézeteltérés, hogy mikor következik be a lengyelek melletti brit hadbalépés szükségszerűsége.

Ezután *Dr. Jan Korcek* tudományos kutató (Szlovákia) olvasta fel *Dr. Jozef Bystrický* alezredessel közösen készített, „A Szlovák Nemzeti Felkelés az 1944/45-ös európai ellenállásban" című előadását. Miután európai összefüggéseiben felidézte a Szlovák Állam megszületését, azt emelte ki, hogy egy meg nem szállt, a tengelyhatalmakkal szövetséges államban robbant ki antifasiszta felkelés, széles nemzeti összefogás alapján, a demokratikus állapotok helyreállítása érdekében. A továbbiakban azt elemezte, hogy a Szlovák Nemzeti Felkelés Londonra és Moszkvára egyaránt támaszkodni kívánt, ugyanakkor az erőteljes nemzetközi szláv összefogásra épített, és végső célja a München előtti csehszlovák állam

helyreállítása volt. Befejezésül a felkelő haderő összetételét, szervezetét, létszámát és harctevékenységét jellemezte az előadó.

Következő előadóként *Thomas Barker* egyetemi tanár (Egyesült Államok) „A második világháború alatti szlovén partizánmozgalom. Nemzeti felszabadító küzdelem, társadalmi felkelés, vagy polgárháború?" címmel szólalt fel. A hadieseményekből levont következtetései szerint Szlovéniában összetett jelenségtünetről volt szó. A marxisták szlovén nemzeti felszabadító háborúként felfogott harcba indultak, amelyet egyúttal társadalmi változtatások végrehajtásáért is vívtak. Ugyanakkor harcuknak polgárháborús jellege volt, mivel a szembenálló hadviselő fél is azonos nemzetbeliekből állt.

Szünet után az elnöklést *Zachar József* alezredes, a történelemtudományok kandidátusa, a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának főtitkára, a rendezvény egyetlen hazai résztvevője vette át.

Elnökletével elsőként *Dr. Tadeusz Panecki* ezredes, kutatóintézeti igazgatóhelyettes, a Lengyel Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának főtitkára, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnökségi tagja tartotta meg „Az 1944-es Varsói Felkelés" című előadását. Az események bemutatása után hangsúlyozta, hogy a nagyhatalmaknak való kiszolgáltatottság elleni kollektív lengyel tiltakozásról, a német nemzetiszocialista agresszióval szembeni határozott szembeszállásról, a lengyel földön vívott legjelentősebb csatáról és a második világháború alatti legnagyobb városharcról volt szó. Befejezésül az elbukás okait elemezte, és ezek közül a belső és külső elszigeteltséget, a felkelésben résztvevő két hatalmi tényező rivalizálását és főleg Sztálin negatív hozzáállását emelte ki.

Dr. Hubert M. Foerster őrnagy, levéltári igazgatóhelyettes (Svájc) „Az 1799-es sikertelen svájci népfelkelés. Fegyveres polgárok, egyenruhás polgárkatonák, állami terrorizmus" című előadása következett ezután. Az előadó felidézte, hogy a független államszövetség, a helyi önigazgatás, a demokratikus szabadságjogok, a rendezett gazdasági viszonyok és a régi vallásgyakorlat helyreállítása érdekében robbant ki a svájci népfelkelés. A közvetlen okot azonban az jelentette, hogy a Helvét Köztársaságnak nevezett bábállam sorozott haderőt kívánt felállítani, és a lakosság ezt megtagadta. Az ellenzékiek előbb fegyveres polgárokként, majd egyenruhás polgárkatonákként léptek fel. A túl korán kirobbant, elszigetelten maradt népfelkelés leverését, ahogyan az előadó fejtegetéseit zárta, a rendfenntartó csapatok által gyakorolt állami terrorizmus, vagyis kegyetlen megtorlás követte.

Ezt követően *Manuel Freire Themudo Barata* tábornok, nyugalmazott kutatóintézeti igazgató, a Portugál Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke mondta el „Portugál felkelés Napóleon csapatai ellen 1807–1810" című előadását. Ebben bemutatta, hogy Napóleon hadainak három portugáliai betörésére válaszként a régi hagyományok szerint az adott keretek közt lehetséges, irreguláris erőkkel való szembeszállás következett be. Mivel a túlerővel szemben az éppen átfogó hadügyi reform közepette állt reguláris haderő kudarcot szenvedett, ez az általánossá, szervezetté vált fegyveres népi ellenállás érhetett csak el sikereket, ahogyan a továbbiakban az előadó részletesen bemutatta.

Ebédszünet után került sor a tizedik ülésre, ezen *Ermei Kanninen* altábornagy, a Finn Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke látta el az elnöki tisztet.

Elsőként *Dr. Tadeusz Rawski* ezredes (Lengyelország) előadása hangzott el „Az 1794-es Kosciuszko-felkelésről". Széles nemzetközi összefüggésben mutatta be, hogy Lengyelország második felosztásával szemben kezdettől felmerült a népfelkelés gondolata, és kezdettől Tadeusz Kosciuszko tábornok volt ennek egyetlen szóba jöhető főparancsnokjelöltje. A továbbiakban a francia diplomácia és politika tükrében elemezte az előadó a lengyel emigráció magatartását. Befejezésül a nyolchónapos harc bemutatása és a vereség okainak elemzése, végül pedig a következmények felvillantása következett.

Ezután hangzott el *Zachar József* „A Kosciuszko-felkelés előjátéka: a Bari Konföderáció harca – magyar szemszögből" című előadása. Ez felidézte az 1768-as esztendő lengyel közállapotait, amelyek a Bari Konföderáció létrehozását és oroszellenes fegyveres küzdelmét eredményezték Szólt az előadó a szövetkezettek külkapcsolatairól, különösen részletesen arról, miként nyílt módjuk, hogy a szomszédos felső-magyarországi területeken valóságos hátországot teremtsenek, ahonnan nem csak elláthatták a harcoló alakulatokat, ahová nem csak hátravonhatták a leharcolt kötelékeket, hanem ahol pihenőtáborokba vonulhattak, kiképzést folytathattak, sőt ahol egyenesen toborozhattak a helyi lakosság és az oda érkezettek közt. Kiemelte, hogy ideiglenesen még a Bari Konföderáció Főtanácsa is magyar felségterületre tehette át székhelyét. A

túlerővel szemben 1774-ben elszenvedett vereség utáni időben pedig, ahogyan az előadó elemzését zárta, a menekülés lehetőségét jelentette a magyar határ átjárhatósága.

A következő előadó: *Dr. Lydia Scher* tudományos kutató (Franciaország) „Az 1794-es felkelés következményei a franciaországi lengyelek vonatkozásában" címmel arról szólt, hogy a Kosciuszko-felkelés elbukása után a legtermészetesebbnek az tűnt a lengyel tisztek számára, ha Franciaországba távoznak és ott vállalnak hadiszolgálatot. Ennek 1732 óta jelentős hagyományai voltak. A felkelő tisztek francia hadialkalmazása viszont azzal a következménnyel járt, hogy nagy számban álltak be lengyelek a későbbiekben Napóleon hadseregébe, az ő hadisikereik pedig jelentős szerepet játszottak a Varsói Nagyhercegség létrehozásában. Az előadó a fennmaradt francia mustrakönyvek alapján részletes képet adott a 3568 fős, francia szolgálatban állt, Visztula menti dzsidásezred személyi összetételéről, társadalmi tagozódásáról.

Dr. Dumitru Preda tudományos kutató (Románia) „A délkelet-európai nemzeti felkelések a XIX. század első felében" címmel tartott ezután előadást. A románok, görögök, délszlávok és albánok nemzeti felkeléseit sorra véve, a térség földrajzi, etnikai, társadalmi, egyházi viszonyainak elemzésével tipologizálta ezeket, majd a politikai programok, a hadszervezeti jellegzetességek, végül a katonai, politikai és társadalmi következmények összehasonlító vizsgálata következett.

Szeptember 2-án reggel a tizenegyedik üléssel folytatódott az ülésszak, ezen *Dr. Olav Riste* kutatóintézeti igazgató, a Norvég Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnökségi tagja elnökölt.

Elsőként *Dr. Meir Pail* tudományos kutató (Izrael) „A palesztinai britellenes cionista felkelés 1945–1947" című előadása hangzott el. Ebben ismertette a cionizmus nézeteit, a brit uralom elleni felkelés előzményeit, a második világháborús cionista részvételt, az 1945-ös Zsidó Ellenállási Mozgalom ténykedését, a fegyveres harc előtérbe helyezését és a haderőnek Izrael Állam megteremtésében játszott szerepét.

Dr. Patrick Façon levéltáros (Franciaország) „A Francia Légihadsereg az algériai felkelés ellen 1954–1962. Pszichológiai háború avagy a szívek meghódítása" című előadása következett. Ebben az előadó a légi megfélemlítés gondolatának megszületését, a gerillák elleni sorozatos légitámadások alkalmazását, a nukleáris légitámadás lehetőségére vonatkozó gondolatnak az ellenséges lakosság körében való elültetését és annak hatását mutatta be.

Bertil Stjernfelt ezredes (Svédország) „Ötven nap szabadság. Az Itáliai Partizán Köztársaság születése és bukása 1944 őszén" címmel tartott előadásában a felszabadított észak-itáliai Ossola tartományban megszervezett, antifasiszta, antinácí partizánállam közigazgatásának, hadszervezetének kialakítását és harcainak lefolyását mutatta be. Elemzésében kiemelte a zöld autonomisták, a vörös kommunisták és a kék katolikusok együttműködését és az ebből adódott lehetőségeket.

Jean Delmas (Franciaország) „Felszabadulás felkeléssel vagy felkelés nélkül?" című előadása a francia ellenállás második világháborús dilemmáját elemezte, hogy t. i. milyen szerepet játsszon a nép. Miután azonban Charles de Gaulle 1942-ben minden egyes francia számára kötelességgé tette a megszállók és kollaboránsok elleni harcot, már csak a felkelés előkészítésének miképtje lehetett és volt kérdéses, ahogyan az előadó bemutatta.

Ebédszünet után az elnöki tisztet *Dr. Piet H. Kamphuis* levéltárigazgató, a Holland Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke vette át.

Elsőként *Vlagyimir A. Zolotarjev* vezérőrnagy, kutatóintézeti igazgató (Oroszország) „Az 1825-ös dekabrista felkelés és az orosz történelemben játszott szerepe" című előadása került napirendre. Felidézte a cári önkényuralom elleni első forradalmi megmozdulás előzményeit, fellépését, eltiprását, majd az irodalomban, tudományban és politikában való továbbélését.

Ezután *Ali Mehmet Koçaoglu* katonai akadémiai tanár (Törökország) „Kavallai Mehmet Ali pasa lázadása 1831–1841" című előadása következett. Ebben az egyiptomi kormányzó tevékenységét és II. Mahmud szultánnal való összeütközését mutatta be, amely végülis elvezetett a központi birodalmi hatalommal való fegyveres szembenállásig, ez pedig, ahogyan az előadó fejtegetéseit zárta, időlegesen Egyiptom különállóságát tudta biztosítani.

Dr. Zbigniew Karpus tudományos kutató (Lengyelország) olvasta fel ezután *Dr. Waldemar Rezmar*ral közösen készített, „Lengyelország és az 1920/21-es Sluck-felkelés" című előadását, amely Belarusszia 1920 novembere és 1921 áprilisa közti történetét elevenítette fel abból a szempontból, miként

támogatták belarusz erők a lengyeleket az antibolsevista fegyveres harc során.

Dr. Miguel Alonso Baquer tudományos kutató (Spanyolország) „A lengyel lovasság az 1808-as spanyolországi harcokban" című előadásában a Varsói Nagyhercegségben Napóleon támogatására kiállított kötelékek e távoli hadszíntéren és különösen az 1808. november 30-i somosierrai csatában való szereplését elemezte.

Szünet után következett a tizenharmadik ülés, ezen az elnöklést *Dr. Serge Bernier* kutatóintézeti igazgató, a Kanadai Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke vette át.

Dr. Vittorio Scotti Douglas tudományos kutató (Olaszország) „A Napóleon-ellenes spanyol gerillakísérlet hatása az itáliai Risorgimento partizánjaira" című előadásában a kortárs hadtudományi művek elemzése alapján mutatta be, hogy az azokban tükröződő, a spanyol történelmi példát elemző írások milyen hatással voltak az olasz egységért küzdő hadvezérek gondolkodására, elméleti fejlődésére és gyakorlati ténykedésére.

John E. Jessup (Egyesült Államok) „Szovjet hadműveletek az afganisztáni mudzsaheddin nemzeti felkelés ellen 1979–1989" című előadásában az első légideszant-zászlóalj ledobásától az egyre szaporodó intervenciós kontingensek tevékenységén át az utolsó harcos kivonásáig felidézte e háborút és az ezzel kapcsolatos nemzetközi reagálást.

Theodore C. Mataxis dandártábornok (Egyesült Államok) „Az afgán felkelés és a Reagan-doktrína" címmel csatlakozott az előző előadáshoz és esettanulmányként vizsgálta a nyilvános diplomáciai tevékenység és az önkéntes magánszervezeteknek az afgán mudzsaheddinek érdekében gyakorolt befolyása közti kölcsönhatást.

Dr. Alesandru Duțu tudományos kutató (Románia) „Románia geostratégiai helyzete és az Egyesült Nemzetek oldalára való 1944. augusztus 23-i átállásának következményei" című előadásában azt fejtegette, hogy az átállás a területi integritás helyreállítását célozta, jelentősen megváltoztatta a hadihelyzetet, mérvadóan hozzájárult az antifasiszta koalíció sikeréhez és a háború időszakának lerövidítéséhez.

A tizennegyedik, záróülésre szeptember 3-án került sor. Ezen először *Cornelius M. Schulten* összegezte a kollokvium eredményeit. Kiemelte annak fontosságát, hogy a világ vezető hadtörténészei újra találkozhattak és eszmét cserélhettek, mégpedig egy igen fontos és aktuális kérdésben. Arra is mód nyílt, hogy jobban megismerjék a lengyel hadtörténelmet és annak kutatóit. Miután köszönetet mondott a házigazda lengyel kollégáknak, azt hangsúlyozta, hogy a két fő célt: a hadtörténelem közös tanulmányozását és a kollégiális-baráti kötelékek erősítését újólag sikerült biztosítani.

André Corvisier ehhez csatlakozva először arról szólt, hogy egy végülis egyáltalán nem problémamentes témakört sikerült egyetlen disszonáns hang nélkül körbejárni, pedig egyetlen időszak és egyetlen tájegység sem maradt ki az elemzésekből. Ugyanakkor, ahogyan folytatta, még mindig nehézséget okoz az egységes terminológia használata. Befejezésül a helyszín szellemét méltatta, Lengyelország újjászületésének bizonyságtételét dicsérte és csatlakozott a vendéglátóknak mondott köszönethez.

Végül *Andrzej Ajnenkiel* a lengyel szervezők nevében köszönte meg a 28 országból érkezettek jelenlétét, aktív tanácskozószellemét, a lengyel múlt iránti érdeklődését és fogékonyságát. Azt kérte, hogy hazatérve, a mindennapok munkájában is a kollokvium során folyamatosan megnyilvánuló kollégiális, baráti szellem érvényesüljön. Az 1995-ös Quebec-ben tartandó következő kollokviumon való viszontlátás reményében ezt ezután befejezettnek nyilvánította.

A kollokvium keretében sor került a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság, továbbá a Bibliográfiai Albizottság és a Levéltáros Albizottság soros adminisztratív ülésére. Mindez már a jövő esztendei történész világkongresszus és az ahhoz kapcsolódó tisztújítás jegyében zajlott. Magyar szempontból az emelendő ki, hogy a Magyar Nemzeti Bizottság az évi tagdíjak folyamatos időbeli befizetéséért, a Bibliográfiai Albizottsághoz eljuttatott magyar kiadványok és annotációk minőségéért, valamint a Levéltáros Albizottságban játszott aktív szerepéért egyaránt dicséretben részesült. Az elismerés további megnyilatkozásaként a halálesetek miatt szükségessé váló számvizsgálóbizottsági pótválasztások során, közfelkiáltással, *Dr. Manfried Rauchensteiner* udvari tanácsos, egyetemi docens, múzeumigazgató, az Osztrák Hadtörténészek Nemzetközi Bizottságának főtitkára mellett *Zachar József* került kooptálásra. Őt egyébként újabb egy évre megerősítette a Levéltáros Albizottság megbízott főtitkári tisztségében is.

A már szokásos módon a kollokviumi és adminisztrációs ülések közti szüneteken túl

fehér asztalnál is számos alkalom nyílt a kollégiális eszmecserékre.

Augusztus 28-án a beérkezett résztvevők tiszteletére *Andrzej Ajnenkiel* elnök a Lengyel Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága nevében adott fogadást, miután bemutatta a Lengyel Hadseregmúzeumot.

Augusztus 29-én este Helenow kastélyában *Jerzy J. Milewski* nemzetvédelmi miniszterhelyettes látta vendégül a kollokvium résztvevőit.

Augusztus 30-án este a Levéltáros Albizottság rendezett baráti vacsorát.

Augusztus 31-én a rendezők bemutatták a résztvevőknek a varsói óvárost és a Lazienki Parkot, lehetővé tették továbbá a varsói királyi palota és a willanówi kastély megtekintését, este pedig a Lengyel Haderő Központi Művészegyüttesének ünnepi műsorára vitték el őket a Wola Színházba.

Szeptember 1-jén este *Bohdan Jastrzebski,* a Varsói Vajdaság közigazgatási vezetője Pesice kastélyában adott fogadáson látta vendégül a hadtörténészeket.

Szeptember 2-án a hivatalos záróvacsora adott lehetőséget újabb eszmecserékre.

Végül 3-án délelőtt egy kerekasztal-beszélgetés hallgatóiként a lengyel törvényhozásban képviselt pártok vezetőinek politikai nézeteivel ismerkedhettek meg.

ZACHAR JÓZSEF

II. RÁKÓCZI-KORI TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAK

Vaja, 1994. október 8.

A vajai Vay Ádám Múzeum fennállásának 30. évfordulója alkalmából Vaja Nagyközség Önkormányzata, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága, a Vay Ádám Múzeum és Baráti Köre nagyszabású ünnepségsorozat keretében megtartotta a Rákóczi-korral foglalkozó II. tudományos ülésszakát.

A megnyitó ülésre 1994. október 8-án délelőtt került sor. Az országhatárokon belülről és kívülről megjelent örvendetesen nagyszámú résztvevő közönséget *Pataki József,* a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzati Hivatal Intézményfenntartási Osztályának vezetője üdvözölte. Visszaemlékezett a múzeumalapító Molnár Mátyás (1923–1982) személyére, fáradhatatlan tevékenységére, ahogyan megálmodta és sokak mozgósításával megvalósította tervét, és a Vay-család akkor már omladozó várkastélyából a függetlenségi harcok emlékeit őrző múzeumot és szoborparkot, majd tudományos és képzőművészeti alkotóműhelyt teremtett, ahol lehetővé vált országos jelentőségű kutatói fórumok és kortársi tárlatok rendezése, tudományos és művészeti kéziratok kiadása. Röviden felidézte az 1969 és 1985 közti hat tudományos ülésszakot, a sorozat sajnálatos megszakadását, majd örömét fejezte ki, hogy ez a hagyomány is újjáéledhet. Ezzel az ülésszakot megnyitottnak nyilvánította.

Ezt követve rögtön sor került az első tudományos előadásra *Köpeczi Béla* akadémikus, a múzeumot egykor megnyitó, azzal állandó kapcsolatban maradt tudós elnökletével, aki nem véletlenül részesült ebben a megtiszteltetésben.

Heckenast Gusztáv, a történelemtudományok doktora „Ki kicsoda volt (who was who) a Rákóczi-szabadságharcban? (Egy életrajzi adattár problémái)" címmel megtartott előadásában arról szólt, hogy milyen sok téves adat van forgalomban a Rákóczi-szabadságharc vezető egyéniségeivel kapcsolatban. Elmondta, hosszútávú terve, a kétszázéves évfordulóra készülődés jegyében, hogy a breznai pátens kibocsátása és a szatmári béke aláírása közti időszak szereplőinek adattárát összeállítsa. Szólt annak nehézségeiről, miként lehet meghúzni a mindkét oldalról bekerülők körét, bár az egyértelmű, hogy az állami, megyei, pénzügyi, gazdasági igazgatás, a hadseregvezetés és a szellemi élet mintegy tízezer szereplőjéről lehet szó, mégpedig a teljes életpálya rövid összefoglalásával. A továbbiakban a funkcióhalmozásból, névírásváltozatokból, névazonosságokból fakadó további nehézségeket részletezte. Végül ismertette, milyen felfogásban képzeli el egyszemélyes vállalkozásában az egyes szereplőkre vonatkozó címszavak meg-

írását, és segítséget kért a korszak megjelent kutatóitól.

Ezt követően *Fejes Judit* kandidátus „Heves vármegye kapitánya: Orczy István" című előadása következett. Bevezetőben felidézte, mennyire kevéssé ismert ez a történelmi személyiség, holott a vármegyei köznemesség elismert tagja volt, és figyelemre méltó a kiemelkedése. Ezt követően a kiemelkedés okait kutatva, Orczy István tanulmányait, egyházi pártfogását részletezte, majd rátért arra, miként csatlakozott II. Rákóczi Ferenchez, hogyan szolgálta a szabadságharc ügyét, majd mi módon szakított vele, visszatérve az udvarhűségre. A döntéshozatalok szuverenitását hangsúlyozta az előadó, bár befejezésül bemutatta, mennyire mások példáját követte és mennyire a személyes érdekek változása volt a meghatározó a kezdetben egri várkapitányi, majd megyei kapitányi tisztséget viselő számára.

Ezután *Bánkúti Imre* kandidátus kapott szót, aki „Módszertani kísérlet: egy régió története a Rákóczi-szabadságharcban. A Duna–Tisza-köze főbb problémái 1703–11" címmel tartott előadást. Bevezetőként a jelenlegi megyei határokon túlmutató, az egykori közigazgatást figyelembe vevő, mégis egy egész történelmi régióra kiterjedő vizsgálat szükségszerűségét és célszerűségét hangsúlyozta, majd a Duna–Tisza-közének a hadiutakon való mozgás és a vízi szállítás terén játszott szerepét emelte ki. Ezután rátért a régió gazdasági kapacitására, a mindkét hadviselő fél által behajtott jelentős szolgáltatásokra, a beszolgáltatott termékeknek a kuruc állam külkereskedelmében játszott szerepére. Befejezésül arról szólt az előadó, hogy milyen momentumok alapján kell a bemutatott térséget egységes régiónak tekinteni a Rákóczi-kori kutatásokban.

Ebédszünet után *Heckenast Gusztáv* vette át az elnöklést.

A második ülés első előadója *Dr. Czigány István* őrnagy volt, előadása „Az ellenfél: a császári hadsereg" címmel hangzott el. Ebben ismertette a Rákóczi-szabadságharc idejére vonatkozóan a császári haderő létszámviszonyait és magyarországi diszlokációját. Hangsúlyozta, hogy a spanyol „örökösödési" háború idején a bécsi hadvezetés számára Magyarország mindvégig mellékhadszíntérnek minősült. E vonatkozásban a döntésre vitelig terjedő időben az örökös tartományok védelme és a török veszély határozta meg a csapatok létszámát és elhelyezését. A továbbiakban arról szólt, hogy a hadügyi forradalom már lezajlott a Habsburg-birodalomban, és ez mind szervezésben, mind fegyverzetben, mind ellátórendszer vonatkozásában, mint vezérletben és vezényletben, mind pedig stratégiában és taktikában fölényt biztosított a kuruc hadakkal szemben. Ezt követően áttért a könnyűcsapatok általános térnyerésének és ennek függvényében a császári haderő magyar alakulatai növekedésének kérdésére. Befejezésül kiemelte, hogy a nyugati és déli hadszíntereken aratott sikerek tették lehetővé egyre újabb kötelékek magyarországi bevetését, és ennek üteme határozta meg a szabadságharc létidejét. A szatmári béke és az ezt követő jelentős magyarországi erőkoncentráció mögött végül az előadó nézete szerint egyaránt a török veszély miatti megfontolást kell a kutatásnak keresnie.

Ezt követően kapott szót *Zachar József* alezredes, kandidátus, aki „Kurucsors Szatmár után" címmel tartott előadást. Ebben bevezetőként azt vizsgálta, milyen mértékben éltek a volt kuruc harcosok azzal a lehetőséggel, hogy a szatmári békekötést követően beállhattak a császári haderőbe. A beálltak létszámviszonyait egybevetette a Habsburg-ellenes koalíció hadseregeiben szolgált magyarok adataival. A továbbiakban azt vizsgálta, milyen létszámban távoztak a kurucok a szomszédos lengyel területekre, és az eltávozottak milyen arányban álltak be a lengyel, orosz vagy más haderőbe, és milyen arányban voltak azok, akik végülis hazatértek vagy lengyel földön békésebb foglalkozás után néztek. Ezután áttért annak elemzésére, kik és milyen számban követték II. Rákóczi Ferenc Franciaországba való távozásának példáját, közülük mennyien váltak a francia hadsereg tagjaivá, hányan akadtak el útközben és lettek más uralkodók fegyvereseivé. Befejezésül azt hangsúlyozta, hogy ezekben az években figyelt fel az európai közvélemény a nagyszerű magyar katonákra és a sajátos magyar csapatnemre, a huszárságra, és a volt kuruc harcosok tették lehetővé, hogy a továbbiakban jelentős magyar részvétellel ez a magyar csapatnem számos állam haderejében megjelenjen és teret nyerjen.

Kovács Ágnes kandidátus „Károlyi Sándor családi levelezése" című előadása következett ezután. Az előadó arról számolt be, hogy folyik Károlyi Sándor feleségéhez írt leveleinek kiadáselőkészítése. A továbbiakban azt hangsúlyozta, milyen jelentős egyéniség volt Barkóczy Krisztina, és a hozzá írt levelekben

mennyire megosztotta államférfiúi, hadvezéri és földesúri nézeteit Károlyi Sándor. Befejezésül felvillantotta az előadó, hogy a feldolgozott 349 levél mennyire tükrözi a valóságot és milyen fontos ismeretanyagot tartalmaz mind a korra, mind a szerzőre vonatkozóan.

Ezután tartotta meg „Restitutio Transsylvaniae" című előadását *Köpeczi Béla*. Kiemelte, hogy a szatmári békesség megkötését követően II. Rákóczi Ferenc törekvése arra irányult, hogy mindenekelőtt választott erdélyi fejedelemségét szerezze vissza. E célkitűzés nyert megfogalmazást Klement János Mihály „Az erdélyi fejedelemség jogainak levezetése" című emlékiratában, amelyet az előadó – másokhoz hasonlóan – korábban Brenner Domokosnak tulajdonított. A továbbiakban Köpeczi Béla ismertette e 29 lap terjedelemben Utrechtben 1712-ben, Párizsban 1713-ban nyomtatásban megjelent írást, majd levelezésük alapján azt bizonyította, hogy Klement megfogalmazásában közvetlenül Rákóczi instrukciói alapján járt el. Befejezésül az előadó a francia ellenröpiratot és Klement röpiratának a későbbi pampfletirodalomban való továbbélését mutatta be.

Szünet után az elnöki tisztet *Zachar József* vette át.

Elnökletével először *Kiss Imola* szatmárnémeti múzeológus *Viorel Ciobota* igazgatóval közösen írt „Rákóczi-relikviák a Szatmári Múzeum tulajdonában" című előadása hangzott el. Bevezetőként felidézte a szatmári várnak a Rákóczi-szabadságharcban játszott szerepét. A továbbiakban ismertette Szatmár városának II. Rákóczi Ferenchez intézett leveleit, hangsúlyozva ezek elsőrangú forrásértékét. Befejezésül a II. Rákóczi Ferencre és az általa vezetett szabadságharcra vonatkozó, a Szatmári Múzeum őrzésébe került tárgyi emlékeket mutatta be az előadó.

Ezt követően *Dr. Csatáry György* beregszászi levéltáros előadása következett „A Beregszászi Levéltár gazdasági iratai a Rákóczi-szabadságharchoz kapcsolódva (Ung, Ugocsa, Bereg megyékre vonatkozóan)" címmel. Felvázolta a közel kilencszáz feltárt irat összetételét és kiemelte, hogy leggazdagabb a hadellátásra vonatkozó állag. Ezek alapján bemutatta a továbbiakban, miként sikerült a kuruc ellátmánykivetéseknek eleget tenni az adott területeken. A továbbiakban azt hangsúlyozta, hogy nemcsak élelmezésre, takarmányozásra került sor visszatérően, hanem – főleg „a legkurucabb vármegye" jelzőt viselő Ugocsában – folyamatosan újoncozás is folyt. Befejezésül gazdag választékban idézve az iratokból, az elvárás és teljesítőképesség dialektikájában összegezte a térség teljesítését.

Befejezésül *Molnár Sándor* múzeumigazgató, az alapító fia tartotta meg „30 éves a Vay Ádám Múzeum" című előadását. Ebben felidézte a megtett út egyes állomásait, különösen az eddigi tudományos tanácskozásokra nagy súlyt fektetve. Ezt követően méltatta a jelen tudományos ülésszak jelentőségét, és ezt a jövő nyitányaként üdvözölte. Befejezésül felvázolta elképzeléseit és terveit a következő évek vonatkozásában.

Zárszót a tudományos ülésszak befejeztével *Dr. Németh Péter* megyei múzeumigazgató mondott. Röviden, a megyei vezetés szemszögéből, ő is visszatekintett a Vaján megtett útra, méltatta a nagyközség szerepét és főleg a múzeumalapító Molnár Mátyás teljesítményét. Befejezésül reményét fejezte ki, hogy a régi útra való visszatérés eredményeképpen Vaja a jövőben ismét a tudomány és a közművelődés országos jelentőségű központja lehet. Ebben a reményben mondott köszönetet a szervezőknek, szereplőknek, résztvevőknek, és a tudományos ülést befejezettnek nyilvánította.

A tudományos ülésszakhoz kapcsolódva számos más rendezvényre is sor került, amelyek emlékeztettek az elmúlt harminc évre, egyúttal pedig lehetőséget biztosítottak további eszmecserékre.

A tanácskozásra gyülekezőket a vajai, az országban egyetlen Rákóczi-tárogatóegyüttes kuruc melódiaösszeállítása fogadta a várkastély udvarában. Ugyancsak ez az együttes adott keretet az október 7-i ebédszünetben a várudvarban a múzeumalapító Molnár Mátyás kopjafájának felavatásakor. Avatóbeszédet *Dankó Imre* egyetemi tanár mondott.

Ugyancsak október 7-én este a várkastély dísztermében a nyíregyházi 4-es számú Általános Iskola Banchieri Kórusa adott barokk hangversenyt a résztvevők tiszteletére.

Október 8-án több kiállítás megnyitására került sor. A megjelenteket ezúttal *Miklós Elemér*, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Közgyűlés Közoktatási és Közművelődési Bizottságának elnöke üdvözölte. A Vántus István Emlékkiállítást *Kocsár Miklós*, a 30 éves a Vay Ádám Múzeum című kiállítást *Tisza László*, Dávid Vera festőművész Art Electro Image című

tárlatát *L. Menyhért László* megnyitó beszéde után tekinthette meg a népes ünneplő közönség.

Több kötet is elkészült az ünnepi alkalomra. A 30 éves a Vay Ádám Múzeum című összeállítást a szerző *Molnár Sándor*, az Így múlék el tőlünk című irodalmi antológiát a szerkesztő *Lászlóffy Csaba*, Tóth Zoltán Szemeid előtt című verseskötetét *Madár János*, a Vántus István című kiadványt *Kiss Ernő* mutatta be.

PARÁDI JÓZSEF

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYAR KIRÁLYSÁG RENDVÉDELME

VI. Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferencia, Budapest, 1994. október 18–22.

1990-ben indult útjára az a konferenciasorozat, amelynek keretében a rendvédelem történetével foglalkozó szakemberek minden ősszel megvitatják a legújabb kutatási eredményeiket, kicserélik gondolataikat a rendvédelemkutatás tapasztalatairól.

A rendezvényen megjelentek a szakterület hazai és külföldi szaktekintélyei mellett a témaorientált közgyűjtemények és társadalmi szervek érdeklődő tagjai, az állami hierarchia szakmai szervezeteinek vezetői és képviselői. A honvédelmi miniszter úr képviselője útján vett részt a tanácskozáson.

A konferencia rendezői – a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság és a Rendőrtiszti Főiskola – a rendezvényt a társaság két elhunyt tagja Dr. Kratochwil Ferenc egyetemi docens, a Rendőrtiszti Főiskola volt igazgatója és Hadusfalvy Béla okleveles gépészmérnök emlékének ajánlották.

A konferencia megnyitóján – Dr. Finszter Géza r. ezredes nekrológját követően – az elhunytak családtagjai a társaság emléklapját vették át.

Az elmúlt évek hagyományainak megfelelően a konferenciához kamarakiállítás is kapcsolódott. A kiállítás túllépett azonban a hagyományokon, mert a rendvédelemtörténeti anyag mellett bemutatásra került a világ napjainkban is használatos szimbólumainak gyűjteménye is. A rendezők ezúton mondanak köszönetet *Szilas László* úrnak, aki magángyűjteményéből biztosította a kiállítási tárgyak többségét, továbbá *Dr. Lugosi József* és *Ságvári György* uraknak, akik a Hadtörténeti Múzeum anyagából biztosítottak értékes kiállítási tárgyakat, valamint *Zeidler Sándor* úrnak, akinek a szakértő közreműködése hozzájárult a kamarakiállítás sikeréhez.

A mintegy hetven főnyi résztvevőt számláló konferencia első napjának délelőttjén az ügyvezető elnöki tisztet *Dr. Ravasz István* töltötte be.

Dr. Mezei Barna, az állam- és jogtudomány kandidátusa A magyar rendvédelmi jog az európai gyakorlat tükrében címmel tartotta meg előadását. Az előadó kifejtette, hogy a magyar jog ugyan viszonylag tág teret engedett a rendvédelmi szervek működésének, azok azonban gyakorlatilag a korabeli európai normáknak megfelelően működtek – a háborús évek és az úgynevezett fehérterror időszakának speciális helyzetét leszámítva.

Ságvári György a rendvédelmi testületek rangrendszerét és ékítményeit ismertette. Előadása a kiegyezéstől a rendszerváltásig ívelt, feltárva e témakör belső fejlődési logikáját, illetve a befolyásoló tényezőket.

Dr. Lugosi József, a hadtudomány kandidátusa a magyar rendvédelmi szervek fegyverzetét mutatta be rendkívül szemléletes módon. Előadása a konferencia egyik legsikeresebb megnyilvánulása volt.

A délelőttöt *Dr. Rácz Lajos* tájékoztatója zárta, melyben ismertette a két háború közötti fővárosi rendőrséget, illetve a rendvédelmi tárgyú helytörténeti kutatásokat végző csoport eredményeit.

Ebéd után az elnöki teendőket *Dr. Őry Károly* vette át.

A délutáni előadásokat *Dr. Botos János* nyitotta meg, aki a Magyar Királyi Belügyminisztérium történetét feltáró monográfiáját foglalta össze. A szerző négyéves kutatómunkájának legfontosabb eredményeit tárta a hallgatóság elé.

Dr. Ravasz István a Magyar Királyi Honvédség karhatalmi feladatkörét mutatta be előadásában, hangsúlyozva, hogy a teljes vertikum alkalmazására soha nem került sor.

Az első nap utolsó előadását *Dr. Bonhardt Attila* tartotta A rendvédelmi szervek motorizációja a rejtett véderőfejlesztés tükrében címmel. A szerző arra a megállapításra jutott, hogy a magyar rendvédelmi szervek korai motorizációs programja a honvédség páncélos kezelőszemélyzetének utánpótlását is szolgálta.

A konferencia második napjának délelőttjén az elnöki funkciót *Dr. Szakály Sándor,* a történelemtudomány kandidátusa töltötte be.

A délelőtt első előadója *Dr. Hegedüs Róbert,* a hadtudomány kandidátusa a két világháború közötti Magyar Királyság biztonságpolitikájával ismertette meg a hallgatóságot. Az előadó hangsúlyozta, hogy az ország biztonságpolitikája a trianoni békediktátum nyomán kényszerpályán mozgott.

Dr. Parádi József, a hadtudomány kandidátusa a határőrizeti szervek strukturális fejlődését mutatta be. Az előadó a trianoni békediktátum hatásaként értelmezte azt a tényt, hogy a Magyar Királyságban visszatértek a határőrizet egy archaikusabb formájához, ahol a határok őrzését és védelmét katonai típusú szervezettel oldották meg.

Kiss István Géza a Magyar Királyi Vámőrség felállításának körülményeit taglalta, a szervezetet vámszaki hatóságként értelmezve. E téren az előző előadótól eltérő nézeteit is kifejtette.

Dr. Bacsa Gábor a délvidéki magyar határőrizet sajátosságait és fejlődését mutatta be előadásában, gazdag forrásanyagra támaszkodva.

A délelőtt utolsó előadója *Dr. Szakály Sándor,* a történelemtudomány kandidátusa A Magyar Királyi Csendőrség (1919–1941) címmel tartotta meg előadását. Az előadó objektív történelemszemléleten nyugvó megközelítésben tárgyalta a témát. A szervezetet mint magas szakmai színvonalat képviselő testületet mutatta be, amelynek jelentős szerepe volt a vizsgált időszak irigylésre méltó közbiztonsági helyzetének megteremtésében és fenntartásában.

Ebéd után az elnöki teendőket *Dr. Szakács Gábor,* a hadtudomány kandidátusa látta el.

A délután első előadója *Suba János* a demarkációs vonalak kijelölésével kapcsolatos térképészeti teendőket és azok körülményeit ismertette előadásában.

Franz Hesztera Az önálló Ausztria csendőrségének szervezettörténete az Anschlussig, majd a német megszállást követően 1945-ig címmel adott ízelítőt a két világháború közötti osztrák rendvédelem helyzetéről.

Dr. Mezei Barna, az állam- és jogtudomány kandidátusa A büntetésvégrehajtás helyzete a két világháború között Magyarországon címmel vizsgálta a hazai börtönügyet. Megállapította, hogy a börtönügy a trianoni békediktátum nyomán nehéz helyzetbe került, mert a dualizmus idején létrehozott börtönök közti specifikáció az elcsatolt területekkel Magyarországtól elkerült fegyintézetek hiánya miatt nem volt tovább tartható.

A délutáni előadásokat *Joó Gábor* zárta, aki a Trianon utáni pénzügyőrség történetét mutatta be a testület szervezetfejlődésén keresztül.

Az előadásokat követően két kérdésben alakult ki vita. Egyrészt a határ fogalmát igyekeztek tisztázni a résztvevők. A határ jogi értelmezése, melyet a határőrizeti szakemberek is használnak, egyértelmű volt.

A kulturális, etnikai, gazdasági és természeti határok fogalmának körüljárása azonban már sokkal izgalmasabb témának bizonyult. E témakörben a jelenlévők nem is jutottak közös nevezőre, bár sok érdekes gondolat és információ is felszínre került a vita során.

A másik vitatott kérdést a Magyar Királyi Vámőrség feladatköre alapján a testület jellegének meghatározása képezte. A konferencia résztvevőinek döntő többsége egyetértett azzal, hogy a Magyar Királyi Vámőrség határőrizeti szakszerv volt. Rejtett feladatát képezte volna a határok védelme a szervezetében „eldugott" katonai erő útján. Erre azonban 1927-ig gyakorlatilag nem nyílhat lehetőség. Később azonban megoldódott a katonai erő rejtése,

olyannyira, hogy a vegyesdandárok harmadik ezredét a vámőrség rejtésében működtették. A vámőrség nem végzett pénzügyőri feladatokat, bár a vámszaki teendők végzéséhez segítséget nyújtott annak fegyveres biztosítása útján.

A konferencia harmadik napjának délelőttjén *Dr. Mezei Barna,* az állam- és jogtudomány kandidátusa elnökölt.

Az előadásokat *Fazakas László* kezdte meg, aki a testőrség, a koronaőrség és a képviselőházi őrség történetét mutatta be 1920-tól 1945-ig. Az előadó hangsúlyozta, hogy e szerveknek ugyan a leglátványosabb teendőit a díszelgések képezték, azonban rendkívül fontos volt a közjogi méltóságok, illetve az állami szimbólumok őrzése terén kifejtett tevékenységük.

Somorjai Béla A Magyar Királyi Koronaőrség helytállása a korona és a koronázási ékszerek megőrzésében (1944–1945) címmel ismertette a magyar korona kalandos útját a második világháború során.

Dr. Kun Ferenc a debreceni őrzászlóaljat, mint az államfő és a kormány, illetve a törvényhozó testület testőr alakulatát mutatta be. Az előadó maga is részt vett a zászlóalj 1944 év végi működéséhez kapcsolódó tevékenységben. Előadása során érzelemdús módon ismertette meg a hallgatóságot az általa is átélt, illetve később rekonstruált eseményekkel.

Dr. Újhelyi Gabriella, a hadtudomány kandidátusa a Csendőrségi Lapok két világháború közötti számairól készült feldolgozást mutatta be előadásában. A kutató a lapot, mint magas szakmai színvonalat képviselő, jól szerkesztett folyóiratot jellemezte. A lap hibájaként rótta fel azonban, hogy indirekt módon szolgálta a faji ellentétek szítását.

Suba János külön időt kapott arra, hogy a határokkal kapcsolatos vitában felmerült térképészeti kérdésekre reagáljon, melyet körültekintő módon alapos szakmai ismeretanyag felvonultatásával meg is tett.

Délután az elnöki tisztet *Dr. Parádi József,* a hadtudomány kandidátusa látta el.

A délután első előadása *Dr. Szakács Gábor,* a hadtudomány kandidátusa a Magyar Királyi Rendőrség két világháború közötti oktatási koncepciójának alakulását vizsgálta. Az előadó úgy értékelte a korabeli magyar rendőri képzési rendszert, hogy az a szakmai feladatok teljesítésére alapos felkészülést biztosított. Ugyanakkor az alsóbb és a felsőbb kategóriák között nem jött létre átjárhatóság, amely valószínűleg az állami oktatási rendszer következménye volt. A korabeli rendőrképzések csak szakképzést jelentettek, nem nyújtottak állami iskolai végzettséget.

Barsi Lászlóné a rendvédelmi szervek gazdálkodását mutatta be. Az adatgazdag és közgazdasági szemléletű anyag sok új információt nyújtott a hallgatóság számára.

Bendzsák Katalin előadásában a két világháború közötti magyar bűnügyi statisztikát vallatta. Az előadó interpretálásában a száraz adatok beszédesnek bizonyultak a bűnügyi helyzetet illetően.

Az előadásokat követő vitával zárult a konferencia plenáris része. A vita során két kérdés került az átlagosnál erőteljesebben a figyelem középpontjába. A vitában részt vevő tíz fő vitatta a debreceni őrzászlóalj az előadó által egyértelműen pozitívnak ítélt szerepét. Többen úgy foglaltak állást, hogy a zászlóalj tevékenysége már előrevetítette a későbbi eldurvult politikai csatározások légkörét.

A Csendőrségi Lapok indirekt faji uszítására vonatkozó kitétellel sem értett egyet mindenki a jelenlévők közül. Azt mindenki elfogadta, hogy a folyóiratot a trianoni revans szellemiségében szerkesztették, az antiszemita és cigányellenes beállítottságát azonban cáfolták. A helyzet ugyanis az volt, hogy a vizsgált korban vidéken a törvénysértések jelentős részét a cigány lakosság követte el. Az eltulajdonított értékeket pedig nem is igen tudta máshová vinni értékesítésre, mint a helybeli vegyeskereskedőhöz. A vidék tradicionális munkamegosztásából adódott tehát az a szituáció, amit a Csendőrségi Lapok megtörtént bűnesetek rovata tükrözött. Mivel a rovat célja az volt, hogy az abban foglaltakkal az életre készítse fel a szolgálatot teljesítő csendőröket, nem lehetett elvárni a szerkesztőktől, hogy e témát mellőzzék, vagy nem a valóságos súlyának megfelelően kezeljék. A kérdéses rovatban foglaltak éppen azt szolgálták, hogy a csendőrök ne vegyenek minden izraelitát, illetve cigányt egy megítélés alá – amire egyébként a csendőrlegénység hajlamos volt –, hanem képesek legyenek megkülönböztetni a tilosban járót a becsületes állampolgároktól.

A háromnapos ülést *Dr. Parádi József*, a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság elnöke azzal zárta, hogy a magyar rendvédelem történelmét gazdagították az előadások. Sok új ismeretanyag került a felszínre, amely hozzájárulhat a szakmatörténeti kérdések objektívabb értelmezéséhez. Az elnök zárszavában bizakodó hangon nyilatkozott arról, hogy a konferencia anyagát – a rendkívül súlyos pénzügyi nehézségek ellenére – valószínűleg sikerül publikálni. A publikáció ugyanis előfeltétele annak, hogy a szűk körű kutatókon kívül az egész szakma és az érdeklődők is megismerkedhessenek a kutatási eredményekkel. Ígéretet tett arra, hogy az angliai érdeklődőknek még a nyomtatást megelőzően elküldi az előadások kéziratmásolatait, mert a brit rendvédelem fejlesztésén dolgozó teamből sürgősen kérték az őket érdeklő anyagokat.

A konferencia résztvevőinek egyetértésével az elnök arra is ígéretet tett, hogy – egy ad hoc bizottság segítségével – összeállítják a tanácskozás mának szóló tapasztalatait és azt eljuttatják a két leginkább érdekelt tárca vezetőjéhez.

Az elnök zárszavában még egyszer érintette azoknak a munkásságát, akik emlékének ajánlották a konferenciát. *Bendzsák Katalin* és *Barsi Lászlóné* kezdő kutatók eredményes alkotómunkáját megköszönve, további sikeres tevékenységet kívánt.

A konferencia második részét a fakultatív program alkotta. A kétnapos fakultáció első napján a Pénzügyőr Múzeum, a Bűnügyi Múzeum és a Hadtörténeti Múzeum kiállításait, a második napon pedig a visegrádi fellegvár és az esztergomi királyi vár, illetve bazilika múzeumát tekintették meg a programra jelentkezők.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

ZACHAR JÓZSEF — A magyarországi hadügy jogi keretei, 1648–1848 – – – – – – 3

KÖZLEMÉNYEK

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ — A Kászim-nap és a tizenöt éves háború – – – – – – – – – 25

KIS ANDRÁS — Mi történt a debreceni fogolytáborban? 1945. február 4–március 4. – 34

MŰHELY

SZENDY ISTVÁN — A m. kir. Honvédség tábori tüzér fegyverneme és a hazai hadiipar kapcsolata a fegyverzeti anyaggyártás tükrében 1920 és 1944 között – 57

PERJÉS GÉZA — Áldozatok és hősök. Szabó Péter Don-kanyar című könyvéről 67

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

MERÉNYI-METZGER GÁBOR — Simonyi óbester bárói diplomája – – – – – – – – – – – – 78

HUSZÁR JÁNOS — Egy pápai tüzér naplójából – – – – – – – – – – – – – – – 85

JAKUS JÁNOS — Forrásanyagok a magyar IV. önálló hadtest és a belőle létrehozott magyar 3. hadsereg 1944 őszi hadműveleteihez – 107

SZEMLE

MATTHEW STRICKLAND (ED.) — Anglo-Norman Warfare. Studies in Late Anglo-Saxon and Anglo-Norman Military Organization and Warfare *(Boros András)* – 120

URBÁN ALADÁR — Köztársaság az Újvilágban. Az Egyesült Államok születése, 1763–1789 *(Kurucz György)* – – – – – – – – – – – – – – – 123

ÁCS TIBOR — Széchenyi katonaévei *(Móricz Lajos)* – – – – – – – – – – – 125

LAWRENCE SONDHAUS — The Naval Policy of Austria–Hungary 1867–1918. Navalism, Industrial Development and the Politics of Dualism *(Balla Tibor)* – 127

MARTIN GILBERT — The Routledge Atlas of the First World War *(Balla Tibor)* – – 128

IZSÁK LAJOS–KUN MIKLÓS (szerk.) — Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok, 1944–1948 *(Nagy Domokos Imre)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 129

HORVÁTH MIKLÓS — Maléter Pál *(Nagy Domokos Imre)* – – – – – – – – – – – 131

CSONKARÉTI KÁROLY — Szigorúan titkos dandár (1951–1956) *(Nagy Domokos Imre)* – 132

HANS LEMBERG (HRSG.) — Zwischen Tauwetter und neuem Frost. Ostmitteleuropa 1956–1970 *(Bencze László)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 134

PIOTR S. WANDYCZ — The Price of Freedom. A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present *(Veszprémy László)* – – – – – 136

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF — Nemzeti felkelő mozgalmak 1794-től napjainkig. A Nemzetközi Hadtörténeti Bizottság XX. Kollokviuma, Varsó, 1994. augusztus 29–szeptember 3. – – – – – – – – – – – – – – – – 138

ZACHAR JÓZSEF — II. Rákóczi-kori tudományos ülésszak, Vaja, 1994. október 8. – 147

PARÁDI JÓZSEF — A két világháború közötti Magyar Királyság rendvédelme. VI. Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferencia, Budapest, 1994. október 18–22. – – – – – – – – – – – – – – – 150

CONTENTS

STUDIES

JÓZSEF ZACHAR — The legal frames of the Hungarian military affairs, 1648–1848 – 3

PUBLICATIONS

SÁNDOR LÁSZLÓ TÓTH — The Kasim-day and the Fifteen Years War – – – – – – – – – 25

ANDRÁS KIS — What happened in the Debrecen P. O. W. camp? (4 February–4 March 1945) – 34

WORKSHOP

ISTVÁN SZENDY — The connections between the field artillery of the Royal Hungarian Honvéd Army and the national war industry as reflected by the production of armament, 1920–1944 – – – – 57

GÉZA PERJÉS — Victims and heroes. Reflections on Péter Szabó's book „Don-Bend" – 67

HISTORICAL SOURCES

GÁBOR MERÉNYI–METZGER — The baronial patent of Colonel Simonyi – – – – – – – – – 78

JÁNOS HUSZÁR — From the diary of a gunner from Pápa – – – – – – – – – – 85

JÁNOS JAKUS — A selection of sources concerning the operations of the IV Army Corps – later the Hungarian 3rd Army – in Autumn 1944 107

REVIEW

MATTHEW STRICKLAND (ED.) — Anglo-Norman Warfare. Studies in Late Anglo-Saxon and Anglo-Norman Military Organization and Warfare *(András Borosy)* – 120

ALADÁR URBÁN — A Republic in the New World. The Birth of the United States, 1763–1789 *(György Kurucz)* – – – – – – – – – – – – – – – 123

TIBOR ÁCS — Count Széchenyi's Military Service *(Lajos Móricz)* – – – – – 125

LAWRENCE SONDHAUS — The Naval Policy of Austria–Hungary, 1867–1918. Navalism, Industrial Development and the Politics of Dualism *(Tibor Balla)* – 127

MARTIN GILBERT — The Routledge Atlas of the First World War *(Tibor Balla)* – – 128

LAJOS IZSÁK–MIKLÓS KUN (ED.) — Announcements for Moscow ... Secret Documents, 1944–1984 *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 129

MIKLÓS HORVÁTH — Pál Maléter *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – – – – – – – – 131

KÁROLY CSONKARÉTI — A Top Secret Brigade, 1951–1956 *(Imre Nagy Domokos)* – – – 132

HANS LEMBERG (HRSG.) — Zwischen Tauwetter und neuem Frost, Ostmitteleuropa, 1956–1970 *(László Bencze)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – 134

PIOTR S. WANDYCZ — The Price of Freedom. A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present *(László Veszprémy)* – – – – – 136

CHRONIC

JÓZSEF ZACHAR — National insurrectional movements from 1794 to our days. The 20th Colloquium of the International Commission of Military History. Warsaw, 29 August–3 September 1994 – – – 138

JÓZSEF ZACHAR — Scientific Session on the age of Francis II Prince Rákóczi. Vaja, 8 October 1994 – 147

JÓZSEF PARÁDI — The defence of country order between the two World Wars. 6th National Conference on the History of the Defence of Country Order. Budapest, 18–22 October 1994 – – – – – – – 150

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

JÓZSEF ZACHAR — Les cadres juridiques des affaires militaires de Hongrie, 1648–1848 — 3

COMMUNICATIONS

SÁNDOR LÁSZLÓ TÓTH — Le jour „Cassime" et la guerre de quinze ans — 25

ANDRÁS KIS — Que s'est-il passé dans le camp de prisonniers de Debrecen? Du 4 février au 4 mars 1945 — 34

ATELIER

ISTVÁN SZENDY — Le rapport de l'arme d'artillerie de campagne du Honved Royal Hongrois et l'industrie militaire nationale, dans le miroir de la production du matériel d'armement, entre 1920 et 1944 — 57

GÉZA PERJÉS — Victimes et héros. Sur le livre de Péter Szabó, intitulé „Le conde du Don" — 67

PUBLICATIONS DE SOURCES

GÁBOR MERÉNYI–METZGER — Le diplome de baron du colonel Simonyi — 78

JÁNOS HUSZÁR — Du journal intime d'un artilleur de Pápa — 85

JÁNOS JAKUS — Sources sur les opérations militaires de l'automne de 1944 du 4e corps d'armée indépendante hongrois et de la 3ème armée hongroise, créée du 4e corps d'armée — 107

REVUE

MATTHEW STRICKLAND (ED.) — Anglo-Norman Warfare. Studies in Late Anglo-Saxon and Anglo-Norman Military Organization and Warfare *(András Borosy)* — 120

ALADÁR URBÁN — République dans le Nouveau Monde. La naissance des États-Unis, 1763–1789 *(György Kurucz)* — 123

TIBOR ÁCS — Le service militaire de Széchenyi *(Lajos Móricz)* — 125

LAWRENCE SONDHAUS — The Naval Policy of Austria-Hungary 1867–1918. Navalism, Industrial Development and the Politics of Dualism *(Tibor Balla)* — 127

MARTIN GILBERT — The Routledge Atlas of the First World War *(Tibor Balla)* — 128

LAJOS IZSÁK–MIKLÓS KUN (ED.) — Nous mandons pour Moscou ... Documents secrets, 1944–1984 *(Imre Nagy Domokos)* — 129

MIKLÓS HORVÁTH — Pál Maléter *(Imre Nagy Domokos)* — 131

KÁROLY CSONKARÉTI — Brigade rigoureusement secrète (1951–1956) *(Imre Nagy Domokos)* — 132

HANS LEMBERG (HRSG.) — Zwischen Tauwetter und neuem Frost. Ostmitteleuropaa 1956–1970 *(László Bence)* — 134

PIOTR S. WANDYCZ — The Price of Freedom. A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present *(László Veszprémy)* — 136

CHRONIQUE

JÓZSEF ZACHAR — Les mouvements insurgés de 1794 jusqu'aux nos jours. Le XXe colloque du Comité International d'Histoire Militaire, Varsovie, du 29 aout au 3 septembre 1994 – – – – – – – – – – – – – – 138

JÓZSEF ZACHAR — La session scientifique de l'époque de Rákóczi II. Vaja, le 8 octobre 1994 – 147

JÓZSEF PARÁDI — La protection d'ordre du Royaume Hongrois ente les deux guerres mondiales. Conférence scientifique sur l'Histoire de la Protection d'Ordre, Budapest, du 18 au 22 octobre 1994 – – – 150

INHALT

STUDIEN

JÓZSEF ZACHAR — Die Rechtsrahmen des ungarländischen Wehrwesens 1648–1848 – 3

MITTEILUNGEN

SÁNDOR LÁSZLÓ TÓTH — Der Kasim-Tag und der Fünfzehnjährige Krieg – – – – – – 25

ANDRÁS KIS — Was im Kriegsgefangenenlager zu Debrecen passierte? 4. Februar–4. März 1945 – – – – – – – – – – – – – – – – – – 34

WERKSTATT

ISTVÁN SZENDY — Der Zusammenhang zwischen der Feldartillerie der königlich ungarischen Honvéd-Armee und der heimischen Kriegsmaterialproduktion 1920–1944 – – – – – – – – – – – – – 57

GÉZA PERJÉS — Opfer und Helden. Über das Buch „Das Don-Knie" von Péter Szabó – 67

QUELLENPUBLIKATIONEN

GÁBOR MERÉNYI METZGER — Das Baronsdiplom von Obrist Simonyi – – – – – – – – – – 78

JÁNOS HUSZÁR — Aus dem Tagebuch eines Papaer Artilleristen – – – – – – – – 85

JÁNOS JAKUS — Quellenmaterialen zur Kriegsoperationen des IV selbständigen ungarischen Armeekorps und der 3. ungarischen Armee im Herbst 1944 – 107

RUNDSCHAU

MATTHEW STRICKLAND (ED.) — Anglo-Norman Warfare. Studies in Late Anglo-Saxon and Anglo-Norman Military Organization and Warfare *(András Borosy)* – 120

ALADÁR URBÁN — Republik in der Neuen Welt. Die Entstehung der Vereinigten Staaten 1763–1789 *(György Kurucz)* – – – – – – – – – – – 123

TIBOR ÁCS — Die Soldatenjahre Széchenyis *(Lajos Móricz)* – – – – – – – 125

LAWRENCE SONDHAUS — The Naval Policy of Austria-Hungary 1867–1918. Navalism, Industrial Development and the Politics of Dualism *(Tibor Balla)* – 127

MARTIN GILBERT — The Routledge Atlas of the First World War *(Tibor Balla)* – – 128

LAJOS IZSÁK– MIKLÓS KUN (ED.) — Meldung an Moskau ... Geheime Dokumente 1944–1984 *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 129

MIKLÓS HORVÁTH — Pál Maléter *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – – – – – – – 131

KÁROLY CSONKARÉTI — Die streng geheime Brigade, 1951–1956 *(Imre Nagy Domokos)* 132

HANS LEMBERG (HRSG.) — Zwischen Tauwetter und neuem Frost. Ostmitteleuropa 1956–1970 *(László Bence)*– – – – – – – – – – – – – – – – – – 134

PIOTR S. WANDYCZ — The Price of Freedom. A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present *(László Veszprémy)* – – – – – 136

CHRONIK

JÓZSEF ZACHAR	Nationale aufständische Bewegungen von 1794 bis in unsere Tage. Das XX Kolloqium der Internationalen Kommission für Militärgeschichte. Warschau, 29. August–3. September 1994. –	138
JÓZSEF ZACHAR	Wissenschaftliche Tagung über die Zeit Ferenc Rákóczis II. Vaja 8. Oktober 1944. –	147
JÓZSEF PARÁDI	Der Ordnungsschutz des Königreichs Ungarn zwischen den zwei Weltkriegen. Die VI Konferenz für die Geshichte des Ordnungsschutzes in Ungarn. Budapest 18–22. Oktober 1994.	150

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Юридические рамки военного дела в Венгрии в период 1648–1848 гг. – 3

ПУБЛИКАЦИИ

ШАНДОР ЛАСЛО ТОТ — День Касима и пятнадцатилетняя война – – – – – – – – – 25

АНДРАШ КИШ — Что случилось в дебреценском лагере военнопленных? 4 февраля–4 марта 1945 года – – – – – – – – – – – – – – – 34

МАСТЕРСКАЯ

ИШТВАН СЕНДИ — Связь полевой артиллерии, как рода войск венгерской королевской Армии, с отечественной военной промышленностью в зеркале производства вооружения в период 1920–1944 гг. – 57

ГЕЗА ФЕРЬЕШ — Жертвы и герои. О книге „Излучина Дона" (Don-kanyar) Петера Сабо – 67

ИСТОЧНИКИ

ГАБОР МЕРЕНЬИ-МЕТЦГЕР — Диплом барона полковника Шимоньи – – – – – – – – – 78

ЯНОШ ГУСАР — Из дневника одного артиллериста города Папа – – – – – – 85

ЯНОШ ЯКУШ — Материалы источников, связанные с операцией венгерского IV-го отдельного соединения и сформированной из него 3-ей венгерской армии осенью 1944 года – – – – – – – – – – 107

ОБЗОР

МЭТТЬЮ СТРИКЛЭНД (РЕД.) — Anglo-Norman Warfare. Studies in Late Anglo-Saxon and Anglo-Norman Military Organization and Warfare. *(Андраш Бороши)* – 120

АЛАДАР УРБАН — Республика в Новом Свете. Рождение Соединенных Штатов, 1763–1789 гг. *(Дьёрдь Куруц)* – – – – – – – – – – – – 123

ТИБОР АЧ — Годы воинской службы Сеченьи *(Лайош Мориц)* – – – 125

ЛОУРЕНС ЗОНДХАУС — The Naval Policy of Austria–Hungary 1867–1918. Navalism, Industrial Decelopment and the Politics of Dualism *(Тибор Балла)* – 127

МАРТИН ЖИЛЬБЕРТ — The Routledge Atlas of the First World War *(Тибор Балла)* — – – – – – – – – – – – – – – – – – – – 128

ЛАЙОШ ИЖАК-МИКЛОШ КУН (РЕД.) — Докладываем Москве . . . Секретные документы. (1944–1984 гг.) *(Имре Надь Домокош)* – – – – – – – – – – – – 129

МИКЛОШ ХОРВАТ — Пал Малетер *(Имре Надь Домокош)* – – – – – – – – 131

КАРОЙ ЧОНКАРЕТИ — Совершенно секретная бригада (1951–1956 гг.) *(Имре Надь Домокош)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 132

ГАНС ЛЕМБЕРГ (ИЗД.) — Zwischen Tauwetter und neuem Frost Ostmitteleuropa 1956–1970 *(Ласло Бенце)* – – – – – – – – – – – – – – – – 134

ПЁТР ШЬВАНДИ — The Price of Freedom. A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present *(Ласло Веспреми)* – – 136

ХРОНИКА

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Национальные повстанческие движения начиная с 1794 года до наших дней. XX-й Коллоквий Международной Военно-исторической Комиссии, г. Варшава, 29 августа-3 сентября 1994 года – 138

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Научная сессия эпохи Ракоци II. Вайя, 8 октября 1994 года 147

ЙОЖЕФ ПАРАДИ — Охрана порядка в Венгерском Королевстве в период между двумя мировыми войнами. VI-я Научная Конференция по вопросам истории охрана порядка в Венгрии. Будапешт, 18-22 октября 1994 года – – – – – – – – – – – – – – – – – 150

ALAPÍTVÁNY A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és kilenc tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Antal László műfordító, az Európa Könyvkiadó nyugalmazott irodalmi vezetője, dr. Dombrády Lóránd hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet nyugalmazott igazgatója, Fodor Lajos vezérőrnagy, dr. Kószó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi docens, dr. Sáringer László főkonzul, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár, a Hadtörténeti Intézet igazgatója.

Az alapítvány javára a következő bankszámlákra juttathatók adományok: Általános Értékforgalmi és Hitelbank Rt. 7. sz. Fiók, 1051 Budapest V., Harmincad u. 3. Devizában: 256 685, forintban: 204-88880. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H–1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: (00-36-1) 15-69-522, (00-36-1) 15-69-970.

Ára: 100,– Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.